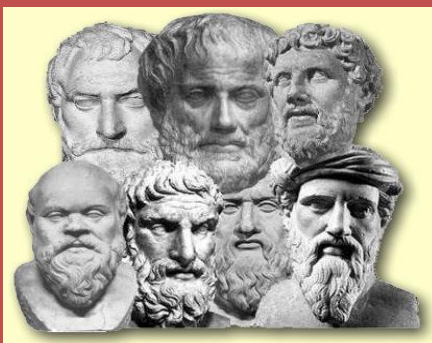

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ
ΘΕΩΡΗΤΙΚΗΣ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗΣ

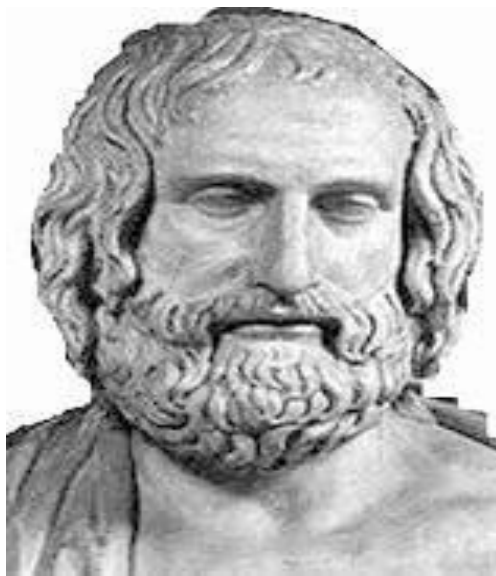
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ

Επιμέλεια: Γιώργος Ομουρίδης

ΠΛΑΤΩΝΑ

«ΠΡΩΤΑΓΟΡΑΣ»

«Πάντων χρημάτων μέτρον ἄνθρωπος»

ΕΝΟΤΗΤΑ 1^η (318Ε-320C)

Η δομή της ενότητας

1. Ποιο ακριβώς είναι το αντικείμενο της διδασκαλίας του Πρωταγόρα.
2. Η (αρνητική) άποψη του Σωκράτη για τη δυνατότητα να διδαχθεί η πολιτική αρετή.
3. Τα επιχειρήματα του Σωκράτη πάνω στα οποία στηρίζει την άποψη του ότι η αρετή δεν μπορεί να διδαχθεί:
 - α) Η διαφορά της στάσης των (σοφών) Αθηναίων στην εκκλησία του δήμου απέναντι στους ομιλητές, όταν συζητούνται θέματα τεχνικής φύσεως και όταν συζητούνται θέματα που αφορούν τα κοινά.
 - β) Η αδυναμία των πιο σοφών και άριστων πολιτών της Αθήνας να μεταβιβάσουν στα παιδιά τους και στους άλλους την πολιτική αρετή που έχουν οι ίδιοι.
4. Το αίτημα του Σωκράτη προς τον Πρωταγόρα να αναλύσει με εναργέστερο τρόπο γιατί η αρετή είναι διδακτή.

Ερμηνευτική προσέγγιση

Η μέθοδος του Σωκράτη

Ο Σωκράτης σε όλο το Θ' κεφάλαιο (το τελευταίο μέρος του βρίσκεται στην 1η ενότ.) προσπαθεί να αποσπάσει συγκεκριμένη και σαφή απάντηση στο βασικό ερώτημα -αφετηρία του διαλόγου- «ποιο όφελος θα έχει ο Ιπποκράτης, αν γίνει μαθητής του Πρωταγόρα». Με βάση την απάντηση σ' αυτό το ερώτημα θα προσδιοριστεί η αξία και η ουσία της παιδείας που προσφέρουν οι σοφιστές. Από την αρχή της συζήτησης είναι φανερό ότι ο Σωκράτης προσπαθεί να εκμαιεύσει από το συνομιλητή του την απάντηση στο ερώτημά του. Επειδή όμως η **μαιευτική μέθοδος** δεν εξυπηρετείται με τις γενικόλογες και αόριστες απαντήσεις του Πρωταγόρα, ο Σωκράτης διατυπώνει βραχυλογικά το αρχικό του ερώτημα και αναγκάζεται να χρησιμοποιήσει τον **αναλογικό συλλογισμό**, για να αποφύγει κάθε προσπάθεια αποπροσανατολισμού της συζήτησης.

Ο Σωκράτης δεν αποφεύγει, παράλληλα, να χρησιμοποιήσει τη γνωστή **ειρωνεία** του και την απορία, την οποία χρησιμοποιεί, για να φτάσει στον ζητούμενο ορισμό. Η απορία και οι ερωτήσεις του προσανατολίζουν τη συζήτηση προς την κατεύθυνση που αυτός επιθυμεί.

Τα επιχειρήματα που χρησιμοποίησε ο Σωκράτης, για ν' αποδείξει ότι η αρετή δεν μπορεί να διδαχθεί

Για να αποδείξει ο Σωκράτης ότι η αρετή δεν μπορεί να διδαχθεί, αντλεί επιχειρήματα όχι από τον «ορθό λόγο» αλλά από την καθημερινή κοινωνική και πολιτική πραγματικότητα της Αθήνας.

1^ο επιχείρημα

- α. Οι Αθηναίοι, που κατά γενική ομολογία είναι σοφοί, όταν πρόκειται να συζητήσουν στην εκκλησία του δήμου και να πάρουν αποφάσεις για τεχνικά θέματα, καλούν τους ειδικούς και «επαίοντες», για να τους συμβουλευθούν με τις γνώσεις τους.
- β. Όταν πρόκειται να συζητήσουν για θέματα που αφορούν τη διοίκηση (διακυβέρνηση) της πόλης, τότε ο κάθε πολίτης άσχετα με το επάγγελμα, την καταγωγή ή τον πλούτο του διατυπώνει τη γνώμη του γι' αυτά, χωρίς να του γίνει προηγουμένως διδασκαλία.

Το συμπέρασμα, επομένως, είναι ότι η πολιτική αρετή (ή τέχνη) δεν μπορεί να διδαχθεί όπως οι άλλες ειδικές γνώσεις, και γι' αυτό οι Αθηναίοι επιτρέπουν σε όλους να διατυπώνουν τη γνώμη τους για πολιτικά ζητήματα. Το σιωπηρό αυτό συμπέρασμα των Αθηναίων κάνει ο Σωκράτης και δική του άποψη. Είναι χαρακτηριστικό ότι βάση του συλλογισμού αποτελεί η κρίση πως οι Αθηναίοι είναι σοφοί. Κατά προέκταση πρέπει και η γνώμη τους να είναι αυτονόητα δεκτή ως ορθή.

2^ο επιχείρημα

Στον ιδιωτικό βίο οι πιο σοφοί και άριστοι πολίτες, που κατέχουν την πολιτική αρετή περισσότερο από οποιονδήποτε, αδυνατούν να μεταδώσουν στους άλλους αυτήν την αρετή. Είναι χαρακτηριστικό το παράδειγμα του πιο ικανού πολιτικού, του Περικλή, που δεν μπόρεσε να μεταδώσει ούτε στα παιδιά του αυτή την αρετή, αλλά και του Κλεινία, τον οποίο ο Αρίφρων ανάγκασε να γυρίσει στον Περικλή, επειδή έκρινε πως είναι αδύνατο να βελτιώσει το χαρακτήρα του.

Το συμπέρασμα βέβαια είναι και πάλι πως αυτό συμβαίνει, «γιατί η πολιτική αρετή δεν είναι διδακτή».

Ο συλλογισμός του Σωκράτη επιγραμματικά

1. Οι Αθηναίοι είναι σοφοί.
2. Άρα κάθε άποψή τους είναι ορθή και αληθινή.
(Το συμπέρασμα αυτό δε διατυπώνεται, αλλά συνάγεται από την πρώτη κρίση).
3. Για όποια ζητήματα μπορούν να διδαχθούν, οι Αθηναίοι ζητούν τη γνώμη των ειδικών.
4. Για τη διαχείριση των πολιτικών ζητημάτων οι Αθηναίοι επιτρέπουν σε κάθε πολίτη να εκφράσει τη γνώμη του.
5. Από το συνδυασμό των επιχειρημάτων (3) και (4) προκύπτει ότι οι (σοφοί) Αθηναίοι πιστεύουν πως η διαχείριση των ζητημάτων της πόλης δεν μπορεί να διδαχθεί.

Συμπέρασμα

Από το συνδυασμό των επιχειρημάτων (2) και (5) συνάγεται ότι η ικανότητα για τη διαχείριση των ζητημάτων της πόλης δεν μπορεί να διδαχθεί. Το συμπέρασμα του παραπάνω συλλογισμού ο Σωκράτης το ενισχύει και με τα εξής επιχειρήματα:

- Οι πιο σοφοί και άριστοι πολίτες δεν είναι σε θέση να μεταδίδουν σε άλλους αυτή την (πολιτική) αρετή που έχουν.
- Ο Περικλής μόρφωσε τα παιδιά του καλά και σωστά σε άλλα θέματα, στην πολιτική αρετή όμως ούτε ο ίδιος τους μόρφωσε ούτε σε άλλους τους παρέδωσε.

Κριτική των επιχειρημάτων του Σωκράτη

Από μια πρώτη και επιφανειακή προσέγγιση τα επιχειρήματα του Σωκράτη θα μπορούσαν να θεωρηθούν ικανοποιητικά, αφού, πράγματι, ο Αθηναίος πολίτης ζώντας μέσα σε ένα περιβάλλον άμεσης δημοκρατίας με χαρακτηριστικά τη συμμετοχή και τη γνώση των πολιτικών πραγμάτων (Θουκ., Περ. Επιτ. Π, 40) ήταν ενεργός παράγοντας της πολιτικής ζωής χωρίς κάποια ιδιαίτερη διδασκαλία. Σχετικά με το δεύτερο επιχείρημα του Σωκράτη πολλοί είναι εκείνοι που ακόμη και σήμερα - παρά την ύπαρξη πολλών κλάδων της πολιτικής επιστήμης - πιστεύουν ότι η πολιτική αρετή είναι έμφυτο χάρισμα.

Μια βαθύτερη προσέγγιση όμως μας επιτρέπει να διατυπώσουμε τα εξής:

1. Την άποψη για το μη διδακτό της αρετής ο Σωκράτης την υποστηρίζει μόνο στην αρχή του διαλόγου. Στην πραγματικότητα προσποιείται ότι έχει αυτή την άποψη, για να παρακινήσει τον Πρωταγόρα να αποδείξει το αντίθετο, με τη βεβαιότητα ότι ο σοφιστής θα αποτύχει στην προσπάθειά του αυτή.
2. Ο Σωκράτης στηρίζει το πρώτο του επιχείρημα στην άποψη ότι οι Αθηναίοι είναι σοφοί, και στην αυτονόητη προέκτασή της πως ό,τι κάνουν και πιστεύουν οι Αθηναίοι είναι αληθινό και ορθό. Ο Σωκράτης όμως ποτέ δε στηρίχτηκε στη γνώμη των πολλών για να αποδείξει κάτι, αφού πίστευε πως, και όταν συγκεντρώνονται στην εκκλησία του δήμου, δεν είναι παρά ένα ασυλλόγιστο και θορυβοποιό πλήθος (Πλάτ. Πολ. 492 BC).
3. Είναι υπεραπλουστευμένη η άποψη του Σωκράτη ότι οι Αθηναίοι δε διδάσκονται από κανέναν την πολιτική τέχνη. Η Αθήνα με το δημοκρατικό καθεστώς και με όλους τους πολιτικούς θεσμούς προσέφερε πλούσιες εμπειρικές γνώσεις στους Αθηναίους πολίτες· ήταν ένα καθημερινό ανοιχτό σχολείο της πολιτικής τέχνης. Η άποψη εξάλλου ότι όλοι οι πολίτες έχουν πολιτική αρετή αποτελεί ανυπόστατη γενίκευση (δεν υπήρχαν άραγε διεφθαρμένοι Αθηναίοι;)
4. Το δεύτερο επιχείρημα που αναφέρεται στους άριστους πολιτικούς επιδέχεται περισσότερες αμφισβητήσεις. Το γεγονός ότι ο Περικλής δε διδάσκει στα παιδιά του την πολιτική αρετή μπορεί να οφείλεται στην πίστη ότι η φύση δεν τα προίκισε με τις ανάλογες ικανότητες κι επομένως κάθε διδασκαλία θα ήταν μάταιη. Αλλά και η προσωπική κατάκτηση της πολιτικής αρετής δε συμπίπτει με την ειδική ικανότητα να διδάξει κανείς την αρετή.
5. Στην περίπτωση του Κλεινία γίνεται αναφορά στο αν μπορεί να διδαχθεί όχι η πολιτική αλλά η ηθική αρετή. Και στην περίπτωση αυτή το νόημα είναι πως η αρετή διδάσκεται με τα λόγια και τις συμβουλές, αλλά δεν μπορεί να γίνει κτήμα του άλλου.

Η μέθοδος που χρησιμοποιεί ο Σωκράτης για να αποδείξει ότι η αρετή δεν μπορεί να διδαχθεί

Η μέθοδος που χρησιμοποιεί ο Σωκράτης για να αποδείξει το μη διδακτό της αρετής είναι επαγωγική. Ξεκινά δηλαδή από επιμέρους περιπτώσεις και διατυπώσεις (και μάλιστα εμπειρικές) και φτάνει σ' ένα γενικό συμπέρασμα, ότι η πολιτική αρετή δεν είναι διδακτή. Οι επιμέρους διαπιστώσεις στην περίπτωση αυτή είναι όσα αναφέρει για την τακτική των Αθηναίων και την αδυναμία του Περικλή και του Αρίφρονα.

Πρέπει να τονιστεί ότι ο Σωκράτης είναι ο εισηγητής της επαγωγικής μεθόδου, των «επακτών λόγων», στη διερεύνηση των ηθικών προβλημάτων.

Αξιοσημείωτο όμως είναι ότι μετά την «επίδειξη» του Πρωταγόρα ο Σωκράτης αλλάζει μέθοδο, ξεκινά από κάπως γενικές έννοιες και προχωρεί «παραγωγικά».

Γιατί στην αρχή του διαλόγου ο Σωκράτης υποστηρίζει το μη διδακτό της αρετής;

Είναι βέβαιο πως πρόκειται για τέχνασμα του Σωκράτη. Όπως φαίνεται και στην εξέλιξη του διαλόγου ο ίδιος δεν πίστευε στο μη διδακτό της αρετής. Στηριγμένος στην αρχή στο κριτήριο της κοινωνικής πραγματικότητας, επικαλούμενος δηλαδή την καθημερινή κοινωνική και πολιτική πραγματικότητα της Αθήνας, προβάλλει την κοινή αντίληψη ότι η πολιτική αρετή δεν είναι διδακτή και προσποιείται ότι τη δέχεται και ο ίδιος, για να αναγκάσει τον Πρωταγόρα να αποδείξει το αντίθετο. Αυτή η επιδίωξη του δείχνει και τη βεβαιότητά του ότι ο σοφιστής θα αποτύχει να αποδείξει ότι η αρετή μπορεί να διδαχθεί. Έτσι θα αναλάβει να το κάνει ο ίδιος ο Σωκράτης ακολουθώντας τη διαλεκτική διαδικασία και αποδεικνύοντας πως τα θεμέλια, όπου ο Πρωταγόρας με τόση αυταρέσκεια έστησε το σοφιστικό του οικοδόμημα, είναι σαθρά.

Το σιωπηρό συμπέρασμα που βγαίνει είναι ότι ο Πρωταγόρας, που παρουσιάζει τον εαυτό του σαν δάσκαλο της πολιτικής αρετής, βρίσκεται σε σύγχυση, δεν μπορεί να αποδείξει ούτε το διδακτό της αρετής, που είναι η προϋπόθεση του έργου του, και άρα είναι κακός δάσκαλος ή δεν είναι καθόλου δάσκαλος.

Μετάφραση

Ήταν λοιπόν κάποτε καιρός που υπήρχαν θεοί, δεν υπήρχαν όμως θνητά όντα (ζώα). Και όταν και γι' αυτά ήρθε ο καθορισμένος από τη μοίρα καιρός για τη γέννησή τους, οι θεοί δίνουν μορφή (πλάθουν) σ' αυτά στο εσωτερικό της γης, αφού έκαμαν μείγμα από χώμα και φωτιά και από όσα ανακατεύονται με φωτιά και χώμα*. Και όταν επρόκειτο να φέρουν αυτά στο φως, διέταξαν τον Προμηθέα και τον Επιμηθέα να τα στολίσουν και να μοιράσουν στο καθένα δυνάμεις όπως πρέπει (ταιριάζει). Ο Επιμηθέας όμως παρακαλεί τον Προμηθέα να κάνει μόνος του τη μοιρασιά· «Κι όταν εγώ κάνω τη μοιρασιά» είπε «κάνε επιθεώρηση»· και έτσι, αφού τον έπεισε, κάνει τη μοιρασιά. Μοιράζοντας, λοιπόν, σε άλλα έδινε δύναμη χωρίς ταχύτητα, και τα πιο αδύνατα τα στόλιζε με ταχύτητα· και σε άλλα έδινε όπλα, και σε άλλα, επειδή έδινε οργανισμό χωρίς όπλα, γι' αυτά σοφίζοταν κάποια άλλη δύναμη για τη σωτηρία τους. Όσα δηλαδή απ' αυτά εφοδίαζε (έντυνε) με μικρό μέγεθος, τους μοίραζε φτερά, για να φεύγουν (να πετάνε) ή υπόγεια κατοικία· και όσα μεγάλωνε κατά το μέγεθος, με αυτό το ίδιο (δηλ. το μέγεθος του σώματος) εξασφάλιζε τη σωτηρία γι' αυτά· και τις άλλες (δυνάμεις) τις μοίραζε έτσι εξισορροπώντας τις· και σοφίζοταν αυτά, επειδή πρόσεχε κάποιο γένος μην εξαφανιστεί· και αφού εφοδίασε αυτά αρκετά με τρόπους αποφυγής των αλληλοκαταστροφών, σοφίζοταν προστατευτικά μέσα για τις μεταβολές του καιρού από το Δία ντύνοντας αυτά με πυκνά τριχώματα και με γερά δέρματα, ικανά να αντιμετωπίζουν την κακοκαιρία, αλλά κατάλληλα και για τις ζέστες, και για να είναι (χρησιμεύουν) για το καθένα αυτά τα ίδια (σαν) στρώμα και δικό τους και από τη φύση τους φτιαγμένο και δοσμένο, όταν πηγαίνουν στις φωλιές τους· και βάζοντας για παπούτσια σε άλλα οπλές (νύχια) και σε άλλα [τριχώματα και] στερεά και χωρίς αίμα δέρματα. Ύστερα (πέρα) από αυτά προμήθευε τροφές διαφορετικές για κάθε γένος, σε άλλα χορτάρι από τη γη, σε άλλα καρπούς δέντρων και σε άλλα ρίζες· σε μερικά όμως επέτρεψε να είναι τροφή τους και το φάγωμα άλλων ζώων· και σ' αυτά έδωσε τη δυνατότητα να γεννούν λίγους απογόνους, ενώ σε εκείνα που τρώγονταν από αυτά (έδωσε τη δυνατότητα) να γεννούν πολλούς, θέλοντας (έτσι) να εξασφαλίσει σωτηρία για το γένος τους.

ΔΟΜΗ:

1. Η δημιουργία των ζώων
2. Η εντολή των θεών στον Προμηθέα και τον Επιμηθέα
3. Η διανομή ικανοτήτων από τον Επιμηθέα με σκοπό:
 - Την προφύλαξη από τους εχθρούς
 - Την προφύλαξη από τις δυσμενείς καιρικές συνθήκες
 - Την εξασφάλιση τροφής
 - Την αναπαραγωγή των ειδών

και βασικά κριτήρια:

- Την επιβίωση και διαίωνιση των ειδών
- Την ισορροπία στη φύση
- Το νόμο της αναπλήρωσης

1. Η δημιουργία των ζώων

Ήν γάρ ποτε χρόνος:

- Η αρχή της δημιουργίας του ζωικού βασιλείου, μετά τη Θεογονία
- αόριστος χρονικός προσδιορισμός (ανάγεται στα βάθη του χρόνου)

* δηλ. τον αέρα και το νερό.

- τυπική φράση στην αρχή της αφήγησης των μύθων (σαν το «μια φορά κι έναν καιρό» των νεοελληνικών παραμυθιών)
- λαϊκότροπο ύφος της αφήγησης (άλλα στοιχεία: απλή σύνταξη, μικρές περίοδοι, παρατακτική σύνδεση, επαναλήψεις), αλλά και λόγιο, πιο περίτεχνο (ποιητικές και ρυθμικές φράσεις, λεκτικά σχήματα)

Οι θεοί και ο «αγνωστικισμός» του Πρωταγόρα: η αντίφαση και μια ερμηνεία της

Από την αρχή ήδη του μύθου είναι εμφανής ο πρωταγωνιστικός ρόλος των θεών. Δημιουργοί των έμβιων όντων είναι οι - προϋπάρχοντες - θεοί (τυποῦσιν αὐτὰ θεοὶ). Η ύπαρξη θεών και μάλιστα ως δημιουργών των ζώων και του ανθρώπου θεωρείται ότι έρχεται σε **αντίφαση** με την άποψη του Πρωταγόρα για τους θεούς : «για τους θεούς δεν μπορώ να ξέρω με βεβαιότητα ούτε αν υπάρχουν ούτε ποια μορφή έχουν. Είναι πολλά που εμποδίζουν τη γνώση μας γι' αυτούς, όπως το ότι δεν εμφανίζονται αλλά και η συντομία του ανθρώπινου βίου». Ο Πρωτ. αμφιβάλλει για την ύπαρξη των θεών, αφού οι γνώσεις μας δεν είναι σαφείς γι' αυτούς (αγνωστικισμός). Πώς δέχεται, λοιπόν, στο μύθο την ύπαρξη και την καθοριστική τους δράση; Η αντίφαση αυτή ερμηνεύεται –εν μέρει-, αν λάβουμε υπόψη μας την αλληγορική σημασία του μύθου και τη συμβολική παρουσία των θεών σε αυτόν: οι θεοί είναι οι δυνάμεις της φυσικής νομοτέλειας, της αναγκαιότητας που διέπει τον κόσμο. Ο Δίας, ως ανώτατος θεός, συμβολίζει την ίδια τη φυσική νομοτέλεια, τις αναπόφευκτες δυνάμεις του κόσμου. Με την έννοια αυτή, δεν είναι ο Δίας που παρεμβαίνοντας δρα αλλά η ίδια η φύση. Το ίδιο ισχύει και για τους άλλους θεούς. Ο Προμηθέας και ο Επιμηθέας και αργότερα ο Ερμής είναι τα «εκτελεστικά όργανα» της νομοτέλειας αυτής.

τυποῦσιν αὐτὰ θεοὶ γῆς ἔνδον: η «Γῆ μήτηρ» και η «αυτοχθονία»

- αρχέγονη αντίληψη περί **«Μητέρας Γης»**, μητέρας των πάντων («Παμμήτωρ», Δημήτηρ<Γη+μήτηρ), της πρώτης θηλυκής θεότητας που λατρεύθηκε (Θεά της γονιμότητας)
- απηχείται και η αντίληψη περί **«αὐτοχθονίας»**: πολλοί αρχαίοι λαοί (π.χ. οι Αθηναίοι) περηφανεύονταν ότι γεννήθηκαν στη γη που κατοικούσαν και δεν προήλθαν από αλλού.

ἐκ γῆς καὶ πυρὸς μίξαντες καὶ τῶν ὅσα πυρὶ καὶ γῇ κεράννυται: κοσμολογικές αντιλήψεις περί στοιχείων της φύσης

- πρώτη ύλη για τη δημιουργία των ζώων ήταν το χώμα και η φωτιά (=κοσμολογία Παρμενίδη, στην Παλαιά Διαθήκη η δημιουργία του Αδάμ γίνεται από χώμα στο οποίο ο Θεός ενεφύσησε ζωή)
- η ανάμιξη και άλλων στοιχείων, δηλ. νερού και αέρα, απηχεί αντιλήψεις του Εμπεδοκλή (τα όντα αποτελούνται από σύνθεση των τεσσάρων στοιχείων: νερού, αέρα, γης και φωτιάς)

2. Η εντολή των θεών στον Προμηθέα και τον Επιμηθέα:

Προμηθέας και Επιμηθέας: δύο αδέλφια τόσο διαφορετικά μεταξύ τους...

- Τιτάνες, γιοι Ιαπετού και Κλυμένης.
- Προμηθεύς (<πρό+μήτις=σοφία, ευφυΐα) =ο προνοητικός, ο προβλεπτικός (επιθ. προμηθής, ουσ. ή προμήθεια= πρόνοια, πρόβλεψη)
- Έπιμηθεύς (<έπί+μήτις) = ο αστόχαστος, ο κατόπιν σκεπτόμενος, που δεν προνοεί
- Ο Επιμηθεύς αναλαμβάνει τη διανομή των ικανοτήτων στα ζώα και, ως απερίσκεπτος που είναι, ξεχνά τον άνθρωπο χωρίς βιολογικές-σωματικές ικανότητες. Η επιθυμία του Επιμηθέα να κάνει αυτός τη διανομή είναι καίρια για την εξέλιξη του μύθου: θα αφήσει τον άνθρωπο «ανεφοδιάστο» και θα προκαλέσει την παρέμβαση του Προμηθέα που θα δωρίσει στον άνθρωπο την έντεχνον σοφίαν ως αντιστάθμισμα.

3. Η διανομή των ικανοτήτων από τον Επιμηθέα: δεν ήταν και τόσο ανόητος τελικά...

Οι στόχοι της διανομής:

A. Προστασία από τους εχθρούς (από τα άλλα ζώα, «άλληλοφθοριών διαφυγὰς»), **ώστε να εξασφαλισθεί η επιβίωση των ειδών** («εἰς σωτηρίαν», «ἔσωζεν», «μή τι γένος ἀΐστωθείη») :

- Σωματική δύναμη χωρίς ταχύτητα (*ἰσχὺν ἄνευ τάχους*)
- Ταχύτητα στα αδύναμα (τούς δ' ἀσθενεστέρους τάχει ἐκόσμει)
- Όπλα, δηλ. δόντια, νύχια, κέρατα, οπλές (*ὥπλιζε*)
- Στα άοπλα (τοῖς δ' ἄοπλον διδοὺς φύσιν) άλλες ικανότητες (*ἄλλην τιν' αὐτοῖς ἐμηχανᾶτο δύναμιν*): στα μικρόσωμα πτητική ικανότητα (*πτηνὸν φυγὴν*), ή υπόγεια κατοικία (*κατάγειον οἴκησιν*), στα μεγαλόσωμα μέγεθος (*μεγέθει*)

Β. Προφύλαξη από δυσμενείς καιρικές συνθήκες («πρὸς τὰς ἐκ Διὸς ὥρας εὐμάρειαν»), δηλ. **το ψύχος και τη ζέστη** (*ἱκανοῖς μὲν ἀμῦναι χειμῶνα, δυνατοῖς δὲ καὶ καύματα*), **αλλά και ως «φυσικό στρώμα» για την ανάπαυσή τους** («στρωμνὴ οἰκεία τε καὶ αὐτοφυής»)

- Πυκνό τρίχωμα («πυκναῖς τε θριξίν»)
- Ανθεκτικό δέρμα («στερεοῖς δέρμασιν»)
- Δέρμα ανθεκτικό και χωρίς αίμα (εννοεῖ τα λέπια, τις φολίδες των ερπετών, τα όστρακα) («[θριξίν καὶ] δέρμασιν στερεοῖς καὶ ἀναίμοις»)
- Οπλές («ὑποδὼν τὰ μὲν ὀπλαῖς»): απορίας άξιο που αναφέρονται εδώ, αφού χρησιμεύουν για την προστασία από τους εχθρούς και όχι τις καιρικές συνθήκες

Οι ἐκ Διὸς ὥραι= οι διάφορες εποχές, η εναλλαγή των οποίων προέρχεται από το Δία (=φυσική νομοτέλεια)

Γ. Εξασφάλιση τροφής

- Δεν τρέφονται όλα τα είδη με την ίδια τροφή, ώστε να μην παρατηρηθεί έλλειψη («τροφὰς ἄλλοις ἄλλας ἐξεπόριζεν»): άλλα είναι **φυτοφάγα** («ἄλλοις δὲ δένδρων καρπούς, τοῖς δὲ ῥίζας») και άλλα **σαρκοφάγα** («ἔστι δ' οἷς ἔδωκεν εἶναι τροφήν ζώων ἄλλων βοράν»)

Δ. Αναπαραγωγή των ειδών

- Μικρή γονιμότητα («ὀλιγογονίαν») σε όσα τρέφονται με άλλα ζώα (δηλ. στα μεγαλύτερα σαρκοφάγα ζώα)
- Μεγάλη γονιμότητα («πολυγονίαν») σε όσα αποτελούν την τροφή άλλων ζώων, δηλ. στα μικρά, όπως τα έντομα («τοῖς δ' ἀναλίσκομένοις ὑπὸ τούτων»)

Τα κύρια κριτήρια της διανομής

A. Η επιβίωση και διαιώνιση των ειδών (η «σωτηρία» των ειδών)

- χαρακτηριστικές φράσεις: «εἰς σωτηρίαν», «ἔσωζεν», «εὐλάβειαν ἔχων μή τι γένος ἀῖστωθείη», «ἀλληλοφθοριῶν διαφυγάς», «ἀμῦναι», «σωτηρίαν τῷ γένει πορίζων».

Β. Η ισορροπία στη φύση («ἐπανισῶν»), απαραίτητη για την επιβίωση και διαιώνιση των ειδών, εξασφαλίζεται με:

- Την αναπλήρωση ενός μειονεκτήματος από ένα πλεονέκτημα (τα μεγάλα ζώα δεν έχουν ταχύτητα, τα μικρά πετούν και κρύβονται στις υπόγειες φωλιές τους) (=νόμος της αναπλήρωσης)
- Την κατανάλωση διαφορετικών τροφών (τροφική ισορροπία)
- Την πολυγονία για τα «αναλίσκόμενα υπό των άλλων» και την ολιγογονία (αναπαραγωγική ισορροπία)

Γ.Ο «νόμος της αναπλήρωσης»: βιολογική αρχή, κατά την οποία μια αδυναμία (βιολογικό μειονέκτημα) αναπληρώνεται από μια ικανότητα (βιολογικό πλεονέκτημα). Π.χ. ο λαγός αντισταθμίζει την έλλειψη δύναμης με την ταχύτητά του, ο ελέφαντας την έλλειψη ταχύτητας με το μεγάλο μέγεθος και τη δύναμή του, το μικρό και αδύναμο σπουργίτι μπορεί να γλυτώσει πετώντας κλπ.

Ερωτήσεις

1. **«Ἦν γάρ ποτε χρόνος»:** Ποια είναι η λειτουργία της φράσης στη δομή του λόγου;
2. **«ὅτε θεοὶ μὲν ἦσαν», «τυποῦσιν αὐτὰ θεοί»:** Νομίζετε ότι οι απόψεις αυτές έρχονται σε αντίθεση με την αγνωστικιστική θέση του Πρωταγόρα: **«περί μὲν θεῶν οὐκ ἔχω εἰδέναι, οὐθ' ὡς εἰσὶν οὐθ' ὡς οὐκ εἰσὶν οὐθ' ὅποιοί τινες ἰδέαν· πολλά γάρ τὰ κωλύοντα εἰδέναι ἢ τ' ἀδηλότης καὶ βραχύς ὢν ὁ βίος τοῦ ἀνθρώπου».**
3. **«γῆς ἔνδον»:** Ποια αρχέγονη αντίληψη υπόκειται στη φράση αυτή του Πρωταγόρα;
4. Να εντοπίσετε το σημείο του κειμένου που αναφέρεται στην αντίληψη του αυτοχθονισμού και να εξηγήσετε τη σχέση της με την ανθρωπολογική θεωρία του πρωταγόρειου μύθου.
5. Από ποια στοιχεία δημιουργούν οι θεοὶ τα θνητὰ ὄντα; Ποιες κοσμολογικές αντιλήψεις φαίνεται να ακολουθεί ο Πρωταγόρας;
6. Πώς εξυπηρετεί την οικονομία του μύθου ο καταμερισμός των αρμοδιοτήτων ανάμεσα στον Προμηθέα και τον Επιμηθέα;
7. Να δείξετε πώς ο Επιμηθέας φρόντισε «για την εξισορρόπηση των αντίρροπων τάσεων στα πλαίσια του οικοσυστήματος». Να υπογραμμίσετε στο κείμενο τα ζεύγη των αντιθέσεων που αποκαλύπτουν τη φροντίδα αυτή.
8. Να δείξετε ότι ο μύθος του Πρωταγόρα εξηγεί τελεολογικά το νόμο της αναπλήρωσης. Πώς συντελείται το πέραςμα σ' αυτό;

Λεξιλογικά

1. Να βρείτε στο κείμενο μια ετυμολογικά συγγενή με τις παρακάτω λέξεις: **κρασί, κόσμημα, ανάγωγος, διανομή, διοίκηση, ανάληψη, διάρκεια, προσφυγιά, ανεπάρκεια, καύσωνας, εύπορος, διατύπωση, φυτό, δεσμός, επιταγή, σύναψη, απόδοση, διαφθορά.**
2. **κατευνάζω, κατανάλωση, εκδορά, αμπέχονο, αυτάρκεια, σαρκοβόρο, καταβροχθίζω, περιδέραιο:** Να εντοπίσετε στο κείμενο τις ομόρριζες των λέξεων που σας δίνονται (μερικές από αυτές αναφέρονται στην ίδια λέξη του κειμένου).
3. Να γράψετε από μια λέξη απλή ή σύνθετη της νέας ελληνικής γλώσσας που παράγεται από τις παρακάτω λέξεις του κειμένου: **μείζαντες, επισκέψαι, πείσας, άμφιέννυς, ύποδών**

Μετάφραση

Επειδή όμως δεν ήταν και πολύ σοφός ο Επιμηθέας, χωρίς να το καταλάβει, ξόδεψε (ξόδεψε) όλες τις δυνάμεις στα άλογα ζώα· υπολειπόταν λοιπόν σ' αυτόν ακόμα ατακτοποιήτο το γένος των ανθρώπων και βρισκόταν σε αμηχανία τι να το κάνει. Και ενώ αυτός βρισκόταν σε αμηχανία, έρχεται ο Προμηθέας, για να επιθεωρήσει τη μοιρασιά, και βλέπει τα άλλα ζώα να είναι τακτοποιημένα με επιμέλεια σε όλα, ενώ τον άνθρωπο (να είναι) γυμνός ξυπόλυτος, χωρίς στρώμα και χωρίς όπλα· ωστόσο έφτανε πια και η καθορισμένη από τη μοίρα μέρα, κατά την οποία έπρεπε να βγει και ο άνθρωπος από τη γη στο φως. Καθώς (επειδή) λοιπόν ο Προμηθέας, βρισκόταν σε αμηχανία (αδιέξοδο) τι λογής σωτηρία να βρει για τον άνθρωπο, αποφασίζει να κλέψει την τέχνη του Ήφαιστου και της Αθηνάς (τη συνδυασμένη) με τη φωτιά – γιατί ήταν αδύνατο να αποκτηθούν αυτές από κάποιον ή να χρησιμοποιηθούν χωρίς φωτιά – και έτσι τις χαρίζει στον άνθρωπο. Τη σοφία του λοιπόν για τη ζωή του (για να ζήσει) έτσι την απόκτησε ο άνθρωπος, την πολιτική όμως ικανότητα δεν την είχε· γιατί βρισκόταν στα χέρια του Δία. Και στον Προμηθέα δεν ήταν δυνατό (δεν είχε καιρό) πια να μπει στην Ακρόπολη, την κατοικία του Δία – και εκτός απ' αυτό, και οι φρουροί του Δία ήταν φοβεροί – μπαίνει λοιπόν κρυφά στο σπίτι της Αθηνάς και του Ήφαιστου, που ήταν κοινό (που το είχαν μαζί), μέσα στο οποίο καταγίνονταν με τις τέχνες, και αφού έκλεψε την τέχνη με φωτιά του Ήφαιστου και την άλλη (τέχνη) της Αθηνάς* τις δίνει στον άνθρωπο· και απ' αυτό εξασφαλίζονται για τον άνθρωπο πλούσια μέσα για τη ζωή του, ο Προμηθέας όμως εξαιτίας του Επιμηθέα, αργότερα, καθώς λέγεται, διώχθηκε δικαστικά για κλοπή.

ΔΟΜΗ

1. Ο Επιμηθέας συνειδητοποιεί την απρονοησία του. Ο Προμηθέας διαπιστώνει ότι ο άνθρωπος έμεινε χωρίς εφόδια.
2. Ο Προμηθέας κλέβει τις τεχνικές γνώσεις και τη φωτιά (την «έντεχνον σοφίαν σύν πυρί») από τον Ήφαιστο και την Αθηνά για χάρη των ανθρώπων
3. Η αδυναμία του Προμηθέα να κλέψει την πολιτική τέχνη
4. Τα αποτελέσματα της πράξης του Προμηθέα:
 - Ο άνθρωπος εξασφαλίζει τα μέσα για την αντιμετώπιση των βιοτικών του αναγκών («εὐπορία τοῦ βίου»)
 - Ο Προμηθέας δικάζεται για κλοπή

1. Ο Επιμηθέας συνειδητοποιεί την απρονοησία του. Ο Προμηθέας διαπιστώνει ότι ο άνθρωπος έμεινε χωρίς εφόδια

Ο «ανυπεράσπιστος» άνθρωπος

- Ο Επιμηθέας, καθόλου προνοητικός (ἄτε δὴ οὖν οὐ πάνυ τι σοφὸς ὢν) και χωρίς να το αντιληφθεί (ἔλαθεν αὐτὸν), διέθεσε όλα τα βιολογικά (σωματικά) εφόδια στα «άλογα» όντα (υπονοείται ότι ο άνθρωπος διαθέτει «λόγον»). Άφησε το ανθρώπινο γένος άκόσμητον, δηλαδή γυμνόν (χωρίς φυσική προστασία από τις καιρικές συνθήκες, π.χ. τρίχωμα ή σκληρό δέρμα), άνυπόδητον (χωρίς οπλές στα πόδια ή άλλο προστατευτικό μέσο), άστρωτον (χωρίς φυσικό στρώμα) και άοπλον (χωρίς φυσικό οπλισμό, π.χ. γερά δόντια, κέρατα, νύχια κλπ, ώστε να προστατεύεται από τους εχθρούς).
- Έπρεπε να βρεθεί λύση επειγόντως, γιατί πλησίαζε η μέρα να βγει ο άνθρωπος στο φως (ή είμαρμένη ήμερα παρήν, ἐν ᾗ ἔδει καὶ ἄνθρωπον ἐξίεναι ἐκ γῆς εἰς φῶς).
- Ο Προμηθέας συλλαμβάνει το παράτολμο σχέδιο της κλοπής της φωτιάς και της εντέχνου σοφίας από τους θεούς: ο άνθρωπος έπρεπε να έχει μέσα επιβίωσης, όπως όλα τα άλλα ζώα.

Ήταν όντως «ακόσμητος» ο άνθρωπος; Τα «ἄ-λογα» και ο ανθρώπινος «λόγος»

- «ακόσμητος» από την άποψη των βιολογικών σωματικών εφοδίων, υστερεί σε σχέση με τα άλλα επαρκώς εφοδιασμένα ζώα. Όμως,
- Δεν ανήκει στα ἄλογα, γιατί διαθέτει λόγον, δηλαδή λογική σκέψη και ἔναρθη λαλιά (με την οποία δομεί τη λογική του σκέψη και την εκφράζει). Ο λόγος είναι η ειδοποιός διαφορά του από τα άλλα ζώα.
- Ο Αριστοτέλης διαφωνεί με την άποψη ότι η δημιουργία του ανθρώπου ήταν ατελής. Την θεωρεί τέλεια, επειδή ακριβώς διαθέτει τον λόγον, που του επέτρεψε να αντισταθμίσει τις βιολογικές του ελλείψεις, δημιουργώντας ο ίδιος τα μέσα για την αντιμετώπιση των κινδύνων και των αναγκών του (όπλα, κατοικίες κλπ). Κι ακόμα, ο λόγος τον οδήγησε στη δημιουργία του πολιτισμού του, υλικού, πνευματικού, ηθικού.

Το «ανθρώπων γένος»

- Ο Πρωτ. θεωρεί τους ανθρώπους ως ενιαίο σύνολο με τις ίδιες φυσικές και πνευματικές ικανότητες. Οι σοφιστές απέρριπταν τη διάκριση των ανθρώπων σε ελεύθερους και δούλους, Έλληνες και βαρβάρους κλπ και διατύπωσαν την πρωτοποριακή για την εποχή τους άποψη περί φυσικής ισότητας όλων των ανθρώπων.

Η «ειμαρμένη ημέρα» (και στην ενότητα 2: «ειμαρμένος χρόνος»)

- Η μοίρα (ειμαρμένη): ανώτατη δύναμη που καθορίζει τα πάντα, η φυσική αναγκαιότητα, οι αναπόφευκτες δυνάμεις που διέπουν τον κόσμο. Ακόμα και οι θεοί υποτάσσονται σε αυτήν.
- Η «ειμαρμένη ημέρα» και ο «ειμαρμένος χρόνος» είναι τα καθορισμένα από τη μοίρα χρονικά όρια, στοιχείο του μύθου, που συμβολίζει τη μετάβαση από ένα στάδιο της δημιουργίας/εξέλιξης στο επόμενο. Στην ενότητα 2 ο «ειμαρμένος χρόνος» σηματοδοτεί την αρχή της δημιουργίας των ζώων (ἐπειδὴ δὲ καὶ τούτοις χρόνος ἦλθεν εἰμαρμένος γενέσεως), στην ενότητα 3 η «ειμαρμένη ημέρα» σηματοδοτεί τη μετάβαση από το στάδιο του Επιμηθέα (βιολογική δημιουργία των ζώων) στο στάδιο του Προμηθέα (ο άνθρωπος αποκτά τεχνικές γνώσεις και δημιουργεί τον πολιτισμό του, υλικό, πνευματικό και ηθικό). Το τρίτο στάδιο είναι η δημιουργία οργανωμένων πόλεων (ο Δίας δίνει την πολιτική αρετή -τη δίκη και την αιδώ- στους ανθρώπους κι εκείνοι οργανώνουν πόλεις/κοινωνίες, βλ. ενότητα 4)

2. Ο Προμηθέας κλέβει τις τεχνικές γνώσεις και τη φωτιά (την «ἔντεχνον σοφίαν σύν πυρί») από τον Ήφαιστο και την Αθηνά για χάρη των ανθρώπων

Τα κίνητρα του Προμηθέα

- «Φιλανθρωπία»: λυπάται τους ανυπεράσπιστους ανθρώπους και επιδιώκει την επιβίωσή τους. Το ίδιο και ο Δίας, όταν δωρίζει την πολιτική τέχνη. Η θεϊκή «φιλανθρωπία» και στον Όμηρο (η Αθηνά προστάτης του Οδυσσέα), εδώ όμως για το σύνολο του ανθρωπίνου γένους.
- Η δημιουργία των ζώων έπρεπε να είναι δίκαιη και ισορροπημένη, αλλιώς θα ήταν αποτυχημένη: ο άνθρωπος έπρεπε να έχει τα μέσα για την επιβίωσή του, όπως και τα άλλα ζώα. Η έντεχνος σοφία θα βοηθούσε τον άνθρωπο να το επιτύχει επινοώντας τα δικά του «όπλα». Έτσι, η δημιουργία θα ήταν «τέλεια», όπως αρμόζει σε ένα έργο θεϊκό.

Η έντεχνος σοφία σύν πυρί

- **Έντεχνος σοφία:** Το σύνολο των γνώσεων (σοφία) που σχετίζονται με την άσκηση πρακτικών τεχνών, το σύνολο των τεχνικών γνώσεων, η τεχνογνωσία, η τεχνολογία. Ως πρακτικές τέχνες νοούνται αυτές που καλύπτουν τις βιοτικές ανάγκες του ανθρώπου, όπως η μεταλλουργία, η

αγγειοπλαστική, η ξυλουργική, η οικοδομική, η αρχιτεκτονική και οι άλλες καλές τέχνες (γλυπτική, ζωγραφική), αφού και αυτές απαιτούν τεχνικές γνώσεις. Η έντεχνος σοφία δεν σχετίζεται με τις καθαρά θεωρητικές γνώσεις (φιλοσοφία, λογοτεχνία κλπ) ούτε με τη θεωρητική σύλληψη ενός έργου τέχνης.

- **Το πυρ:** Απαραίτητο μέσο για την εφαρμογή της «έντεχνου σοφίας», των τεχνικών γνώσεων είναι η φωτιά (σύν πυρί), χωρίς την οποία δεν μπορούσε-κατά την αρχαιότητα- να γίνει η επεξεργασία των πρώτων υλών και η κατασκευή των τεχνικών έργων (άμύχανον γάρ ἦν ἄνευ πυρὸς αὐτὴν κτητὴν τῷ ἢ χρησίμην γενέσθαι). Ἡ «ἔμπυρος τέχνη» (που ανήκει στον Ἡφαιστο) είναι ακριβώς η πρακτική εφαρμογή της έντεχνου σοφίας, με τη χρήση της φωτιάς. Σήμερα βέβαια, εκτός από την φωτιά χρησιμοποιούνται και άλλες πηγές ενέργειας.

Οι τεχνικές γνώσεις: ολοκληρωμένο σύνολο «a priori» ή θησαύρισμα σταδιακής πείρας μέσα στους αιώνες;

- Ο Προμηθέας δωρίζει την έντεχνον σοφίαν ως ένα ήδη διαμορφωμένο –έτοιμο- σύνολο τεχνικών γνώσεων. Ο άνθρωπος δηλαδή αποκτά την τεχνογνωσία από τον Προμηθέα «όλη μαζί», και μπορεί να την εφαρμόσει για να ικανοποιήσει τις βιοτικές του ανάγκες («ολοκληρωμένο σύνολο a priori»). Αυτό δεν ανταποκρίνεται στην ιστορική πραγματικότητα: οι τεχνικές γνώσεις είναι αποτέλεσμα μιας μακράς εξέλιξης, από την κατασκευή απλών λίθινων εργαλείων (παλαιολιθική εποχή) έως την επεξεργασία των μετάλλων (εποχή του χαλκού, εποχή του σιδήρου) και την κατασκευή προηγμένων τεχνικών έργων. Οι τεχνικές γνώσεις είναι δηλαδή ένα «θησαύρισμα σταδιακής πείρας μέσα στους αιώνες», που απέκτησε ο άνθρωπος εξελικτικά.
- Στο μύθο του Πρωταγόρα, όπου όλα παρουσιάζονται συμβολικά, η κλοπή της έντεχνου σοφίας συν πυρί και η παράδοσή της στον άνθρωπο συμβολίζει τη μετάβαση από το στάδιο του βιολογικού σχηματισμού του ανθρώπου (*Επιμηθεϊκό στάδιο*) σ' ένα επόμενο στάδιο, εκείνο της γένεσης του υλικού –κατ' αρχήν- πολιτισμού (*Προμηθεϊκό στάδιο*). Σε αυτό ο έλλογος άνθρωπος αποκτά τεχνικές δεξιότητες και γνώσεις, και δημιουργεί τις προϋποθέσεις της επιβίωσής του και της προσαρμογής του στο φυσικό περιβάλλον. Ο ίδιος ο Προμηθέας άλλωστε (όπως όλοι οι θεοί στο μύθο) λειτουργεί ως όργανο της φυσικής νομοτέλειας και της ιστορικής εξέλιξης του ανθρώπου.

Η σημασία της θεϊκής προέλευσης των δώρων

- Οι τεχνικές γνώσεις και το πυρ ανήκουν στους θεούς (Ἡφαιστο και Αθηνά, όπως και η πολιτική τέχνη που ανήκει στο Δία). Αυτό υποδηλώνει τη μεγάλη αξία τους, καθώς οδηγούν τον άνθρωπο σε ένα ανώτερο στάδιο, εκείνο της γενέσεως του πολιτισμού. Επίσης, τη δύσκολη και μακρά πορεία που ο άνθρωπος διήνυσε για να κατακτήσει τις γνώσεις αυτές.
- Η θεϊκή προέλευση της φωτιάς, ειδικότερα, υποδηλώνει:
 - ✓ την ευεργετική για τον άνθρωπο χρήση της: με αυτήν ο άνθρωπος όχι μόνο θερμαίνεται, αλλά και επεξεργάζεται τις πρώτες ύλες (μέταλλα κλπ) και εφαρμόζει τις τεχνικές του γνώσεις, κατασκευάζοντας τα μέσα για την αντιμετώπιση των αναγκών και των κινδύνων.
 - ✓ την καταλυτική της δύναμη, που μπορεί να νοηθεί θετικά αλλά και αρνητικά: η φωτιά καταστρέφει (πυρκαγιές, ηφαίστεια, κεραυνοί κλπ)

Ἡφαιστος, Αθηνά:

- Αθηνά: εκπροσωπεί τις τεχνικές γνώσεις (την ἔντεχνον σοφίαν, ως Εργάνη Αθηνά)
- Ἡφαιστος: θεός σχετικός με την εφαρμογή των τεχνικών γνώσεων, θεός της φωτιάς και της μεταλλουργίας, του ανήκει η ἔμπυρος τέχνη.

- Οι δύο θεοί συνδέονται στενά: κοινό το εργαστήριό τους, η Αθηνά παιδαγωγός του Εριχθονίου, γιού του Ηφαιστού, κοινή λατρεία τους στην Αθήνα (εορτές των Απατουρίων και των Χαλκείων, κοινός ναός)

3. Η αδυναμία του Προμηθέα να κλέψει την πολιτική τέχνη

- Πολιτική τέχνη: η ικανότητα δημιουργίας οργανωμένων πόλεων/κοινωνιών
- Ανήκει στο Δία και φρουρείται στενά: συμβολίζεται έτσι η μεγάλη της σημασία, το ανώτερο στάδιο πολιτισμού στο οποίο ανήκει η δημιουργία πόλεων και η δυσκολία κατάκτησης της πολιτικής τέχνης. Στο μύθο του Πρωτ. ο ίδιος ο Δίας θα αποφασίσει τελικά να την δωρίσει στον άνθρωπο (ενότητα 4).

4. Τα αποτελέσματα της πράξης του Προμηθέα:

- Με τις τεχνικές του γνώσεις ο άνθρωπος δημιούργησε τα μέσα που η φύση (η απρονοησία του Επιμηθέα) του είχε στερήσει, ώστε να αντιμετωπίσει τις βιοτικές του ανάγκες. Αντιστάθμισε δηλαδή τις βιολογικές του ελλείψεις, κατασκευάζοντας όπλα, ενδύματα, υποδήματα, κατοικίες, παράγοντας την τροφή του κλπ. («τὴν μὲν οὖν περὶ τὸν βίον σοφίαν ἄνθρωπος ταύτῃ ἔσχεν», «ἐκ τούτου εὐπορία μὲν ἀνθρώπῳ τοῦ βίου γίγνεται»).
- Ο Προμηθέας δικάζεται για κλοπή: ο Πρωτ. αναφέρει μόνο ότι δικάστηκε, είναι ωστόσο γνωστή η τιμωρία του Τιτάνα, που ο Δίας αλυσόδεσε στον Καύκασο. Ένας αετός του έτρωγε τη μέρα το συκώτι, που ξανάβγαινε τη νύχτα κοκ. Από το μαρτύριό του τον απελευθέρωσε ο Ηρακλής, σύμφωνα με άλλο μύθο.

ΣΥΝΟΛΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΗ 2ης & 3ης ΕΝΟΤΗΤΑΣ

Σ' όλες τις αντιρρήσεις του Σωκράτη ο Πρωταγόρας θα προσπαθήσει να απαντήσει μ' ένα μύθο και με συμβολική και αλληγορική γλώσσα να αποδείξει την πίστη του ότι η πολιτική αρετή είναι διδακτή.

Ο μύθος αυτός αναφέρεται στη γέννηση των θνητών όντων, και στον εφοδιασμό τους από τον Επιμηθέα με τα χαρακτηριστικά εκείνα που θα τους εξασφάλιζαν μια ισορροπία στην αριθμητική τους αύξηση. Η κατανομή δηλαδή των ιδιοτήτων έγινε κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να αντισταθμίζονται και να αναπληρώνονται οι αδυναμίες ορισμένων ζώων, με άλλες ικανότητες (π.χ. μεγάλη ταχύτητα, πολυγονία, φτερά, υπόγειες κατοικίες κ.τ.λ.). Ο φυσικός εξοπλισμός που δωρίζεται ευθύς εξαρχής στα ζώα φανερώνει και τον φυσικό τους προορισμό για έναν αγώνα επιβίωσης που δε θα βασίζεται σε μια ειρηνική συνύπαρξη μεταξύ τους αλλά σ' έναν ανηλεή πόλεμο ανάμεσα στα ισχυρότερα και πιο αδύναμα είδη.

Όταν ο Επιμηθέας ολοκληρώνει το μοίρασμα των «δώρων» τίποτα δε μαρτυρά απρονοησία και επιπολαιότητα, δύο χαρακτηριστικά που είναι συνώνυμα του ονόματος του τιτάνα. Μια εκκρεμότητα όμως υπάρχει: ο άνθρωπος έχει αφεθεί τελείως άοπλος σ' έναν αγώνα επιβίωσης που συνεπάγεται τη βέβαιη εξόντωσή του. Η εμφάνιση του Προμηθέα, συμβόλου της προνοητικότητας, είναι καταλυτική. Αυτός κλέβει τη φωτιά από τους θεούς, τον Ήφαιστο και την Αθηνά, και την εγχειρίζει στο ανθρώπινο γένος, λίγο πριν το τελευταίο αρχίσει το δικό του αγώνα στη ζωή.

Διερμηνεύοντας τους συμβολισμούς του μύθου η κατοχή της φωτιάς θα θέσει σε ενέργεια όλες τις διανοητικές λειτουργίες του ανθρώπου, την ευστροφία, την επινοητικότητα και την εφευρετικότητα. Ο γυμνός και ανυπόδητος φαινομενικά άνθρωπος έχει πλέον στην κατοχή του ένα εφόδιο με το οποίο μπορεί από τη μια να κατανοεί και να αντιμετωπίζει ολοένα και πιο επιτυχώς τους κανόνες του πολέμου με τα άγρια θηρία, της επικράτησης απέναντι στα στοιχεία του φυσικού περιβάλλοντος και από την άλλη βελτιώνοντας σταδιακά τους όρους της ζωής του σε υλικό και πνευματικό επίπεδο να θέσει και τα θεμέλια για μια ειρηνική συνύπαρξη με τους συνανθρώπους του.

Η νομοτέλεια που διέπει τη δική του ζωή θα τον οδηγήσει, όταν φτάσει το πλήρωμα του χρόνου, με το δυνατό μυαλό του, να πετύχει και τον εξευγενισμό της φύσης του. Τότε θα κατανοήσει ότι το να επιλέγει το δίκαιο από το άδικο και το καλό από το κακό είναι το μυστικό για μια ειρηνική συμβίωση με τους συνανθρώπους του (κατάκτηση ηθικού πολιτισμού).

Ερμηνευτικές ερωτήσεις

1. Σε ποια κατάσταση βρέθηκε ο άνθρωπος στην «επιθεώρηση» του Προμηθέα .
2. Πώς έλυσε ο Προμηθέας το πρόβλημα που είχε δημιουργήσει η κατανομή του Επιμηθέα;
3. **τὴν ἔντεχνον σοφίαν σὺν πυρί:** «Οι τεχνικές γνώσεις εννοούνται εδώ χορηγημένες στον άνθρωπο ως ολοκληρωμένο σύνολο a priori και όχι ως θησαύρισμα σταδιακής πείρας μέσα στους αιώνες». Συμφωνείτε με την «ανάγνωση» αυτή του μύθου ή όχι και γιατί;
4. Πώς υποκαθιστά ο άνθρωπος την έλλειψη οργάνων προσαρμογής;
5. Γιατί ο Ήφαιστος και η Αθηνά αναφέρονται μαζί; Τι αντιπροσώπευαν και ποια σχέση είχαν με την Αθήνα;
6. **Διὸς φυλακαί:** Τις φρουρές αποτελούσαν η Βία και το Κράτος, όργανα της εξουσίας του Δία, που συναντάμε στη Θεογονία του Ησιόδου (385) και τον Προμηθέα Δεσμώτη του Αισχύλου (στ. 12-87). Τι συμβολίζουν, κατά τη γνώμη σας, σε συνδυασμό με την όλη παρουσία των θεών στο μύθο του Πρωταγόρα;
7. Τι νομίζετε ότι συμβολίζει η κλοπή της φωτιάς από τον Προμηθέα;

Λεξιλογικές ασκήσεις

1. **κλέψας < κλέπτω:** α) Να σχηματίσετε τρία παράγωγα ουσιαστικά από το ρήμα. β) Χρησιμοποιώντας ως πρώτο συνθετικό το θέμα του ρήματος να γράψετε δύο σύνθετες λέξεις.
2. Να εντοπίσετε στο κείμενο λέξεις ομόρριζες με τις ακόλουθες: **πολυμήχανος, μελωδικός, οδόστρωμα, εύχρηστος, επίφοβος, κοινόβιο, λαθροκυνηγός, προμήθεια, κόσμημα.**

ΕΝΟΤΗΤΑ 4^η (322Α - 323Α)

Η πολιτική αρετή,
κοινό δώρο του Δία στους ανθρώπους,
απαραίτητη ιδιότητα για τη συγκρότηση κοινωνιών

Μετάφραση

Πρωτ.: Και επειδή ο άνθρωπος είχε συμμετοχή στο θεϊκό κλήρο, πρώτα πρώτα μόνος από τα ζώα πίστεψε σε θεούς, εξαιτίας της συγγένειας με το θεό, και προσπαθούσε να φτιάχνει και βωμούς και αγάλματα θεών. Έπειτα γρήγορα δημιούργησε (άρθρωσε) με την τέχνη φθόγγους (έναρθρη φωνή) και λέξεις, και βρήκε κατοικίες και ρούχα και παπούτσια και στρωσίδια και τροφές από τη γη. Έτσι λοιπόν εφοδιασμένοι οι άνθρωποι στην αρχή κατοικούσαν διασκορπισμένοι, πόλεις όμως δεν υπήρχαν. Καταστρέφονταν λοιπόν από τα θηρία, επειδή ήταν από κάθε άποψη και σε κάθε περίπτωση πιο ανίσχυροι απ' αυτά, και οι τεχνικές γνώσεις ήταν ένας καλός βοηθός τους για την τροφή τους (για να βρίσκουν την τροφή τους), αλλά ανεπαρκής για τον πόλεμο με τα θηρία – γιατί δεν είχαν ακόμα πολιτική τέχνη και επιστήμη για την οργάνωση της πολιτείας, της οποίας μέρος (είναι) η πολεμική – επιδίωκαν λοιπόν να συναθροίζονται και να εξασφαλίζουν τη σωτηρία τους χτίζοντας πόλεις. Κάθε φορά λοιπόν που συναθροίζονταν, αδικούσαν ο ένας τον άλλο, επειδή δεν είχαν την πολιτική τέχνη, ώστε πάλι σκορπίζοντας (εδώ και κει) καταστρέφονταν. Ο Δίας λοιπόν, επειδή φοβήθηκε για το γένος μας μήπως χαθεί ολότελα, στέλνει τον Ερμή, που έφερνε στους ανθρώπους τον αλληλοσεβασμό (άγραφο δίκαιο) και τη δικαιοσύνη, για να υπάρχουν τάξη (αρμονία) και στενές σχέσεις των πόλεων που να (τις) κρατάνε ενωμένες με φιλία. Ρωτάει λοιπόν ο Ερμής το Δία με ποιον τέλος πάντων τρόπο να δώσει στους ανθρώπους τη δικαιοσύνη και τον αλληλοσεβασμό. «Ποιο από τα δύο, όπως έχουν μοιραστεί οι τέχνες έτσι να μοιράσω και αυτές¹; Και έχουν μοιραστεί με τον εξής τρόπο: ένας που κατέχει την ιατρική (είναι) αρκετός για πολλούς άπειρους, (όμοια) και οι άλλοι τεχνίτες². Έτσι λοιπόν να βάλω μέσα στους ανθρώπους και τη δικαιοσύνη και τον αλληλοσεβασμό ή να τις μοιράσω σε όλους; Σε όλους, είπε ο Δίας, και να έχουν μερίδιο όλοι. Γιατί δεν είναι δυνατό να υπάρχουν πόλεις, αν έχουν μερίδιο σ' αυτές³ λίγοι, όπως ακριβώς σε άλλες τέχνες⁴. Και βάλε ένα νόμο από μένα, να θανατώνουν σαν αρρώστια της πόλης αυτόν που δεν μπορεί να έχει μερίδιο στον αλληλοσεβασμό και στη δικαιοσύνη. Έτσι λοιπόν, Σωκράτη, και γι' αυτούς τους λόγους και οι άλλοι και οι Αθηναίοι, όταν γίνεται λόγος για αρχιτεκτονική ικανότητα ή για κάποια άλλη τεχνική (ικανότητα), νομίζουν ότι λίγοι έχουν δικαίωμα συμβουλής, και αν κάποιος που είναι έξω από τους λίγους⁵ επιχειρεί να δίνει συμβουλές, δεν τον δέχονται, καθώς εσύ λες – με το δίκιο τους (δεν τον δέχονται), όπως εγώ ισχυρίζομαι – όταν όμως έρχονται για συμβουλές (σύσκεψη) για την πολιτική αρετή (τέχνη), που πρέπει να κινείται στο σύνολό της μέσα από τη δικαιοσύνη και τη σωφροσύνη⁶, δίκαια δέχονται κάθε άντρα, με την ιδέα ότι ταιριάζει στον καθένα να έχει μερίδιο σ' αυτήν την αρετή, αλλιώς (είναι επόμενο) να μην υπάρχουν πόλεις. Αυτή, Σωκράτη, (είναι) η αιτία αυτού του πράγματος.

ΔΟΜΗ

1. Η γένεση του πνευματικού και υλικού-τεχνικού πολιτισμού του ανθρώπου
2. Οι πρώτες αποτυχημένες προσπάθειες του ανθρώπου για κοινωνική συμβίωση
3. Η παρέμβαση του Δία και η προσφορά της δίκης και της αιδούς στον άνθρωπο
4. Το συμπέρασμα –απάντηση του Πρωταγόρα: η καθολικότητα και το διδακτόν της πολιτικής αρετής

1. Η γένεση του πνευματικού και υλικού-τεχνικού πολιτισμού του ανθρώπου

¹ δηλαδή τη δικαιοσύνη και τον αλληλοσεβασμό.

² δηλαδή είναι αρκετοί για πολλούς άλλους.

³ δηλαδή στη δικαιοσύνη και στον αλληλοσεβασμό.

⁴ δηλαδή έχουν μερίδιο λίγοι.

⁵ δηλαδή τους ικανούς να δίνουν συμβουλές.

⁶ Έννοια: η πολιτική τέχνη στηρίζεται εξολοκλήρου στη δικαιοσύνη και τη σωφροσύνη.

Διὰ τὴν τοῦ Θεοῦ συγγένειαν: Ἡ συγγένεια τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τὸ θεό

- Ἡ ἐντέχνος σοφία καὶ τὸ πυρ ποὺ ἔλαβε ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τὸν Προμ.:
 - ✓ ἦταν κτήμα των θεῶν. Μετὰ τὴν ἐννοία αὐτή ὁ ἄνθρωπος πράγματι «θείας μετέσχε μοίρας», πήρε μερίδιον στὴ θεϊκὴ φύση (γιατὴ τὴ θεϊκὴ προέλευση τοὺς καὶ τὴ σημασία τῆς βλ. ἐνότητα 3).
 - ✓ Τὰ ἔλαβε ἀπὸ ἕνα θεό, τὸν Προμηθέα
- Πρόκειται βέβαια γιὰ συγγένεια «πνευματικὴ», καὶ ὄχι γιὰ κοινὴ καταγωγή. Ἡ συγγένεια τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τὸ θεό χρησιμοποιεῖται ἀπὸ τὸν Πρωτ. ὡς ἐπιχείρημα γιὰ τὴ γένεση τῆς θρησκείας (βλ. παρακάτω).

Ἡ γένεση τῆς θρησκείας (στοιχεῖο τοῦ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ)

- **Γενεσιουργὸ αἴτιον:** ἡ συγγένεια τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τὸ θεό, δηλαδή ἡ θρησκεία δὲν εἶναι ἐμφυτὴ, ἀλλὰ προέκυψε σὲ μεταγενέστερο στάδιο (τὸ Προμηθεϊκόν, ὄχι τὸ Επιμηθεϊκόν)
- Ἡ ἐρμηνεία αὐτὴ εἶναι ἀβάσιμη: ἡ γένεση τῆς θρησκείας οφείλεται στὸ ἐνστικτὸ τῆς πίστεως καὶ τῆς λατρείας, ποὺ εἶναι θεμελιώδεις στὴν ἀνθρώπινη φύση, οἱ ἄνθρωποι ἔχουν μέσα τοὺς ἐμφυτὴ τὴν ὁρμὴ γιὰ λατρεία.
- Ἴσως ὁ Πρωτ. ἀναγνώριζε τὴν ἐμφυτὴ ὑπαρξὴ θρησκευτικοῦ ἐνστικτοῦ στὸν ἄνθρωπο, χωρὶς ὡστόσο νὰ δέχεται καὶ τὴν ὑπαρξὴ των θεῶν (ἀγνωστικισμός, βλ. ἐνότητα 2). Ἡ ἀπόδοσή του στὴ θεϊκὴ συγγένεια μπορεῖ νὰ ἐξηγηθεῖ ἀπὸ τὴν προσπάθεια τοῦ Πρωτ. νὰ δώσει λαϊκότερο ὕψος στὴν ἀφήγησή του, ἐνσωματώνοντας τέτοιες ἀπλοϊκὲς ἐρμηνείες. Ἄλλοι μελετητές θεωροῦν τὴν ἀποψη αὐτὴ πλατωνικὴ, ἀφοῦ ὁ Πρωτ. ἦταν ἀγνωστικιστής.
- **«ζῶων μόνον»:** ἀπ' ὅλα τὰ ζῶα ὁ ἄνθρωπος μόνον δημιουργήσε θρησκεία, γιὰτὴ μόνον αὐτὸς συγγένεψε μετὰ τοὺς θεοὺς.
- Ἐνδιαφέρουσα ἡ ἀποψη γιὰ σταδιακὴ ἀνάπτυξη τῆς θρησκείας: προηγείται ἡ πίστις (θεοὺς ἐνόμισεν), ἀκολουθεῖ ἡ λατρεία (ἐπεχείρει βωμοὺς τε ἰδρύεσθαι καὶ ἀγάλματα θεῶν)

Ἡ γένεση τῆς γλώσσας (στοιχεῖο τοῦ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ)

- Ὁ Πρωτ. (ὅπως καὶ ἄλλοι σοφιστές, ποὺ μελέτησαν τὸ γλωσσικὸ φαινόμενο):
 - ✓ Θεωρεῖ ὅτι ἡ γλῶσσα πλάστηκε ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο (δὲν ἐνυπάρχει σὲ αὐτόν «φύσει», ἀλλὰ δημιουργήθηκε ἀπὸ αὐτόν «νόμῳ») ὡς προϊόν **ἐξέλιξης** (ἀπὸ ἀπλούστερες σὲ πλεονέστερες μορφές). Ἡ γλῶσσα δημιουργεῖται ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη νόηση καὶ βούληση, δὲν δίνεται ἀπὸ τὸ θεό. Ἀντίθετα ἡ παραδοσιακὴ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα θεοκρατικὴ ἀποψη ὅτι ἡ γλῶσσα δόθηκε δηλαδή ἀπὸ τοὺς θεοὺς κατὰ τὴ δημιουργίαν του καὶ ἐνυπάρχει στὸν ἄνθρωπο «φύσει» (Ἡρόδοτος, II, 2, τὸ πείραμα τοῦ Ψαμμήτιχου).
 - ✓ Αναφέρεται στὴ **διπλὴ ἀρθρωση** τῆς γλώσσας (φωνὴν καὶ ὀνόματα ταχὺ διηρθρώσατο: ἀρθρωση φθόγγων = φωνὴν καὶ ἀρθρωση λέξεων = ὀνόματα): πρῶτα ὁ ἄνθρωπος διαμόρφωσε ἀπὸ τοὺς ἀναρθροὺς ἤχους (ποὺ ὅλα τὰ ζῶα παράγουν) τοὺς ἐναρθροὺς φθόγγους («φωνήν»), καὶ συνδυάζοντάς τοὺς ἀρθρώσε τὰς λέξεις («ὀνόματα») καὶ τὰς φράσεις, μετὰ τὰς ὁποίας ἐξέφρασε σκέψεις, νοήματα καὶ συναίσθηματα καὶ ἐπικοινωνήσε μετὰ τοὺς ἄλλους. Οἱ λέξεις συγκροτοῦνται ἀπὸ ἀπειροὺς συνδυασμοὺς φθόγγων. Μετὰ τὰς ἀπόψεις αὐτὰς συμφωνεῖ καὶ ἡ σύγχρονη γλωσσολογικὴ ἐπιστήμη.
- **τῇ τέχνῃ:** νοεῖται ἐδῶ ἡ δημιουργικὴ ἰκανότης τοῦ ἀνθρώπου, ποὺ τὸν ὡδήγησε στὴ δημιουργίαν τῆς γλώσσας
- **Ἐπειτα:** δὲν ἔχει χρονικὴ σημασία (= ἡ θρησκεία προηγείται τῆς γλώσσας), ἀλλὰ μεταβατικὴ (= ἀκόμα, ἐπίσης). Ἡ θρησκεία προτάσσεται, ἴσως ἐπειδὴ σχετίζεται μετὰ τοὺς θεοὺς, ποὺ ἀναφέρονται ἀμέσως πλεονέκτω. Ἡ ἀναφορά των πολιτισμικῶν τομέων δὲν γίνεται ἀπὸ τὸν Πρωτ. μετὰ σειρά χρονικὴ, ἀλλὰ ἀξιολογικὴ (ἀπὸ τὰ ἀνώτερα πρὸς τὰ κατώτερα): θρησκεία (ἠθικός πολιτισμός), γλῶσσα (πνευματικὸς πολιτισμός) καὶ τελευταῖος ὁ υλικὸς πολιτισμός (= οἱ ἐπινοήσεις ποὺ θεραπεύουν τὰς βιοτικὰς ἀνάγκας, ἐνῶ αὐτὰς ἔχουν πρωταρχικὴ σημασία γιὰ τὴν ἐπιβίωση τοῦ ἀνθρώπου καὶ προηγούνται χρονικά.)
- **ταχύ:** δε σημαίνει γρήγορα, ἀλλὰ νωρὶς (= στὰ πρῶτα στάδια τῆς ὑπαρξὸς τοῦ ἀνθρώπου). Θὰ ἦταν ἀντίφασις ὁ ἰσχυρισμός ὅτι ἡ γλῶσσα, ποὺ ἀποτελεῖ προϊόν ἐξέλιξης (καὶ ἀρα ἀπαιτεῖ μακρὸν χρόνον), δημιουργήθηκε «ταχύ» (σὲ σύντομο χρονικὸ διάστημα).

Η γένεση του υλικού-τεχνικού πολιτισμού (...και οικήσεις ... τροφὰς ἡῦρετο)

- Ο άνθρωπος, εφαρμόζοντας τις τεχνικές γνώσεις του (την «έντεχνον σοφίαν»), επινόησε τα μέσα που στερείτο από την βιολογική/σωματική του κατασκευή (λόγω της απρονοησίας του Επιμηθέα) για την αντιμετώπιση των δυσκολιών της φύσης, την προστασία του από τις αντίξοες καιρικές συνθήκες (κατοικίες, ενδύματα, υποδήματα, στρωσίδια) και την ικανοποίηση των βιοτικών αναγκών, κυρίως τη διατροφή του (παραγωγή τροφής από τη γη).
- **τὰς ἐκ γῆς τροφὰς ἡῦρετο**: πρόκειται για την επινόηση της γεωργίας, την καλλιέργεια δηλαδή φυτών και την παρασκευή τροφής από τους καλλιεργούμενους καρπούς τους. Ο άνθρωπος περνά από το «τροφοσυλλεκτικό» και «θηρευτικό» στάδιο (συλλογή τροφών από τα δέντρα και κυνήγι, που ιστορικά τοποθετείται στην παλαιολοθική εποχή, έως περίπου το 9.000 π.Χ.) στο «τροφοπαραγωγικό» ή «γεωργικό» στάδιο (καλλιέργεια της γης σε αγρούς και, κατά συνέπεια, μόνιμη εγκατάσταση κοντά σε αυτούς, που ιστορικά τοποθετείται στη νεολιθική εποχή).

Ο αφανισμός των ανθρώπων από τα θηρία: η βιολογική αδυναμία και η έλλειψη πολιτικής οργάνωσης απειλούν την επιβίωση του ανθρωπίνου γένους

Ο Πρωτ. περιγράφει εδώ **το τελευταίο στάδιο πριν από τη συγκρότηση οργανωμένων πόλεων**: οι άνθρωποι ζούσαν μεμονωμένοι και διασκορπισμένοι (ψύκουν σποράδην) και τα θηρία τους αφάνιζαν (ἀπώλλυντο οὖν ὑπὸ τῶν θηρίων), γιατί:

- υστερούν των θηρίων ως προς τη δύναμη και τις άλλες σωματικές ικανότητες (διὰ τὸ πανταχῇ αὐτῶν ἁσθενέστεροι εἶναι)
- οι τεχνικές τους γνώσεις και ικανότητες (ή δημιουργική τέχνη) τους εξασφάλιζαν τροφή (αὐτοῖς πρὸς μὲν τροφήν ἱκανὴ βοηθὸς ἦν), όχι όμως και τη δυνατότητα αντιμετώπισης των θηρίων (πρὸς δὲ τὸν τῶν θηρίων πόλεμον ἐνδεής). Ο Πρωτ. αποδίδει την αδυναμία αυτή στην άγνοια της «πολιτικής τέχνης», στην έλλειψη δηλ. κοινωνικής και πολιτικής οργάνωσης και επομένως και «πολεμικής τέχνης» (πολιτικὴν γὰρ τέχνην οὕτω εἶχον, ἥς μέρος πολεμική)

η πολεμική τέχνη είναι μέρος της πολιτικής τέχνης

- Ως «πολεμική τέχνη» νοείται εδώ η **οργανωμένη μορφή πολέμου**, που δημιουργείται και καλλιεργείται μόνο σε πολιτικά οργανωμένες κοινωνίες, γιατί απαιτεί την ύπαρξη οργανωμένου στρατού με πειθαρχία, ιεραρχία, εκπαίδευση, στρατηγική κλπ.
- Μερικοί μελετητές υποστηρίζουν ότι ο πόλεμος, παρά τα μεγάλα κακά τα οποία προξενεί, δίκαια θεωρείται από τον Πρωταγόρα στοιχείο της πολιτικής, γιατί αναπτύσσει τις ευγενέστερες ορμές του ανθρώπου (όπως η ανδρεία), την άμυνα υπέρ του δικαίου και της ελευθερίας, υπέρ βωμών και εστιών, αφυπνίζει τα έθνη από την ηθική νάρκη μακροχρόνιας ειρήνης, μεταδίδει τον υψηλότερο πολιτισμό των πολιτισμένων λαών σε βαρβάρους κτλ. Όλα αυτά δεν συνεπάγονται ότι ο Πρωταγόρας είναι υπέρ του πολέμου.

Δημιουργική τέχνη = έντεχνος σοφία, οι τεχνικές γνώσεις και ικανότητες που έκλεψε και χάρισε στους ανθρώπους ο Προμηθέας μαζί με τη φωτιά, η τέχνη των δημιουργών (των τεχνιτών: **δημιουργός (< δῆμος + ἔργον)** αυτός που παράγει ένα έργο ή κατασκευάζει κάτι χρήσιμο για το λαό).

2. Οι πρώτες αποτυχημένες προσπάθειες του ανθρώπου για κοινωνική συμβίωση

Οι πρώτες κοινωνίες: σωτηρία και αλληλοσπαραγμός

- Αίτιο της δημιουργίας των πρώτων κοινωνικών σχηματισμών κατά τον Πρωτ. ήταν η **ανάγκη επιβίωσης** (προστασία και σωτηρία από τα θηρία: «σώζεσθαι»).
- ✓ Άρα, κατά τον Πρωτ., οι άνθρωποι δεν είναι πλασμένοι εκ φύσεως («φύσει») να ζουν οργανωμένοι σε πόλεις, αλλά αυτή την οργάνωση τους την επέβαλε η ανάγκη. Η οργάνωση των ανθρώπων σε πόλεις είναι προϊόν συμφωνίας (έγινε «νόμω») και αντιτίθεται στην ανθρώπινη φύση (σοφιστική άποψη). Η άποψη αυτή παραπέμπει στις νεότερες θεωρίες του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού περί «κοινωνικού συμβολαίου» (Λοκ, Ρουσσό).

- ✓ Ο **Αριστοτέλης** υποστηρίζει, αντίθετα, ότι **η πόλη υπάρχει εκ φύσεως** («πάσα πόλις φύσει εστίν»), η οργάνωση της δεν έρχεται σε αντίθεση με τη φύση, και επομένως ο άνθρωπος είναι φύσει ζώον πολιτικόν (βλ. Αριστοτέλη Πολιτικά, ενότητα 12).
- ✓ Ο Πλάτωνας θεωρεί ότι οι πόλεις δημιουργήθηκαν επειδή οι άνθρωποι δεν μπορούσαν να καλύπτουν μόνοι όλες τις ανάγκες τους (οικονομικές, πνευματικές κά).
- Οι άνθρωποι επιδίωξαν («έζήτουν») να ζουν συγκεντρωμένοι («ἀθροίζεσθαι» και όχι «οἰκείν σποράδην», να χτίζουν σπίτια και οικισμούς («κτίζοντες πόλεις»), να ζούν πολλοί μαζί για να μπορούν από κοινού να αμύνονται απέναντι στα θηρία («σώζεσθαι»).

Ο αλληλοσπαραγμός: Οι πρώτες κοινωνίες, δεν ήταν πολιτικά οργανωμένες: οι άνθρωποι δεν κατείχαν την πολιτική τέχνη, την πολιτική αρετή (τη «δίκην» και την «αἰδῶ» την αρετή του δίκαιου πολίτη), η συμβίωσή τους δεν ρυθμιζόταν από κανόνες (ηθικό και γραπτό δίκαιο). Αναπόφευκτα επικρατούσε αδικία, αυθαιρεσία, αναρχία, μίσος και τελικά αλληλοεξόντωση («ἡδίκουν ἀλλήλους ἅτε οὐκ ἔχοντες τὴν πολιτικὴν τέχνην»), καθώς καθένας προσπαθοῦσε να ικανοποιήσει τις επιθυμίες και τα συμφέροντά του εις βάρος των άλλων. Η συμβατική αυτή συμβίωση δεν είχε διάρκεια, οι άνθρωποι άρχιζαν να σκορπίζουν και να σκοτώνονται και πάλι από τα θηρία (επανέρχονταν στην προηγούμενη κατάσταση -«ὥστε πάλιν σκεδαννύμενοι διεφθείροντο»).

Θρησκεία-γλώσσα-πόλις: Η δημιουργία κοινωνιών αναφέρεται ύστερα από τη γένεση της θρησκείας και της γλώσσας, που όμως προϋποθέτουν την κοινωνική συμβίωση, αναπτύχθηκαν δηλαδή στα πλαίσια των οργανωμένων κοινωνιών. Η δημιουργία πόλεων αναφέρεται τελευταία, για να αναπτυχτεί αμέσως μετά η θεωρία για την πολιτική αρετή.

3. **Η παρέμβαση του Δία και η προσφορά της δίκης και της αιδούς στον άνθρωπο**

- Ο Δίας αποφασίζει να σταματήσει τον αφανισμό τους και να τους σώσει. Επεμβαίνει δυναμικά και τους στέλνει την *αἰδῶ* και τη *δίκη*, τα μέσα για την εξασφάλιση τάξης στο σύνολο και ομαλών σχέσεων ανάμεσα στα άτομα. Ως υπέρτατος ρυθμιστής των πάντων και πατέρας των ανθρώπων, δείχνει τη «φιланθρωπία» του, ενδιαφέρον και φροντίδα για τους ανθρώπους, όπως και ο Προμηθέας (και ο χριστιανικός Θεός, η Θεία Πρόνοια), ώστε μα μην αφανιστούν (Ζεὺς οὖν δέισας περὶ τῷ γένει ἡμῶν μὴ ἀπόλοιτο πᾶν).
- Η παρέμβαση του Δία σε αντίφαση με τον «αγνωστικισμό» του Πρωταγόρα (βλ. ενότητα 2).

Η αἰδῶς και η δίκη

- **αἰδῶς:** το συναίσθημα της ντροπής που νιώθει ο κοινωνικός άνθρωπος για κάθε πράξη του που αντιβαίνει στον καθιερωμένο ηθικό κώδικα του κοινωνικού του περιβάλλοντος. Η έννοια της «αἰδούς» είναι για τους αρχαίους μια έννοια σύνθετη, που περιλαμβάνει και τη σεμνότητα και το σεβασμό προς τους άλλους. Δεν έχει σχέση με τις ενοχές και τις τύψεις, που βιώνει κανείς μετά από μια παρεκτροπή, μια ανήθικη ή παράνομη πράξη. Δεν μπορεί να αποδοθεί στα νέα ελληνικά με μία μόνο λέξη : είναι η ηθική, η **ηθική συνείδηση**, ο σεβασμός στους άγραφους νόμους, το **φιλότιμο**, ο αυτοσεβασμός.
- **δίκη:** το **συναίσθημα της δικαιοσύνης**, η αντίληψη του δίκαιου και του άδικου, ο σεβασμός των γραπτών νόμων και των δικαιωμάτων των άλλων, η θέληση του ανθρώπου να αποδίδει στον καθένα αυτό που του ανήκει ή δικαιούται.

Η αξία τους

- Αποτελούν τα βασικά στοιχεία της πολιτικής αρετής, τις αναγκαίες προϋποθέσεις της κοινωνικής συμβίωσης. Κρατούν δεμένους ψυχικά τους ανθρώπους, με αισθήματα ομόνοιας, αλληλεγγύης και συνεργατικότητας (δεσμοί *φιλίας συναγωγοί*), ώστε αυτοί να μην επιδιώκουν την ικανοποίηση των επιθυμιών και των συμφερόντων τους εις βάρος των άλλων και του κοινωνικού συνόλου και να αποφεύγουν τις συγκρούσεις και την αδικία. Έτσι, εξασφαλίζεται ομαλή συμβίωση, διασφαλίζεται η συνοχή του συνόλου, διατηρείται ισορροπία και επικρατεί ευταξία στην οργανωμένη κοινωνία (πόλεων *κόσμοι*).
- Σε ατομικό επίπεδο: ενισχύουν την ηθική δράση του ατόμου, το απαλλάσσουν από ταπεινά ένστικτα, πάθη και αδυναμίες, το απομακρύνουν από την ιδιοτέλεια, την αισχροκέρδεια, τον ωφελισμό και καλλιεργούν την εντιμότητα, την κοινωνική και ηθική συνείδηση.

Τα δώρα των φιλόφρων θεών, του Δία και του Προμηθέα: μια σύγκριση

- Τα δώρα του Προμηθέα (*έντεχνος σοφία και φωτιά*) : πολύτιμα, βοήθησαν τον άνθρωπο να προφυλαχτεί από τη φύση και παράλληλα να βάλει τα θεμέλια του πνευματικού και του υλικού-τεχνικού πολιτισμού, αλλά ανεπαρκή για την αντιμετώπιση των θηρίων και την οργάνωση βιώσιμων κοινωνιών.
- Τα δώρα του Δία (αιδώς και δίκη= πολιτική αρετή): έσωσαν τους ανθρώπους από τον αφανισμό, αλλά, κυρίως, τους βοήθησαν να αποκτήσουν την πολιτική αρετή, να δημιουργήσουν οργανωμένες βιώσιμες κοινωνίες, στο πλαίσιο των οποίων ανέπτυξαν υψηλό πολιτισμό («πολιτισμός» δε νοείται έξω από το οργανωμένο σύνολο, την «πόλιν»). Είναι ανώτερης αξίας, γιατί ανώτερο είναι και το αποτέλεσμα τους. Γι' αυτό και ανήκουν στο Δία...
- ο Προμηθέας έδωσε δώρα που τα έκλεψε από άλλους, ενώ του Δία τα δώρα προέρχονταν από τον ίδιο.

Η απορία του Ερμή

- Ο Δίας στέλνει τον Ερμή, τον αγγελιοφόρο των θεών, να μοιράσει τα δύο δώρα του στους ανθρώπους.
- ο Ερμής προβληματίζεται ως προς τον τρόπο με τον οποίο θα τα μοιράσει : μόνο σε λίγους, όπως τις τέχνες, ή σε όλους τους ανθρώπους.
- υπενθυμίζει με τρόπο «διδασκτικό» πώς έχει γίνει η μοιρασιά, σαν να μην ήξερε ή σαν να μη θυμόταν ο Δίας, και αυτό δημιουργεί **μιαν ατμόσφαιρα θυμηδίας**. Η αφελής ερώτηση του Ερμή:
 - ✓ δημιουργεί χαλάρωση στον ακροατή, καθώς ο μύθος βαίνει προς το τέλος και θα χρειαστεί να ακουστεί το συμπέρασμα με ανανεωμένη προσοχή
 - ✓ δίνει παραστατικότητα στο λόγο και ποικιλία στην αφήγηση (διάλογος, μετάβαση από τον πλαγίο στον ευθύ λόγο). Η εντολή του Δία δίνεται πιο παραστατικά και έντονα με το διάλογο.

Ο καταμερισμός των τεχνών (καταμερισμός εργασίας) (νενέμηνται δὲ ὧδε· εἷς ἔχων ἰατρικὴν πολλοῖς ἰκανὸς ἰδιώταις, καὶ οἱ ἄλλοι δημιουργοί).

- Κάθε τέχνη έχει μοιραστεί μόνο σε λίγους, που αρκούν για να εξυπηρετήσουν πολλούς άλλους. Υπάρχει δηλαδή καταμερισμός της εργασίας : δεν ασχολούνται όλοι με όλα, αλλά ο καθένας με μια συγκεκριμένη απασχόληση. Ο καταμερισμός της εργασίας συμβάλλει στη βαθύτερη γνώση του συγκεκριμένου αντικειμένου και εξασφαλίζει την πρόοδο του πολιτισμού.

Η καθολικότητα της πολιτικής αρετής.

Η πολιτική αρετή δεν περιλαμβάνεται στον καταμερισμό αυτό: ο Δίας δίνει αυστηρή εντολή να μοιραστούν η αιδώς και η δίκη, σε όλους γενικά τους ανθρώπους. (" Ἐπὶ πάντας," ἔφη ὁ Ζεὺς, "καὶ πάντες μετεχόντων)

- **Το επιχείρημα του Πρωταγόρα** (οὐ γὰρ ἂν γένοιτο πόλεις, εἰ ὀλίγοι αὐτῶν μετέχοιεν ὥσπερ ἄλλων τεχνῶν·):

Αν περιλαμβανόταν στον καταμερισμό εργασίας και η πολιτική αρετή, δε θα συμμετείχαν όλοι στην πολιτική ζωή και δε θα υπήρχαν πόλεις, με την έννοια ότι η λειτουργία της πόλης (η πολιτική ζωή) προϋποθέτει πως οι άνθρωποι αποδέχονται κοινές ηθικές αξίες, την αιδώ και τη δίκη. Αν δεν τις αποδέχονταν, οι κοινωνικοί ανταγωνισμοί θα κατέληγαν στην αλληλοεξόντωση των ανθρώπων, όπως στην προηγούμενη φάση. Η ύπαρξη της πόλεως συνδέεται άρρηκτα με την αιδώ και τη δίκη, που αποτελούν το θεμέλιο και την αναγκαία προϋπόθεσή της, γι' αυτό θα ήταν αδιανόητο να μην έχουν δοθεί σε όλους. Κατάληξη αυτής της πολιτιστικής εξέλιξης αποτελεί η αθηναϊκή δημοκρατία (όλοι οι πολίτες μετέχουν στην πολιτική ζωή), που δικαιώνεται με το μύθο του Πρωταγόρα.

Ο νόμος του Δία: η τιμωρία των αδίκων

- ο Δίας προστάζει τον Ερμή να θεσπίσει εκ μέρους του νόμο (καὶ νόμον γε θὲς παρ' ἐμοῦ) που θα επιβάλλει τη θανατική ποινή σε όποιον δε θα έχει μερίδιο στην αιδώ και στη δίκη, δε θα μπορεί ή δε θα θέλει να ενταχτεί στο κοινωνικό σύστημα (τὸν μὴ δυνάμενον αἰδοῦς καὶ δίκης μετέχειν κτεί-

νειν). Γιατί αυτός θα μοιάζει με αρρώστια της πόλης, θα είναι επικίνδυνος γι' αυτή και θα πρέπει να θανατωθεί για την εξυγίανση της (ως νόσον πόλεως).

- Ο νόμος προστατεύει την πολιτεία και συμβάλλει στην ομαλή λειτουργία και επιβίωσή της. Διδάσκει στους πολίτες την πολιτική αρετή, την ορθή συμπεριφορά στα πλαίσια της πόλης, αποτρέπει τις αυθαιρεσίες και τελικά, τιμωρεί όσους απειλούν με τη δράση τους την ύπαρξη της πόλης.
- **Η θανατική ποινή:** υπερβολικά αυστηρή η τιμωρία που επιβάλλει ο νόμος του Δία. Σήμερα θα θεωρούσαμε τη θανάτωση σκληρό και απάνθρωπο μέτρο. Στόχος του Πρωτ. είναι να δείξει τη μεγάλη σημασία της πολιτικής αρετής για την ύπαρξη της πόλεως.

Η ευθύνη του ανθρώπου: δυνάμει και ένεργεία της πολιτικής αρετής

Η αιδώς και η δίκη μοιράζονται σε όλους τους ανθρώπους **ως δυνατότητα («δυνάμει»)**. Όλοι δηλαδή έχουν τη δυνατότητα να αποκτήσουν την πολιτική αρετή (να γίνουν «ένεργεία» αγαθοί πολίτες). Κάποιοι, όμως, δε θέλουν ή δεν μπορούν να την αποκτήσουν «ένεργεία». Επαφίεται στην ελεύθερη βούληση του ανθρώπου να καλλιεργήσει τα δώρα του Δία (που δεν είναι βέβαια έμφυτα), απαιτείται εσωτερικός αγώνας και προσπάθεια του ανθρώπου για την κατάκτηση της δίκης και της αιδούς. Έχει χρέος, ως μέλος της πόλεως, μέσω της διδασκαλίας να αποκτήσει την πολιτική αρετή (να μετέχει σε αυτήν) και αυτό είναι **προσωπική του ευθύνη**. Αν δεν το κατορθώσει, ευθύνεται και τιμωρείται ως «μη μετέχων δίκης και αιδούς».

4. Το συμπέρασμα –απάντηση του Πρωταγόρα: η καθολικότητα και το διδακτόν της αρετής

- Ο Πρωταγόρας, αφού αφηγήθηκε το μύθο του Προμηθέα, συμφωνεί με όσα είπε ο Σω. για τους Αθηναίους (βλ. ενότητα 1):
 - ✓ για τις συμβουλές σε τεχνικά ζητήματα (οὕτω δὴ, ὦ Σώκратες, ... οὐκ ἀνέχονται) και συμφωνεί με τη στάση τους (εἰκότως, ὡς ἐγὼ φημι), αφού όπως εξήγησε στο μύθο οι τεχνικές γνώσεις δεν έχουν δοθεί σε όλους.
 - ✓ για τις συμβουλές στα πολιτικά ζητήματα (ὅταν δὲ εἰς συμβουλήν πολιτικῆς ἀρετῆς ἴωσιν), επίσης συμφωνεί με τη στάση τους (εἰκότως ἅπαντος ἀνδρὸς ἀνέχονται), αλλά την ερμηνεύει διαφορετικά, καταλήγει σε διαφορετικό συμπέρασμα από το Σω.:
 - ⇒ **το συμπέρασμα του Σω.:** η πολιτική αρετή ενυπάρχει σε όλους τους πολίτες, **ἀρα εἶναι ἐμφυτὴ καὶ ὀχι διδακτὴ**.
 - ⇒ **Το συμπέρασμα του Πρωτ.:** η πολιτική αρετή ενυπάρχει σε όλους τους πολίτες, επειδή ο Δίας έχει μοιράσει σε όλους την αιδώ και τη δίκη (=την πολιτική αρετή). Είναι δηλαδή καθολική, γιατί αν δεν μετείχαν όλοι οι πολίτες σε αυτήν δεν θα ήταν δυνατή η ύπαρξη πόλεων (ὡς παντὶ προσήκον ταύτης γε μετέχειν τῆς ἀρετῆς ἢ μὴ εἶναι πόλεις). **Δεν εἶναι ὅμως ἐμφυτὴ**, γιατί την έδωσε ο Δίας σε μεταγενέστερο στάδιο της εξέλιξης του ανθρώπου και –κυρίως- **εἶναι διδακτὴ**, γιατί ο Δίας έδωσε στους ανθρώπους τη δυνατότητα («δυνάμει») να γίνουν αγαθοί πολίτες και είναι δική τους ευθύνη η πραγμάτωση («ένεργεία») της δυνατότητας αυτής μέσω της διδασκαλίας, της καλλιέργειας.
- **ἦν δὲ διὰ δικαιοσύνης πᾶσαν ἰέναι καὶ σωφροσύνης:** αξιοσημείωτη η αναφορά ὀχι της αιδούς, αλλά της σωφροσύνης. Η (πολιτική) αρετή είναι ένα σύνολο επιμέρους αρετών («μόρια της ἀρετῆς»), ὀπως η αἰδώς, η δίκη, η σωφροσύνη, η ὀσιότης κἀ

Ερμηνευτικές - λεξιλογικές ερωτήσεις

1. **Θείας μετέσχε μοίρας:** Με ποιο τρόπο συμμετείχε ο άνθρωπος στη μοίρα, στο μερίδιο των θεών;
2. Τι είχαν επιτύχει και σε ποιο στάδιο εξέλιξης είχαν φτάσει οι άνθρωποι πριν από τη δημιουργία πόλεων;
3. Ποια προβλήματα αντιμετώπιζαν οι άνθρωποι, όταν ζούσαν διασκορπισμένοι και ποια προβλήματα αντιμετώπισαν στις πόλεις αμέσως μετά την ίδρυσή τους; Πού οφείλονταν τα προβλήματα αυτά;
4. Η πολεμική τέχνη παρουσιάζεται ως μέρος της πολιτικής. Πώς εξηγείται αυτό, κατά τη γνώμη σας;

5. α) **αίδώς, δίκη**: Ποιο είναι το περιεχόμενο καθεμιάς έννοιας; β) Γιατί θεωρούνται **πόλεων κόσμοι τε καὶ δεσμοὶ φιλίας συναγωγαί**;
6. Σε ποιο σημείο του κειμένου γίνεται αναφορά στον καταμερισμό της εργασίας; Ποια σημασία τού αποδίδει ο Πρωταγόρας για την εξέλιξη του πολιτισμού και γιατί η πολιτική δεν μπορούσε να περιλαμβάνεται στον καταμερισμό αυτό;
7. **οὐ γὰρ ἂν γένοιτο πόλεις, εἰ ὀλίγοι αὐτῶν (αἰδοῦς καὶ δίκης) μετέχοιεν**: Η άποψη αυτή αναφέρεται μόνο σε δημοκρατικά πολιτεύματα ή σε όλα; Να αιτιολογήσετε την απάντησή σας.
8. Ποιο στάδιο στην εξελικτική πορεία του ανθρώπου εκπροσωπεί η πολιτική τέχνη και πώς συντελείται το πέρασμα σ' αυτό;
9. **... καὶ νόμον γε θές ... πόλεως**: Πώς εξηγείται η ανάγκη νόμου για την τιμωρία όποιου δε μετέχει στην αίδω και τη δίκη, αφού αυτές μοιράστηκαν σε όλους;
10. Να γράψετε ένα ομόρριζο ουσιαστικό της νέας ελληνικής γλώσσας, απλό ή σύνθετο, για καθεμιά από τις παρακάτω λέξεις του κειμένου: **ἄθροισθίεν, σκεδαννύμενοι, διεφθείροντο, ἀπόλοιτο, ἄγοντα, δοίη, νενέμηνται, θῶ, μετεχόντων, γένοιτο**.

ΕΝΟΤΗΤΑ 5η (323Α-Ε)

Η πολιτική αρετή ως κοινή και φυσική ιδιότητα όλων των ανθρώπων

Μετάφραση

Και για να μη νομίζεις πως εξαπατάσαι πάρε πάλι το εξής σαν απόδειξη, ότι πραγματικά όλοι οι άνθρωποι πιστεύουν ότι κάθε άνθρωπος συμμετέχει στη δικαιοσύνη και στην υπόλοιπη πολιτική αρετή. Δηλαδή για τις άλλες αρετές, όπως λες κι εσύ, αν υποστηρίζει κάποιος ότι είναι καλός αυλητής ή σ' οποιαδήποτε άλλη τέχνη στην οποία δεν είναι, γελάνε σε βάρος του ή αγανακτούν, και οι δικοί του τον πλησιάζουν και τον συμβουλεύουν σαν να έχει τρελαθεί· στη δικαιοσύνη όμως και στην άλλη πολιτική αρετή, αν και γνωρίζουν για κάποιον ότι είναι άδικος, αν αυτός ο ίδιος λέγει την αλήθεια σε βάρος του μπροστά σε πολλούς, πράγμα το οποίο θεωρούσαν σαν σωφροσύνη, δηλαδή το να λέει την αλήθεια, σε τούτη την περίπτωση (το θεωρούν) τρέλα, και λένε πως πρέπει όλοι να υποστηρίζουν πως είναι δίκαιοι, είτε είναι, είτε όχι, διαφορετικά (λένε ότι) είναι τρελός αυτός που δεν έχει κτήμα του τη δικαιοσύνη, γιατί, κατά τη γνώμη τους, είναι ανάγκη καθέναν να συμμετέχει σ' αυτή μ' οποιονδήποτε τρόπο, διαφορετικά να μη ζει ανάμεσα στους ανθρώπους.

Ότι λοιπόν (και οι άλλοι και οι Αθηναίοι) εύλογα δέχονται κάθε άνθρωπο σαν σύμβουλο σ' αυτή την αρετή, γιατί νομίζουν πως όλοι έχουν συμμετοχή σ' αυτή, αυτά αναφέρω. Ότι όμως νομίζουν ότι δεν είναι αυτή (η αρετή) έμφυτη, και χωρίς εξωτερική επίδραση, αλλά ότι μπορεί να διδαχτεί κι ότι γίνεται απόκτημα με τη φροντίδα σ' όποιον συμβαίνει να γίνεται κτήμα, αυτό θα προσπαθήσω να σου αποδείξω στη συνέχεια. Για όσα δηλαδή κακά νομίζουν οι άνθρωποι ο ένας για τον άλλο πως τα έχουν από τη φύση, ή τυχαία, κανένας δε θυμώνει ούτε συμβουλεύει ούτε διδάσκει ούτε τιμωρεί όσους έχουν αυτά, για να μην είναι τέτοιοι, αλλά τους λυπούνται: για παράδειγμα, στους άσχημους ή μικρόσωμους ή ασθενικούς ποιος είναι τόσο ανόητος ώστε να προσπαθεί να (τους) κάνει κάτι απ' αυτά; Γιατί γνωρίζουν, βέβαια, νομίζω, πως αυτά συμβαίνουν στους ανθρώπους από τη φύση και από την τύχη, δηλαδή οι καλές ιδιότητες και οι αντίθετές τους· όσα αγαθά όμως νομίζουν οι άνθρωποι πως τ' αποκτούν με φροντίδα και άσκηση και μάθηση, αν κανείς δεν τα έχει, αλλά (έχει) τα αντίθετά τους κακά, γι' αυτά, αν δεν απατώμαι, γίνονται και οι επιπλήξεις και οι τιμωρίες και οι συμβουλές. Απ' αυτά (τα κακά) ένα είναι η αδικία και η ασέβεια και γενικά οτιδήποτε το αντίθετο στην πολιτική αρετή.

ΔΟΜΗ

1. Η απόδειξη για την καθολικότητα της πολιτικής αρετής (πρώτη παράγραφος)
2. Η (πρώτη) απόδειξη για το διδακτό της πολιτικής αρετής (δεύτερη παράγραφος)

1. Η απόδειξη για την καθολικότητα της πολιτικής αρετής : Το «τεκμήριον» αποτελείται από την αποδεικτέα θέση (προτάσσεται), τα παραδείγματα του αυλητή και του αδίκου (από την καθημερινή εμπειρία, την ευρύτερη κοινωνική ζωή) και το συμπέρασμα.

α. Η αποδεικτέα θέση (ώς τῷ ὄντι ἡγούνται ... καὶ τῆς ἄλλης πολιτικῆς ἀρετῆς).

- Το «τεκμήριον» του Πρωτ. θα αποδείξει την καθολικότητα της πολιτικής αρετής (...πάντα ἄνδρα μετέχειν...)
- Ο Πρωτ. έχει ήδη αποδείξει με το μύθο του Προμηθέα την άποψη αυτή και θεωρεί -σωστά- ότι και ο Σω. την αποδέχεται. Τώρα θα την ενισχύσει επιπρόσθετα (...αὐ ...)και με ένα «τεκμήριον» μια λογική απόδειξη ("Ἴνα δὲ μὴ οἷη ἀπατᾶσθαι ...τόδε αὐ λαβὲ τεκμήριον).
- **δικαιοσύνης τε καὶ τῆς ἄλλης πολιτικῆς ἀρετῆς** : η πολιτική αρετή περιλαμβάνει βέβαια τη δικαιοσύνη («δίκη»), αλλά και άλλες επιμέρους αρετές, είναι έννοια σύνθετη.

β. Το παράδειγμα του αυλητή (ἐν γὰρ ταῖς ἄλλαις ἀρεταῖς, ... νοουθετοῦσιν ὡς μαινόμενον·)

- **ἐν γὰρ ταῖς ἄλλαις ἀρεταῖς** : το παράδειγμα του αυλητή αναφέρεται όχι στην πολιτική αρετή, αλλά στις διάφορες ικανότητες, στις **τεχνικές γνώσεις και δεξιότητες** που μπορεί κανείς να έχει σε κάποιον τομέα (ἢ ἄλλην ἡντινούν τέχνην). Οι λ. «ἀρετή» (=ικανότητα) και «ἀγαθός» (=ικανός) δεν έχουν εδώ ηθικό περιεχόμενο.
- ⇒ Αν κάποιος ισχυριστεί ψευδώς ότι κατέχει μια τέχνη (του αυλητή ή οποιαδήποτε άλλη : «ἐάν τις φῇ ἀγαθὸς αὐλητῆς εἶναι, ἢ ἄλλην ἡντινούν τέχνην ἣν μὴ ἔστιν»), τότε ο κόσμος τον κοροϊδεύει κι

οργίζεται, οι δικοί του τον συμβουλεύουν να νάναι τρελός («ἢ καταγελῶσιν ἢ χαλεπαίνουσιν, καὶ οἱ οἰκέοι προσιόντες νουθετοῦσιν ὡς μαινόμενον»). Ο ψευδής ισχυρισμός, δηλαδή, δεν είναι αποδεκτός, θεωρείται παρανοϊκή συμπεριφορά. Κι αυτό γιατί ο ψευδόμενος εκτίθεται στα μάτια του κόσμου, η εικόνα του αμαυρώνεται, γελοιοποιείται.

γ. Το παράδειγμα του αδίκου (ἐν δὲ δικαιοσύνη ... τὸν μὴ προσποιούμενον [δικαιοσύνην].)

⇒ Αν κάποιος ισχυριστεί αληθώς, δημοσίως και με ειλικρίνεια ότι είναι άδικος (δηλ. δεν κατέχει την πολιτική αρετή : «ἐὰν οὗτος αὐτὸς καθ' αὐτοῦ τάληθ' ἔλγῃ ἐναντίον πολλῶν»), τότε ο κόσμος τον θεωρεί τρελό, αν και γνωρίζει ότι λέει την αλήθεια («ἐὰν τινα καὶ εἰδῶσιν ὅτι ἄδικός ἐστιν»). Σε αυτήν την περίπτωση παρανοϊκή συμπεριφορά θεωρείται ο αληθής –και όχι ο ψευδής-ισχυρισμός («ὃ ἐκεῖ σωφροσύνην ἡγοῦντο εἶναι, τάληθ' ἔλεγιν, ἐνταῦθα μανίαν»). Όλοι πιστεύουν πως πρέπει να λέμε ότι είμαστε δίκαιοι, έστω και αν χρειαστεί να πούμε ψέματα («καὶ φασιν πάντας δεῖν φάναι εἶναι δικαίους, ἐάντε ὣσιν ἐάντε μή, ἢ μαίνεσθαι τὸν μὴ προσποιούμενον [δικαιοσύνην]»). Κι αυτό γιατί όποιος δηλώνει ότι είναι άδικος –έστω κι αν λέει αλήθεια, έστω κι αν όλοι το ξέρουν- εκτίθεται στα μάτια του κόσμου, παραδεχόμενος την ανηθικότητά του απορρίπτεται από την κοινωνία.

δ. Το συμπέρασμα (ὡς ἀναγκαῖον οὐδένα ὄντιν' οὐχὶ ἄμῳς γέ πως μετέχειν αὐτῆς, ἢ μὴ εἶναι ἐν ἀνθρώποις.)

- Όλοι οι άνθρωποι πρέπει να συμμετέχουν με κάποιον τρόπο (σε κάποιον βαθμό, όχι απαραίτητα στον πιο υψηλό βαθμό : «ἄμῳς γέ πως») στην πολιτική αρετή και όποιος δε συμμετέχει δεν έχει θέση μέσα στην κοινωνία των ανθρώπων («ἢ μὴ εἶναι ἐν ἀνθρώποις»). Βασική προϋπόθεση, δηλαδή, για την ύπαρξη κοινωνίας είναι η συμμετοχή όλων των ανθρώπων στη πολιτική αρετή. Γι'αυτό είναι αδιανόητο, κατά την άποψη του κόσμου, να λέει κανείς ότι δεν συμμετέχει σε αυτήν, έστω και αν χρειαστεί να προσποιείται.
- **ἢ μὴ εἶναι ἐν ἀνθρώποις** : όποιος δεν μετέχει της πολιτικής αρετής δεν μπορεί να είναι πολίτης. Η κοινωνία τον αποβάλλει, δεν είναι επιτρεπτή η συμβίωσή του με τους άλλους ανθρώπους, γιατί θα διαπράξει αδικίες, διασαλεύοντας την ομαλή λειτουργία της κοινωνίας. Στο μύθο του Προμηθέα, ο Δίας διατάζει η ποινή του αδίκου να είναι ο θάνατος («κτείνειν ὡς νόσον πόλεως»), ποινή αυστηρή που όμως τονίζει τη σημασία της πολιτικής αρετής. Εδώ αναφέρεται η απομάκρυνση του αδίκου από την πόλη, δηλαδή η ποινή της εξορίας. Η ποινή αυτή φαίνεται ηπιότερη, ωστόσο μπορεί να θεωρηθεί εξίσου σκληρή, δεδομένης της σημασίας που έχει για τον άνθρωπο η κοινωνική ζωή. Κατά τον Αριστοτέλη, μάλιστα, ο άνθρωπος, ως «κοινωνικόν ζῶον», δεν μπορεί να ζήσει έξω από την κοινωνία, μόνος του, εκτός αν είναι θεός ή θηρίον (βλ. Αριστοτέλους Πολιτικά, ενότητα 13)

Το «τεκμήριον» συνοπτικά :

- **Ο κόσμος θεωρεί** τρελλό και όποιον ισχυρίζεται ψευδώς ότι κατέχει κάποια τέχνη, αλλά και όποιον ισχυρίζεται αληθώς ότι δεν κατέχει την πολιτική αρετή (παραδείγματα)
- γιατί **ο κόσμος θεωρεί** ότι όλοι **πρέπει** να ισχυρίζονται ότι κατέχουν την πολιτική αρετή και **πρέπει** όλοι να την κατέχουν σε κάποιο βαθμό προκειμένου να είναι πολίτες μιας πόλης.(συμπέρασμα)
- Άρα, **ο κόσμος θεωρεί** ότι όλοι κατέχουν την πολιτική αρετή. (αποδεικτέα θέση)

Κριτική της απόδειξης

❖ **Η δεοντολογική διατύπωση** : παρόλο που η αποδεικτέα θέση διατυπώνεται αποφαντικά (τῷ ὄντι ἡγοῦνται ...), στις προτάσεις που αιτιολογούν το συμπερασμά του η διατύπωση είναι δεοντολογική : «φασιν πάντας **δεῖν** φάναι εἶναι δικαίους» και «ὡς **ἀναγκαῖον** οὐδένα ὄντιν' οὐχὶ ἄμῳς γέ πως μετέχειν αὐτῆς, ἢ μὴ εἶναι ἐν ἀνθρώποις.» Είναι χαρακτηριστική η χρήση των ρηματικών τύπων **δεῖν** και **ἀναγκαῖον (έστί)**. Περιγράφει δηλαδή αυτό που πρέπει να ισχύει, το «δέον» και όχι αυτό που πραγματικά ισχύει. Ο δεοντολογικός συλλογισμός δεν οδηγεί σε ασφαλές λογικό αποφαντικό συμπέρασμα, αλλά σε δεοντολογικό (θα έπρεπε η αποδεικτέα θέση να είναι :

«ήγουνται πάντες άνθρωποι **δεῖν** πάντα ἄνδρα μετέχειν δικαιοσύνης τε καὶ τῆς ἄλλης πολιτικῆς ἀρετῆς»)

- ❖ **Στηρίζεται στην κοινή αντίληψη**, στη γνώμη του κόσμου, δεν θεμελιώνει λογικά την αποδεικτέα θέση. Ο Πρωτ. αναλύει εύστοχα τη νοοτροπία του κόσμου, παρατηρώντας ότι τους ανθρώπους δεν τους ενδιαφέρει τόσο «τι πρέπει να κάνουν» (η ορθή, η δέουσα συμπεριφορά, να πουν την αλήθεια), όσο «τι τους συμφέρει να κάνουν», ούτε η πραγματική τους εικόνα, όσο η εικόνα που θα δείξουν στους άλλους για τον εαυτό τους (θεωρούν ότι πρέπει να προσποιηθούν, για να μην βλάψουν τη θέση τους στην κοινωνία). Η κοινή αντίληψη, όμως, δεν είναι πάντοτε ορθή, γιατί καθορίζεται και από μη ηθικά αλλά ωφελιμιστικά κριτήρια (το συμφέρον, την κοινωνική θέση κλπ.).
- ❖ **Η αντίφαση στις φράσεις «ἐάν τινα καὶ εἰδῶσιν ὅτι ἄδικός ἐστιν» και «ἐάντε ᾧσιν ἐάντε μή»** : στις φράσεις αυτές ο Πρωτ. δέχεται ότι κάποιοι άνθρωποι δεν είναι δίκαιοι, αντιφάσκει δηλαδή προς την αποδεικτέα θέση (όλοι οι άνθρωποι είναι δίκαιοι, η καθολικότητα της πολιτικής αρετής). Η αντίφαση αίρεται με τη γνωστή παρατήρηση : όλοι οι άνθρωποι μετέχουν της πολιτικής αρετής «δυνάμει», έχουν τη δυνατότητα να την αποκτήσουν «ἐνεργεία» με τη διδασκαλία (βλ. ενότητα 4)

Η κατακλείδα : «Ὅτι μὲν οὖν πάντ' ἄνδρα εἰκότως ἀποδέχονται περὶ ταύτης τῆς ἀρετῆς σύμβουλον διὰ τὸ ἡγεῖσθαι παντὶ μετεῖναι αὐτῆς, ταῦτα λέγω.»

- Με την περίοδο αυτή κλείνει το θέμα της καθολικότητας της πολιτικής αρετής. Ο Πρωτ. απέδειξε και με το μύθο και με το προηγηθέν «τεκμήριον» ότι η πολιτική αρετή ενυπάρχει «δυνάμει» σε όλους τους πολίτες, είναι η αναγκαία προϋπόθεση για την ύπαρξη πόλεων. Έτσι, επιβεβαιώνει την παρατήρηση του Σω. για τους Αθηναίους : εύλογα («εἰκότως») αποδέχονται όλους τους πολίτες ως συμβούλους στα πολιτικά ζητήματα, τα ζητήματα που σχετίζονται με την πολιτική αρετή, αφού θεωρούν ότι όλοι μετέχουν αυτής («διὰ τὸ ἡγεῖσθαι παντὶ μετεῖναι αὐτῆς»). Η διαφοροποίησή του από την άποψη του Σω. εντοπίζεται στο διδακτόν της αρετής : ο Πρωτ. πιστεύει ότι η αρετή είναι διδακτή, ο Σω. όχι.

2. Η (πρώτη) απόδειξη για το διδακτό της πολιτικής αρετής («ὅτι δὲ αὐτὴν οὐ φύσει ... τῆς πολιτικῆς ἀρετῆς»)

α. Η αποδεικτέα θέση (ὅτι δὲ αὐτὴν οὐ ... πειράσομαι ἀποδείξαι.)

- Ο Πρωτ. θα προσπαθήσει να αποδείξει το διδακτόν της αρετής, απαντώντας στην αντίθετη άποψη του Σω.
- Η αποδεικτέα θέση και πάλι προτάσσεται.
- **«κατ' ἄρσιν και θέσιν»** : Η αποδεικτική διαδικασία θα ακολουθήσει το σχήμα «κατ' ἄρσιν και θέσιν» : πρώτα θα δείξει ότι η αρετή δεν προέρχεται από τη φύση, δεν δημιουργείται μόνη της στον άνθρωπο ούτε τυχαία («οὐ φύσει ἡγούνται εἶναι οὐδ' ἀπὸ τοῦ αὐτομάτου», πιο κάτω προσθέτει και το «τύχη»), και στη συνέχεια θα δείξει ότι η αρετή προέρχεται από τη διδασκαλία και την επιμέλεια («διδασκόν τε καὶ ἐξ ἐπιμελείας παραγίγνεσθαι», θα προσθέσει και την άσκηση).

β. Τα «φύσει» ή «τύχη» : τα έμφυτα ή τυχαία χαρακτηριστικά των ανθρώπων και η στάση μας απέναντι σε αυτά.

- **Τα «φύσει», τα «ἀπὸ τοῦ αὐτομάτου»** : έμφυτα, εκ γενετής ελαττώματα ή προτερήματα (σωματικά κυρίως αλλά και πνευματικά), για τα οποία ο άνθρωπος δεν ευθύνεται και δεν αλλάζουν, είναι μόνιμα. Ο Πρωτ. αναφέρει ως παραδείγματα έμφυτα σωματικά ελαττώματα : ασχήμια, μικρό ανάστημα, ασθενικό σώμα («τοὺς αἰσχροὺς ἢ σμικροὺς ἢ ἀσθενεῖς»).
- **Τα «τύχη»** : ελαττώματα που προκύπτουν από τυχαία περιστατικά, π.χ. ατυχήματα. Όπως και με τα «φύσει», ο άνθρωπος δεν ευθύνεται γι' αυτά.
- **η στάση των ανθρώπων** : γι' αυτά οι άλλοι ούτε θυμώνουν με αυτόν που τα έχει (γιατί δεν ευθύνεται), ούτε τον συμβουλεύουν ή τον διδάσκουν (ώστε να τα διορθώσουν ή να τα βελτιώσουν, αφού αυτό είναι αδύνατον), ούτε τον τιμωρούν (γιατί ούτε ευθύνη φέρει ούτε-μέσω της τιμωρίας-είναι δυνατόν να διορθωθούν : «ἴνα μὴ τοιοῦτοι ᾧσιν»). Χαρακτηρίζει μάλιστα ανοησία μια τέτοια συμπεριφορά («τίς οὕτως ἀνόητος ὥστε τι τούτων ἐπιχειρεῖν ποιεῖν;»). Οι

άνθρωποι απλώς λυπούνται για τα ελαττώματα αυτά («έλεουσιν»). Νιώθουν οίκτο και συμπόνοια που η φύση στάθηκε άδικη με αυτούς τους ανθρώπους. Ο Πρωτ. περιγράφει εδώ μια ανθρωπιστική στάση απέναντι στους «μειονεκτούντες», στάση προοδευτική για την εποχή του και πολύ κοντά στις σύγχρονες αντιλήψεις για την αντιμετώπιση των ατόμων με φυσικά ελαττώματα και «ειδικές ανάγκες». Αξίζει να παρατηρήσουμε ότι ο Πρωτ. δεν αναφέρει συγκεκριμένα «φύσει» ή «τύχη» προτερήματα (όπως π.χ. η ομορφιά, το ωραίο παράστημα, η σωματική δύναμη κλπ), γιατί δεν είναι απαραίτητο για το συλλογισμό του. Τα υπονοεί όμως («τὰ καλὰ»), όπως υπονοεί ότι η στάση των ανθρώπων απέναντι σε αυτά είναι ανάλογη : δεν επαινεί κανείς ούτε επιβραβεύει έναν άνθρωπο γι' αυτά, αφού δεν συνέβαλε στην απόκτησή τους (εκφράζεται βέβαια θαυμασμός γι' αυτά).

- **Πού είναι οι θεοί τώρα; Η απουσία θεϊκής παρέμβασης :** Τα ελαττώματα (ή προτερήματα) για τα οποία κάνει λόγο ο Πρωτ. δεν οφείλονται σε θεϊκή παρέμβαση, αλλά στη φύση ή στην τύχη. Ο αγνωστικισμός του σοφιστή είναι προφανής εδώ : η φυσική νομοτέλεια και ο αστάθμητος παράγοντας του τυχαίου καθορίζουν τα όντα και όχι το «θείον».

γ. Τα διδακτά : οι ηθικές αρετές προέρχονται από την επιμέλεια, την άσκηση και τη διδασχή

- **τα «ἀγαθὰ» και «τάναντία τούτων κακά» :** εδώ γίνεται λόγος για τις **ηθικές** αρετές και τα **ηθικά** ελαττώματα (σε αντίθεση με τα «φύσει ή τύχη» σωματικά χαρακτηριστικά). Ο Πρωτ. μάλιστα διευκρινίζει στο τέλος, αναφέροντας ως «κακά» την άδικία και την άσέβεια, αλλά και οποιοδήποτε ηθικό χαρακτηριστικό αντιτίθεται προς την πολιτική αρετή («συλλήβδην πᾶν τὸ ἐναντίον τῆς πολιτικῆς ἀρετῆς»), που ως σύνθετη έννοια περιλαμβάνει τη δικαιοσύνη και την ευσέβεια -την «οσιότητα»-, αλλά και την «αἰδῶ» και τη «σωφροσύνη», βλ. και ενότητα 7).
- Οι ηθικές αρετές προέρχονται **από την επιμέλεια, την άσκηση και τη διδασκαλία**. Για να αποκτήσει κανείς την αρετή πρέπει να επιδείξει συνεχές ενδιαφέρον, φροντίδα, προθυμία και μελέτη (ἐξ ἐπιμελείας), να ασκηθεί στα έργα της αρετής, να εφαρμόσει στη συμπεριφορά του την αρετή (ἐξ ἀσκήσεως) και βέβαια να διδαχθεί την αρετή, να δεχθεί την καθοδήγηση του διδασκάλου που γνωρίζει την αρετή και να ακολουθήσει πρόθυμα τις συμβουλές και τα διδάγματά του (ἐκ διδασχῆς). Είναι οι τρεις πλευρές της διαδικασίας της ηθικής διαπαιδαγώγησης, συμπληρώνονται πιο κάτω (ενότητα 7) και από τη μίμηση (μίμηση προτύπων). Μπορεί επίσης να προστεθεί ως παιδαγωγικό μέσον **η τιμωρία** (και ο αντίθετός της **ἐπαινος**) και **η συμβουλή** (που μπορεί όμως να ενταχθεί στη διδασχή).
- **Η στάση των ανθρώπων :** Οι ηθικές αρετές είναι διδακτές και, άρα, οι άνθρωποι που -αντί γι' αυτές- έχουν ηθικά ελαττώματα («ή άδικία καὶ ἡ άσέβεια καὶ συλλήβδην πᾶν τὸ ἐναντίον τῆς πολιτικῆς ἀρετῆς», δεν φρόντισαν να τις διδαχθούν, δεν έδειξαν την απαραίτητη επιμέλεια, δεν ασκήθηκαν, δεν δέχθηκαν την καθοδήγηση του διδασκάλου και, άρα, ευθύνονται για την ανηθικότητά τους. Έτσι, προκαλούν την αποδοκιμασία των ανθρώπων, που εκφράζεται με **θυμό** (γιατί ευθύνονται), **τιμωρίες και συμβουλές** (για να σωφρονισθούν, να διορθωθούν και να γίνουν ενάρτεροι- η τιμωρία και η συμβουλή είναι άλλωστε μέσα διδασκαλίας). Μπορούμε, μάλιστα, να προσθέσουμε ότι – κατ' αναλογίαν- οι ηθικές αρετές επαινούνται και επιβραβεύονται. Τα διδακτά ηθικά ελαττώματα ή προτερήματα αντιμετωπίζονται, λοιπόν, εντελώς αντίθετα από τα έμφυτα ή τυχαία σωματικά ελαττώματα ή προτερήματα.
- **Μια παρατήρηση :** υπάρχουν περιπτώσεις ηθικών ελαττωμάτων, για τα οποία δεν ευθύνεται το άτομο, αλλά άλλοι παράγοντες, όπως η επίδραση του άμεσου ή ευρύτερου περιβάλλοντος (της οικογένειας ή της κοινωνίας), η μη ορθή αγωγή που έχει λάβει χωρίς να την έχει επιλέξει κ.ά. Στις περιπτώσεις αυτές, ωστόσο, το άτομο οφείλει να δεχθεί το σωφρονισμό του, προκειμένου να διορθωθούν τα ηθικά του ελαττώματα.

Η απόδειξη συνοπτικά :

- ⇒ Η (πολιτική) αρετή είναι **διδακτή** (αποδεικτέα θέση)
- ⇒ Κάποια ελαττώματα (σωματικά) προέρχονται **«φύσει» ή «τύχη»** (έμφυτα ή τυχαία). Επειδή ο άνθρωπος **δεν ευθύνεται** γι' αυτά και επειδή **δεν αλλάζουν**, δεν διορθώνονται, **δεν προκαλούν** θυμό, τιμωρία ή συμβουλή.

- ⇒ **Τα ηθικά ελαττώματα** (τα αντίθετα της πολιτικής αρετής, π.χ.αδικία, ασέβεια) οφείλονται στην **έλλειψη επιμέλειας, άσκησης και διδασκαλίας**. Επειδή ο άνθρωπος **ευθύνεται** γι' αυτά, γιατί δεν φρόντισε να τα διδαχθεί, **προκαλούν** θυμό, τιμωρία ή συμβουλή, **για να διορθωθούν**.
- ⇒ Άρα, **οι ηθικές αρετές , δηλαδή η πολιτική αρετή, δεν είναι έμφυτη αλλά διδακτή**.

Κριτική της απόδειξης

- 1. Το σόφισμα της λήψεως του ζητούμενου :** σοφιστική συλλογιστική τεχνική που χρησιμοποιεί την αποδεικτέα θέση (το επιδιωκόμενο συμπέρασμα) ως αποδεικτικό επιχείρημα (στις προκείμενες του συμπεράσματος προτάσεις). Στην απόδειξη του Πρωτ. το σόφισμα αυτό εντοπίζεται στη φράση «ὅσα δὲ ἐξ ἐπιμελείας καὶ ἀσκήσεως καὶ διδασχῆς οἴονται γίνεσθαι ἀγαθὰ ἄνθρωποις» : είναι η ίδια η αποδεικτέα θέση, το διδακτόν της πολιτικής αρετής, που χρησιμοποιείται και ως αποδεικτικό επιχείρημα. Το «σόφισμα της λήψεως του ζητούμενου» αποτελεί λογικό σφάλμα και αναιρεί την πειστικότητα της απόδειξης.
- 2. Η αντίφαση στις φράσεις «ὥ ἂν παραγίγηται»και «ἐάν τις ταῦτα μὴ ἔχη» :** στις φράσεις αυτές ο Πρωτ. δέχεται ότι κάποιοι άνθρωποι δεν είναι δίκαιοι, αντιφάσκει δηλαδή προς την θέση του για την καθολικότητα της πολιτικής αρετής. Η αντίφαση αίρεται με τη γνωστή παρατήρηση : όλοι οι άνθρωποι μετέχουν της πολιτικής αρετής «δυνάμει», έχουν τη δυνατότητα να την αποκτήσουν «ἐνεργεία» με τη διδασκαλία (βλ. ενότητα 4)
- 3. Στηρίζεται και εδώ στην κοινή αντίληψη,** στη γνώμη του κόσμου, στη στάση των ανθρώπων γενικά απέναντι στα έμφυτα και στα διδακτά ελαττώματα. Αποφεύγει έτσι μια αυστηρή λογική απόδειξη, που ίσως θα δυσχέραινε την αποδεικτική του προσπάθεια. Μπορεί κανείς να παρατηρήσει εξάλλου, ότι, σε ό,τι αφορά στη στάση των αρχαίων κοινωνιών απέναντι στα έμφυτα σωματικά ελαττώματα, η πραγματικότητα δεν ήταν πάντοτε αυτή που περιγράφει ο Πρωτ. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση των Σπαρτιατών, για παράδειγμα, που απέρριπταν τα μη αρτιμελή παιδιά. Ο απάνθρωπος χλευασμός και η απόρριψη ανθρώπων με σωματικά ελαττώματα δεν ήταν συμπεριφορές άγνωστες όχι μόνο κατά την αρχαιότητα αλλά και σε μεταγενέστερες εποχές.

ΛΕΞΙΛΟΓΙΚΕΣ ΑΣΚΗΣΕΙΣ

- 1. πειρώμαι, θυμούμαι:** Να ετυμολογήσεις τις λέξεις και να δώσεις συνώνυμα τους στην αρχαία ελληνική.
- 2. πειρασμός, ιστορία, ακόλαστος, οηματίας:** Με ποιες λέξεις του κειμένου σχετίζονται ετυμολογικά οι παραπάνω;
- 3. Συμπλήρωση κενών**
Να συμπληρώσεις τις παρακάτω προτάσεις με παράγωγα της λέξης *δίκη*, απλά ή σύνθετα.
α. Η και η ασέβεια είναι αντίθετα στην πολιτική αρετή.
β. Ο σύλλογος κάλεσε τα μέλη του σε συνέλευση.
γ. Μην προσπαθείς να τον μεταπείσεις. Είναι κόπος.
δ. Μεταχειρίστηκε όλα τα μέσα, αλλά δεν κατάφερε να βρει το δίκιο του.
ε. Χρησιμοποιεί σοφιστικά επιχειρήματα στη συζήτηση. Είναι γνωστός για τις του.

ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΕΣ ΑΣΚΗΣΕΙΣ

1. ή μή είναι έν άνθρωποις: Να συγκρίνετε την τιμωρία αυτή με τη θανάτωση που προτάθηκε παραπάνω (κτείνειν ως νόσον πόλεως). Είναι η κύρωση αυτή ηπιότερη ή όχι και γιατί;
2. Ο Πρωταγόρας υποστηρίζει α) ότι, σύμφωνα με το μύθο, ο Δίας έδωσε σε όλους τους ανθρώπους την αιδώ και τη δίκη, και β) ότι η πολιτική αρετή διδάσκεται. Νομίζετε ότι υπάρχει αντίφαση ανάμεσα στις δύο αυτές θέσεις του Πρωταγόρα; Να δικαιολογήσετε την απάντησή σας
3. Ποια άποψη υποστηρίζει ο Πρωταγόρας για τα χαρακτηριστικά που οι άνθρωποι έχουν από τη φύση ή από τυχαίο γεγονός και ποια στάση τηρούν οι άλλοι άνθρωποι (της εποχής) απέναντι σ' αυτά; Πώς κρίνετε τις απόψεις αυτές; Να αιτιολογήσετε την απάντησή σας.
4. Ποιες είναι οι μορφές της αγωγής κατά τον Πρωταγόρα και σε ποια σχέση βρίσκονται μεταξύ τους;
5. Γιατί η δικαιοσύνη, και η πολιτική αρετή θεωρούνται, κατά τον Πρωταγόρα, στοιχεία σύμφυτα με την ίδια την ανθρώπινη ιδιότητα (τουλάχιστον από τη στιγμή που ο άνθρωπος εισέρχεται στον πολιτισμό); Αναλύστε τα επιχειρήματα του Πρωταγόρα στο απόσπασμα αυτό και προσθέστε δικά σας;

ΕΝΟΤΗΤΑ 6η (324Α-324C)

Η παιδευτική σημασία της τιμωρίας ως απόδειξη του διδασκτού της αρετής

Μετάφραση

Στην περίπτωση αυτή λοιπόν ο καθένας θυμώνει με τον καθένα και τον συμβουλεύει, οπωσδήποτε δηλαδή με την ιδέα ότι αποκτιέται με επιμέλεια και μάθηση. Αν αλήθεια θέλεις, Σωκράτη, να καταλάβεις το να τιμωρεί (κανείς) αυτούς που αδικούν τι τέλος πάντων σημαίνει, αυτό το ίδιο⁷ θα σε διδάξει ότι οι άνθρωποι τουλάχιστον νομίζουν πως είναι δυνατό να αποκτηθεί η αρετή. Γιατί κανένας δεν τιμωρεί αυτούς που αδικούν έχοντας το νου του σ' αυτό και εξαιτίας αυτού, δηλαδή ότι έκανε κάποιος ένα αδίκημα, εκτός αν κάποιος τιμωρεί ασυλλόγιστα, όπως ακριβώς ένα θηρίο. Και αυτός που επιχειρεί να τιμωρεί με σκέψη (σύνεση) δεν τιμωρεί για το αδίκημα που πέρασε (έγινε) – γιατί δε θα μπορούσε να κάνει να μην έχει γίνει αυτό βέβαια που έγινε – αλλά για το μέλλον, για να μην αδικήσει ξανά ούτε αυτός ο ίδιος ούτε άλλος που είδε ότι αυτός τιμωρήθηκε. Και εφόσον έχει τέτοια σκέψη πιστεύει ότι η αρετή είναι δυνατό να διδαχτεί. Για αποτροπή βέβαια τιμωρεί. Αυτή λοιπόν τέλος τη γνώμη έχουν όλοι, όσοι ακριβώς τιμωρούν και στην ιδιωτική και στη δημόσια ζωή. Τιμωρούν για εκδίκηση και σωφρονισμό όποιους νομίζουν ότι αδικούν και οι άλλοι άνθρωποι, και προπάντων οι Αθηναίοι, οι συμπολίτες σου. Κατά συνέπεια, σύμφωνα μ' αυτήν τη σκέψη, και οι Αθηναίοι είναι απ' αυτούς που νομίζουν ότι η αρετή μπορεί να αποκτηθεί και να διδαχτεί. Ότι δικαιολογημένα λοιπόν δέχονται οι συμπολίτες σου και το χαλκιά και τον τσαγκάρη να δίνει συμβουλές για τα πολιτικά, και ότι νομίζουν ότι η αρετή μπορεί να διδαχτεί και να αποκτηθεί, σου το έχω αποδείξει, Σωκράτη, αρκετά, καθώς τουλάχιστο μου φαίνεται.

ΔΟΜΗ

1. Συμπέρασμα της προηγούμενης απόδειξης και σύνδεση με την επόμενη (ένθα... ούσης)
2. Το θέμα και η αποδεικτέα θέση (εί γάρ ... είναι άρετήν.)
3. Η απόδειξη: Ο διττός στόχος της έλλογης τιμωρίας (Ούδεις γάρ... πολῖται)
4. Το συμπέρασμα (ὥστε... διδασκόν άρετήν)
5. Ανακεφαλαίωση για την καθολικότητα και το διδακτό της αρετής (ὥς μὲν οὖν... φαίνεται)

1. Συμπέρασμα της προηγούμενης απόδειξης και σύνδεση με την επόμενη (ένθα δὴ πᾶς παντὶ θυμοῦται καὶ νουθετεῖ, δηλὸν ὅτι ὥς ἐξ ἐπιμελείας καὶ μαθήσεως κτητῆς οὔσης.)

- Το συμπέρασμα (δὴ) της προηγούμενης απόδειξης για το διδακτό της αρετής: στην περίπτωση (ένθα) των ηθικῶν ελαττωμάτων που δεν οφείλονται στην τύχη ή στη φύση αλλά στον άνθρωπο, το ότι ο καθένας θυμώνει με όσους δεν έχουν αρετή και τους νουθετεί αποδεικνύει πως αυτή την αποκτούμε με την επιμέλεια και τη μάθηση (=είναι διδακτὴ).

2. Το θέμα και η αποδεικτέα θέση (εἰ γὰρ ἐθέλεις ἐννοῆσαι τὸ κολάζειν, ὦ Σώκρατες, τοὺς ἀδικοῦντας τί ποτε δύναται, αὐτὸ σε διδάξει ὅτι οἷ γε ἄνθρωποι ἡγοῦνται παρασκευαστὸν εἶναι ἄρετήν.)

- Ο Πρωτ. δηλώνει στο Σωκ. ότι θα αναφερθεί στη σκοπιμότητα της τιμωρίας, για να αποδείξει ότι η αρετή είναι διδακτὴ (**παρασκευαστὸν = διδασκόν**).

3. Η απόδειξη: Ο διττός στόχος της έλλογης τιμωρίας

Μια λεξιλογική διευκρίνιση:

- **τιμωρόμαι** = τιμωρώ για να πάρω εκδίκηση, ενώ **κολάζω** = τιμωρώ για επανόρθωση της αδικίας ή για σωφρονισμό. Ο Αριστοτέλης στη **Ρητορική** του διευκρινίζει: **Διαφέρει δέ τιμωρία καὶ κόλασις. ἡ μὲν γὰρ κόλασις τοῦ πάσχοντος ἔνεκα ἐστίν, ἡ δέ τιμωρία τοῦ ποιούντος, ἵνα ἀποπληρωθῇ (= οἱ ἐννοιες τῆς «τιμωρίας» καὶ τῆς «κολάσεως» διαφέρουν. Ἡ «κόλασις» γίνεται για χάρη του θύματος, ενώ ἡ «τιμωρία» για να πληρώσει ο δράστης).**

⁷ δηλαδή το να τιμωρεί κανείς αυτούς που αδικούν.

α. Η τιμωρία ως εκδίκηση (οὐδείς γὰρ κολάζει τοὺς ἀδικούντας πρὸς τούτῳ τὸν νοῦν ἔχων καὶ τούτου ἕνεκα, ὅτι ἡδίκησεν, ὅστις μὴ ὥσπερ θηρίον ἀλογίστως τιμωρεῖται.)

- Ο Πρωτ. απορρίπτει ως σκοπό του **κολάζειν** το **τιμωρεῖσθαι (με την αρχαιοελληνική σημασία των λέξεων)**. **Θεωρεῖ** δηλαδή ότι κανένας δεν επιβάλλει μια «τιμωρία» ως **άλογη και τυφλή εκδίκηση, με σκοπό την ανταπόδοση ενός αδικήματος και την εκδίκηση κατά του δράστη** (οὐδείς γὰρ κολάζει τοὺς ἀδικούντας πρὸς τούτῳ τὸν νοῦν ἔχων καὶ τούτου ἕνεκα). Δέχεται, βέβαια, ότι κάποιοι άνθρωποι τιμωρούν με αυτό το σκοπό, η συμπεριφορά αυτή όμως αρμόζει **στα άγρια ζώα**, που ενεργούν χωρίς λογική (ἀλογίστως), γιατί τα άγρια (και άλογα) ένστικτά τους τα παρωθούν στην εξόντωση του αντιπάλου τους που τους αδίκησε.

Τι συμβαίνει στην πραγματικότητα:

- Πολλές φορές η τιμωρία των παιδιών από τους γονείς και τους δασκάλους επιβάλλεται μέσα σε έξαρση του θυμικού και υπό το κράτος έντονων αρνητικών συναισθημάτων (θυμού, αγανάκτησης και οργής). Τότε ο σκοπός της τιμωρίας δεν είναι πια παιδαγωγικός, η παιδαγωγική δεοντολογία εκτρέπεται σε ψυχική εκτόνωση του «παιδαγωγού». Άλλοτε πάλι, ακόμα και αν αυτός που επιβάλλει την τιμωρία βρίσκεται σε ψυχική ηρεμία, η τιμωρία έχει χαρακτήρα εκφοβισμού ή επίδειξης ισχύος του μεγαλύτερου. Και οι δύο αυτές περιπτώσεις τιμωρίας είναι απαράδεκτες, η σύγχρονη παιδαγωγική μάλιστα απορρίπτει γενικά την τιμωρία ως σωφρονιστικό μέσο.

β. Ο σκοπός της έλλογης τιμωρίας (ὁ δὲ μετὰ λόγου ἐπιχειρῶν κολάζειν οὐ τοῦ παρελθυθέντος ἕνεκα ἀδικήματος τιμωρεῖται—οὐ γὰρ ἂν τό γε πρᾶχθὲν ἀγέννητον θεῖη—ἀλλὰ τοῦ μέλλοντος χάριν, ἵνα μὴ αὖθις ἀδικήσῃ μήτε αὐτὸς οὗτος μήτε ἄλλος ὁ τοῦτον ἰδὼν κολασθέντα.)

- **τό «κολάζειν μετὰ λόγου»**= η έλλογη τιμωρία, αυτή που επιβάλλεται όχι υπό το κράτος οργής ή αγανάκτησης, ούτε για την εξόντωση του δράστη ή για εκδίκηση (σε αντίθεση με το «τιμωρεῖσθαι» για το οποίο έγινε λόγος παραπάνω).
- Η έλλογη τιμωρία δεν έχει στόχο την ακύρωση ή τη θεραπεία του αδικήματος που έχει διαπραχθεί στο παρελθόν: αυτή είναι αδύνατη, γιατί το αδίκημα που έγινε και τα επακόλουθα του αποτελεί πραγματικότητα που **δεν** μπορεί να διορθωθεί. Το γνωμικό οὐ γὰρ ἂν τό γε πρᾶχθὲν ἀγέννητον θεῖη (=τό **γιγνόμενον οὐκ ἀπογίνεται**), ενισχύει την παρατήρηση αυτή του Πρωτ. . Η ίδια αντίληψη επικρατεί και σήμερα («ό,τι έγινε δεν ξεγίνεται», «ό,τι έγινε έγινε»).
- ο σκοπός της έλλογης τιμωρίας αφορά το **μέλλον** (τοῦ μέλλοντος χάριν) και είναι διττός:
 1. **ο σωφρονισμός** εκείνου που έχει διαπράξει την αδικία, ώστε αυτός να μην υποπέσει ο ίδιος ξανά στο μέλλον σε αδικήμα (ἵνα μὴ αὖθις ἀδικήσῃ μήτε αὐτὸς οὗτος), και
 2. **ο παραδειγματισμός** των άλλων, ώστε να μην υποπέσουν και αυτοί στο μέλλον σε αδικήμα (μήτε ἄλλος ὁ τοῦτον ἰδὼν κολασθέντα).

Αξιολόγηση της άποψης του Πρωταγόρα για το σκοπό της ποινής:

- απορρίπτει ως κίνητρο της ποινής την ανταπόδοση και την εκδίκηση, τον εκδικητικό και κατασταλτικό χαρακτήρα της
- προβάλλει το σωφρονιστικό και παιδευτικό χαρακτήρα της ποινής
- αντιτίθεται προς την κοινή αντίληψη της εποχής του (αλλά συχνά και της δικής μας) : κατά τον ηθικό κώδικα πολλών αρχαίων λαών η τιμωρία ήταν αλληλένδετη με την εκδίκηση και με την ικανοποίηση του ίδιου του παθόντος ή των συγγενών ενός θύματος. Η στάση αυτή είναι –εν μέρει- κατανοητή, αν λάβουμε υπόψη τον πόνο και την αγανάκτηση τους. Σχετική είναι η **«τίσις»** (=η εκδίκηση των θεών) ως αποκατάσταση της ηθικής τάξης, αλλά και το γνωστό **ὄφθαλμόν ἀντί ὄφθαλμοῦ** του εβραϊκού μωσαϊκού νόμου. Η θεώρηση του Πρωταγόρα πρέπει να θεωρηθεί φωτισμένη και ρηξικέλευθη για την εποχή του, σύμφωνη με τις απόψεις του σύγχρονου δικαίου και της σύγχρονης παιδαγωγικής. Αντίστοιχες απόψεις για το νόημα της ποινής διατύπωσε τον ο Ιταλός Cesare Beccaria την εποχή του ευρωπαϊκού διαφωτισμού (19^{ος} αιώνας).

4.Το συμπέρασμα (καὶ τοιαύτην διάνοιαν ἔχων διανοεῖται παιδευτὴν εἶναι ἀρετὴν):

- η τιμωρία αποσκοπεί στο σωφρονισμό του δράστη και τον παραδειγματισμό των άλλων, δηλαδή επιδιώκει να επαναφέρει το δράστη στο δρόμο της αρετής, να τον κάνει καλύτερο ηθικά άνθρωπο και στους άλλους να υποδείξει τι είναι ηθικά σωστό. Η ποινή λοιπόν είναι ένα μέσο

διδασκαλίας της αρετής, η αρετή είναι διδακτή. Και αντίστροφα : αν η αρετή δε διδασκόταν, αυτό θα σήμαινε ότι είναι κάποιος καλός ή κακός εκ φύσεως. Τότε όμως ούτε υπεύθυνος για την αδικία ούτε θα ήταν αδύνατο να αλλάξει, να σωφρονιστεί. Η επιβολή οποιασδήποτε ποινής σε αυτόν τον εκ φύσεως άδικο άνθρωπο θα ήταν μάταιη.

Το επιχείρημα συνοπτικά

- α.** Η τιμωρία επιβάλλεται για αποτροπή επανάληψης της αδικίας.
- β.** Αυτό στηρίζεται στην πεποίθηση ότι θα επιτευχθεί σωφρονισμός και παραδειγματισμός (δηλαδή ότι με τη διδασκαλία θα επιτευχθεί βελτίωση, θα αποκτηθεί η αρετή).
- γ.** Άρα: η αρετή είναι διδακτή.

Κριτική του επιχειρήματος

α. Το σόφισμα της λήψεως του ζητουμένου: Η αποδεικτέα θέση χρησιμοποιείται ταυτόχρονα και ως αποδεικτικό επιχείρημα: οι άνθρωποι τιμωρούν για σωφρονισμό και παραδειγματισμό, γιατί πιστεύουν ότι **η αρετή είναι διδακτή (=επιχείρημα και αποδεικτέα θέση)**. Δηλαδή, ήδη πριν από τη διατύπωση του συμπεράσματος ότι η αρετή είναι διδακτή, αυτή η θέση γίνεται δεκτή και θεωρείται δεδομένη, χρησιμοποιείται ως αποδεικτικό στοιχείο.

β. Η θέση του Πρωτ. για το σωφρονιστικό και παραδειγματικό σκοπό της τιμωρίας είναι περισσότερο **δεοντολογική**, χωρίς να ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα εκείνης της εποχής. Προβάλλει δηλαδή ως δεδομένη και παραδεκτή μια άποψη που **θα έπρεπε να ισχύει, αλλά δεν ισχύει στην πραγματικότητα**.

Γενίκευση του συμπεράσματος (ταύτην οὖν τὴν δόξαν πάντες ἔχουσιν ὅσοι περ τιμωροῦνται καὶ ἰδίᾳ καὶ δημοσίᾳ. τιμωροῦνται δὲ καὶ κολάζονται οἱ τε ἄλλοι ἄνθρωποι οὓς ἂν οἴωνται ἀδικεῖν, καὶ οὐχ ἡ-κιστα Ἕλληνας οἱ σοὶ πολῖται· ὥστε κατὰ τοῦτον τὸν λόγον καὶ Ἕλληνας εἰσι τῶν ἡγουμένων πα-ρὰσκευαστὸν εἶναι καὶ διδασκὸν ἀρετὴν.)

- Ο Πρωτ. γενικεύει το συμπέρασμά του: ὅλοι ὅσοι τιμωροῦν αποσκοπούν στη διδασκαλία της αρετής :
- ⇒ **στον ιδιωτικό βίο:** οι γονεῖς και οι παιδαγωγούς που τιμωροῦν τα παιδιά και τους μαθητές τους
- ⇒ **στο δημόσιο βίο:** τα ὄργανα του κράτους που επιβάλλουν ποινές σε ὅσους παραβιάζουν τους νό-μους.
- ⇒ μέσα στο σύνολο περιλαμβάνονται και οι **Ἀθηναῖοι**, τους οποίους ο Σωκράτης εἶχε φέρει ως παράδειγμα για να δείξει ότι η αρετή δεν είναι διδακτή (βλ. ενότητα 1). Αντίθετα τώρα ο Πρωτ. αποδεικνύει ότι οι Ἀθηναῖοι περιλαμβάνονται σ' εκείνους που δέχονται το διδακτό της αρετής, επαναλαμβάνοντάς το μάλιστα δύο φορές («ὥστε κατὰ τοῦτον τὸν λόγον καὶ Ἕλληνας εἰσι τῶν ἡγουμένων παρὰσκευαστὸν εἶναι καὶ διδασκὸν ἀρετὴν» και πιο κάτω «διδασκὸν καὶ παρὰσκευα-στὸν ἡγοῦνται ἀρετὴν»)

5. Ανακεφαλαίωση για την καθολικότητα και το διδακτό της αρετής (ὥς μὲν οὖν εἰκότως ἀποδέ-χονται οἱ σοὶ πολῖται καὶ χαλκῶς καὶ σκυτοτόμου συμβουλευόντος τὰ πολιτικά, καὶ ὅτι διδασκὸν καὶ παρὰσκευαστὸν ἡγοῦνται ἀρετὴν, ἀποδέδεικταί σοι, ὦ Σώκρατες, ἱκανῶς, ὥς γέ μοι φαίνεται.)

Εδώ ολοκληρώνεται το πρώτο σκέλος της απάντησης του Πρωταγόρα στο Σωκ., στο οποίο:

- **αποδέχεται και αποδεικνύει** τη θέση του Σωκ. για την καθολικότητα της αρετής (ως την πρώτη παράγραφο της ενότητας 5),
- **ανασκευάζει** τη θέση του Σωκ. ότι η αρετή δεν είναι διδακτή (δεύτερη παράγραφος της ενότητας 5 και ενότητα 6).
- Στη συνέχεια θα ασχοληθεί με την ανασκευή της άποψης του Σωκράτη ότι οι αγαθοί άντρες δεν μπορούν να διδάξουν στα παιδιά τους την αρετή (που ο Σω. χρησιμοποιεί ως απόδειξη για το ότι η αρετή δεν είναι διδακτή).
- ο Πρωτ. ολοκληρώνει την επιχειρηματολογία του με **αυτοπεποίθηση** και κάποια **αυταρέσκεια** (ἀποδέδεικταί σοι, ὦ Σώκρατες, ἱκανῶς), **θεωρώντας** ότι η απόδειξή του είναι πειστική. Μετριάζει ωστόσο το αλαζονικό του ύφος με τη φράση «ὥς γέ μοι φαίνεται». **Ὡς προς την πειστικότητα του επιχειρήματος του Πρωτ. βλ. κριτική του επιχειρήματος.**

Μερικές σκέψεις για τις ποινές

1. Η αποτελεσματικότητα των ποινών

A. Για όσους τιμωρούνται

- Υπάρχουν αυτοί που συνειδητοποιούν για λόγους συνειδησιακούς ή συνειδητοποιούν το κόστος της ποινής και αποφεύγουν μελλοντικές παρανομίες.
- Σε άλλους η ποινή λειτουργεί διαφορετικά. Έτσι:
 - α.** Νιώθουν ταπεινωμένοι και αδικημένοι από το κοινωνικό σύστημα.
 - β.** Συγχρωτίζονται στα σωφρονιστικά ιδρύματα με πωρωμένους εγκληματίες και εξοικειώνονται με την παρανομία.
 - γ.** Όταν συμπληρώσουν την έκτιση της ποινής τους, δεν τους δέχεται εύκολα η κοινωνία.
 - δ.** Τα παραπάνω έχουν ως αποτέλεσμα να ξαναπέφτουν στην παρανομία και έτσι να δημιουργείται ένας φαύλος κύκλος.

B. Για όσους δεν έχουν παρανομήσει

- Μερικοί παραδειγματίζονται από την ποινή των άλλων και ο φόβος γι' αυτήν τους κρατάει μακριά από την παρανομία.
- Άλλοι δεν μπορούν να συνειδητοποιήσουν σε όλη του την έκταση το προσωπικό, οικογενειακό και κοινωνικό κόστος των ποινών.
- Πολλές φορές, τη στιγμή που διαπράττεται ένα έγκλημα, ο δράστης βρίσκεται σε τέτοια ψυχική έξαρση, που δε μένουν περιθώρια να σκεφτεί τα επακόλουθα· εξάλλου, πάντα τρέφει την ελπίδα ότι δε θα γίνει αντιληπτός και ότι θα διαφύγει τη σύλληψη.

2. Το πνεύμα επιβολής των ποινών στις δημοκρατικές πολιτείες

- Ο νόμος περιφρουρεί τα δικαιώματα των πολιτών και διασφαλίζει την ομαλή λειτουργία του κοινωνικού συνόλου, προστατεύοντας την από εκείνους που παρανομούν. Όταν ο νόμος παραβιάζεται, πρέπει να γίνεται **εξαντλητική διερεύνηση της ενοχής ενός προσώπου για την αποφυγή επιβολής άδικης ποινής**.
- Η ποινή πρέπει να χρησιμοποιείται ως **μέσο σωφρονισμού και παραδειγματισμού** και όχι ως μέσο εκδίκησης και εκφοβιστικής επίδειξης της ισχύος της πολιτείας.
- Η πολιτεία πρέπει **να σέβεται τα ανθρώπινα δικαιώματα** εκείνων που εκτίουν ποινές σε σωφρονιστικά καταστήματα, εξασφαλίζοντας γι' αυτούς ανάλογες συνθήκες διαβίωσης.
- Κατά τη διάρκεια της εκτέλεσης της ποινής αλλά και μετά την ολοκλήρωσή της, πρέπει να λαμβάνεται μέριμνα για την **ομαλή επανένταξη** των τροφίμων των σωφρονιστικών ιδρυμάτων στο κοινωνικό σώμα.
- Γενικά πρέπει να αντιμετωπίζεται ο παραβάτης του νόμου αν όχι με κατανόηση, τουλάχιστο με **ανθρωπισμό**.

3. Οι ποινές στις αυταρχικές πολιτείες

- το αυταρχικό κράτος αντιμετωπίζει τον παραβάτη του νόμου σαν **νοσηρό και αποβλητέο** μέλος του υγιούς συνόλου, χωρίς να φροντίζει για την επανένταξή του στο κοινωνικό σύνολο.
- είναι σκληρό και άτεγκτο απέναντι σ' αυτόν και εξαντλεί όλη την **αυστηρότητα** του.
- Οι ποινές είναι **εξοντωτικές** και οι συνθήκες διαβίωσης των κρατουμένων **απάνθρωπες**.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ

1. Σε ποιο σκοπό αποβλέπουν οι ποινές κατά τον Πρωταγόρα; Θα μπορούσε να διαφωνήσει κανείς με την άποψή του;
2. Τι μπορεί να σημαίνει το «άλογίστως τιμωρείσθαι»;
3. Όσα υποστηρίζονται εδώ από τον Πρωταγόρα σχετικά με τη «μετά λόγου τιμωρία» συμβιβάζονται με την ιδέα της θανατικής ποινής για την οποία έγινε λόγος προηγουμένως (4η); Εγκρίνει ή όχι τη θανατική ποινή ο Πρωταγόρας;

4. Ο άνθρωπος είναι υπεύθυνος για την αδικία. Η ποινή αποσκοπεί στο να διορθωθεί αυτός που αδικεί. Πώς συνδέονται οι δύο παραπάνω θέσεις με το διδακτόν της αρετής;
5. **δύναται, διανοείται, κολάζονται** : να γράψετε για κάθε ρήμα δύο ομόρριζα.
6. **πειρώμαι**: Να γράψετε 10 λέξεις (απλές ή σύνθετες) χρησιμοποιώντας το θέμα της λέξης και 5 από αυτές σε φράσεις.
7. **έπιχειρών**: 4 σύνθετα ομόρριζα με α' συνθετικό μια πρόθεση.
8. Ετυμολογία στις παρακάτω λέξεις: **άλογίστως, τιμωρούμεν, δόξαν, σκυτοτόμος**

ΕΝΟΤΗΤΑ 7^η (324D-326E)

Η διδασκαλία της αρετής από την οικογένεια και την κοινωνία

ΔΟΜΗ

Πρώτο μέρος: η διδασκαλία της αρετής από τους άριστους άντρες στα παιδιά τους.

1. Η θέση του Σωκ.: Η αδυναμία των αρίστων ανδρών να διδάξουν στα παιδιά τους την αρετή
2. Η ανασκευή από τον Πρωτ. της θέσης του Σωκ.
 2. 1. Η «άνδρος άρετή» και τα μέρη της ως απαραίτητη προϋπόθεση για την ύπαρξη πόλεως
 2. 2. Η δυνατότητα ηθικής βελτίωσης
 2. 3. Οι συνέπειες για όσους δεν αποκτούν την αρετή
 2. 4. Σύνοψη της απόδειξης και συμπέρασμα

Δεύτερο μέρος: Η διά βίου εκπαίδευση των Αθηναίων ως απόδειξη του διδακτού της αρετής

1. Τα τρία στάδια της αγωγής στον ιδιωτικό και στο δημόσιο βίο: φορείς, μέθοδοι, περιεχόμενο, σκοπός της αγωγής
2. Συμπέρασμα για το διδακτό της αρετής

Ο Πρωταγόρας, χρησιμοποιώντας λογικά επιχειρήματα, αντικρούει τη δεύτερη αντίρρηση-επιχείρημα του Σωκράτη, ότι δεν μπορούν οι άριστοι πολιτικοί να μεταδώσουν στους γιους τους την πολιτική αρετή (η διδακτική ενότητα 7 του σχολικού βιβλίου είναι η αρχή του δεύτερου μέρους της γενικής απάντησης):

α. Είναι αναγκαίο να έχουν πολιτική αρετή (δηλαδή δικαιοσύνη, σωφροσύνη, οσιότητα) όλοι χωρίς εξαίρεση, για να υπάρχει πόλη. Όμως κάποιοι (παιδιά, άντρες, γυναίκες) δεν την έχουν και πρέπει να τους τη διδάξουμε· όποιος δε βελτιωθεί με τη διδασκαλία και την τιμωρία πρέπει να εκδιώκεται από την πόλη ή να θανατώνεται. Θα ήταν λοιπόν παράλογο κάποιος μεγάλος πολιτικός να μη διδάσκει την αρετή στα παιδιά του, με κίνδυνο αυτά να εξοριστούν ή να θανατωθούν.

β. Στη συνέχεια της απάντησης του ο Πρωταγόρας αναφέρεται στο εκπαιδευτικό σύστημα της Αθήνας και στη διά βίου εκπαίδευση των Αθηναίων, για να αποδείξει το διδακτό της αρετής. Έτσι, κάνει λόγο διεξοδικά για τα τρία στάδια της αγωγής στον ιδιωτικό και στο δημόσιο βίο, για τους φορείς, τις μεθόδους, το περιεχόμενο και το σκοπό της αγωγής σε κάθε στάδιο, για να καταλήξει στο συμπέρασμα ότι ύστερα από όλα αυτά είναι ολοφάνερο ότι η αρετή μπορεί να διδαχτεί.

Πρώτο μέρος: η διδασκαλία της αρετής από τους άριστους άντρες στα παιδιά τους.

1. Η θέση του Σωκ.: Η αδυναμία των αρίστων ανδρών να διδάξουν στα παιδιά τους την αρετή

- Ο Σωκ. στην ενότητα 1 στήριξε την άποψη ότι η αρετή δεν είναι διδακτή με το επιχείρημα ότι **οι άριστοι πολιτικοί** (όπως π.χ. ο Περικλής) **δεν μπορούν να μεταδώσουν** στους γιους τους την πολιτική αρετή που διακρίνει τους ίδιους. Εδώ ο Πρωτ. απαντά στο Σωκ. αλλοιώνοντας τη διατύπωση του Σωκ.: ο Σωκ. δεν είχε αναρωτηθεί γιατί συμβαίνει αυτό («για ποιον λόγο οι αγαθοί άνδρες... δεν είναι σε θέση να βελτιώσουν τους γιους τους στην αρετή...»), αλλά είχε εξάγει το βέβαιο συμπέρασμα ότι «η αρετή δεν είναι διδακτή». Ο Πρωτ. έχοντας ήδη υποστηρίξει το αντίθετο (η αρετή είναι διδακτή), θα αιτιολογήσει τη δική του θέση.

2. Η ανασκευή από τον Πρωτ. της θέσης του Σωκ.

Η μέθοδος του Πρωταγόρα: «Για το θέμα αυτό δε θα σου πω μύθο αλλά λόγο.»

- **«Λόγος»:** διάλεξη, ανάπτυξη λογικών επιχειρημάτων. Με τον «λόγον», η σκέψη θα γίνει πυκνότερη, θα κινητοποιήσει τη λογική και θα βασίζεται σε πραγματικά γεγονότα. Ο μύθος και ο λόγος (διάλεξη) είναι μέθοδοι διδασκαλίας των σοφιστών. Ο Πλάτων και ο Σωκ. απορρίπτουν τη διάλεξη (βλ. εισαγωγή).

2. 1. Η «άνδρός ἀρετή» και τα μέρη της ως απαραίτητη προϋπόθεση για την ύπαρξη πόλεως

(Για το θέμα αυτό, Σωκράτης... σε καμιά περίπτωση χωρίς αυτό)

- Ο Πρωτ. αρχίζει την απόδειξη υπενθυμίζοντας ότι απαραίτητη προϋπόθεση για την ύπαρξη πόλεως είναι η καθολικότητα της πολιτικής αρετής, η συμμετοχή όλων σ' αυτήν (η θέση αυτή θεωρείται δεδομένη και έχει διεξοδικά συζητηθεί στις ενότητες 4 και 5).
- Εδώ η πολιτική αρετή αναφέρεται ως «άνδρός ἀρετή», ως ένα **σύνολο επιμέρους αρετών («μόρια της ἀρετής»:** δικαιοσύνη, σωφροσύνη οσιότητα).
- Στην **ανδροκρατούμενη κοινωνία** των αρχαίων πολίτες είναι μόνο οι άντρες και μόνο αυτοί συμμετέχουν στην πολιτική ζωή. Η αρετή της γυναίκας ήταν να ασχολείται με τις δουλειές του σπιτιού και να είναι υπάκουη στον άντρα της.

2. 2. Η δυνατότητα ηθικής βελτίωσης (και εάν σε περίπτωση που κάποιος ... και μετά την τιμωρία·)

Όσους δεν έχουν μερίδιο στην αρετή πρέπει να τους οδηγούμε στην αρετή, βελτιώνοντας τους. Τα μέσα της ηθικής βελτίωσης είναι **η διδασκαλία και η τιμωρία**. Αν ωστόσο δεν προσαρμόζονται, πρέπει **να εκδιώκονται από την πόλη (εξορία) ή να θανατώνονται**.

2. 3. Οι συνέπειες για όσους δεν αποκτούν την αρετή

Η εξορία και η θανάτωση των αδίκων: στο μύθο του Προμηθέα ο Δίας θεσπίζει την ποινή της θανάτωσης όσων δεν έχουν συμμετοχή στην πολιτική αρετή και τους παρομοιάζει με σωματική νόσο (βλ. εν. 4: νόμον γε θές παρ' έμοῦ τὸν μὴ δυνάμενον αἰδοῦς καὶ δίκης μετέχειν κτείνειν ὡς νόσον πόλεως.). Εδώ προστίθενται και άλλες βαρύτερες ποινές: ο θάνατος ήταν βέβαια «η εσχάτη των ποινών», όπως και σήμερα, και επιβάλλεται σε όσους θεωρείται ότι δεν επιδέχονται ηθικής βελτίωσης και αποτελούν κίνδυνο για την ομαλή λειτουργία της πόλης. «Αποβάλλονται» έτσι από την ανθρώπινη κοινωνία και μάλιστα με τον πιο απόλυτο τρόπο. Με την ποινή της εξορίας, που μοιάζει –και είναι βέβαια- ελαφρύτερη, ο άδικος άνθρωπος επίσης αποβάλλεται (για ένα διάστημα ή και για πάντα) από την κοινωνία. Για τον πολίτη μιας αρχαίας πόλεως αυτό αποτελεί **μέγιστη ατίμωση** και μπορεί να θεωρηθεί ως **μία μορφή θανάτου**, αφού η ζωή του πολίτη μπορεί να νοηθεί μόνο στο πλαίσιο της πόλης. Η θανάτωση, η εξορία αλλά και η **δήμευση της περιουσίας** επιφέρουν «**τη συνολική καταστροφή του οίκου**», το ξεκλήρισμα της οικογένειας, συνέπειες δηλαδή όχι μόνο οδυνηρές **οικονομικά**, αλλά, κυρίως, εντελώς **ταπεινωτικές** για έναν πολίτη: αυτός (αν δεν θανατωθεί) και τα μέλη του «οίκου» του **χάνουν το κοινωνικό τους κύρος** και περιφέρονται χωρίς εστία και βίος («άνέστιοι και πένητες»).

2. 4. Σύνοψη της απόδειξης και συμπέρασμα

Η απόδειξη του Πρωταγόρα ως εδώ:

1. Υπάρχει ένα πράγμα στο οποίο είναι αναγκαίο να μετέχουν όλοι οι πολίτες, για να είναι δυνατή η ύπαρξη πόλης. Αυτό το πράγμα είναι **η ανδρός ἀρετή**, δηλαδή η πολιτική αρετή.
2. Αν κάποιος δε μετέχει στην αρετή, πρέπει να τον διδάσκουμε και να τον τιμωρούμε, για να βελτιωθεί και να μετέχει και αυτός σ' αυτήν.
3. Αν όμως, παρ' όλα αυτά, δε θελήσει να ενστερνιστεί την αρετή, πρέπει να αποβάλλεται από την πόλη ή να θανατώνεται.

Και το συμπέρασμα:

⇒ Άρα θα ήταν παράδοξο οι αγαθοί άνδρες να μη διδάσκουν την αρετή, ενώ διδάσκουν στα παιδιά τους όλα τα άλλα.

Ο Πρωτ. συνοψίζει την απόδειξη και το συμπέρασμά του (ότι το πράγμα αυτό...κάτι τέτοιο, Σωκράτης):

- Όλοι δέχονται ότι η αρετή είναι διδακτή.

- Οι αγαθοί άνδρες διδάσκουν στα παιδιά τους όλα τα άλλα, η άγνοια των οποίων δεν οδηγεί στο θάνατο ή άλλη εξοντωτική ποινή
- ⇒ Άρα, δεν μπορεί παρά να διδάσκουν και αυτό που, αν δεν το γνωρίζουν, τα περιμένει θάνατος, εξορία κ.τ.λ., δηλαδή την πολιτική αρετή.
- Ο Πρωτ. καταλήγει σε μια διαπίστωση που αποτελεί «**άτοπον**», παράλογο («είς ἄτοπον ἀπαγωγή»). Συνεπώς και η αφετηρία του συλλογισμού είναι «**ἄτοπον**», δεν μπορεί να ισχύει δηλαδή το ότι οι αγαθοί άνδρες δεν διδάσκουν την αρετή στα παιδιά τους. Αυτό θα ήταν αντίθετο στην κοινή λογική κατά την οποία ένας πατέρας επιδιώκει το καλό του παιδιού του. **Αν, λοιπόν, δεν του διδάσκει την αρετή, το οδηγεί στην καταδίκη του σε θάνατο, εξορία κλπ.** Ο Πρωτ. αποδεικνύει αρνητικά (=αν δεν τη δίδασκαν, θα τα οδηγούσαν στην καταδίκη...) για ποιο λόγο δεν μπορεί παρά να διδάσκουν οι αγαθοί πολίτες την πολιτική αρετή στα παιδιά τους.
- Ο Πρωτ. για την εξαγωγή του συμπεράσματος χρησιμοποιεί το συλλογισμό «**ἐκ τοῦ ἐλάσσονος πρὸς τὸ μείζον**» : από το μικρότερο, το λιγότερο σημαντικό (ενν. από τη διδασκαλία της ανάγνωσης, των μαθηματικών κ.ά. που η έλλειψή της δεν επιφέρει ποινή), στο μεγαλύτερο, στο πιο σημαντικό (στη διδασκαλία της αρετής, που η έλλειψή της επιφέρει βαρύτερες ποινές).

Η φραστική διατύπωση της απόδειξης

Ο Πρωτ. χρησιμοποιεί:

- **μια ρητορική ερώτηση**: «υπάρχει ένα πράγμα στο οποίο είναι αναγκαίο να μετέχουν όλοι οι πολίτες, προκειμένου να είναι δυνατή η ύπαρξη πόλεως, ή δεν υπάρχει;» Την απάντηση δίνει ο ίδιος πιο κάτω: **ναι, υπάρχει και είναι η ανδρική αρετή (=η πολιτική αρετή)**
- **επτά διαδοχικές υποθετικές προτάσεις**: διατυπώνονται ρητορικά ως υποθέσεις χωρίς απόδοση («ανανταπόδοτο σχήμα»). Για όλες τις υποθετικές προτάσεις όμως υπάρχει η κοινή απόδοση «**σκέψου τι περίεργα πλάσματα είναι αυτοί οι αγαθοί άνδρες**». Οι υποθετικές προτάσεις νοούνται ως προτάσεις αποφαντικές, ως δεδομένες θέσεις.
- Με αυτά τα εκφραστικά μέσα ο λόγος γίνεται πιο **εντυπωσιακός**. Κατ' άλλους, ο Πλάτων επιδιώκει να παρουσιάσει έναν Πρωταγόρα που βρίσκεται σε **αμηχανία** και δυσκολεύεται να διατυπώσει λογικά την απόδειξη του, γι' αυτό **φλυαρεί**, επιδιώκει τον **εντυπωσιασμό** και **πλατειάζει** με ανακόλουθα, επαναλήψεις και λόγο **χαλαρό**.

Κριτική της απόδειξης

1. Ο Πρωτ. παρουσιάζεται από τον Πλάτωνα να διατυπώνει **όχι αυστηρά λογικά και πειστικά επιχειρήματα**, με λόγο που παρεκκλίνει από το στοχαστικό ύφος και έχει **ρητορικά στοιχεία εντυπωσιασμού** (ρητορικές ερωτήσεις και αλλεπάλληλες υποθέσεις).
2. Ο Πρωτ. **αλλοιώνει τη θέση του Σωκράτη** (βλ. παραπάνω), για να αποδείξει αυτό που θέλει ο ίδιος και όχι αυτό που πρέπει.
3. Χρησιμοποιεί **δεοντολογικές διατυπώσεις** (τέσσερα «πρέπει να»), που δεν είναι πειστικές (πρέπει οι αποδεικτικές προτάσεις να είναι αποφαντικές και όχι δεοντολογικές ώστε να έχουν λογική ισχύ). Λέει, δηλαδή, **τι πρέπει να γίνεται** (π.χ. πρέπει να τον διδάσκουμε...)και όχι τι συμβαίνει στην πραγματικότητα (τον διδάσκουμε...).
4. Δεν αποδεικνύει τη θέση του θετικά, αλλά **αρνητικά**: λέει ότι θα ήταν αδιανόητο να μην ισχύει, χωρίς να αιτιολογεί γιατί ισχύει.

Δεύτερο μέρος: Η διά βίου εκπαίδευση των Αθηναίων ως απόδειξη του διδασκτού της αρετής

1. Τα τρία στάδια της αγωγής στον ιδιωτικό και στο δημόσιο βίο: φορείς, μέθοδοι, περιεχόμενο, σκοπός της αγωγής

Σε όλη τη ζωή τους οι Αθηναίοι **διδάσκονται την αρετή με διάφορους τρόπους και μεθόδους** :

- **Στη νηπιακή ηλικία**: οι γονείς, η παραμάνα και ο παιδαγωγός δίνουν στο παιδί τις βάσεις της ηθικής συμπεριφοράς.
- **Στην παιδική και στην εφηβική ηλικία**: οι δάσκαλοι φροντίζουν περισσότερο για τη διαμόρφωση της ηθικής προσωπικότητας του παιδιού παρά για την παροχή γνώσεων.

- **Ως πολίτες: η πολιτεία** τους υποχρεώνει να μαθαίνουν τους νόμους (που καθορίζουν τι είναι δίκαιο και τι όχι) και να ζουν σύμφωνα με τις επιταγές τους, είτε ασκούν δημόσια αξιώματα είτε όχι.

⇒ Το εκπαιδευτικό σύστημα της Αθήνας

A. Πρώτο στάδιο

ηλικία: νηπιακή (ως το 6ο ή 7ο έτος)

φορείς: η οικογένεια (γονείς, παραμάννα, παιδαγωγός)

περιεχόμενο: ηθοπλαστικό (δίκαιο - άδικο, καλό - κακό κτλ.)

στόχος: η ηθική βελτίωση του παιδιού (διδασκαλία αρετής)

μέθοδοι: νουθεσίες, διδασκαλία - απειλές, χτυπήματα

B. Δεύτερο στάδιο

ηλικία: παιδική, εφηβική (από το 6ο ή 7ο ως το 18ο έτος)

φορείς: δάσκαλος (στο σπίτι του)

περιεχόμενο: ηθοπλαστικό και γνωστικό (ανάγνωση και γραφή, μουσική - ποιήματα μεγάλων ποιητών)

στόχος: η ευκοσμία των παιδιών (καλή και ηθική συμπεριφορά)

μέθοδοι: διδασκαλία, παραδείγματα προς μίμηση(των αρχαίων ηρώων)

Γ. Τρίτο στάδιο

ηλικία: ανδρική (από το 18ο έτος και πάνω)

φορείς: πολιτεία, κοινωνία

περιεχόμενο: πολιτικό (εκμάθηση των νόμων, δηλ. της πολιτικής αρετής)

στόχος: η πολιτική αγωγή: να ζουν οι πολίτες σύμφωνα με τους νόμους (μαθαίνοντας να άρχουν και να άρχονται)

μέθοδοι: κυρώσεις στους παραβάτες των νόμων (εύθυνα)

⇒ Τα γνωρίσματα της εκπαίδευσης στην αρχαία Αθήνα

1. **δια βίου** εκπαίδευση: διαδικασία συνεχής από τη νηπιακή ως την ώριμη ηλικία. Πέρα από τη διδασκαλία στο σπίτι και στο δάσκαλο, Η πόλη δίδασκε με τους νόμους (δημοσιεύονταν σε μεγάλες ξύλινες πλάκες σε δημόσιο χώρο, ώστε να τους διαβάζουν όλοι οι πολίτες) αλλά και με πολλούς άλλους παιδευτικούς θεσμούς (γιορτές, τελετές, θέατρο και άλλοι καλλιτεχνικοί αγώνες κ.ά.).
2. **ιδιωτική:** οι δαπάνες της διδασκαλίας στο σπίτι και στον ιδιωτικό δάσκαλο επιβάρυναν αποκλειστικά την οικογένεια του παιδιού. Γι' αυτό και **κυρίως οι πλούσιοι μόρφωναν τα παιδιά τους, γιατί η εκπαίδευση ήταν δαπανηρή.**
3. **ανοιχτή,** χωρίς προκαθορισμένα όρια και περιεχόμενο (ενώ στη Σπάρτη η αγωγή των παιδιών ήταν καθορισμένη από την πολιτεία, η οποία και την αναλάμβανε).
4. Ως προς το περιεχόμενο και τους στόχους **ο χαρακτήρας της εκπαίδευσης ήταν κυρίως ηθοπλαστικός,** αφού η αγωγή σε όλες τις βαθμίδες αποσκοπούσε στην κατάκτηση της αρετής με την ηθική διαπαιδαγώγηση.

⇒ Τα μέσα της αγωγής

1. **οι νουθεσίες (προτρεπτικές ή αποτρεπτικές) και η προβολή παραδειγμάτων για μίμηση :** μέσα για τη διάπλαση της προσωπικότητας του και στην κατάκτηση της αρετής. Τα μέσα αυτά τα υιοθετεί και η σύγχρονη παιδαγωγική.
2. **οι απειλές, τα χτυπήματα:** σωφρονιστικές μέθοδοι, για συμμόρφωση στις υποδείξεις και τις διδασκαλίες («ισιώνουν», πρβλ. και τα « Ό μη δαρείς άνθρωπος ού παιδεύεται» και «Το ξύλο βγήκε απ' τον Παράδεισο»). Η νεότερη παιδαγωγική απορρίπτει τα μέσα αυτά ως άσκηση σωματικής και ψυχολογικής βίας, που προσβάλλουν την προσωπικότητα του παιδιού και δημιουργούν

ψυχικά τραύματα (ο ξυλοδαρμός απαγορεύεται σήμερα από το νόμο). Στην αρχαία Αθήνα όμως αυτές οι αυταρχικές μέθοδοι αγωγής ήταν σε χρήση.

⇒ **Η παρομοίωση**

- Ο Πρωταγόρας χρησιμοποιεί μια εύστοχη παρομοίωση: όταν το παιδί παρεκκλίνει από τα όρια που του επιβάλλονται (δηλαδή από τους κανόνες της αρετής), εκείνοι που ασκούν το έργο της αγωγής το επαναφέρουν στην ευθεία, δηλαδή στο ορθό δρόμο της αρετής (εύθύνουσιν), όπως ισιώνουμε ένα δέντρο που λυγίζει και γέρνει. Η παρομοίωση αυτή προετοιμάζει την ετυμολογική ερμηνεία που θα δοθεί λίγο πιο κάτω στη λέξη «εύθύναι».
- «**Εύθύναι**»: η λογοδοσία που ήταν υποχρεωμένος να κάνει σε ειδικούς ελεγκτές ένας άρχοντας για τα πεπραγμένα του, όταν τελείωνε ο χρόνος της εξουσίας του. Έτσι ονομάζονταν και οι κυρώσεις που του επιβάλλονταν, αν διαπιστωνόταν κατάχρηση της εξουσίας του ή παραλείψεις.

2. Συμπέρασμα για το διδακτό της αρετής

- Αυτή η τόσο πλατιά και μακρόχρονη προσπάθεια διδασκαλίας της αρετής, που καταβάλλεται από τόσους ανθρώπους και στον ιδιωτικό και στο δημόσιο τομέα, αποδεικνύει ότι μπορεί να διδαχτεί. Η ίδια λοιπόν η πραγματικότητα αποδεικνύει ότι η αρετή είναι διδακτή.
- Το συμπέρασμα του Πρωταγόρα διατυπώνεται **με τρόπο έντονο και σχεδόν θριαμβικό** (με ρητορική ερώτηση, όπως και το προηγούμενο). Έτσι, ο μεγάλος σοφός παρουσιάζεται γεμάτος **αυτοπεποίθηση** και **σίγουρος** ότι ολοκλήρωσε με επιτυχία την απόδειξη για την ορθότητα της θέσης του.

Κριτική της απόδειξης:

- Το συμπέρασμα του Πρωτ., καθώς στηρίζεται στην πραγματικότητα, είναι **πειστικό**, όσο και αν δεν απορρέει από λογικές κατασκευές που θα ακολουθούσαν κανόνες της τυπικής λογικής. Θα μπορούσε ωστόσο να καταλογιστεί ως ασθενές σημείο του συμπεράσματος το ότι στηρίζεται σε όσα πρέπει να αποδειχτούν.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Με ποια μέθοδο δηλώνει ότι θα ανασκευάσει τη δεύτερη αντίρρηση του Σωκράτη; Γιατί, κατά τη γνώμη σας, προτίμησε να αλλάξει μέθοδο; Ποια πλεονεκτήματα του προσφέρει αυτή η αλλαγή;
2. Υπάρχει ένα πράγμα στο οποίο είναι αναγκαίο να μετέχουν όλοι οι πολίτες, προκειμένου να είναι δυνατή η ύπαρξη πόλεως, ή δεν υπάρχει; («ἔστι τι ἓν, ἢ οὐκ ἔστιν, οὗ ἀναγκαῖον πάντας τοὺς πολίτας μετέχειν, εἴπερ μέλλει πόλις εἶναι;») Ποιο είναι το «ένα», «αναγκαίο» για την ύπαρξη της πόλης; Να εντοπίσετε τη σχέση ανάμεσα στην άποψη αυτή και στον πρωταγόρειο μύθο.
3. Ο Πρωταγόρας θεωρεί την «ἀνδρὸς ἀρετήν», την πολιτική αρετή, ως μοναδικό θεμέλιο για τη συγκρότηση και διατήρηση του οικοδομήματος της πολιτείας. Πώς κατέληξε στο συμπέρασμα αυτό; Να κρίνετε την εγκυρότητα του συλλογισμού του.
4. Ποια είναι η βασική υποχρέωση του πολίτη και με ποιους τρόπους παρεμβαίνει η πολιτεία στην εκπλήρωση της υποχρέωσης αυτής;
5. Να καταγράψετε τα επιχειρήματα τα οποία χρησιμοποιεί ο Πρωταγόρας για να αποδείξει ότι οι αγαθοί άνδρες διδάσκουν την πολιτική αρετή στα παιδιά τους και να τα αξιολογήσετε.
6. Σε ποιες βαθμίδες εκπαίδευσης των νέων στην αρχαία Αθήνα αναφέρεται ο Πρωταγόρας στο απόσπασμα του βιβλίου σας, ποιοι ήταν οι φορείς της αγωγής και ποιος ο στόχος και το αντικείμενο διδασκαλίας;
7. «με τις απειλές και τα χτυπήματα το «ισιώνουν, σαν δέντρο που λυγίζει και γέρνει» («ὥσπερ ξύλον διαστρεφόμενον καὶ καμπτόμενον εὐθύνουσιν ἀπειλαῖς καὶ πληγαῖς»); Ποιο στόχο υπηρετεί η παρομοίωση και πόσο επιτυχημένη είναι, κατά τη γνώμη σας; Ποια σημασία έχει η χρησιμοποίηση του ρήματος «ισιώνουν» («εύθύνουσιν»);
8. Σε ποιο στάδιο αναλάμβανε η ίδια η πολιτεία την αγωγή των νέων, ποιος ήταν ο στόχος και ποιο το αντικείμενο της αγωγής;

ΠΛΑΤΩΝΑ

«ΠΟΛΙΤΕΙΑ»

**«ἀληθινὸς ἄρχων οὐ πέφυκε τὸ αὐτῷ συμφέρον
σκοπεῖσθαι ἀλλὰ τὸ τῷ ἀρχομένῳ»**

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Σωκράτης: Μετά από αυτά λοιπόν, είπα, παράστησε τη δική μας φύση μας ως προς την παιδεία και την απαιδευσία με μια τέτοια εικόνα. Φαντάσου, δηλαδή, μέσα σε μια υπόγεια κατοικία όμοια με σπηλιά, η οποία έχει την είσοδό της ανοιχτή προς το φως σε όλο το μήκος της σπηλιάς, μέσα σ' αυτή να βρίσκονται άνθρωποι από την παιδική τους ηλικία δεμένοι με δεσμά και στα πόδια και στον αυχένα, ώστε να μένουν καθηλωμένοι και να βλέπουν μόνο μπροστά τους, χωρίς να μπορούν να στρέφουν γύρω το κεφάλι τους λόγω των δεσμών τους. Ακόμη (φαντάσου) ένα φως από φωτιά να καίει γι' αυτούς από ψηλά και μακριά και πίσω τους. Και ανάμεσα στη φωτιά και τους δεσμώτες να περνά ψηλά ένας δρόμος, παράλληλα στον οποίο φαντάσου να έχει χτιστεί ένας μικρός τοίχος, όπως ακριβώς έχουν τοποθετηθεί από τους ταχυδακτυλουργούς μπροστά τους τα παραπετάσματα, πάνω στα οποία δείχνουν τις ταχυδακτυλουργίες τους.

Γλαύκων: (Τα) φαντάζομαι, είπε.

Σωκράτης: Φαντάσου, λοιπόν, κατά μήκος αυτού του μικρού τοίχου ανθρώπους να μεταφέρουν κάθε είδους αντικείμενα, που ξεπερνούν το ύψος του μικρού τοίχου, και ανδριάντες και άλλα ομοιώματα, κατασκευασμένα κι από πέτρα κι από ξύλο και από κάθε είδους υλικά· όπως είναι φυσικό, (φαντάσου) άλλους από αυτούς που περνούν φορτωμένοι να μιλούν και άλλους να σιωπούν.

Γλαύκων: Αλλόκοτη εικόνα περιγράφεις, είπε, και αλλόκοτους δεσμώτες.

Σωκράτης: Όμοιους με μας, όμως, είπα εγώ.

Η ΠΛΑΤΩΝΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ ΤΩΝ ΙΔΕΩΝ

Η πλατωνική φιλοσοφία είναι δυϊστική, χωρίζοντας τον κόσμο σε μία υλική και μία ιδεατή σφαίρα ύπαρξης. Αυτό γίνεται με την εισαγωγή της **θεωρίας των ιδεών** : **οι ιδέες** είναι, κατά τον Πλάτωνα, τα **αιώνια αρχέτυπα των αισθητών, υλικών πραγμάτων** και γίνονται αντιληπτά μόνο **με το νου** και όχι με τις αισθήσεις. Τα **αισθητά** αντικείμενα τα θεωρεί **κατώτερα, υλικά και φθαρτά είδωλα των ιδεών**, οι οποίες τα μορφοποιούν. Έτσι π.χ. κάθε τραπέζι είναι η υλική και πρόσκαιρη αντανάκλαση της άυλης ιδέας "τραπέζι", η οποία **συγκεντρώνει τα αναλλοίωτα και κοινά χαρακτηριστικά όλων των τραπεζιών** (αφηρημένες έννοιες όπως η δικαιοσύνη ή η ομορφιά έχουν επίσης τις δικές τους αρχετυπικές ιδέες). Ο Πλάτων λοιπόν αναγνωρίζει δύο διαφορετικούς κόσμους, **τον αισθητό**, ο οποίος διαρκώς μεταβάλλεται και βρίσκεται, όπως και ο Ηράκλειτος υποστήριξε, σε ασταμάτητη ροή, και **τον νοητό** κόσμο, τον αναλλοίωτο, δηλαδή **τις ιδέες**, οι οποίες υπάρχουν σε τόπο επουράνιο. Αυτές είναι τα αρχέτυπα του ορατού κόσμου, τα αιώνια πρότυπα και υποδείγματα τα οποία συντηρούν τη μορφή των υλικών σωμάτων.

Ο Πλάτωνας πίστευε ότι **μόνο με τον νου μπορούν να προσεγγιστούν οι ιδέες** και άρα η πραγματική, βαθύτερη φύση του κόσμου. **Η εμπειρία των αισθήσεων** για τον Πλάτωνα ήταν από **αβέβαιη έως ψευδής**, ενώ αντιθέτως **η λογική διερεύνηση αποκάλυπτε τη γνώση**, την ενόραση των υπερβατικών ιδεών, που προϋπήρχε σε λανθάνουσα μορφή στον νου λόγω της θείας καταγωγής της ψυχής πριν την ενσάρκωση της. Ως υψηλότερη ιδέα θεωρούσε **την ιδέα του Αγαθού** από την οποία απέρρεαν όλες οι άλλες.

Στην ψυχή ο Πλάτωνας διακρίνει τρία μέρη, **το λογιστικό, το θυμοειδές και το επιθυμητικό**. Γι' αυτό και αναγνωρίζει τρεις αρετές, **τη σοφία, την ανδρεία και τη σωφροσύνη**, η καθεμία από τις οποίες αντιστοιχεί και σε ένα από τα τρία μέρη της ψυχής. Αλλά οι τρεις αυτές αρετές πρέπει να αναπτύσσονται αρμονικά, ώστε το λογιστικό -ως θείο- **να κυβερνά**, το θυμοειδές **να υπακούει** σ' αυτό ως βοηθός και τα δύο μαζί **να διευθύνουν το επιθυμητικό**, για να μην επιχειρεί να άρχει αυτό, αφού είναι το πιο **άπληστο** και το **κατώτερο** μέρος της ψυχής. Από την αρμονική ανάπτυξη των τριών αρετών αποτελείται **η δικαιοσύνη**, η οποία είναι αρμονία των τριών άλλων αρετών.

Επειδή και **η πόλη** αποτελεί μία αντανάκλαση του ανθρώπου, διακρίνει και σ' αυτήν τρία γένη (τάξεις): **το βουλευτικόν (οι φύλακες-βασιλείς), το πολεμικόν (οι φύλακες-επίκουροι) και το χρηματικόν (οι χειρώνакτες)**, τα οποία αντιστοιχούν προς τα τρία μέρη της ψυχής. Όπως στον άνθρωπο, έτσι και στην πόλη πρέπει να υπάρχει η **δικαιοσύνη**, δηλαδή **η αρμονία**, που επιτυγχάνεται, όταν και στην πόλη το καθένα από τα γένη **εκτελεί το δικό του έργο και δεν επιδιώκει να αναμιχθεί στο έργο των άλλων γενών**.

Το θέμα της αλληγορίας του σπηλαίου :

- ⇒ **η παιδεία** (παιδείας τε πέρι καί άπαιδευσίας) ως στροφή της ψυχής προς το φως, δηλαδή προς την ιδέα του αγαθού, και συγκεκριμένα:
- **η επίδραση** που ασκεί η παιδεία στη φύση του ανθρώπου
 - **η υποχρέωση** που έχουν οι ορθά πεπαιδευμένοι (οι φιλόσοφοι) να φωτίζουν με την παιδεία και τους άλλους ανθρώπους.

Ο όρος "αλληγορία"

Αλληγορία: μια εκτεταμένη παρομοίωση ή μεταφορά, κατά την οποία ο αφηγητής, χρησιμοποιώντας ένα σύνολο συμβολισμών, παρουσιάζει μια ιδέα, έννοια ή θεωρία του («άλλα λέει και άλλα εννοεί», αλληγορία<άλλος+αγορεύω). Πρόκειται δηλαδή για μια αφήγηση, της οποίας τα στοιχεία (πρόσωπα, χώροι, γεγονότα κλπ) αναπαριστούν με συμβολικό και παραστατικό τρόπο τις ιδέες που επιθυμεί να προβάλλει ο αφηγητής. Η αλληγορία μοιάζει ως προς τη λειτουργία της με την παρομοίωση (: αναλογικός συσχετισμός των ιδιοτήτων ενός όντος / μιας κατάστασης με τις ιδιότητες ενός άλλου όντος/μιας άλλης κατάστασης) και τη μεταφορά (: «μεταφορά» των ιδιοτήτων ενός όντος σε ένα άλλο όν). Στην αλληγορία του σπηλαίου (ή «μύθο του σπηλαίου») ο Σω. καλεί τον Γλαύκωνα να φανταστεί (άπεικασον, ὄρα) τον αισθητό κόσμο σαν μια σκοτεινή σπηλιά και τους ανθρώπους σαν δεσμώτες. Στόχος του Πλάτωνα είναι να παρουσιάσει με τρόπο παραστατικό και άρα πιο κατανοητό τις σύνθετες ιδέες του, κρίνοντας ότι –για το συγκεκριμένο θέμα- η αλληγορία είναι πιο αποτελεσματική και ενδιαφέρουσα ως μέθοδος από τη διαλεκτική.

Σύνδεση με τα προηγούμενα

«**Μετά ταύτα δὴ, εἶπον:**» Η φράση αυτή υποδηλώνει ότι ο Σωκράτης αναδιηγείται σε κάποιον φίλο του τι είπε στον Γλαύκωνα και στους άλλους συνομιλητές του την προηγούμενη μέρα στο σπίτι του Κέφαλου και συγχρόνως ότι συνεχίζεται η συζήτηση που είχε ξεκινήσει σχετικά με τη λειτουργία της δικαιοσύνης στο πλαίσιο της ιδεώδους πολιτείας. Ήδη έχει γίνει λόγος για τους φύλακες, τους άρχοντες, τις γυναίκες, τα παιδιά. Στο 473d της Πολιτείας η συζήτηση στράφηκε στους φιλοσόφους, που αποτελούν τα μοναδικά πρόσωπα που μπορούν να σώσουν την πολιτεία, αν γίνουν άρχοντες ή αν οι άρχοντες γίνουν φιλόσοφοι. Εδώ, στον μύθο του σπηλαίου, διευκρινίζεται η «έσχατη και ανώτερη γνώση» που κρίνεται αναγκαία για τον φιλόσοφο –άρχοντα της ιδανικής πολιτείας.

Οι συμβολισμοί

Το μισοσκότεινο σπήλαιο είναι σύμβολο του αισθητού κόσμου, της ψευδούς και απατηλής αισθητής πραγματικότητας. Τα πράγματα που γίνονται αντιληπτά δια των αισθήσεων αποτελούν ψευδείς αντανakλάσεις των αληθινών όντων, των ιδεών. **Το ημίφως** είναι σύμβολο της αμάθειας, της ατελούς γνώσης των όντων στην οποία οδηγούν οι αισθήσεις. **Οι δεσμώτες** είναι οι απάιδευτοι άνθρωποι, που βρίσκονται στο σκότος της αμάθειας, της άγνοιας, της πλάνης, της πνευματικής και ηθικής αποτελέματωσης. **Τα δεσμά**, που τους κρατούν ακίνητους από την παιδική τους ηλικία, υποχρεώνοντάς τους να βλέπουν μόνο τις σκιές των όντων στο τοίχωμα του σπηλαίου, είναι οι αισθήσεις. **Οι σκιές** αυτές (αλλά και ο συγκεχυμένος αντίλαλος από τις φωνές των ανθρώπων που κινούν τα αντικείμενα πίσω από το τοίχιο) συμβολίζουν τα αισθητά πράγματα, τα αντιληπτά δια των αισθήσεων, τα θολά, σκιώδη και ψευδή «ομοιώματα», τα απεικάσματα, τα είδωλα των ιδεών, των νοητών όντων, που είναι και τα μόνα αληθινά. Η κατάσταση των δεσμοτών είναι τέτοια, ώστε δεν αντιλαμβάνονται ότι η αισθητή πραγματικότητα είναι ψευδής. Θεωρούν ότι οι σκιές και οι αντίλαλοι είναι η αλήθεια των όντων, ακριβώς διότι βρίσκονται δέσμιοι «ἐκ παίδων». Θα αντιδράσουν, επομένως, εναντίον όποιου προσπαθήσει να τους οδηγήσει προς την αληθινή γνώση (του φιλοσόφου, δηλαδή, που θα επιχειρήσει να τους διδάξει την αλήθεια των όντων). Στη συνέχεια της αλληγορίας, μάλιστα, ο Πλάτων αναφέρει ότι οι δεσμώτες θα σκοτώσουν αυτόν που θα μπορέσει να αποδράσει και αφού βγει από το σπήλαιο και γνωρίσει τις ιδέες και το Άγαθόν, επιστρέψει για να τους φωτίσει (υπαινιγμός για τη θανάτωση του Σωκράτη).

Παράλληλα, **το σπήλαιο συμβολίζει και την πολιτική κοινωνία** (την πολιτεία) που την κυβερνούν δημαγωγοί και διεφθαρμένοι πολιτικοί και όχι φωτισμένοι και πεπαιδευμένοι άρχοντες (όπως στην

ιδανική πλατωνική πολιτεία). Στην πολιτεία αυτή (εδώ ο Πλάτων περιγράφει τα αποτυχημένα και απορριπτέα πολιτικά συστήματα της εποχής του και κυρίως την παρηκμασμένη αθηναϊκή δημοκρατία) οι πολίτες (σύμβολό τους είναι οι δεσμώτες), απάιδευτοι, χωρίς κρίση και άβουλοι, παρασύρονται από φιλόδοξους δημαγωγούς, λαϊκιστές και διεφθαρμένους πολιτικούς, που κυβερνούν παρασύροντας το πλήθος σε λανθασμένες αποφάσεις με σκοπό την εξυπηρέτηση των δικών τους συμφερόντων. **Η αιτία της κατάστασης αυτής είναι η απαιδευσία:** και των πολιτών, που τους κάνει άβουλους, και των αρχόντων, που τους κάνει διεφθαρμένους. Στην ερμηνεία αυτή της αλληγορίας του σπηλαίου μας προσανατολίζει, μάλιστα, ο ίδιος ο Σω. με το «**Όμοιους ἡμῖν**» : οι δεσμώτες είμαστε εμείς, λέει στον Γλαύκωνα, οι απάιδευτοι δεσμώτες-πολίτες της διεφθαρμένης πολιτείας-σπηλιάς που κυβερνούν επίσης απάιδευτοι άρχοντες.

Ο φωτεινός χώρος έξω από τη σπηλιά συμβολίζει τον κόσμο των ιδεών: εκεί βρίσκεται η αληθινή πραγματικότητα, που γίνεται αντιληπτή μόνο με τη νόηση. Το φως της αλήθειας, που φωτίζει στον κόσμο των ιδεών τα όντα (σε αντίθεση με το σκοτάδι της αμάθειας που απλώνεται στο σπήλαιο), προέρχεται από τον ήλιο, σύμβολο της ύψιστης ιδέας, του Αγαθού, της θείας υπερβατικής γνώσης.

Ο δεσμώτης που θα μπορέσει να απελευθερωθεί από τα δεσμά της αμάθειας για να βγει από το σκοτεινό σπήλαιο, πρέπει να βαδίσει το δύσκολο και ανηφορικό δρόμο, την «άνω οδόν»: **ο μακρύς ανηφορικός αυτός δρόμος** συμβολίζει την κοπιαστική προσπάθεια που πρέπει να καταβάλει ο άνθρωπος προς τη γνώση της αλήθειας, προς τη θέαση των ιδεών και του Αγαθού, προς την αληθινή παιδεία, που προσφέρει η διαλεκτική φιλοσοφία. Ο απελεύθερος δεσμώτης είναι ο φιλόσοφος.

«ὥσπερ τοῖς θαυματοποιοῖς»: Ο Πλάτωνας φαίνεται ότι έχει υπόψη του παραστάσεις θεάτρου σκιών ή νευροσπαστών (νευροσπάστης, - ου: αυτός που κινεί με χορδές ή λεπτούς σπάγγους ομοιώματα κούκλες. Τα ομοιώματα αυτά λέγονταν νευρόσπαστα ή πλαγγόνες).

Ο Πλάτωνας παρομοιάζει τον μικρό τοίχο που είναι παράλληλα χτισμένος με τον δρόμο με το διαχωριστικό διάφραγμα των «θαυματοποιών», εκείνων, δηλαδή, που δίνουν παραστάσεις παρουσιάζοντας διάφορες ταχυδακτυλουργίες. Ο τρόπος, όμως, με τον οποίο λειτουργεί αυτός ο τοίχος και οι μορφές, οι σκιές των οποίων προβάλλονται μέσα στη σπηλιά, παραπέμπει σε κάτι ανάλογο του **θεάτρου σκιών**. Κάτι αντίστοιχο, ένα **κουκλοθέατρο** με μαριονέτες, παρουσιάζεται και από τον Αριστοτέλη. Προφανώς, λοιπόν, το κοινό της εποχής ήταν συνηθισμένο σε τέτοιου είδους παραστάσεις.

Το φως : πλατωνική φιλοσοφία και χριστιανισμός

Στην Πλατωνική θεωρία των ιδεών: το φως του ήλιου συμβολίζει το Αγαθόν, τη θεία γνώση, τη μία και αναλλοίωτη αλήθεια, που απαλλάσσει τους ανθρώπους από το σκότος της πλάνης και της αμάθειας και τον φθαρτό και ψευδή κόσμο των αισθήσεων.

Στη Χριστιανική διδασκαλία: Ο Χριστός-Θεός ταυτίζεται με το φως (: «Εγώ εἰμι το φῶς τοῦ κόσμου. Ὁ ἀκολουθῶν ἐμοί οὐ μὴ περιπατήσῃ ἐν τῇ σκοτίᾳ, ἀλλ’ ἔξει το φῶς τῆς ζωῆς», Κατά Ἰωάννην, Η', 12-13.), ως πηγή της αληθούς χριστιανικής ζωής, υποσχόμενος στους πιστούς την απαλλαγή από το σκότος της πλάνης και της αμαρτίας αυτού του φθαρτού και προσωρινού κόσμου και τη σωτηρία τους.

Εκφραστικά μέσα

- ⇒ **Αλληγορία:** όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, η αλληγορία είναι ένας εκφραστικός τρόπος, με τον οποίο ο συγγραφέας άλλα λέει και άλλα εννοεί. Πρόκειται, συνεπώς, για συνεχή μεταφορά ή παρομοίωση. Ο Πλάτωνας τη χρησιμοποιεί για να κάνει πιο κατανοητές δύσκολες φιλοσοφικές έννοιες και για να κερδίσει την προσοχή και το ενδιαφέρον του αναγνώστη. Επίσης, ο εκφραστικός αυτός τρόπος τού είναι χρήσιμος, όταν θέλει να θεμελιώσει απόψεις που δεν μπορούν να στηριχτούν με τη διαλεκτική ή για να ενισχύσει τη διαλεκτική.
- ⇒ **Διάλογος:** χάρη σ' αυτόν η περιγραφή του σπηλαίου δεν γίνεται μονότονη, αλλά αποκτά ζωντάνια και παραστατικότητα.
- ⇒ **Χρήση β' ενικού προσώπου:** η χρήση β' ενικού προσώπου («ἀπέϊκασον», «ἰδὲ», «ὄρα») συνδέεται με τον διάλογο και προσδίδει στην περιγραφή αμεσότητα.
- ⇒ **Εικόνες:** η περιγραφή του σπηλαίου δίνεται με πληθώρα οπτικο-ακουστικών και κινητικών εικόνων. Ειδικότερα, μπορούμε να αναφέρουμε τα εξής παραδείγματα:

- α. **οπτικές εικόνες:** η περιγραφή της σπηλιάς («καταγείω οικήσει σπηλαιώδει»), οι ακινητοποιημένοι δεσμώτες («έν δεσμοῖς ... ἄδυνάτους περιάγειν»), η παρουσίαση της φωτιάς που καίει στο πίσω μέρος («φῶς δὲ ... αὐτῶν») και του τοίχου («μεταξὺ δὲ ... δεικνύασιν»).
- β. **κινητική εικόνα:** η παρουσίαση των ανθρώπων οι οποίοι κινούνται στον δρόμο («ὄρα τοῖνυν ... εἰργασμένα»).
- γ. **ακουστική εικόνα:** οι ομιλίες των ανθρώπων που ακούγονται κατά το πέρασμά τους («οἶον ... παραφερόντων»).

Ένα κείμενο παράλληλο: είχε ο Καβάφης υπόψη του την αλληγορία του σπηλαίου:

Κ.Π.Καβάφης, Τα παράθυρα

Σ' αυτές τες σκοτεινές κάμαρες, που περνῶ
μέρες βαρυές, επάνω κάτω τριγυρνῶ
για νάβρω τα παράθυρα. - Ὅταν ανοίξει
ένα παράθυρο θάναι παρηγοριά. -
Μα τα παράθυρα δεν βρίσκονται, ἢ δεν μπορῶ
να τάβρω. Και καλλίτερα ἴσως να μην τα βρω.
Ἴσως το φως θάναι μια νέα τυραννία.
Ποιος ξέρει τι καινούρια πράγματα θα δείξει.

- Ο κόσμος του ποιητή είναι σαν τη σπηλιά της Πολιτείας του Πλάτωνα, σκοτεινός. Ο ποιητής είναι ένα είδος δεσμώτη, όχι της άγνοιάς του αλλά μιας ζωής που δεν τον ικανοποιεί.
- ο ποιητής είναι απελπισμένος (...μέρες βαρυές περνῶ...), αναζητά το φως μιας άλλης ζωής (...επάνω κάτω τριγυρνῶ για νάβρω τα παράθυρα...) και αναγνωρίζει την αξία του για τη γαλήνη της ψυχής του (...Ὅταν ανοίξει ένα παράθυρο θάναι παρηγοριά...). Οι δεσμώτες δεν αντιλαμβάνονται καν την άγνοιά τους.
- το δικό του σπίτι μοιάζει να μην έχει παράθυρα ἢ ο ποιητής δεν μπορεί να τα βρει, αδυνατεί ἢ διστάζει να εντοπίσει την έξοδο προς το φως και φαίνεται να αποδέχεται ένα είδος ευθύνης του γι' αυτό (...Μα τα παράθυρα δεν βρίσκονται, ἢ δεν μπορῶ να τάβρω...). Η σπηλιά έχει τουλάχιστο την είσοδο και το λιγοστό φως με τις σκιές που έρχονται απέξω, υπάρχει σ' αυτήν ἡ ελπίδα για την έξοδο των δεσμογών.
- ο ποιητής φοβάται το φως μιας άλλης ζωής, φαίνεται διστακτικός μπροστά στο ενδεχόμενο μιας τόσο μεγάλης αλλαγής τελικά προτιμά να μη βρει διέξοδο προς το φως και να παραμείνει στον κόσμο του σκοταδιού, επειδή υποθέτει ότι θα υποφέρει με ὅσα θα του αποκαλύψει το φως (...Και καλλίτερα ἴσως να μην τα βρω...Ἴσως το φως θάναι μια νέα τυραννία...Ποιος ξέρει τι καινούρια πράγματα θα δείξει), ὅπως υποφέρουν και οι δεσμώτες, ὅταν το αντικρίσουν.

ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΚΑ ΚΑΙ ΟΜΟΡΡΙΖΑ ΣΤΗ ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ

- ❖ **εἶπον < λέγω:** αναντίλεκτος, φιλόλογος, γεωλόγος, ἔπος, λεκτικός, λέξη, λεξικό, λέσχη, λήμμα, λογικός, λόγος, λογύδριο, ορθοέπεια, ρήμα, ρήση, αντιρρησίας, ρήτορας, ρητός, ρήτρα, απόρρητος.
- ❖ **ἀπεικάσων < ἀπεικάζω, εἶκος:** απεικόνιση, εικασία, εικαστικός, εικόνα, εικονίδιο, εικονικός, εικόνισμα, εικονιστικός, εικονογράφημα, εικονογραφία, εικονογραφικός, εικονογράφος, εικονοκλασία, εικονοκλάστης, εικονολάτρης, εικονολατρία, εικονολήπτης, εικονοσκόπιο, εικονοστάσι, εικονοτυπία, επιεικής.
- ❖ **πάθει < πάσχω:** αντιπάθεια, απάθεια, εμπαθής, ηδυπάθεια, πάθημα, πάθηση, παθητικός, παθογένεια, πάθος, πένθος, συμπάθεια.
- ❖ **ιδὲ < ὁρῶ:** ἀνύποπτος, ἀόρατος, εἶδος, εἰδύλλιο, εἰδωλο, ἐπόπτης, ἰδέα, ἰδεοληψία, κάτοπτρο, κάτοψη, μάτι, ὀπή, ὀπτικός, ὄραμα, οραματιστής, ὄραση, ορατός, οφθαλμός, παντεπόπτης, πρόσοψη, ὑπόπτος.

- ❖ **καταγείω** < **κατὰ** + **γῆ**: απόγειο, απογείωση, γαιάνθρακας, γαιοκτήμονας, γεωγραφία, γεωμετρία, γεώτρηση, γεωτρύπανο, γηγενής, γήινος, γήπεδο, ισόγειος, προσγείωση, υπέργειος, υπόγειος
- ❖ **οικήσει** < **οικέω** - **ῶ** < **οἶκος**: ιδιοκατοίκηση, κατοικία, οικείος, οίκημα, οικία, οικισμός, οικογένεια, οικονομία, οίκος, οικόσιτος, οικότροφος, οικουμένη, πολυκατοικία, συγκατοίκηση
- ❖ **ἀναπεπταμένην** < **ἀνὰ** + **πετάννυμι** < **πετασ** + **πρόσφυμα** -**νυ**-+ **κατάληξη** -**μι**. **Με αφομοίωση του -σ- σε -ν- > πετάννυμι**: καταπέτασμα, παραπέτασμα, πέταγμα, πέταλο, πεταλούδα, πεταχτός, πετεινός, πτερό, πτέρυγα, πτήση, πτητικός, υψιπέτης.
- ❖ **ἐχούση** < **ἔχω**: ανακωχή, ανοχή, αντοχή, άσχετος, ενοχή, ἔξη, ἐξής, ευεξία, καθεξής, κατοχικός, καχεκτικός, κληρούχος, μέτοχος, πάροχος, πολιούχος, ραβδούχος, σχεδόν, σχέση, σχετικός, σχήμα, σχολείο.
- ❖ **ὄντας** < **εἰμί**: απουσία, εξουσία, εσθλός, ετυμολογία, ἔτυμον, ὄντως, ουσία, ουσιαστικός, ουσιώδης, παρόν, παρουσία, παρουσιαστικό.
- ❖ **μένειν** < **μένω**: ανυπόμονος, διαμονή, ἔμμονος, επίμονος, μονή, μόνιμος, μόνος, υπομονή, αναμονή.
- ❖ **περιάγειν** < **περί** + **ἄγω**: αγωγή, αγωγός, αγώνας, ἄγημα, ἄξονας, απαγωγή, συναγωγή, διαγωγή, εισαγωγέας, αρχηγός, στρατηγός, λοχαγός, ξεναγός, ἀγέλη, αγωγή, αγωγιάνης, αγωγιμος, ακτίνα, ἄμαξα, ἀνάγωγος, ἄξιος, εισακτέος, επαγωγός, ἐπίσακτος, ευαγής, καταγώγιο, παιδαγωγός, παρείσακτος, παρθεναγωγείο, πλοηγός, συναξάρι, σύναξη, υδραγωγείο.
- ❖ **καόμενον** < **κάω** > **καίω**: διακαής, ἔγκαυμα, καύμα, καύση, καυστήρας, καυστικός, καύσωνας, καυτός, καύτρα, καψάλισμα, παλουκοκαύτης, πυρίκαυστος.
- ❖ **παρωκοδομημένον** < **παρὰ** + **οἰκοδόμος** < **οἶκος** + **δέμω**: ανοικοδόμηση, ανοικοδόμητος, δομή, δόμηση, δομικός, οικοδόμημα, οικοδόμηση, οικοδομικός, οικοδόμος, πολεοδομία, πολεοδομικός, πολεοδόμος.
- ❖ **πρόκειται** < **πρόκειμαι**: αντικειμενικός, διακειμενικός, κατάκοιτος, κείμενο, κειμήλιο, κοίτη, κοιτίδα, κοιτώνας, προκείμενο, υποκειμενικός, επικείμενος.
- ❖ **παραφράγματα**- από το ρήμα **παραφράττω** < **παρά** + **φράττω**- σχηματίζει το θέμα **φραγ-** + πρόσφυμα -**j-** + -**ω** > **φράττω**. ΟΜΟΡΡΙΖΑ: φραγή, φράκτης φραγμός, ἔμφραγμα, φράξιμο
- ❖ **δεικνύασιν** < **δείκνυμι**: αναπόδεικτος, αποδεικτικός, ἀπόδειξη, δείγμα, δειγματοληψία, δειγματολόγιο, δείκτης, δεικτικός, ενδεικτικός, ἐνδειξη, επιδεικτικός, επίδειξη, παράδειγμα, παραδειγματικός, παραδειγματισμός, υπόδειγμα, υποδειγματικός, υπόδειξη.
- ❖ **ἔφη** < **φημί** (θ. **φη-**, και **φᾱ-**· με ετεροίωση **φω-**): ἄφατος, προφήτης, φήμη, φωνή, απόφαση, κατάφαση, αντίφαση, αντιφατικός. (Σημείωση: από τη ρίζα **φα-** προέρχεται και το ρ. φαίνω – φαίνομαι)
- ❖ **φέροντας** < **φέρω** (θ. **φέρ-**, **φορ-**, **φαρ-**, **φωρ-**, **οισ-**, **ένεκ-**, **έγκ-**): αμφορέας, ασθενοφόρο, αυτόφωρος, διάφορος, διένεξη, διηνεκής, κατάφωρος, μαρσιποφόρο, μεταφορέας, μεταφορικός, οισοφάγος, παράφορος, πολύφερνος, φαρέτρα, φερέγγυος, φέρετρο, υποφερτός, φορά, φορέας, φορείο, φόρεμα, φόρος, φόρτος, φωριαμός.
- ❖ **εἰργασμένα** < **ἐργάζομαι**: ἄεργος, ακατέργαστος, ἀνεργος, εργαλείο, εργασία, εργάσιμος, εργαστήριο, εργάτης, εργατικός, ἔργο, διεργασία, συνεργασία, εργατολόγος.
- ❖ **φθεγγομένους** < **φθέγγομαι** (< θ. **φθέγ-**, **φθογ-**): ἀπόφθεγμα, ἄφθογγος, δίφθογγος, φθογγικός, φθογγόγραμμα, φθογγολογία, φθογγολογικός, φθόγγος, φθογγόσημα.
- ❖ **σιγώντας** < **σιγή** < **σφιγὰ** (ηχοποίητη λέξη): σιγά, σιγαλιά, σιγανοπαπαδιά, σιγανός, σιγαστήρας, σιγή.
- ❖ **ὅμοιους** < **ὅμοιος** και **ὁμοῖος-α-ον** < **ὁμός**: ἀνόμοιος, εξομοίωση, ομοβροντία, ομογένεια, ομογενής, ομόγλωσσος, ομόδοξος, ομοεθνής, ομοειδής, ομόζυγος, ομόηχος, ομόθησκος, ομοθυμαδόν, ομοιογένεια, ομοιογενής, ομοιοκατάληκτος, ομοιομερής, ομοιόμορφος, ομοιοπαθής, ομοιοπαθητικός, ομοιόσταση, ομοιόσχημος, ομοιοτέλευτος, ομοιότητα, ομοιότροπος, ομοiotύπος, ομοιοχρωμία, ομοίωμα, ομοκεντρικός, ομόκεντρος, ομολογητής, ομόλογος, ομομήτριος, ομόνοια, ομοούσιος, ομοπάτριος, ὁμορος, ομόρριζος, ομόρρυθμος, ομότιμος, παρόμοιος, παρομοίως.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Τι νομίζετε ότι συμβολίζουν τα δεσμά και η υποχρεωτική καθήλωση - ακινησία των ανθρώπων του σπηλαίου;
2. Ποιος είναι ο ρόλος του *τειχίου* στη σκηνοθεσία του Πλάτωνα; Γιατί δεν πρέπει να φαίνονται οι άνθρωποι αλλά τα αντικείμενα;
3. α) Να εντοπίσετε τα σημεία του κειμένου που μας επιτρέπουν να θεωρήσουμε ότι η κοινωνία των δεσμωτών είναι η πολιτική κοινωνία και ότι ο κόσμος του σπηλαίου είναι ο αισθητός κόσμος.
β) Ποια είναι η κατάσταση της πολιτικής κοινωνίας (την οποία συμβολίζει η κοινωνία των δεσμωτών) και πώς περιγράφεται ο αισθητός κόσμος;
4. Με ποιους εκφραστικούς τρόπους αισθητοποιείται η εικόνα του σπηλαίου και των δεσμωτών και ποιος είναι ο λειτουργικός ρόλος καθενός;
5. Να βρεις τις λέξεις του κειμένου που είναι ομόρριζες με τις λέξεις: **έμφυτος, προσγειωμένος, συγκατοίκηση, πτήση, σχήμα, αδέσμευτος, ισοσκελής, διαμονή, εμπροσθοφυλακή, όψη, αγωγιάντης, παροδικός, δομή, έμφραγμα, απόδειξη, προφητεία, οισοφάγος, έργατικός, φθογγόσημο, τοπικός, παρομοίωση.**

ΕΝΟΤΗΤΑ 12 (Ζ', 519b-d) :

Η αλληγορία του σπήλαιου-Η απροθυμία των φιλοσόφων

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Σωκράτης: Τι λοιπόν; Αυτό δεν είναι φυσικό, είπα εγώ, και δεν απορρέει αναγκαστικά από τα προηγούμενα, ότι δηλαδή ούτε οι απαίδευτοι και όσοι δεν έχουν γνωρίσει την αλήθεια θα μπορούσαν ποτέ να κυβερνήσουν ικανοποιητικά μια πόλη, ούτε αυτοί που αφήνονται να ασχολούνται ως το τέλος της ζωής τους με την παιδεία, οι πρώτοι, γιατί δεν έχουν ένα συγκεκριμένο στόχο στη ζωή τους, τον οποίο κυνηγώντας πρέπει να κάνουν όλα ανεξαιρέτως όσα τυχόν πράττουν και στην ιδιωτική και στη δημόσια ζωή, και οι δεύτεροι, επειδή με τη θέλησή τους δεν θα αναμειχθούν στην πρακτική ζωή, γιατί νομίζουν ότι έχουν εγκατασταθεί στα νησιά των μακαρίων, ενώ είναι ακόμα ζωντανοί;

Γλαύκων: Αλήθεια, είπε.

Σωκράτης: Δικό μας λοιπόν έργο, είπα εγώ, των ιδρυτών της πολιτείας, (είναι) να αναγκάσουμε τις εξαιρετικές φύσεις (ή τα ξεχωριστά πνεύματα) να φτάσουν στο μάθημα που προηγουμένως είπαμε ότι είναι το ανώτερο, δηλαδή και να δουν το αγαθό και να ανεβούν εκείνο τον ανηφορικό δρόμο, και, αφού ανεβούν και δουν αρκετά (το αγαθό), να μην τους επιτρέπουμε αυτό που τώρα τους επιτρέπεται.

Γλαύκων: Και ποιο είναι αυτό;

Σωκράτης: Το να μένουν συνεχώς εκεί ψηλά, είπα εγώ, και να μη θέλουν πάλι να κατεβαίνουν κοντά σ' εκείνους τους δεσμώτες, ούτε να παίρνουν μερίδιο από τους κόπους και τις τιμές εκείνων, είτε είναι μικρότερης είτε μεγαλύτερης σημασίας.

Σύνδεση με τα προηγούμενα : Αν κάποιος δεσμώτης απελευθερωθεί από τις αλυσίδες του και βγεί από το σπήλαιο, στην αρχή θα τυφλωθεί από τη λάμψη του Ήλιου και θα θέλει να γυρίσει πίσω. Αν, ωστόσο, συνηθίσει σιγά σιγά το φως, θα δει καθαρά τον Ήλιο, που συμβολίζει το Αγαθόν, την αλήθεια, το νοητό κόσμο. Θα καταλάβει ότι όσα έβλεπε μες στο σπήλαιο ήταν απλά αντίγραφα των αληθινών όντων. Ίσως σκεφτεί να επιστρέψει, από λύπη για τους φυλακισμένους συντρόφους του, για να τους διδάξει την αλήθεια και να τους απαλλάξει από την άγνοιά τους. Οι δεσμώτες όμως, βυθισμένοι μέσα στην άγνοιά τους, δεν θα δεχθούν την αμφισβήτηση του «κόσμου τους», θα τον περιγελάσουν, θα τον μισήσουν και ίσως θελήσουν να τον εξοντώσουν (υπαινιγμός για τη θανάτωση του Σωκράτη).

Έτσι, οι «απελευθερωμένοι δεσμώτες», οι φιλόσοφοι, δεν επιθυμούν να επιστρέψουν στο σπήλαιο της αμάθειας, αλλά να παραμείνουν στον κόσμο της νόησης, τον μόνο αληθινό. Αν και μόνο αυτοί είναι κατάλληλοι να διδάξουν την αλήθεια, να διαπαιδαγωγήσουν και να κυβερνήσουν τους αμαθείς δεσμώτες, αισθάνονται την ανάγκη να ζουν στον κόσμο των Ιδεών, ασχολούμενοι με τις πνευματικές τους αναζητήσεις, απέχοντας από την πολιτική δράση, απρόθυμοι να διοικήσουν.

ΔΟΜΗ

1. **Ποιοι δεν είναι κατάλληλοι για τη διοίκηση της πόλεως** («Τί δέ; τόδε οὐκ εἰκός ... Ἰαλθῆ, ἔφη.»)
2. **Το χρέος των πεπαιδευμένων να διοικήσουν την πόλη** («Ἡμέτερον δὲ ἔργον ... εἴτε φαυλότεραι εἴτε σπουδαιότεραι.»)

1. Ποιοι δεν είναι κατάλληλοι για τη διοίκηση της πόλεως

Οι απαίδευτοι και οι απρόθυμοι πεπαιδευμένοι είναι ακατάλληλοι για τη διοίκηση της πόλεως

(«μήτε τοὺς ἀπαιδεύτους μήτε τοὺς ἐν παιδείᾳ ἑωμένους διατρίβειν διὰ τέλους»)

Δύο κατηγορίες ανθρώπων θεωρούνται από τον Πλ. ακατάλληλοι για τη διοίκηση της πόλεως:

Οι απαίδευτοι: οι αμόρφωτοι άνθρωποι (ή πολιτικοί), οι αφιλοσόφητοι, αυτοί που δεν έχουν λάβει την απαραίτητη φιλοσοφική παιδεία, τη διαλεκτική. Δεν έχουν απελευθερωθεί από τα δεσμά της αμάθειας, δεν έχουν ανέλθει τον ανηφορικό, δύσβατο και κοπιαστικό δρόμο που οδηγεί στη θέαση του Αγαθού, στον αληθινό κόσμο της νόησης. Επομένως, είναι «ἀληθείας ἄπειροι» και άρα ακατάλληλοι για την ορθή διακυβέρνηση μιας πόλεως. Αυτοί, εξαιτίας της αμάθειάς τους, δεν έχουν θέσει στη ζωή και τη δράση τους (δημόσια και ιδιωτική) έναν υψηλό στόχο, όπως για παράδειγμα το δίκαιο, η εὐδαιμονία της πόλεως κλπ («σκοπὸν ἐν τῷ βίῳ οὐκ ἔχουσιν ἓνα, οὐ στοχαζομένους δεῖ ἅπαντα πράττειν ἃ ἂν πράττωσιν ἰδίᾳ τε καὶ δημοσίᾳ»). Ενεργούν με ταπεινά κίνητρα και επιδιώξεις, όπως το προσωπικό τους συμφέρον, η προβολή, ο πλουτισμός κλπ).

Οι πεπαιδευμένοι που επιθυμούν να ασχολούνται δια βίου με την παιδεία και τις φιλοσοφικές τους αναζητήσεις: αυτοί, έχοντας γνωρίσει την πνευματική μακαριότητα είναι απρόθυμοι να την εγκαταλείψουν για χάρη της πρακτικής ενασχόλησης με τη διοίκηση της πόλεως («έκόντες εἶναι οὐ πράξουσιν»). Ευτυχισμένοι στις πνευματικές τους αναζητήσεις, θεωρούν ότι ζούν στα «νησιά των μακάρων» («ἡγούμενοι ἐν μακάρων νήσοις ζῶντες ἔτι ἀπωκίσθαι») και η ενασχόληση με την πολιτική δεν τους ενδιαφέρει, αδιαφορούν για την εξουσία και τα αξιώματα. Στην πραγματικότητα δεν αντιλαμβάνονται ότι είναι υποχρέωσή τους να διοικήσουν την πόλη, γιατί είναι οι μόνοι ικανοί προς τούτο.

Γιατί οι πεπαιδευμένοι είναι απρόθυμοι να διοικήσουν:

Ιστορικά παραδείγματα εξαιρετικών ανδρών που αρνήθηκαν να αναμιχθούν στην πολιτική ή την εγκατέλειψαν με τη θέληση τους : οι αρχαίοι νομοθέτες Σόλων και Λυκούργος, οι οποίοι δεν ανέλαβαν αξιώματα, παρά έφυγαν από τις πόλεις τους, όταν ολοκλήρωσαν το νομοθετικό τους έργο. Ο Ρωμαίος στρατηγός Κικινάτος, που μετά τη νικηφόρα ολοκλήρωση της στρατιωτικής του αποστολής αρνήθηκε την πολιτική εξουσία και επέστρεψε στο αγρόκτημα του. Αλλά και στη σύγχρονη εποχή υπάρχουν φωτισμένες προσωπικότητες που στέκονται μακριά από την ενεργό πολιτική δράση, για διάφορους λόγους :

- Προτιμούν την μακαριότητα και γαλήνη των πνευματικών ενασχολήσεών τους από την έντονη και γεμάτη δράση ζωή του πολιτικού.
- Επιθυμούν να αποφύγουν τις πικρίες και την ψυχική φθορά που συχνά συνοδεύουν την πολιτική δράση.
- Φοβούνται μήπως αποτύχουν να ανταποκριθούν στο δύσκολο έργο της διοίκησης.
- Επιθυμούν να παραμείνουν έντιμοι και ακεραίοι, φοβούμενοι μήπως η εξουσία τους διαφθείρει και κατηγορηθούν για αρχομανία, ιδιοτέλεια, διαφθορά κλπ

2. Το χρέος των πεπαιδευμένων να διοικήσουν την πόλη

Οι εξαιρετικοί άνθρωποι («βέλτισται φύσεις» : άνθρωποι προικισμένοι από τη φύση με ικανότητες), πρέπει να αναγκάζονται να ανεβαίνουν το δύσκολο και ανηφορικό δρόμο της παιδείας και να γνωρίζουν το Αγαθόν, την αλήθεια, να αποκτούν δηλαδή φιλοσοφική παιδεία. Επειδή, όμως, θα θέλουν να παραμείνουν εκεί για πάντα, δεν πρέπει αυτό να τους επιτραπεί. Η πολιτεία πρέπει να τους αναγκάζει να κατεβαίνουν στη σπηλιά, δηλαδή στην πολιτική πράξη και να αναλαμβάνουν να κυβερνήσουν και να ωφελήσουν με τις γνώσεις και την αρετή τους την πόλη ολόκληρη. Το έργο της διαφώτισης και διακυβέρνησης των πολιτών (δεσμωνών) είναι χρέος τους για το καλό της πόλης. Είναι οι φύλακες, οι άρχοντες της πλατωνικής πολιτείας.

Ἡμέτερον δὲ ἔργον τῶν οἰκιστῶν : οι οἰκισταί τῆς πόλεως είναι ο Σωκράτης και οι συνομιλητές του, που θεωρητικά «κατασκευάζουν» την ιδεώδη πολιτεία. Είναι οι νομοθέτες της. Δικό τους έργο λοιπόν είναι να υποχρεώσουν δια νόμου τους φιλοσόφους να διοικήσουν.

Ο Πλάτωνας και η πολιτική

Ο Πλάτων, νέος ακόμη, ήθελε να ασχοληθεί με την πολιτική, απογοητεύθηκε όμως τους δημαγωγούς δημοκρατικούς ηγέτες, αλλά και από τους αριστοκρατικούς, όταν αυτοί άσκησαν την εξουσία σκληρά και απάνθρωπα την περίοδο των Τριάκοντα τυράννων (Κριτίας και Χαρμίδης ήταν και συγγενείς του). Προσπαθώντας να εφαρμόσει τις πολιτικές του αντιλήψεις ταξίδεψε στην αυλή του τυράννου των Συρακουσών Διονυσίου Α', όμως και εκεί είχε αρνητικές εμπειρίες. Έτσι πίστεψε ότι όλα τα πολιτεύματα της εποχής του ήταν διεφθαρμένα (βλ. εισαγωγή). Ο Πλάτωνας, λοιπόν, απέιχε τελικά από την ενεργό πολιτική, αν και αξιώνει από τους φιλοσόφους να ασχολούνται με αυτήν (τη στάση του απέναντι στην πολιτική την εξηγεί ο φιλόσοφος στην «Εβδόμη Επιστολή» του).

τάς βελτίστας φύσεις: Οι ξεχωριστοί άνθρωποι

Κατά τον Πλ. ο άνθρωπος έχει έμφυτα ελαττώματα ή χαρίσματα, που προϋπάρχουν αλλά μπορούν να καλλιεργηθούν και να βελτιωθούν. Η φύσις παίζει καθοριστικό ρόλο για την διαμόρφωση της προσωπικότητας του ανθρώπου. Στο κείμενο γίνεται λόγος για εξαιρετικές φυσιογνωμίες, για χαρισματικούς ανθρώπους (βελτίστας φύσεις).

Το ἀγαθόν: τό μέγιστον μάθημα

Για την έννοια του «Αγαθού» στον Πλάτωνα, βλέπε σχόλια σχολικού βιβλίου.

Το μέγιστον μάθημα, , για τον Πλάτωνα είναι «η θέαση του αγαθού».

Για να χαρακτηρίσει ο Πλάτωνας το αγαθόν και την πορεία προς αυτό για την προσέγγισή του, χρησιμοποιεί τις ακόλουθες λέξεις: **ἀφικέσθαι, μάθημα, μέγιστον, ιδεῖν, ἀναβῆναι, ἀνάβασιν, ἀναβάντες, ἰδωσι**. Οι λέξεις αυτές δείχνουν ότι :

α. το αγαθόν είναι η μεγαλύτερη αξία, η υψίστη γνώση (μέγιστον μάθημα)

β. μπορεί ο άνθρωπος να το προσεγγίσει, να αποκτήσει τη « θέαση του Αγαθού» (ἀφικέσθαι, ιδεῖν, ἰδωσιν)

γ. είναι δύσκολη η κατάκτηση του, απαιτεί προσπάθεια και θυσίες. (ἀναβῆναι, ἀνάβασιν, ἀναβάντες).

Ένα παράλληλο κείμενο : Η Αρετή (Σιμωνίδη του Κείου)

Η Αρετή στο ποίημα του Σιμωνίδη του Κείου παρουσιάζει πολλές ομοιότητες με το αγαθόν του Πλάτωνα και σχεδόν ταυτίζεται με αυτό:

Η ΑΡΕΤΗ

Ένας λόγος λέει: Σε βράχια

η Αρετή δυσκολοπάτητα φωλιάζει

κι έναν τόπο θείο και πάναγνο αφεντεύει·

δεν μπορούν του καθενός θνητού τα μάτια

να τη δούν· την αντικρίζει μόνο εκείνος

που από μέσα του ο ιδρώτας, σπαραγμός

της καρδιάς του, θ'αναβρύσει,

μόνο εκείνος που ως τ' ακρόκορφο θα φτάσει

της αντρείας.

- Η αρετή παρουσιάζεται από το Σιμωνίδη σχεδόν θεοποιημένη, όπως περίπου και το Άγαθόν στον Πλάτωνα.
- Ο τόπος στον οποίο κατοικεί η Αρετή είναι δυσπρόσιτος (κατοικεί σε βράχια δυσκολοπάτητα, που είναι πολύ δύσκολο να τα ανεβεί κανείς). Δύσκολη είναι και η προσέγγιση του αγαθού στον Πλάτωνα.
- Δεν έχει τη δυνατότητα να δει την Αρετή (= να την κατακτήσει) οποιοσδήποτε άνθρωπος, λίγοι μπορούν να υποστούν το μόχθο που απαιτείται, για να την πλησιάσουν. Η κατάκτηση της είναι ένα κατόρθωμα πολύ δύσκολο, που απαιτεί πολλούς κόπους και δύναμη ψυχική). Και στην Πολιτεία το Άγαθόν κατακτούν «αι βέλτισται φύσεις».

ΑΙΣΘΗΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ

⇒ **Παρομοίωση:**

«ἡγούμενοι ἐν μακάρων νήσοις ζῶντες ἔτι ἀπωκίσθαι» (= σαν να ζουν στα νησιά των μακαρίων)

⇒ **Πολυσύνδετα σχήματα:**

«**μήτε** τοὺς ἀπαιδεύτους ... **μήτε** τοὺς ἐν παιδείᾳ ...»

«τάς **τε** βελτίστας φύσεις ... ιδεῖν **τε** τὸ ἀγαθὸν **καὶ** ἀναβῆναι ...»

«**μὴ** ἐθέλειν ... **μὴδὲ** μετέχειν ...» -> διπλή ἄρνηση, δηλωτική της απροθυμίας των ορθά πεπαιδευμένων να ασχοληθούν με τα κοινά

«**εἴτε** φαυλότεραι ... **εἴτε** σπουδαιότεραι»

⇒ **Παρατακτική σύνδεση:**

Παρατηρείται ευρεία χρήση παρατακτικών συνδέσμων: καὶ, μήτε ... μήτε, μὲν ... δέ, τε ... καί, εἴτε ... εἴτε.

⇒ **Αντιθέσεις:**

«τοὺς ἀπαιδεύτους» ≠ «τοὺς ἐν παιδείᾳ»,

«ᾧ πράττωσιν» ≠ «οὐ πράξουσιν»,

«ἐκόντες» ≠ «ἀναγκάσαι»,

«ἔτι ἀπωκίσθαι» ≠ «μὴ ἐπιτρέπουν»,

Οι παραπάνω αντιθέσεις υποδηλώνουν τη διαφορά:

- όσων δεν έχουν παιδεία και όσων έχουν λάβει παιδεία,
- την ενασχόληση με τα κοινά των πρώτων και την απροθυμία των δεύτερων
- την πολιτική πραγματικότητα της εποχής του Πλάτωνα με την ιδεατή πολιτεία

ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΚΑ ΚΑΙ ΟΜΟΡΡΙΖΑ ΣΤΗ ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ

- ❖ **προειρημένων < πρό + λέγομαι:** αναλογία, αναλογικός, απολογία, απόρρητος, διάλεκτος, διάλεξη, διαλογικός, διάλογος, δυσλεκτικός, δυσλεξία, επικός, επίλογος, επίρρημα, έπος, ιδιόλεκτος, κυριολεκτικός, κυριολεξία, λεκτικός, λέξη, λεξικό, λεξιλόγιο, λεξιπενία, λογική, λογικός, λόγος, μονολεκτικός, μονόλογος, ομολογία, παράλογος, παρρησία, πρόλογος, ρήμα, ρητό (το), ρήτορας, ρητορικός, ρητός, ρήτρα, συνδιάλεξη, υπόλογος.
- ❖ **άπαιδεύτους < α- στερητικό + παιδεύω < παῖς:** διαπαιδαγώγηση, εκπαίδευση, εκπαιδευτικός, παιδαγωγικός, παιδεία, παιδευτικός, παιδί, παιδονόμος, παλιμπαιδισμός, παραπαιδεία.
- ❖ **έπιτροπεύσαι < έπιτροπος < έπιτροπέω + κατάληξη -εύω:** επιτροπή, επίτροπος, πολύτροπος, ανατροπή, ανατρεπτικός, ντροπή, αδιάντροπος, κακότροπος, υποτροπή.
- ❖ **διατρίβειν < διατρίβω:** άτριφτος, διατριβή, εντριβή, προστριβή, συντριβή, συντριπτικός, τριβή, τριμμένος, τρίψιμο.
- ❖ **έχουσιν < έχω:** ενοχή, ενοχικός, ένοχος, έξη, εξής, κατεχόμενα, παροχή, πάροχος, προσχηματικός, σχέδιο, σχεδόν, σχέση, σχετικός, σχετικότητα, σχήμα, σχολαστικός, σχολείο.
- ❖ **στοχαζόμενου < στοχάζομαι:** αστόχαστος, άστοχος, εύστοχος, στοχασία, στοχασμός, στοχαστής, στόχαστρο, στόχος.
- ❖ **πράττειν < πράττω:** απράγμων, άπραγος, πράγμα, πραγματογνώμονας, πρακτικό, πράκτορας, πράξη, σύμπραξη.
- ❖ **ήγούμενοι < ήγούμαι:** Αγησίλαος, αφήγηση, εισηγητής, ηγεμόνας, ηγεσία, ηγέτης, ηγετικός, ηγήτορας, ηγούμενος, καθηγητής.
- ❖ **ζώντες < ζήω -ώ:** ζωγράφος, ζώδιο, ζωή, ζωηρός, ζωικός, ζωντάνια, ζωντανός, ζώο, ζωογόνος, ζωοθυσία, ζωολογία, ζωομορφισμός, ζωόμορφος, ζωοπάζαρο, ζωοποίος, ζωοτροφή, ζωτικός, ζωύφιο, ζωφόρος, ζωγράφος, ζωώδης.
- ❖ **άπωκίσθαι:** αποίκιση, ενοίκιο, ένοικος, κατοίκηση, μετοίκηση, οίκηση, οικισμός, οικιστής, οίκος.
- ❖ **άναγκάσαι < άναγκάζω:** αναγκαίος, αναγκαιότητα, αναγκαστικός, ανάγκη, εξαναγκασμός.
- ❖ **ικανώς, άφικέσθαι < ικνέομαι -οῦμαι:** ανέφικτος, αντίχνευση, άφιξη, εξιχνίαση, εφικτός, ικανοποίηση, ικανοποιητικός, ικανός, ικανότητα, ικεσία, ικετευτικός, ικέτης, ιχνηλάτης, ίχνος, προίκα, προικιό, προικοθήρας, προικοσύμφωνο, προικώς, προίκα.
- ❖ **ιδείν < είδον** του ρ. «**ὁρῶ**»: ανύποπτος, αόρατος, διορατικός, είδος, ειδύλλιο, είδωλο, επόπτης, ιδέα, ιδεοληπτικός, ιδεοληψία, κάτοπτρο, όμμα, οπή, οπτικός, όραμα, ορατός, οφθαλμός, όψη.
- ❖ **σκοπὸν < σκοπέω -ώ:** ακτινοσκόπηση, ανασκόπηση, απέρисκεπτος, άσκοπος, αυτοσκοπός, βιντεοσκόπηση, βολιδοσκόπηση, βυθοσκόπηση, δημοσκόπηση, διάσκεψη, επίσκεψη, επισκέψιμος, επισκόπηση, επίσκοπος, καιροσκόπος, κατασκοπία, κατάσκοπος, κερδοσκοπία, κερδοσκόπος, μικροσκόπιο, οιωνοσκόπος, περίσκεψη, περισκόπιο, προεπισκόπηση, πρόσκοπος, σκεπτικισμός, σκεπτικός, σκέψη, σκόπελος, σκοπιά, σκόπιμος, σκοποβολή, σκοπός, στηθοσκόπιο, συνδιάσκεψη, σύσκεψη, τηλεσκόπιο, ωροσκόπιο, ωροσκόπος.
- ❖ **ιδίᾱ:** ιδιόλεκτος, ιδιόμορφος, ιδιόρρυθμος, ιδιοσυγκρασία, ιδιοτέλεια, ιδιοτελής, ιδιότροπος, ιδιοχρησία, ιδίωμα, ιδιωματικός, ιδιώτης, ιδιωτικός
- ❖ **άναβήναι, άνάβασιν, άναβάντες, καταβαίνειν < βαίνω:** άβατος, ακροβάτης, άνάβαση, αναβάτης, βάδην, βαθμός, βάθρο, βακτηρία, βάση, βασικός, βάσιμος, βατήρας, βατός, βήμα, βηματοδότης, βωμός, διάβαση, διαβάτης, δύσβατος, έμβασμα, επιβάτης, κατάβαση, μεταβατικός, παραβάτης, πρόβατο, πρόσβαση.
- ❖ **έπιτρέπεται < επί + τρέπω:** αδιάντροπος, ανατρεπτικός, ανατρέψιμος, ανατροπέας, ανατροπή, ανεπίτρεπτος, εκτροπή, επιτρεπτός, επιτροπή, επίτροπος, ευτράπελος, κακότροπος, μετατρέψιμος, μετατροπή, ντροπή, ξενότροπος, παρεκτροπή, τρόπαιο, τροπαιούχος, τροπή, τροπικός, τρόπος.
- ❖ **καταμένειν < καταμένω < κατά + μένω:** διαμονητήριο, κατάμονος, μονή, μόνιμος, μόνος, παραμονή.
- ❖ **έθέλειν < έθέλω:** άθελα, εθελοντής, εθελοντικός, εθελούσιος, θέλημα, θεληματικός, θέληση, καλοθελητής.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Ποιους θεωρεί ο Πλάτωνας ακατάλληλους να διοικήσουν μια πολιτεία και για ποιους λόγους;
2. Σε τι διαφοροποιείται η ζωή όσων έχουν λάβει την ορθή παιδεία από τη ζωή των απαιδευτων, των τυχαίων και αφιλοσόφητων πολιτικών; (Εκτός από το κείμενο να συμβουλευτείτε και τα σχόλια του βιβλίου σας).
3. Τι ήταν, σύμφωνα με τις λαϊκές δοξασίες, τα νησιά των μακαρίων και πώς αυτά συνδέονται με τους πεπαιδευμένους;
4. «Ἡμέτερον δὴ ἔργον ... τῶν οἰκιστῶν ... μὴ ἐπιτρέπειν αὐτοῖς ὃ νῦν ἐπιτρέπεται»: Ποιους ονομάζει ο Σωκράτης «οἰκιστές» και ποια κατάσταση περιγράφει με το τελευταίο σχόλιο;
5. Να εντοπίσετε στο κείμενο τους όρους (λέξεις) που χρησιμοποιεί ο Πλάτων για να χαρακτηρίσει το άγαθό, την πορεία προς αυτό και την προσέγγισή του⁴. Τι αποκαλύπτουν για τη φύση του άγαθού;
6. Να δώσετε τα αντώνυμα των παρακάτω λέξεων στα αρχαία ελληνικά διατηρώντας το γένος, τον αριθμό και την πτώση: **ἀπαιδεύτους, ἀληθείας, ἀπείρους, τέλους, βίω, βελτίστας, μέγιστον, ἀνάβασιν, ἐπιτρέπειν, μετέχειν.**
7. Να δώσετε συνώνυμα για καθεμιά από τις παρακάτω λέξεις στα αρχαία ελληνικά: **ικανῶς, ἡγούμενοι, ἔφαμεν, ἐπιτρέπειν, ἐθέλειν, μετέχειν.**
8. Να δώσετε από δύο ομόρριζα στα νέα ελληνικά για καθεμιά από τις παρακάτω λέξεις: **προειρημένων, ἀπαιδεύτους, πράξουσιν, μάθημα, ἀνάβασιν.**
9. Να αντιστοιχίσετε τις λέξεις της Α στήλης με τις ετυμολογικά συγγενείς τους από τη δεύτερη στήλη:

A	B
ἔργον	βωμούς
τιμῶν	ποιότητα
ἰδεῖν	πάρεργο
ἀνάβασιν	σχέση
μετέχειν	κάτοπτρο
ποῖον	εντιμότητα

ΕΝΟΤΗΤΑ 13 (Ζ', 519d-520a):
Ο ηθικός εξαναγκασμός των φιλοσόφων

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Γλαύκων: Έπειτα (μα πώς), είπε, θα αδικήσουμε αυτούς και θα τους κάνουμε να ζουν χειρότερα, ενώ είναι δυνατόν σ' αυτούς (να ζουν) καλύτερα;

Σωκράτης: Ξέχασες πάλι, φίλε μου, είπα εγώ, ότι ο νόμος δεν ενδιαφέρεται γι' αυτό, πώς δηλαδή μια συγκεκριμένη κοινωνική τάξη θα ευτυχήσει υπερβολικά μέσα στην πόλη, αλλά προσπαθεί να βρει τρόπο να επιτευχθεί αυτό για ολόκληρη την πόλη, ενώνοντας σε ένα αρμονικό σύνολο τους πολίτες με την πειθώ και τη βία, κάνοντας να μοιράζονται μεταξύ τους την ωφέλεια την οποία ο καθένας είναι σε θέση να προσφέρει στο σύνολο και ο ίδιος διαμορφώνοντας τέτοιους πολίτες μέσα στην πόλη, όχι για να τους αφήνει να πηγαίνουν, όπου θέλει ο καθένας, αλλά για να τους χρησιμοποιεί ο ίδιος ως δεσμούς που ενώνουν την πόλη.

Γλαύκων: Αλήθεια, είπες πραγματικά το ξέχασα.

Σωκράτης: Σκέψου λοιπόν, είπα, Γλαύκων, ότι δεν θα αδικήσουμε όσους γίνονται φιλόσοφοι στην πόλη μας, αλλά δίκαια θα μιλήσουμε προς αυτούς, πείθοντάς τους με επιχειρήματα και να φροντίζουν και να προστατεύουν τους άλλους.

Δομή

1. Η αντίρρηση του Γλαύκωνα: άδικος ο εξαναγκασμός των φιλοσόφων να αναλάβουν τη διακυβέρνηση της πόλεως
2. Η απάντηση του Σωκράτη: Ο νόμος φροντίζει για την ευδαιμονία του κοινωνικού συνόλου
3. Το συμπέρασμα: Δίκαιος ο εξαναγκασμός των φιλοσόφων

1. Η αντίρρηση του Γλαύκωνα:

Ο εξαναγκασμός των φιλοσόφων να εγκαταλείψουν την πνευματική τους μακαριότητα και να κατέβουν στο σπήλαιο για να αναλάβουν πρακτικά/πολιτικά καθήκοντα, τους στερεί την ευδαιμονία τους, τους αφαιρεί το δικαίωμα του εὖ ζῆν, όπως αυτοί το αντιλαμβάνονται. **Οι φιλόσοφοι θα είναι δυστυχείς ως κυβερνήτες της πόλεως.** Συμπεραίνει ότι κάτι τέτοιο είναι άδικο. Ο Γλ. αντιλαμβάνεται το δίκαιο και το άδικο έξω από το πλαίσιο της κοινωνίας: θεωρεί τους πολίτες ως άτομα και όχι ως μέλη ενός κοινωνικού συνόλου που στόχο έχει την κοινή ευδαιμονία. Ενδιαφέρεται πρωτίστως για την ατομική ευδαιμονία και στην προκειμένη περίπτωση των φιλοσόφων.

2. Η απάντηση του Σωκράτη

Η ατομική ευδαιμονία υποτάσσεται στην ευδαιμονία του κοινωνικού συνόλου.

- Ο Σω. θυμίζει στον Γλ. («Ἐπελάθου πάλιν, ὦ φίλε») το βασικό σκοπό ύπαρξης της πόλεως, το κύριο μέλημα του νόμου που διέπει την ιδανική πολιτεία : η κοινή ευδαιμονία είναι ο στόχος και όχι η ευδαιμονία μιας κοινωνικής ομάδας ή ενός ατόμου («νόμῳ οὐ τοῦτο μέλει, ὅπως ἔν τι γένος ἔν πόλει διαφερόντως εὖ πράξει, ἀλλ' ἔν ὅλῃ τῇ πόλει τοῦτο μηχανᾶται ἐγγενέσθαι»). **Η ευδαιμονία των ατόμων και των επιμέρους κοινωνικών ομάδων πρέπει να υποτάσσεται στην κοινή ευδαιμονία.** Ο πολίτης λειτουργεί πρώτα ως πολίτης και ύστερα ως άτομο. Επιβάλλεται, λοιπόν να θυσιαστεί η ευδαιμονία των φιλοσόφων προκειμένου να ευτυχήσει η πόλη. Η ίδια θέση διατυπώνεται και σε άλλο σημείο της Πολιτείας (Δ, 420a): «οὐ μὴν πρὸς τοῦτο βλέποντες τὴν πόλιν οἰκίζομεν, ὅπως ἔν τι ἡμῖν ἔθνος ἔσται διαφερόντως εὐδαιμον, ἀλλ' ὅπως ὅτι μάλιστα ὅλη ἡ πόλις» (δεν δημιουργούμε βέβαια την πόλη, με σκοπό να ευδαιμονήσει ιδιαίτερα μια μόνο κοινωνική ομάδα (ἔν τι ἔθνος), ἀλλὰ ὅλη η πόλη).
- Κατά τον **Θουκυδίδη** (2,60) η ατομική ευδαιμονία όχι μόνο υποτάσσεται αλλά και εξαρτάται από την κοινή ευδαιμονία: «ἐγὼ γὰρ ἡγοῦμαι πόλιν πλείω ξύμπασαν ὀρθομένην ὠφελεῖν τοὺς ἰδιώτας ἢ καθ' ἕκαστον τῶν πολιτῶν εὐπραγοῦσαν, ἀθρόαν δὲ σφαλλομένην. καλῶς μὲν γὰρ φερόμενος ἀνὴρ τὸ καθ' ἑαυτὸν διαφθειρομένης τῆς πατρίδος οὐδὲν ἦσσαν ξυναπόλλυται, κακοτυχῶν δὲ ἔν εὐτυχούσῃ πολλῶ μάλλον διασώζεται.» ("Εγώ τουλάχιστον πιστεύω ότι μια πόλη που ακμάζει ως σύνολο ωφελεί περισσότερο τους πολίτες της, παρά εάν κάθε πολίτης ευτυχεί, αλλά εκείνη ως σύνολο αποτυγχάνει. Γιατί άνθρωπος που ευδοκίμει στις ιδιωτικές του υποθέσεις, εάν η πατρίδα

του καταστραφεί, χάνεται και αυτός μαζί της. Είναι, όμως, πολύ πιο πιθανό ότι θα σωθεί, εάν κακοτυχεί μεν ο ίδιος, η πατρίδα του όμως ευτυχεί"). Σχετικό και το απόσπασμα από τα «Απομνημονεύματα» του **Μακρυγιάννη** "...αν είμαι στραβός, και η πατρίδα μου είναι καλά, με θρέφει· αν είναι η πατρίδα μου αχαμνά, δέκα μάτια να 'χω, στραβός θανά είμαι".

Η λειτουργία του νόμου: στόχοι και μέσα

- **Ο νόμος:** γραπτός κανόνας που θεσπίζεται από το κράτος, ρυθμίζει τις σχέσεις των πολιτών μεταξύ τους και προς το κράτος. Οι νόμοι είναι υποχρεωτικοί κανόνες και η παραβίασή τους συνεπάγεται ποινή.
- Κατά τον Πλ. **σκοπός του νόμου στην ιδεώδη πολιτεία** είναι η ευδαιμονία του κοινωνικού συνόλου και όχι μιας κοινωνικής ομάδας ή των ατόμων («νόμῳ οὐ τοῦτο μέλει, ὅπως ἔν τι γένος ἔν πόλει διαφερόντως εὖ πράξει, ἀλλ' ἔν ὅλῃ τῇ πόλει τοῦτο μηχανᾶται ἐγγενέσθαι»).
- **Τα μέσα** που χρησιμοποιεί ο νόμος είναι **η πειθώ και ο εξαναγκασμός, η βία** (πειθοῖ τε καὶ ἀνάγκῃ). Όταν οι πολίτες δεν πειθαρχούν πεπεισμένοι ότι η επιταγή του νόμου είναι ορθή και δίκαιη, η πολιτεία, με τα αρμόδια ὄργανά της, τον επιβάλλει αναγκαστικά, ἔστω και δια της βίας. Στην περίπτωση των φιλοσόφων, ο νόμος, εάν οι φιλόσοφοι δεν πεισθούν να διοικήσουν την πολιτεία, τους εξαναγκάζει να το κάνουν στερούμενοι την ευδαιμονία τους. Ο νόμος «συναρμόττει» τους πολίτες, τους συγκροτεί δηλαδή σε **αρμονικό σύνολο**, τους υποχρεώνει να **συνεργάζονται**, να λειτουργούν πρώτα ως μέλη του συνόλου και ύστερα ως άτομα (καταχρήται αὐτὸς αὐτοῖς ἐπὶ τὸν σύνδεσμον τῆς πόλεως»). Αυτό σημαίνει ότι κάθε πολίτης, ανάλογα με την τάξη στην οποία ανήκει, **υποχρεώνεται να προσφέρει στην πόλη αυτό που μπορεί να προσφέρει** («ποιῶν μεταδιδόναι ἀλλήλοις τῆς ὠφελίας ἦν ἂν ἕκαστοι τὸ κοινὸν δυνατοὶ ὤσιν ὠφελεῖν»), χωρίς να υπερβαίνει τα ὅρια των δυνατοτήτων και ικανοτήτων του, των αρμοδιοτήτων και καθηκόντων του. **Κάθε τάξη πρέπει να κινείται μέσα στα αυστηρά πλαίσια που έχουν τεθεί:** οι δημιουργοί παράγουν αγαθά και συντηρούν τους πολίτες, οι φύλακες – επίκουροι φρουρούν την πόλη και φύλακες-βασιλεῖς διοικούν. Δεν ενεργούν εκδηλώνοντας την ελεύθερη βούληση τους, δεν ασχολούνται με ὅ,τι αυτοὶ επιθυμούν(« οὐχ ἵνα ἀφίῃ τρέπεσθαι ὅπῃ ἕκαστος βούλεται», αλλά η δράση τους καθορίζεται από το νόμο στο πλαίσιο της συνολικής λειτουργίας του κράτους και με σκοπό την κοινή ευδαιμονία. **Ο νόμος λοιπόν στην ιδανική πολιτεία του Πλάτωνα παρεμβαίνει πλήρως στις ελεύθερες επιλογές των πολιτών**, δεν αφήνει περιθώρια για ατομική ελευθερία και δράση, ελέγχει και κατευθύνει τις δραστηριότητες του πολίτη και τις καθυποτάσσει στον κοινό καλό. Πρόκειται για ένα **καθεστώς παρεμβατικό, αυταρχικό και ολοκληρωτικό**. Ωστόσο, πρέπει να παρατηρήσει κανείς μια θεμελιώδη διαφορά ανάμεσα στα προσωπικά αυταρχικά καθεστώτα (τυραννίες, δικτατορίες) και στην ιδεώδη πλατωνική πολιτεία: στόχος των τυράννων και των δικτατόρων είναι η εξυπηρέτηση των προσωπικών τους συμφερόντων, της πλατωνικής πολιτείας είναι η κοινή ευδαιμονία. **Ο σκοπός είναι υψηλός, τα μέσα όμως...**

3. Το συμπέρασμα: Δίκαιος ο εξαναγκασμός των φιλοσόφων

- Ο νόμος, λοιπόν, αποσκοπεί στην κοινή ευδαιμονία, υποχρεώνοντας τους πολίτες να συνεργάζονται προς τούτο προσφέροντας αυτό που μπορούν για τον κοινό αυτό σκοπό και μέσα στα πλαίσια των ικανοτήτων και αρμοδιοτήτων τους. Αυτός άλλωστε είναι και **ο ορισμός της δικαιοσύνης** που δίδεται από τον Σωκράτη: «**τό τὰ αὐτοῦ πράττειν**», δηλαδή, **ο καθένας οφείλει να πράττει για το κοινωνικό σύνολο «εἰς ὃ αὐτοῦ ἡ φύσις ἐπιτηδαιοτάτη πεφυκυῖα εἶη**» (βλ. και στην εισαγωγή). Κατά συνέπεια, οι φιλόσοφοι υποχρεούνται να προσφέρουν αυτό για το οποίο είναι ικανοί και εκπαιδευμένοι : να διοικήσουν την πόλη. Μόνο αυτοὶ ἄλλωστε είναι κατάλληλοι γι' αυτό, αφού μόνο αυτοὶ ἔχουν ἀποκτήσει γνώση του Αγαθοῦ, δηλαδή του ορθοῦ. Είναι φωτισμένες προσωπικότητες, που διαθέτουν γνώσεις, πείρα ζωής, διοικητικές ικανότητες και ἀκέραιο χαρακτήρα, ἔχουν υψηλό αἶσθημα ευθύνης και καθήκοντος. Εξάλλου, δεν διαθέτουν περιουσία ούτε δημιουργοὺν οικογένεια, για να είναι ἀδέκαστοι και ἀπερίσπαστοι στην ἀσκηση του λειτουργήματός τους. **Μόνο αυτοὶ μπορούν να διοικήσουν ορθά την πολιτεία και να την οδηγήσουν στην ευδαιμονία της**. Συνεπώς, δεν είναι ἀδίκη μια τέτοια υποχρέωση, ἀλλὰ ἀντίθετα συμφωνεῖ με την ἔννοια του δικαίου, είναι **απολύτως δίκαιη** («οὐδ' ἀδικήσομεν τοὺς παρ' ἡμῖν φιλοσόφους γιγνομένους, ἀλλὰ δίκαια πρὸς αὐτοὺς ἐροῦμεν, προσαναγκάζοντες τῶν ἄλλων ἐπιμελεῖσθαι τε καὶ φυλάττειν»).

- Ωστόσο, το συμπέρασμα του Σω. μπορεί να θεωρηθεί ότι δεν απορρέει από λογική αναγκαιότητα: δεν μπορούμε να θεωρήσουμε κάτι ως δίκαιο, μόνο και μόνο επειδή αποβλέπει στο κοινό καλό, ενώ παράλληλα βλέπει μια μερίδα πολιτών. Το αδύνατο αυτό σημείο του συλλογισμού παρατήρησε και ο Αριστοτέλης (Πολιτικά 1264b): ο Σω. στερεί από τους φυλακές την ευδαιμονία, ενώ ισχυρίζεται ότι ο νομοθέτης οφείλει να κάνει ευτυχισμένη όλη την πόλη. Πώς είναι δυνατόν κάτι τέτοιο, όταν κάποιοι (λίγοι ή πολλοί) δε θα είναι ευτυχισμένοι;

ΑΙΣΘΗΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ

Αντιθέσεις

«χείρον ≠ ἄμεινον»: η χρήση αυτής της αντίθεσης (όπως και η εναντιωματική μετοχή «δυνατὸν ὄν») εκφράζει την έντονη αντίδραση του Γλαύκωνα.

«ἔν τι γένος ≠ ἐν ὅλῃ τῇ πόλει»: υπογραμμίζεται η μέριμνα του νόμου για το όφελος και την ευδαιμονία όλων των πολιτών.

Σχήμα κατ' ἄρση και θέση

«ὅτι νόμῳ οὐ τοῦτο μέλει ≠ ἄλλ' ἐν ὅλῃ τῇ πόλει ... ἐγγενέσθαι»: υπογραμμίζεται ο ρόλος του νόμου να επιφέρει ισορροπία στην πόλη.

«οὐχ ἵνα ἀφίῃ ... ≠ ἄλλ' ἵνα καταχρήται ...»: τονίζεται ο ρόλος του νόμου να χρησιμοποιεί τους πολίτες ως ενωτικό δεσμό της πόλης.

«οὐδ' ἀδικήσομεν ... ≠ ἄλλὰ δίκαια ...»: απαντά στην ευθεία δισκελή ερώτηση του Γλαύκωνα: «Ἐπειτ', ἔφη, ἀδικήσομεν αὐτούς, καὶ ποιήσομεν χείρον ζῆν, δυνατὸν αὐτοῖς ὄν ἄμεινον;». Ἐτσι, υπηρετεῖται η εγκυρότητα του συλλογισμού που ανέπτυξε.

Παρατακτική σύνδεση των προτάσεων

«ἀδικήσομεν αὐτούς, καὶ ποιήσομεν χείρον ζῆν»

«πειθοῖ τε καὶ ἀνάγκῃ»

«ποιῶν μεταδιδόναι ... καὶ αὐτὸς ἐμποίων ...»

«ἐπιμελεῖσθαι τε καὶ φυλάττειν»

Προσωποποίηση

Στο κείμενο παρατηρούμε την προσωποποίηση του νόμου, ώστε να φανεί ο ρόλος του, που σχολιάστηκε προηγουμένως:

«μέλει», «μηχανάται», «συναρμόττων», «ποιῶν», «ἐμποίων», «ἀφίῃ», «καταχρήται»

ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΚΑ ΚΑΙ ΟΜΟΡΡΙΖΑ ΣΤΗ ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ

ἔφη < φημί: απόφαση, άφατος, διαφήμιση, διαφημιστικός, δυσφήμιση, δυσφημιστικός, έμφαση, εμφατικός, επίφαση, κατάφαση, καταφατικός, πρόσφατος, πρόφαση, προφήτης, φήμη, φημολογία.

ἀδικήσομεν < ἀδικῶ: αδικαιολόγητος, αδικαίωτος, αδικημα, αδικητής, αδικία, αδικοπραγία, άδικος, άδικως, αντιδικία, αντίδικος, δικαιοσύνη, εκδικητής.

ποιήσομεν < ποιῶ: αποίητος, αχειροποίητος, ηχοποίητος, θεοποίητος, ποίημα, ποίηση, ποιητής, προσποιητός.

ζῆν < ζήω - ζῶ: ζήση, ζωή, ζωηρός, ζωικός, ζωντανία, ζωντανός, ζώο, ζωογόνος, ζωοδόχος, ζωοκτόνος, ζωόμορφος, ζωόφιλος, ζώπυρο, ζωτικός, ζωφόρος.

ἐπελάθου, ἐπελαθόμεν < ἐπὶ + λανθάνομαι: αλάθητος, αλήθεια, άληστος, αναληθής, επιλήσμων, λάθος, λάθρα, λαθραίος, λαθρεμπόριο, λαθρεπιβάτης, λαθροκυνηγός, λήθαργος, λήθη, λησμονία.

νόμῳ < νέμω: άνομος, αστυνόμος, δασονόμος, διανομή, εξοικονόμηση, ευνομία, κατανομή, νομή, νομικός, νόμιμος, νομιμότητα, νόμισμα, νομοθέτης, νομός, νόμος, νομοσχέδιο, νομοταγής, νομοτέλεια, οικονομία, παιδονόμος, παρανομία, παράνομος, στρατονόμος, ταξινόμηση, υγειονομία.

μέλει: αμέλεια, αμελής, επιμελής, επιμελητήριο, μελέτη, μελέτημα, μελετηρός, μελετητής, μέλημα, μεταμέλεια.

ἐγγενέσθαι < ἐν + γίγνομαι: γεγονός, γενεά, γενέθλιος, γένεση, γενέτειρα, γενετήσιος, γενετικός, γενιά, γενικός, γέννηση, γηγενής, γονέας, γονή, γονίδιο, γονικός, γονιμοποίηση, γόνιμος, γονιμότητα, γόνος, γονότυπος, γυνή, εγγενής, εγγονός, νεογνό, γνήσιος, συγγενής, υπογονιμότητα.

πράξει < πράττω: άπρακτος, εμπράγματος, πολυπράγμων, πράγμα, πραγματικός, πραγματογνώμονας, πραγματογνωμοσύνη, πραγματογνωσία, πρακτικό, πράξη, πραξικόπημα.

μηχανάται < μηχανῶμαι: αμήχανος, βιομηχανία, βιομηχανικός, βιομήχανος, μηχανή, μηχανήμα, μηχανικά, μηχανικός.

συναρμόττων < συναρμόττω < συν + ἁρμόττω: αρμολογία, αρμονία, αρμονικός, αρμός, δυσαρμονία, συναρμογή, φουαρμόνικα.

πειθοῖ < πείθω: πειθαναγκασμός, πειθαρχία, πειθήνιος, πείσμα, πεισματάρης, πειστήριο, πειστικός, πιθανός, πιθανότητα, πίστη, πιστός.

μεταδιδόναι < μετά + δίδωμι: αιμοδότης, ανέκδοτος, ανένδοτος, αποδοτικός, δόση, δοσίλογος, δόσιμο, δοσολογία, δότης, δωρεά, δώρο, δωροδοκία, δωροθέτης, έκδοση, εκδότης, εκδοτικός, ενδοτικός, ηλεκτροδότηση, καταδότης, λογοδοσία, μετάδοση, μεταδοτικός, μισθοδοσία, παράδοση, παραδοτέος, πληροφοριοδότης, προδότης, σηματοδότης, φωτοδότης.

άφιῇ < ἀπό + ἵημι: άνεση, άνετος, άφεση, αφετηρία, δίεση, εγκαθετος, ένεση, ενέσιμος, έφεση, εφετείο, εφέτης, καθετήρας, κάθετος, καθέτως, σύνεση, συνετός, χειραφετημένος, χειραφέτηση.

βούλεται < βούλομαι: αβουλία, αβούλητος, άβουλος, βουλή, βούληση, βουλμία.

καταχρήται < καταχρῶμαι < κατὰ + χρῶμαι: άχρηστος, δύσχρηστος, εύχρηστος, καταχραστής, κατάχρηση, καταχρηστικός, χρεία, χρέος, χρήμα, χρηματιστήριο, χρήση, χρήσιμος, χρηστικός, χρηστός, χρηστότητα.

σκέψαι < σκοπῶ / σκοποῦμαι: ανασκόπηση, άσκοπος, επισκεπτήριο, επίσκεψη, επισκοπή, επισκόπηση, επίσκοπος, σκεπτικός, σκέψη, σκοπία, σκόπιμος, σκοπός.

προσαναγκάζοντες < προσαναγκάζω < πρὸς + ἀναγκάζω: αναγκαίο, αναγκαιότητα, αναγκαστικά, αναγκαστικός, ανάγκη, εξαναγκασμός.

έπιμελείσθαι < έπιμελοῦμαι < έπιμελής < ἐπὶ + μέλομαι: επιμέλεια, επιμελημένος, επιμελής, επιμελητεία, επιμελητηριακός, επιμελητήριο, επιμελητής, επιμελήτρια, επιμελώς.

φυλάττειν < φυλάττω: αποφυλάκιση, αφύλακτος, προφυλακτήρας, προφυλακτικός, προφύλαξη, φύλαγμα, φυλαγμένος, φύλακας, φυλακή, φυλακισμένος, φυλακτό.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Ποιες απόψεις διατυπώνονται από τον Σωκράτη και τον Γλαύκωνα για το αν είναι δίκαιος ο ηθικός εξαναγκασμός των φιλοσόφων; Αξιολογήστε τη θέση του Σωκράτη.
2. Ποιος είναι ο σκοπός του Νόμου, σύμφωνα με τον Πλάτωνα, και ποια τα μέσα που χρησιμοποιεί για να τον πετύχει;
3. Να συγκρίνετε τις απόψεις του Πλάτωνα και του Πρωταγόρα (ενότητα 7) για το σκοπό και τον χαρακτήρα του νόμου.
4. Να βρεις ομόρριζες λέξεις του κειμένου με τις λέξεις : **αυτοδικία, χειροτερεύω, αβίωτος, δυναστικός, λήθη, παλινόρθωση, μέλημα, γονικός, φόρος, πραγματιστής, σύνολο, βιομηχανία, απροσάρμοστος, αυτοπεποίθηση, δώρο, αλληλεγγύη, ακοινώνητος, ένεση, άβουλος, αχρησιμοποίητος, δετός, απερίσκεπτος, λόγιος, αφύλακτος**
5. Να γράψετε δύο ομόρριζα στα νέα ελληνικά για καθεμιά από τις παρακάτω λέξεις: **ποιήσομεν, πειθοῖ, καταχρήται, προσαναγκάζοντες, φυλάττειν.**
6. Να γράψετε ένα αντώνυμο στα αρχαία ελληνικά για καθεμιά από τις παρακάτω λέξεις: **άδικήσομεν, χειρόν, εὖ πράξει, ώφελίας, έπελαθόμην.**
7. Δώστε ένα συνώνυμο στα αρχαία ελληνικά για καθεμιά από τις παρακάτω λέξεις: **άδικήσομεν, χειρόν, ποιών, άφιῇ, βούλεται.**
8. Να αντιστοιχίσετε τις λέξεις της Α στήλης με τις ετυμολογικά συγγενείς τους στη Β στήλη. Δύο λέξεις περισσεύουν.

A

έπελάθου
μηχανάται
νόμω
άφιῇ
μεταδιδόναι

B

εφετείο
δωρεά
εισιτήριο
λησμονία
πολυμήχανος
νόμισμα
δόνηση

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ

«ΗΘΙΚΑ ΝΙΚΟΜΑΧΕΙΑ»»

«οὐ μικρὸν οὖν διαφέρει τὸ οὕτως ἢ οὕτως εὐθὺς ἐκ νέων
ἐθίζεσθαι, ἀλλὰ πάμπολυ, μᾶλλον δὲ τὸ πᾶν»

ΕΝΟΤΗΤΑ 1η (Β1, 1-3): ΔΙΑΝΟΗΤΙΚΗ ΚΑΙ ΗΘΙΚΗ ΑΡΕΤΗ. ΤΑΙΡΙΑΖΕΙ ΣΤΗ ΦΥΣΗ ΜΑΣ Η ΗΘΙΚΗ ΑΡΕΤΗ;

ΚΕΙΜΕΝΟ	ΔΟΜΗ	ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ
Διττής δὴ τῆς ἀρετῆς οὕσης, τῆς μὲν διανοητικῆς τῆς δὲ ἡθικῆς, ἡ μὲν διανοητικὴ τὸ πλεῖον ἐκ διδασκαλίας ἔχει καὶ τὴν γένεσιν καὶ τὴν αὐξησιν, διόπερ ἐμπειρίας δεῖται καὶ χρόνου, ἡ δ' ἡθικὴ ἐξ ἔθους περιγίνεται, ὅθεν καὶ τοῦνομα ἔσχηκε μικρὸν παρεκκλίνον ἀπὸ τοῦ ἔθους. Ἐξ οὗ καὶ δῆλον ὅτι οὐδεμία τῶν ἡθικῶν ἀρετῶν φύσει ἡμῖν ἐγγίνεται· οὐθὲν γὰρ τῶν φύσει ὄντων ἄλλως ἐθίζεται, οἷον ὁ λίθος φύσει κάτω φερόμενος οὐκ ἂν ἐθισθεῖ ἄνω φέρεσθαι, οὐδ' ἂν μυριάκις αὐτὸν ἐθίξῃ τις ἄνω ῥιπτῶν, οὐδὲ τὸ πῦρ κάτω, οὐδ' ἄλλο οὐδὲν τῶν ἄλλως πεφυκότων ἄλλως ἂν ἐθισθεῖ. Οὐτ' ἄρα φύσει οὔτε παρὰ φύσιν ἐγγίνονται αἱ ἀρεταί, ἀλλὰ πεφυκόσι μὲν ἡμῖν δέξασθαι αὐτάς, τελειούμενοις δὲ διὰ τοῦ ἔθους.	Διάκριση των αρετῶν σε διανοητικές και ηθικές - Η διανοητική αρετή και οι παράγοντες που συντελούν στην κατάκτησή της. Η ηθική αρετή: Συσχετισμός της με το «ἔθος» Η αποδεικτέα θέση: οι ηθικές αρετές δεν υπάρχουν μέσα μας εκ φύσεως Παραδείγματα που στηρίζουν την αποδεικτέα θέση Γενικό συμπέρασμα	Η αρετή λοιπόν είναι δύο ειδών, η διανοητική και η ηθική. Η διανοητική οφείλει και τη γένεση και την επαύξησή της, κατά κύριο λόγο, στη διδασκαλία, γι' αυτό ακριβώς χρειάζεται εμπειρία και χρόνο, ενώ η ηθική είναι αποτέλεσμα εθισμού, από όπου έχει πάρει και το όνομα, το οποίο παρουσιάζει μικρή διαφορά από τη λέξη εθισμός. Από αυτό ακριβώς γίνεται φανερό ότι καμιά από τις ηθικές αρετές δεν υπάρχει μέσα μας εκ φύσεως. Πραγματικά τίποτε από όσα υπάρχουν εκ φύσεως δεν μπορεί να αποκτήσει με εθισμό μιαν άλλη ιδιότητα, όπως για παράδειγμα, η πέτρα, η οποία εκ φύσεως κινείται προς τα κάτω, δεν είναι δυνατόν να αποκτήσει τη συνήθεια να κινείται προς τα πάνω, ούτε κι αν χιλιάδες φορές προσπαθήσει κανείς να την κάνει να συνηθίσει σε αυτό ρίχνοντάς την ξανά και ξανά προς τα πάνω. Ούτε η φωτιά είναι δυνατό να αποκτήσει τη συνήθεια να κινείται προς τα κάτω ούτε κανένα άλλο από τα πράγματα που γεννιούνται από τη φύση με μιαν ορισμένη ιδιότητα είναι δυνατό να συνηθίσει σε κάτι διαφορετικό. Επομένως, οι ηθικές αρετές δεν γεννιούνται μέσα μας ούτε εκ φύσεως ούτε αντίθετα από αυτήν, αλλά εμείς έχουμε από τη φύση μας την ιδιότητα να τις δεχτούμε, ενώ τελειοποιούμαστε σ' αυτές με τον εθισμό.

1. Η ΔΙΑΚΡΙΣΗ ΤΩΝ ΑΡΕΤΩΝ ΣΕ ΔΙΑΝΟΗΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΗΘΙΚΕΣ

α. Οι διανοητικές αρετές

Οι διανοητικές αρετές (π.χ. σοφία, φρόνηση, σύνεση) σχετίζονται με τη λογική και ανήκουν, σύμφωνα με το χωρισμό του Αριστοτέλη, στο καθαρά λογικό μέρος της ψυχής, το «λόγον έχον» μέρος. Παράγοντες που συμβάλλουν στη γένεση και την επαύξησή τους είναι κατά κύριο λόγο η **διδασκαλία**, η οποία απαιτεί **εμπειρία** και **χρόνο**. Η φράση «τό πλεῖον» (= κατά κύριο λόγο) υποδηλώνει την ύπαρξη κι άλλων παραγόντων που δεν αναφέρονται στο κείμενο. Την κύρια, λοιπόν, **ευθύνη για τη μετάδοσή τους** (πέρα από άλλους παράγοντες και το ίδιο το άτομο) **την έχει ο δάσκαλος**.

Η τόσο σύντομη αναφορά στις διανοητικές αρετές οφείλεται στο ότι ο Αριστοτέλης θέλει απλώς να διακρίνει τα δύο είδη αρετής και να τονίσει τις διαφορές τους. Θα αναφερθεί διεξοδικά σ' αυτές στο έκτο βιβλίο.

β. Οι ηθικές αρετές Οι ηθικές αρετές (π.χ. η δικαιοσύνη, η σωφροσύνη, η ανδρεία) ανήκουν, σύμφωνα με το χωρισμό του Αριστοτέλη, στο «ἐπιθυμητικόν», στο μέρος δηλαδή της ψυχής που μετέχει και στο «λόγον έχον» και στο «άλογον» μέρος. Αυτές περιγράφουν το χαρακτήρα του ανθρώπου. Η κατάκτησή τους οφείλεται στον εθισμό («ἔθος»), δηλαδή στη συνήθεια που δημιουργείται με την επανάληψη μιας ενέργειας. Μάλιστα ο Αριστοτέλης, για να στηρίξει αυτή του την άποψη, συνδέει ετυμολογικά τη λέξη «ηθική», όρο τον οποίο δημιούργησε ο ίδιος, με τη λέξη «ἔθος». Παρατηρούμε ότι συσχετίζει την

πραγματική σημασία των λέξεων με τα πράγματα ή τις ιδιότητες που δηλώνουν, για να κατανοήσει και να επιβεβαιώσει τη μεταξύ τους σχέση. Έτσι, καταλήγει να μας πείσει ότι οι δύο λέξεις δε συνδέονται μόνο ετυμολογικά αλλά και σημασιολογικά. Από τα παραπάνω προκύπτει ότι την ευθύνη για την κατάκτηση των ηθικών αρετών την έχει ο ίδιος ο άνθρωπος. Εξαρτάται μάλιστα σε απόλυτο βαθμό από αυτόν αν θα φτάσει στο στόχο του, αν θα αποκτήσει ήθος «ευγενές και φιλόκαλον». Και για να το κατορθώσει, πρέπει να καταβάλλει επίπονη προσπάθεια και αγώνα, να εθίσει την ψυχή του σε πράξεις ενάρτετες, να την καλλιεργήσει «διά τοῦ ἔθους». Τέτοιες απόψεις υποστήριζε και ο Πλάτωνας (Νόμοι 792). Σοφός λοιπόν γίνεται κανείς κατά κύριο λόγο με τη βοήθεια του δασκάλου, ενώ αγαθός γίνεται με τη θέληση και την επιμονή του στην άσκηση της αρετής. Βέβαια, για να φτάσει στο στόχο του, πρέπει να καταβάλλει επίπονη προσπάθεια και αγώνα.

Σ' αυτό το σημείο πρέπει να προσδιορίσουμε το περιεχόμενο της λέξης «**αρετή**», για να γίνει περισσότερο κατανοητή. Στην αρχαία ελληνική σήμαινε τη θετική ικανότητα, την υπεροχή, την ανωτερότητα. Έτσι, μιλάμε για την αρετή του πολεμιστή, του ρήτορα, του αλόγου, του ματιού (όλα αυτά θα αναφερθούν από τον Αριστοτέλη σε επόμενες ενότητες). Δεν είχε, επομένως, καθαρά ηθικό περιεχόμενο, όπως σήμερα, γι' αυτό και στο κείμενο τοποθετείται δίπλα της ο προσδιορισμός «ηθική».

2. Ο ΣΥΛΛΟΓΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ ΠΟΥ ΟΔΗΓΕΙ ΣΤΟ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ / ΣΤΗΝ ΑΠΟΔΕΙΚΤΕΑ ΘΕΣΗ

Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη:

- Η λέξη «ηθική» συνδέεται ετυμολογικά και σημασιολογικά με τη λέξη «έθος».
- «Έθος» είναι ο εθισμός, η συνήθεια που προέρχεται από την επανάληψη.
- Αφού, λοιπόν, η «ηθική» συνδέεται σημασιολογικά με το «έθος», αυτό σημαίνει ότι η ηθική, δηλαδή οι ηθικές αρετές, σχετίζονται με τον εθισμό, τη συνήθεια που προέρχεται από την επανάληψη μιας ηθικής ενέργειας.
- Ότι, όμως, σχετίζεται με τον εθισμό, τη συνήθεια και την επανάληψη είναι επίκτητο χαρακτηριστικό. Άρα, οι ηθικές αρετές δεν υπάρχουν μέσα μας εκ φύσεως (αποδεδεικτέα θέση: «**οὐδεμία τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν φύσει ἡμῖν ἐγγίνεται**»). Ωστόσο έχουμε εν δυνάμει την ικανότητα να τις κατακτήσουμε και να φτάσουμε στο τέλειο, στο σκοπό της ύπαρξής μας.

3. ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΤΗΣ ΑΠΟΨΗΣ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΡΕΤΗ ΜΕ ΤΗΝ ΠΑΛΙΑ ΑΡΙΣΤΟΚΡΑΤΙΚΗ ΑΝΤΙΛΗΨΗ

Η θέση του Αριστοτέλη, ότι η αρετή δεν είναι έμφυτη αλλά είναι αποτέλεσμα συνήθειας, έρχεται σε αντίθεση με την παλιά αριστοκρατική αντίληψη. Σύμφωνα μ' αυτή η αρετή είναι δώρο της φύσης ή των θεών, το οποίο τελεσίδικα δίνεται ή δε δίνεται στον άνθρωπο τη στιγμή της γέννησής του και είναι προνόμιο των ευγενών («των αρίστων»). Φυσικά, κληροδοτείται και στους απογόνους τους, αλλά δε δίνεται στους πολλούς.

Την άποψη αυτή τη συναντάμε σε πολλούς ποιητές (στον Όμηρο, τον Τυρταίο, το Θέογνη, τον Πίνδαρο), ενώ χαρακτηριστικά είναι τα λόγια της Αντιγόνης προς την Ισμήνη στο έργο «Αντιγόνη» του Σοφοκλή: «**δείξεις τάχα εἴτε εὐγενὴς πέφυκας, εἴτ' ἐσθλῶν κακῇ**». Επίσης, ο Ξενοφώντας στο έργο του «Αγησίλαος» αποδίδει την αρετή του Αγησίλαου στην ευγενική του καταγωγή.

4. ΕΝΙΣΧΥΣΗ ΤΗΣ ΑΠΟΔΕΙΚΤΕΑΣ ΘΕΣΗΣ : ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ

Προκειμένου να στηρίξει ο Αριστοτέλης τη θέση του, ότι οι ηθικές αρετές δεν υπάρχουν μέσα μας εκ φύσεως («οὐδεμία τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν φύσει ἡμῖν ἐγγίνεται»), θα χρησιμοποιήσει **δύο παραδείγματα παρμένα από το χώρο της φύσης**: την πέτρα και τη φωτιά. Η πέτρα πάντοτε θα κινείται με πορεία προς τα κάτω, διότι υπακούει στο φυσικό νόμο της βαρύτητας, που είναι σταθερός και αμετάβλητος. Η φωτιά πάντοτε θα έχει πορεία προς τα πάνω λόγω της φυσικής ιδιότητας των θερμών αερίων, που επίσης είναι σταθερή και δε μεταβάλλεται. Άρα, από τα παραπάνω προκύπτει ότι **οι φυσικοί νόμοι δε μεταβάλλονται**, όσο κι αν προσπαθήσει κάποιος.

Από την άλλη, **ο άνθρωπος με τις ενέργειες και τις επιλογές του μπορεί να μεταβάλλει τη συμπεριφορά του**, να καλλιεργήσει και να αναπτύξει κάποιες ιδιότητες του χαρακτήρα του.

Επομένως, εφόσον οι ηθικές αρετές μεταβάλλονται και δε μένουν σταθερές όπως τα πράγματα που γεννιούνται με μια ιδιότητα εκ φύσεως, αποδεικνύεται ότι δεν είναι έμφυτες. Έτσι, ο Αριστοτέλης καταφέρνει να αποδείξει τη θέση του μέσα από έναν **επαγωγικό συλλογισμό**, που συνοπτικά έχει ως εξής:

1η προκειμένη: όσα υπάρχουν εκ φύσεως έχουν κάποιες ιδιότητες που δεν μπορούν να αλλάξουν με τον εθισμό, όσο κι αν κανείς προσπαθήσει («ούθ' ἢ ἠθικὴ ἐξ ἔθους περιγίνεται»)

2η προκειμένη: η ανθρώπινη συμπεριφορά, τα ηθικά μας χαρακτηριστικά μεταβάλλονται και καλλιεργούνται με τον εθισμό, όπως αποδεικνύει και η ετυμολογία της λέξης «ηθική» («ἢ δ' ἠθικὴ ἐξ ἔθους περιγίνεται»)

Συμπέρασμα: καμία ηθική αρετή δεν υπάρχει εκ φύσεως («οὐδεμία τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν φύσει ἡμῖν ἐγγίνεται»)

Συγκεκριμένα, παρατηρούμε ότι στην αρχή διατυπώνει καταφατικά τη θέση του, ότι η ηθική αρετή είναι αποτέλεσμα συνήθειας, εθισμού («ἢ δ' ἠθικὴ ἐξ ἔθους περιγίνεται»), ενώ στη συνέχεια εξάγει το συμπέρασμά του με άρνηση («οὐδεμία τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν φύσει ἡμῖν ἐγγίνεται»). **Προσπαθεί δηλαδή να ενισχύσει τη θέση του ανατρέποντας την αντίθετη.** Γι' αυτό ακριβώς στο συγκεκριμένο χωρίο **συσσωρεύονται εννέα λέξεις και φράσεις με αρνητική σημασία:** «οὐδεμία», «οὐθ' ἢ», «οὐκ ἂν ἐθισθῇ», «οὐδ' ἂν ἐθίζῃ», «οὐδέ τό πῦρ», «οὐδ' ἄλλο», «οὐδέν», «οὐτ' ἀρα ...», «οὔτε παρά φύσιν». Έτσι, υπογραμμίζεται έντονα η **αντίθεση μεταξύ του «ἐξ ἔθους» και του «φύσει»** (δηλώνει την προσπάθεια του Αριστοτέλη να απαλλάξει την έννοια της ηθικής από τυχόν παρεξηγήσεις και να άρει τις όποιες αντίθετες τοποθετήσεις· έτσι δεν δηλώνει τι είναι η ηθική, αλλά τι δεν είναι).

5. ΓΕΝΙΚΟ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Το κείμενο ολοκληρώνεται με ένα γενικό συμπέρασμα που **μοιάζει, αλλά δεν είναι, αντιφατικό**, ότι οι ηθικές αρετές δεν υπάρχουν μέσα μας εκ φύσεως αλλά ούτε και αντίθετα προς αυτή. Ο Αριστοτέλης εννοεί ότι ο άνθρωπος έχει «**δυνάμει**», από τη φύση του, την **προδιάθεση** να δεχτεί την αρετή και να την ολοκληρώσει, δηλαδή να την καλλιεργήσει, μέσω του εθισμού. Κατά τον φιλόσοφο, η άσκηση της αρετής είναι δυνατότητα και όχι χαρακτηριστικό, δοσμένη στον άνθρωπο από τη φύση. Επομένως, ο ίδιος είναι ο μόνος υπεύθυνος για το αν θα φτάσει στην αρετή βελτιώνοντας αδιάλειπτα τη συμπεριφορά του, διαμορφώνοντας τον χαρακτήρα του, το ήθος του.

Συγκεκριμένα, με τη λέξη «**τελειούμενοις**» ο Αριστοτέλης μας παραπέμπει σ' ένα χαρακτηριστικό όρο της φιλοσοφίας του, το «**τέλος**», που σημαίνει την ολοκλήρωση, την επίτευξη του ύψιστου στόχου. Θεωρεί, δηλαδή, τις ηθικές αρετές το μέσο με το οποίο ο άνθρωπος θα φτάσει στην ολοκλήρωσή του, στο ξεπέρασμα της ζωώδους φύσης του και στην κατάκτηση της ευδαιμονίας.

6. ΟΡΟΙ ΤΗΣ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Στο κείμενο αυτό μπορούμε να εντοπίσουμε πολλούς όρους χαρακτηριστικούς της αριστοτελικής φιλοσοφίας:

- **γένεσις:** η δημιουργία
- **αὔξησις:** η διαμόρφωση και εξέλιξη
- **έθος:** ο εθισμός, η συνήθεια, ο τρόπος συμπεριφοράς, που καθιερώνεται με την επανάληψη
- **φύσις:** ο κόσμος και οι νόμοι που τον διέπουν
- **φύσει:** ο εκ φύσεως, ο έμφυτος, τα εγγενή χαρακτηριστικά του ανθρώπου
- **αρετή:** η διαρκής διάθεση να θέλουμε να επιτελέσουμε ένα ορισμένο είδος ηθικών πράξεων
- **διανοητική αρετή:** η αρετή που σχετίζεται με το «λόγον έχον» μέρος της ψυχής (πχ. η φρόνηση, η σοφία, η σύνεση)
- **ηθική αρετή:** η αρετή που ανήκει στο «ἐπιθυμητικόν» μέρος της ψυχής και περιγράφει το χαρακτήρα του ανθρώπου
- **τελειούμενοις:** η τελείωση, η ολοκλήρωση, η επίτευξη του ύψιστου στόχου, της ευδαιμονίας.

ΑΙΣΘΗΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ

Στο κείμενο αυτό παρατηρούμε ότι το ύφος του Αριστοτέλη είναι στοχαστικό, λιτό, σαφές και ακριβές. Κυριαρχεί η αντικειμενική και εναργής επιχειρηματολογία και ο επιστημονικός λόγος. Αποφεύγει σκόπιμα τον ποιητικό λόγο, διότι πίστευε ότι η αναζήτηση της αλήθειας υπηρετείται αυστηρά από τη λιτότητα και τη σαφήνεια. Έτσι, τα σχήματα λόγου δεν είναι ιδιαίτερα συχνά. Εδώ, εντοπίζουμε τα εξής:

Αντιθέσεις: «ἢ μὲν διανοητικὴ * ἢ δ' ἠθικὴ», «ἐξ ἔθους * φύσει»

Πολυσύνδετα σχήματα: «καὶ τήν γενέσιν καὶ τήν αὔξησιν», «οὐτ' ἀρα φύσει οὔτε παρά φύσιν»

Συσσώρευση αρνήσεων: «ουδεμία», «ούθέν», «ουκ αν έθισθείη», «ούδ' αν έθίζη», «ούδέ τό πῦρ», «ούδ' αλλο», «ούδέν», «ούτ' αρα ...», «ούτε παρά φύσιν»

Παραδείγματα: πέτρα - φωτιά

Αραιή είναι η χρήση επιθέτων, ενώ κυριαρχούν τα ρήματα και τα ουσιαστικά.

ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΚΑ ΚΑΙ ΟΜΟΡΡΙΖΑ ΣΤΗ ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ

διανοητικής < δια + νους: νοητός, νόημα, νόηση, νοητικός, νοερός, άνοια, παράνοια, διάνοια, ομόνοια, διχόνοια, έννοια, πρόνοια, μετάνοια, υπόνοια, διανόηση, κατανόηση, παρανόηση, επινόηση, συνεννόηση

ήθικης < ήθος < έθος: ηθικός, ηθικότητα, ηθοπλαστικός, ηθοποιός, ηθογραφία

έμπειρίας < έν + πειράσμαι -ώμαι: πείρα, απειρία, εμπειρία, απόπειρα, άπειρος, έμπειρος, αποπειρατικός, πολύπειρος, πείραμα, πειραματόζωο, πειραματιστής, πειραματόζωο, πείραγμα, πειρακτικός, πειρασμός, πειρατής

παρεκκλίνον < παρα + έκ + κλίνω: κλίση, κλιτός, άκλιτος, κλίμα, ανάκλιντρο, απόκλιση, παρέκκλιση, απaréγκλιτος, έγκλιση, υπόκλιση, κατάκλιση, σύγκλιση

δήλον < δηλώω -ώ: δήλωση, διαδήλωση, εκδήλωση, συνυποδήλωση, δηλωτικός, εκδηλωτικός

άρετών < άραρίσκω (= τακτοποιώ, προετοιμάζω, συνδέω): ενάρετος, πανάρετος, αρέσκεια, φιλαρέσκεια, δυσαρέσκεια, αρεστός, αριθμός, άρθρο, άρμα, αρμός, αρμονία, άριστος, αριστείο, αριστοκρατία

πεφυκότων < φύομαι: φύση, φυσικότητα, φυσιολογικός, φυτό, φυτικός, φυλή, φύλο, φυσικοθεραπευτής, φυσιολάτρης, φυσιогνώστης, φυσιогνωμία, αυτοφυής, ιδιοφυής, ευφυής, μεγαλοφυής, ευφυΐα, μεγαλοφυΐα, τριχοφυΐα

δέξασθαι < δέχομαι: δεκτός, αποδεκτός, παραδεκτός, ακατάδεκτος, ευπρόσδεκτος, αποδοχή, παραδοχή, συνεκδοχή, υποδοχή, δέκτης, αποδέκτης, διάδοχος, ανάδοχος, δοχείο, δεξαμενή, δοκιμή, δοκιμάζω

Ερωτήσεις στην 1^η ενότητα

1. Ποια είναι τα είδη της αρετής που αναφέρει ο Αριστοτέλης; Με ποιον τρόπο μπορεί να αναπτυχθεί το καθένα από τα είδη αυτά;
2. Πώς συνδέει ο Αριστοτέλης το «ήθος» με το «έθος»;
3. Να αναλύσετε τον συλλογισμό που χρησιμοποιεί ο Αριστοτέλης στην ενότητα αυτή. Αποτελεί, κατά τη γνώμη σας, αξιόπιστο παράδειγμα για την απόδειξη των θέσεών του;
4. Ποια είναι κατά τον Αριστοτέλη η προϋπόθεση για την ολοκλήρωση της ηθικής αρετής ;
5. Ποιο είναι το περιεχόμενο του όρου "φύσις" στον Αριστοτέλη;
6. Ο Αριστοτέλης χαρακτηρίζεται «πρακτικός νους» που καταφεύγει στην πραγματικότητα για να τεκμηριώσει τις απόψεις του, τις οποίες παρουσιάζει με απλό και λιτό ύφος. Ποια στοιχεία του αποσπάσματος επιβεβαιώνουν τις κρίσεις αυτές.
7. Να σχολιασθεί η παρουσία του **πλείον** στη δεύτερη σειρά του κειμένου.
8. Με βάση το ακόλουθο τμήμα του κειμένου **«ούτε άρα φύσει ... τελειούμενοι δέ διά τοῦ ἔθους»** ποια είναι η άποψη του Αριστοτέλη για τη γένεση της ηθικής αρετής και σε διαφοροποιείται από τη άποψη του Σοφοκλή όπως αυτή εκφράζεται στο απόσπασμα από την Αντιγόνη στιχ. 37-38 (η Αντιγόνη απευθύνεται στην Ισμήνη) : **«έτσι έχουν τα πράγματα για σένα τώρα και γρήγορα θα αποδείξεις αν είσαι από τη φύση σου γενναία ή δειλή παρόλο που κατάγεςαι από λαμπρή γενιά»** (Πανελλήνιες 2009)
9. Ποια σχέση διαπιστώνεται ανάμεσα στην αριστοτελική άποψη για την αρετή και στην σωκρατική θέση **"ούδεις έκών κακός"**.
10. **ήθος, έθος**: Να γράψετε ομόρριζες λέξεις που χρησιμοποιούνται στη νέα ελληνική και να τις εντάξετε σε προτάσεις ώστε να φαίνεται η σημασιολογική τους διαφορά.

ΚΕΙΜΕΝΟ	ΔΟΜΗ	ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ
Ἔτι ὅσα μὲν φύσει ἡμῖν παραγίνεται, τὰς δυνάμεις τούτων πρότερον κομιζόμεθα, ὕστερον δὲ τὰς ἐνεργείας ἀποδίδομεν (ὅπερ ἐπὶ τῶν αἰσθήσεων δῆλον· οὐ γὰρ ἐκ τοῦ πολλάκις ἰδεῖν ἢ πολλάκις ἀκοῦσαι τὰς αἰσθήσεις ἐλάβομεν, ἀλλ' ἀνάπαλιν ἔχοντες ἐχρησάμεθα, οὐ χρησάμενοι ἔσχομεν)· τὰς δ' ἀρετὰς λαμβάνομεν ἐνεργήσαντες πρότερον, ὥσπερ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων τεχνῶν· ἃ γὰρ δεῖ μαθόντας ποιεῖν, ταῦτα ποιοῦντες μανθάνομεν, οἷον οἰκοδομοῦντες οἰκοδόμοι γίνονται καὶ κιθαρίζοντες κιθαρισταί· οὕτω δὲ καὶ τὰ μὲν δίκαια πράττοντες δίκαιοι γινόμεθα, τὰ δὲ σώφρονα σώφρονες, τὰ δ' ἀνδρεῖα ἀνδρεῖοι.	Σχετικά με ὅσα ἔχουμε μέσα μας ἐκ φύσεως: Διατύπωση θέσης Παραδείγματα Σχετικά με τις ηθικές ἀρετές: Διατύπωση θέσης Επεξήγηση της θέσης Παραδείγματα Συμπέρασμα	Ακόμα, σχετικά με ὅσα υπάρχουν μέσα μας ἐκ φύσεως, πρώτα βρισκόμαστε εφοδιασμένοι με τις δυνατότητες γι' αὐτά και ὕστερα προχωροῦμε στις ἀντίστοιχες ἐνέργειες (αὐτό εἶναι φανερό στις αἰσθήσεις: πραγματικά, δεν ἀποκτήσαμε τις αἰσθήσεις ἔχοντας δεῖ πολλές φορές ἢ ἔχοντας ἀκούσει πολλές φορές, ἀλλὰ ἀντίθετα, ἔχοντάς τες, κάναμε χρήση τους – δεν τις ἀποκτήσαμε ἔχοντας κάνει ξανά και ξανά χρήση τους). Ὅμως τις ηθικές ἀρετές τις ἀποκτούμε, ἀφοῦ πρώτα πραγματώσουμε τις ἀντίστοιχες δυνατότητες, ὅπως ἀκριβῶς συμβαίνει και στις ἄλλες τέχνες· ὅσα δηλαδή πρέπει να μάθουμε να τα κάνουμε, τα μαθαίνουμε κάνοντάς τα· για παράδειγμα, οἱ ἀνθρώποι γίνονται οἰκοδόμοι χτίζοντας οἰκοδομήματα και οἱ κιθαριστές παίζοντας κιθάρα· ἔτσι λοιπὸν γινόμαστε και δίκαιοι κάνοντας δίκαιες πράξεις, σώφρονες κάνοντας σώφρονες πράξεις, ἀνδρεῖοι κάνοντας ἀνδρεῖες πράξεις.

1. ΣΧΟΛΙΑΣΜΟΣ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ: «Ἔτι»

Στο προηγούμενο κείμενο ο Ἀριστοτέλης ἀπέδειξε ὅτι οἱ ηθικές ἀρετές δεν υπάρχουν μέσα μας ἐκ φύσεως ἀλλὰ εἶναι ἀποτέλεσμα ἐθισμού. Σ' αὐτό το κείμενο θα στηρίξει την ἴδια θέση χρησιμοποιώντας ἓνα νέο ἐπιχείρημα, που εἰσάγεται με τη λέξη «ἔτι». **Το «ἔτι» αποκτά ἐδῶ μεταβατική και προσθετική σημασία.**

2. ΣΧΟΛΙΑΣΜΟΣ ΤΩΝ ΟΡΩΝ: «δύναμις - ἐνέργεια»

Ο Ἀριστοτέλης πίστευε ὅτι κάθε ὄν ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο ἀχώριστα στοιχεῖα: την **ὕλη** και τη **μορφή**. Η ὕλη περιέχει μέσα της τη μορφή ἀρχικά «δυνάμει» και, ἀν υπάρξουν οἱ κατάλληλες προϋποθέσεις, θα την ἀποκτήσει και «ἐνεργεία». Χαρακτηριστικό εἶναι το παράδειγμα του μάρμαρου, που «δυνάμει» εἶναι ἀγάλμα. Ἀν, ὅμως, το σμιλέψει ὁ γλύπτης, θα γίνει ἀγάλμα «ἐνεργεία». Ἐτσι, λοιπὸν, καταλαβαίνουμε ὅτι ὁ φιλόσοφος ὀρίζει τη «δύναμιν» και την «ἐνέργειαν», τις δύο θεμελιώδεις ἐννοιες της φιλοσοφίας του, ως εξής: «**δύναμις**» εἶναι ἡ δυνατότητα που ἔχει ἓνα πράγμα ἢ ἓνα ὄν να γίνει ἢ να κάνει κάτι φτάνοντας στο τέλος του, στην τελειοποίησή του, ἐνῶ «**ἐνέργεια**» εἶναι ἡ πραγμάτωση αὐτῆς της δυνατότητας, ἡ δραστηριότητα που ἀπαιτεῖται για να γίνονται πράξη οἱ δυνατότητες. Για ἐκεῖνον, **ἡ «ἐνέργεια» ἔχει μεγαλύτερη σημασία ἀπὸ τη «δύναμιν»**, ἀφοῦ ἡ πρώτη ἐξαρτάται ἀπὸ την προσπάθεια που καταβάλλει κάθε ἀνθρώπος, την προσωπική ευθύνη και προαίρεση, ἐνῶ ἡ δεύτερη σχετίζεται με τη φύση και ὑπάρχει ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸν ἀνθρώπο. Στὸ κείμενο συνδέει «**τὰς δυνάμεις**» με τὸ «**πρότερον**» και «**τὰς ἐνεργείας**» με τὸ «**ὕστερον**» ἐννοώντας ὅτι **οἱ «δυνάμεις» ἔχουν χρονική προτεραιότητα** - και ὄχι λογική και ὀντολογική - ἐναντι τῶν «ἐνεργειῶν».

Στη συνέχεια, θα προσπαθήσει να ἀποδείξει τη θέση του, ὅτι οἱ ηθικές ἀρετές δεν υπάρχουν μέσα μας ἐκ φύσεως, χρησιμοποιώντας αὐτές τις δύο βασικές ἐννοιες.

3. ΤΑ ΤΡΙΑ ΕΙΔΗ ΤΩΝ ΔΥΝΑΜΕΩΝ

Στο ἔργο του «Μετά τὰ Φυσικά» (05.1047b 31-35): «Ἀπασῶν δὲ τῶν δυνάμεων οὐσῶν τῶν μὲν συγγενῶν οἷον τῶν αἰσθήσεων, τῶν δὲ ἔθει οἷον τῆς τοῦ αὐλεῖν, τῶν δὲ μαθήσει οἷον τῆς τῶν τεχνῶν», **ο Ἀριστοτέλης διακρίνει τρία εἶδη δυνάμεων:**

α. «**εγγενείς**», αυτές που υπάρχουν στον άνθρωπο από τη γέννησή του (πχ. οι αισθήσεις) και συνδέονται με το άλογο μέρος της ψυχής.

β. «**ἐξ ἔθους**», αυτές που τις αποκτά ο άνθρωπος με την άσκηση, τον εθισμό (πχ. οι πρακτικές τέχνες, το παίξιμο ενός μουσικού οργάνου) και συνδέονται με το άλογο και με το λογικό μέρος της ψυχής και

γ. «**ἐκ μαθήσεως**», τις δυνάμεις που τις αποκτά ο άνθρωπος με τη μάθηση (πχ. οι επιστημονικές γνώσεις) και συνδέονται και αυτές με το λογικό μέρος της ψυχής.

4. ΤΟ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ ΜΕ ΤΟ ΟΠΟΙΟ ΕΝΔΥΝΑΜΩΝΕΙ ΤΗ ΘΕΣΗ ΤΟΥ, ΟΤΙ ΚΑΜΙΑ ΑΠΟ ΤΙΣ ΗΘΙΚΕΣ ΑΡΕΤΕΣ ΔΕΝ ΥΠΑΡΧΕΙ ΜΕΣΑ ΜΑΣ ΕΚ ΦΥΣΕΩΣ

α. Όσα έχουμε μέσα μας εκ φύσεως («ὅσα μὲν φύσει ἡμῖν παραγίνεται»)

Ο Αριστοτέλης ξεκινάει το συλλογισμό του διερευνώντας πρώτα τι συμβαίνει σε όσα χαρακτηριστικά έχουμε μέσα μας εκ φύσεως. Αυτά έχουν **ἐκ των προτέρων** μέσα τους τη **δυνατότητα** να πραγματοποιηθούν αλλά η **πραγμάτωσή** τους έρχεται **ὕστερα** χωρίς να χρειάζεται ο εθισμός, η επανάληψη μιας ενέργειας. Για να αποδείξει τα λεγόμενά του ο φιλόσοφος, χρησιμοποιεί το **παράδειγμα των αισθήσεων**: την όραση και την ακοή δεν τις αναπτύξαμε μέσα από την εξάσκηση, αντιθέτως υπάρχουν ήδη αναπτυγμένες μέσα μας και περνάμε αμέσως στη χρησιμοποίησή τους.

Εδώ, ο Αριστοτέλης, για να παρουσιάσει τη θέση του χρησιμοποιεί **αναλογικό συλλογισμό**, με αντιθετική παρουσίαση των λειτουργιών των αισθήσεων.

β. Οι ηθικές αρετές («τὰς δ' ἀρετὰς λαμβάνομεν ἐνεργήσαντες πρότερον»)

Αντίθετα, στις ηθικές αρετές **προηγείται η ενέργεια**, δηλαδή η εξάσκηση, η επανάληψη μιας ενέργειας, και **ακολουθεί η κατάκτηση της ηθικής αρετής**. Αλλά για να γίνει η αρετή από προαίρεση πράξη, είναι ανάγκη ο άνθρωπος να μάθει κάποιο τρόπο άσκησης. Ο Αριστοτέλης για τον τρόπο αναφέρει, «γιατί όσα πρέπει να κάνουμε αφού τα μάθουμε, τα μαθαίνουμε κάνοντάς τα (**«ἃ γὰρ δεῖ μαθόντας ποιεῖν, ταῦτα ποιοῦντες μαθάνομεν»**)». Δύο παραδείγματα από την καθημερινή ζωή, που αφορούν τις **πρακτικές τέχνες** αποδεικνύουν την αλήθεια της θέσης αυτής: για να αποκτήσει δηλαδή κανείς την ικανότητα του οικοδόμου ή του κιθαριστή, πρέπει πρώτα να εξασκηθεί στο χτίσιμο ή στο παίξιμο της κιθάρας αντίστοιχα.

Συμπέρασμα («οὕτω δὴ ... ἀνδρεία ἀνδρεῖοι»)

Αυτό, λοιπόν, που συμβαίνει στις πρακτικές τέχνες, συμβαίνει και στις ηθικές αρετές (αναλογία): **με την επανάληψη και τον εθισμό σε ηθικές πράξεις αποκτούμε τις ηθικές αρετές**. Το συμπέρασμα εισάγεται με το «οὕτω δὴ», και με τρία **παραδείγματα ηθικών αρετών**: της δικαιοσύνης, της σωφροσύνης και της ανδρείας.

Συνοπτική νοηματική απόδοση του συλλογισμού

1η προκειμένη: σε όσα υπάρχουν μέσα μας εκ φύσεως προηγείται η ύπαρξη και η δυνατότητα μιας ενέργειας και ακολουθεί η ενέργεια, η πραγμάτωση της δυνατότητας (**δύναμις -> ενέργεια**)

2η προκειμένη: στις ηθικές αρετές προηγείται η ενέργεια, ο εθισμός και η επανάληψη μιας πράξης και ακολουθεί η κατάκτησή τους (**ενέργεια -> δύναμις**).

Συμπέρασμα: οι ηθικές αρετές δεν υπάρχουν μέσα μας εκ φύσεως, αφού δεν ακολουθούν την πορεία όσων υπάρχουν μέσα μας εκ φύσεως.

5. Η ΧΡΗΣΗ ΤΩΝ ΧΡΟΝΙΚΩΝ ΕΠΙΡΡΗΜΑΤΩΝ «πρότερον - ὕστερον» και «πολλάκις»

Προκειμένου ο Αριστοτέλης να αποδώσει τη χρονική προτεραιότητα των δυνάμεων έναντι των ενεργειών (**δύναμις -> ενέργεια**) σε όσα χαρακτηριστικά υπάρχουν μέσα μας εκ φύσεως, συνδέει τις δυνάμεις με το «πρότερον» και με απαρέμφατα ή μετοχές αορίστου που δηλώνουν το προτερόχρονο («ιδεῖν», «ἀκούσαι», «χρησάμενοι»). Αντίθετα, για να αποδώσει την αντίθετη πορεία που ακολουθείται στις ηθικές αρετές (**ενέργεια -> δύναμις**), συνδέει τη μετοχή «ἐνεργήσαντες» με το «πρότερον», για να δηλώσει το προτερόχρονο, ή τις μετοχές ενεστώτα «ποιοῦντες» και «πράττοντες», για να δηλώσει το σύγχρονο. Έτσι, αν προσπαθήσουμε να συσχετίσουμε τα παραπάνω με τα παραδείγματα που δίνονται στο κείμενο (αισθήσεις - τέχνες - αρετές) και με τα δύο ζεύγη των αριστοτελικών όρων «πρότερον - ὕστερον» και «δύναμις - ενεργεία», προκύπτει το εξής διάγραμμα:

φύσει (αισθήσεις) : πρότερον δύναμις -> ὕστερον ενεργεία ἐξ ἔθους (τέχνες) : πρότερον ενεργεία -> ὕστερον δύναμις ἐξ ἔθους (αρετές) : πρότερον ενεργεία -> ὕστερον δύναμις
--

Χαρακτηριστική είναι η χρήση του επιρρήματος «πολλάκις». Παρόλο που αναφέρεται σε όσα χαρακτηριστικά έχουμε εκ φύσεως, η χρήση του υποδηλώνει ότι για την κατάκτηση των ηθικών αρετών είναι απαραίτητη η άσκηση και η επανάληψη.

6. ΠΩΣ ΕΙΝΑΙ ΔΥΝΑΤΟΝ Η ΚΑΤΑΚΤΗΣΗ ΤΗΣ ΑΡΕΤΗΣ ΝΑ ΕΙΝΑΙ ΜΕΤΑΓΕΝΕΣΤΕΡΗ, ΑΦΟΥ, ΓΙΑ ΝΑ ΚΑΝΕΙ ΚΑΝΕΙΣ ΜΙΑ ΕΝΑΡΕΤΗ ΠΡΑΞΗ (Π.Χ. ΔΙΚΑΙΗ ΠΡΑΞΗ), ΠΡΕΠΕΙ ΝΑ ΕΙΝΑΙ ΗΔΗ ΕΝΑΡΕΤΟΣ (Π.Χ. ΔΙΚΑΙΟΣ);

Για να λυθεί αυτή η απορία, πρέπει να σταθούμε σε κάποιες επισημάνσεις που ο Αριστοτέλης θα θίξει σε επόμενη ενότητα. Οι πράξεις, λοιπόν, που προηγούνται και επαναλαμβάνονται δεν είναι τυχαίες ούτε γίνονται κατόπιν υποδείξεως, αλλά αυτός που τις κάνει, πρέπει:

α. να έχει συνείδηση των πράξεών του,

β. να τις έχει επιλέξει ενσυνείδητα και να έχει δηλώσει με σαφήνεια την προτίμησή του γι' αυτές,

γ. να έχει κάνει τις πράξεις αυτές μόνιμο, σταθερό και αμετάβλητο τρόπο συμπεριφοράς του.

Οι πράξεις, όμως, λέγονται δίκαιες και σώφρονες, αν αυτός που τις κάνει, τις κάνει και με τον τρόπο που τις κάνουν οι δίκαιοι και σώφρονες άνθρωποι. Σωστά, λοιπόν, λέμε ότι ο άνθρωπος γίνεται δίκαιος με τις επανειλημμένες πράξεις δικαιοσύνης.

ΔΙΣΘΗΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ ΚΑΙ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Ο Αριστοτέλης χρησιμοποιεί τα παρακάτω εκφραστικά μέσα, προκειμένου να ενισχύσει το επιχείρημα του:

α. Αντιθέσεις: «όσα μὲν φύσει ... * τὰς δ' ἀρετὰς λαμβάνομεν», «τὰς δυνάμεις τούτων **πρότερον** κομιζόμεθα * **ὕστερον** δέ τὰς ενεργείας ἀποδίδομεν» «οὐ γὰρ ἐκ τοῦ πολλάκις ἰδεῖν ... **ἀλλ'** ἀνάπαλιν ἔχοντες ἐχρησάμεθα»

β. Αναλογίες: «τὰς δ' ἀρετὰς λαμβάνομεν ἐνεργήσαντες πρότερον, **ὥσπερ** καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων τεχνῶν», «ἃ γὰρ δεῖ μαθόντας ποιεῖν, ταῦτα ποιοῦντες μανθάνομεν ... - **οὕτω δὴ** καὶ τὰ μὲν δίκαια πράττοντες δίκαιοι γινόμεθα»

γ. Παραδείγματα: Ο Αριστοτέλης χρησιμοποιεί δύο ζευγάρια παραδειγμάτων: ὄραση - ακοή οικοδόμοι - κιθαριστές

Επιπλέον, παρατηρούμε και τη χρήση άλλων εκφραστικών μέσων: α. Σχήμα κατ' ἄρσην και θέση: «οὐ γὰρ ἐκ τοῦ πολλάκις ἰδεῖν ... **ἀλλ'** ἀνάπαλιν ἔχοντες ἐχρησάμεθα» β. Σχήμα ἐξ ἀναλόγου: «τὰς δ' ἀρετὰς λαμβάνομεν ἐνεργήσαντες πρότερον, ὥσπερ και ἐπὶ τῶν ἄλλων τεχνῶν» (εννοῖται: ἐνεργοῦμεν πρότερον) γ. Σχήμα ἀπὸ κοινοῦ: «οἰκοδομοῦντες οἰκοδόμοι γίνονται και κιθαρίζοντες κιθαρισταί (γίνονται)» «τὰ μὲν δίκαια πράττοντες δίκαιοι γινόμεθα, τὰ δὲ σώφρονα (πράττοντες) σώφρονες (γινόμεθα), τὰ δ' ἀνδρεῖα (πράττοντες) ἀνδρεῖοι (γινόμεθα)» δ. Πολυσύνδετο σχῆμα: «τὰ **μὲν** δίκαια, τὰ **δέ** σώφρονα, τὰ **δ'** ἀνδρεῖα»

ε. Εναλλαγή πρώτου και τρίτου πληθυντικού προσώπου: Παρατηρούμε και σ' αυτή αλλά και σε επόμενες ενότητες ότι, όταν ο Αριστοτέλης αναφέρεται σε ανθρώπους (στους οποίους συμπεριλαμβάνει και τον εαυτό του), χρησιμοποιεί το α' πληθυντικό πρόσωπο. Συγκεκριμένα, στο κείμενο αυτό χρησιμοποιεί οχτώ ρήματα σε αυτό το πρόσωπο: «κομιζόμεθα», «ἀποδίδομεν», «ἐλάβομεν», «ἐχρησάμεθα», «ἐσχόμεν», «λαμβάνομεν», «μανθάνομεν», «γινόμεθα». Όταν, πάλι, αναφέρεται στους οικοδόμους ή τους κιθαριστές, χρησιμοποιεί το γ' πληθυντικό πρόσωπο. Η αλλαγή αυτή ίσως να οφείλεται στο ότι ο φιλόσοφος δεν είχε προσωπική επαφή με τις τέχνες και τους τεχνίτες. Ωστόσο, μας προβληματίζει ότι σε επόμενες ενότητες (πχ. 4η και 6η) εναλλάσσει τα πρόσωπα («γινόμεθα οι μὲν δίκαιοι οι δὲ ἄδικοι», «οι μὲν γὰρ σώφρονες και πράοι γίνονται») ή χρησιμοποιεί γ' πληθυντικό εκεί που θα περιμέναμε α' πληθυντικό («ἀγαθὸς ἄνθρωπος γίνεται», ενώ θα περιμέναμε «ἀγαθοὶ ἄνθρωποι γινόμεθα»).

Από τα παραπάνω, λοιπόν, μπορούμε να καταλήξουμε στο συμπέρασμα ότι η χρήση γ' προσώπου δεν αποτελεί συνειδητή επιλογή, αλλά χρησιμοποιείται μάλλον ασυναίσθητα και προσδίδεται μ' αυτόν τον τρόπο ποικιλία στο λόγο. Ας μην ξεχνάμε, άλλωστε, ότι τα κείμενα του Αριστοτέλη προέρχονται από προσωπικές του σημειώσεις, που χρησιμοποιούσε στις παραδόσεις των μαθημάτων του. Είναι, λοιπόν, εύλογο σ' αυτές τις σημειώσεις να έχουν παρεισφρήσει και στοιχεία του προφορικού λόγου.

στ. «**ὥσπερ και ἐπὶ τῶν ἄλλων τεχνῶν**» Άλλο ένα στοιχείο αυθόρμητου και προφορικού λόγου συναντάμε στη φράση «ὥσπερ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων τεχνῶν». Ο προσθετικός «καί» εδώ είναι περιττός, ενώ ο προσδιορισμός «ἄλλων» υποδηλώνει ότι οι αρετές είναι και αυτές τέχνες, κάτι βέβαια που δεν ισχύει. Κανονικά, λοιπόν, η παραβολική φράση θα έπρεπε να είναι ως εξής: «ὥσπερ ἐπὶ τῶν τεχνῶν».

Υπενθυμίζουμε και πάλι ότι τα κείμενα του Αριστοτέλη προέρχονται από προσωπικές του σημειώσεις, που χρησιμοποιούσε στις παραδόσεις των μαθημάτων του. Είναι, λοιπόν, εύλογο σ' αυτές τις σημειώσεις να έχουν παρεισφρήσει και στοιχεία του προφορικού λόγου.

ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΚΑ ΚΑΙ ΟΜΟΡΡΙΖΑ ΣΤΗ ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ

κομιζόμεθα < κομίζομαι: κομιστής, διακομιστής, κόμιστρο, μετακόμιση, προσκόμιση, αποκόμιση, διακομιδή, ανακομιδή, συγκομιδή, αποκομιδή

ενεργείας < έν + έργον < εργάζομαι: εργασία, διεργασία, επεξεργασία, προεργασία, εργασιοθεραπεία, εργασιομανής, εργαστήριο, εργαλείο, εργάτης, εργατικός, εργατικότητα, εργατοπατέρας, εργατοϋπάλληλος, εργατοώρα, έργο, εργοδηγός, εργοδότης, άεργος, άνεργος, περίεργος, πάρεργο, εργόχειρο, ανενεργός, ραδιενεργός, απεργός, συνεργός, απεργία, ανεργία, κωλυσιεργία, καλλιέργεια, ενέργεια, περιέργεια, πανούργος, κακούργος, ραδιούργος, χειρουργός, δημιουργός, ξυλουργός, μουσουργός, στιχουργός, υφαντουργία, μεταλλουργία, μεταξουργία, δημιούργημα, κακούργημα, όργανο, όργιο

έλάβομεν < λαμβάνω: λαβή, απολαβή, παραλαβή, συλλαβή, αντιλαβή, χειρολαβή, λήψη, μετάληψη, σύλληψη, πρόσληψη, επανάληψη, κατάληψη, προκατάληψη, περίληψη, αντίληψη, υπόληψη, επιληψία, θρησκοληψία, μεροληψία, αμεροληψία, ηχοληψία, παραλήπτης, ηχολήπτης, εικονολήπτης, ανεπανάληπτος, ακατάληπτος, ασύλληπτος, ευσπόληπτος, εργολάβος, δικολάβος, λήμμα, λάφυρο

έχρησάμεθα < χρήομαι -ώμαι: χρήση, χρήστης, χρήσιμος, χρησιμοθήρας, χρηστικός, χρησιμότητα, χρησιμοποίηση, αχρησιμοποίητος, χρηστός, εύχρηστος, δύσχρηστος, άχρηστος, ιδιοχρησία, χρήμα, χρηματικός, χρησμός

τεχνών < τίκτω: τόκος, επίτοκος, επιτόκιο, απότοκος, τοκετός, τεκνοποίηση, άτεκνος, τέκτονας, αρχιτέκτονας, τεχνική, τεχνοκράτης, τεχνολογία, έντεχνος, άτεχνος, περίτεχνος

οικοδόμοι < οίκος + δόμος: οίκημα, οίκηση, ιδιοκατοίκηση, διοίκηση, συγκατοίκηση, μετοίκηση, οικία, κατοικία, μονοκατοικία, πολυκατοικία, συνοικία, αποικία, παροικία, ένοικος, περίοικος, κάτοικος, συγκάτοικος, μέτοικος, οικισμός, οικιστικός, αποικισμός, αποικιστικός, οικοδεσπότης, οικογένεια, οικότροφος, οικόπεδο, οικοσκευή, οικόσημο, οικονομία, οικόσιτος, οικουμένη, οικολογία

σώφρονες < σώος + φρήν (γεν. φρενός): φρενίτιδα, φρενοκομείο, φρενοβλαβής, παράφρων, μετρίοφρων, εχέφρων, εθνικόφρων, ευφροσύνη, παραφροσύνη, μετριοφροσύνη, σωφροσύνη, νομιμοφροσύνη, φρόνιμος

ανδρεία < άνήρ (γεν. ανδρός): ανδρικός, ανδρισμός, ανδροπρεπής, ανδροκρατία, ανδρόγυνο, ανδροπρεπής, άνανδρος, εύανδρος, ανδράποδο, εξανδραποδισμός, ανδραγαθία, ανδρείκελο, ανδριάντας

Ερωτήσεις στην 2^η ενότητα

1. **δυνάμεις καί ένεργείας:** Τι δηλώνουν οι όροι αυτοί και πώς σχετίζονται με την καλλιέργεια των ηθικών αρετών που απασχολεί τον Αριστοτέλη στο κεφάλαιο αυτό; ή Ποιο είναι το περιεχόμενο των εννοιών «δύναμις» και «ένέργεια» στην αριστοτελική φιλοσοφία και πώς ο Αριστοτέλης τις χρησιμοποιεί στα δύο εμπειρικά παραδείγματα της δεύτερης παραγράφου του κειμένου για τις αισθήσεις και τις τέχνες, προκειμένου να ορίσει τις ηθικές αρετές; (**Πανελλήνιες 2009**)
2. Ποιο πρόβλημα απασχολεί τον Αριστοτέλη και στην ενότητα αυτή; Να αποδώσετε τα επίχειρήματά του .
3. Με ποιον τρόπο σύμφωνα με τον Αριστοτέλη ο άνθρωπος διαμόρφωσε τις αισθήσεις;
4. Ποια είναι η σχέση της **πράξεως - ένεργείας** με τις ιδιότητες που έχουμε **φύσει** και με την **ηθική αρετή** σύμφωνα με τον Αριστοτέλη;
5. Ποιες αναγνωρίζει ο Αριστοτέλης ως καθολικά αποδεκτές αρετές και με ποιον τρόπο αποχτιέται καθεμιά από αυτές ;
6. **οὕτω δὴ καὶ τὰ μὲν δίκαια πράττοντες δίκαιοι γινόμεθα, τὰ δὲ σώφρονα σώφρονες, τὰ δ' άνδρεία άνδρεῖοι:** ο W. D. Ross, γνωστός αριστοτελιστής, επισημαίνει στο χωρίο αυτό ένα παράδοξο. Προσπαθήστε να το ανιχνεύσετε και να το εξηγήσετε.
7. Ποια η διαφορά στην απόκτηση των αισθήσεων και στην κατάκτηση της αρετής.
8. Να σχολιάσετε τον τρόπο σύνδεσης των προτάσεων του κειμένου. Ποια ερμηνεία μπορούμε να δώσουμε για το είδος σύνδεσης που χρησιμοποιεί ο Αριστοτέλης.

Λεξιλογικές ασκήσεις

1. Να γράψετε συνώνυμα των λέξεων στα αρχαία ελληνικά : "**κομιζόμεθα, μαθόντας, ποιείν, άνδρεΐοι**"
2. Να βρείτε με ποιες λέξεις του κειμένου έχουν ετυμολογική συγγένεια οι παρακάτω λέξεις της νέας ελληνικής: **κομιστής, θυρωρός, λήμμα, χρήμα, παρόραμα, λάφυρο, εύχρηστος, ευήκοος, τοκετός.**
3. **σώφρων:** Χρησιμοποιώντας το δεύτερο συνθετικό του επιθέτου και ως πρώτο συνθετικό τις λέξεις: **εὖ, παρά, ὁμοῦ**, να σχηματίσετε αφηρημένα ουσιαστικά.
4. **κομίζομαι:** με παράγωγα του ρήματος να συμπληρώσετε τα κενά των φράσεων

..... οστών σκουπιδιών καρπών

..... αποδεικτικών στοιχείων του ταξί

5. **χρησάμενοι, ἔσχομεν:** να σχηματίσετε παράγωγες λέξεις.

ΕΝΟΤΗΤΑ 3η (Β1, 5-7) "ΑΛΛΑ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΑ ΓΙΑ ΤΗ ΣΧΕΣΗ ΗΘΙΚΗΣ ΑΡΕΤΗΣ ΚΑΙ ΗΘΙΚΗΣ ΠΡΑΞΗΣ"

ΚΕΙΜΕΝΟ	ΔΟΜΗ	ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ
Μαρτυρεί δέ και τὸ γινόμενον ἐν ταῖς πόλεσιν· οἱ γὰρ νομοθέται τοὺς πολίτας ἐθίζοντες ποιοῦσιν ἀγαθοὺς, καὶ τὸ μὲν βούλημα παντὸς νομοθέτου τοῦτ' ἐστίν, ὅσοι δὲ μὴ εὖ αὐτὸ ποιοῦσιν ἀμαρτάνουσιν, καὶ διαφέρει τούτῳ πολιτεία πολιτείας ἀγαθὴ φαύλης. Ἔτι ἐκ τῶν αὐτῶν καὶ διὰ τῶν αὐτῶν καὶ γίνεται πᾶσα ἀρετὴ καὶ φθείρεται, ὁμοίως δὲ καὶ τέχνη· ἐκ γὰρ τοῦ κιθαρίζειν καὶ οἱ ἀγαθοὶ καὶ κακοὶ γίνονται κιθαρισταί. ἀνάλογον δὲ καὶ οἰκοδόμοι καὶ οἱ λοιποὶ πάντες· ἐκ μὲν γὰρ τοῦ εὖ οἰκοδομεῖν ἀγαθοὶ οἰκοδόμοι ἔσονται, ἐκ δὲ τοῦ κακῶς κακοί. εἰ γὰρ μὴ οὕτως εἶχεν, οὐδὲν ἂν ἔδει τοῦ διδάξοντος, ἀλλὰ πάντες ἂν ἐγίνοντο ἀγαθοὶ ἢ κακοί.	Η συμβολή του νομοθέτη στην κατάκτηση των ηθικών αρετών Η σημασία του εθισμού σε σωστές ενέργειες για την κατάκτηση των ηθικών αρετών Η αναγκαιότητα του δασκάλου	Τα παραπάνω τα επιβεβαιώνει και αυτό που συμβαίνει στα κράτη· οι νομοθέτες δηλαδή κάνουν τους πολίτες καλούς με τον εθισμό, και αυτή είναι η επιθυμία κάθε νομοθέτη, ενώ όσοι δεν το κάνουν αυτό σωστά δεν πετυχαίνουν αυτό που επιδιώκουν· σ' αυτό εξάλλου και διαφέρει το ένα πολίτευμα από το άλλο, το καλό πολίτευμα από το λιγότερο καλό πολίτευμα. Ακόμα, κάθε αρετή και γεννιέται και φθείρεται για τους ίδιους λόγους και με τα ίδια μέσα – το ίδιο και κάθε τέχνη· γιατί παίζοντας κιθάρα γίνονται και οι καλοί και οι κακοί κιθαριστές και με ανάλογο τρόπο και οι οικοδόμοι και όλοι οι άλλοι τεχνίτες. Δηλαδή χτίζοντας με καλό τρόπο σπίτια θα γίνουν καλοί οικοδόμοι, όμως χτίζοντας με κακό τρόπο, κακοί. Γιατί, αν δε συνέβαιναν έτσι τα πράγματα, καθόλου δεν θα χρειαζόταν ο άνθρωπος που θα δίδασκε, αλλά όλοι οι τεχνίτες θα ήταν καλοί ή κακοί από τη γέννησή τους.

1. ΤΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΤΩΝ ΝΟΜΟΘΕΤΩΝ: "Μαρτυρεί δέ ... ἀγαθὴ φαύλης."

Ο Αριστοτέλης παραθέτει ένα επιπλέον επιχείρημα για το συμπέρασμα στο οποίο κατέληξε στην προηγούμενη ενότητα, ότι δηλαδή οι δίκαιοι γίνονται δίκαιοι πράττοντας μόνο δίκαιες πράξεις. Όμοια και οι σώφρονες και οι ανδρείοι. Με άλλα λόγια γίνεται κανείς ηθικός μόνο όταν πράττει ηθικά.

Το επιχείρημα το αντλεί από το **χώρο της πόλης, καθώς για το φιλόσοφο υπάρχει στενή σχέση μεταξύ ηθικής και πολιτικής**. Άλλωστε, μόνο αν ένας άνθρωπος διέπεται από ηθικές αρετές μπορεί να λειτουργήσει σωστά μέσα στην πόλη και ως πολίτης και ως πολιτικός.

Το επιχείρημα που φέρνει ως μαρτυρία («**μαρτυρεί δέ**») εισάγεται με τον **προσθετικό «καί» («καί τὸ γινόμενον»)** και αφορά το έργο των νομοθετών. Βασικός στόχος και επιδίωξή τους είναι να κάνουν τους πολίτες να αποκτήσουν την ηθική αρετή μέσω του εθισμού σε ανάλογες πράξεις και συμπεριφορές («**οἱ γὰρ νομοθέται τοὺς πολίτας ἐθίζοντες ποιοῦσιν ἀγαθοὺς**»). Στο επιχείρημα αυτό εντοπίζεται και η γενικότερη αντίληψη των αρχαίων Ελλήνων ότι το άτομο δε λειτουργεί για χάρη του εαυτού του αλλά για χάρη του κοινού καλού. Έτσι και οι νομοθέτες λειτουργούν με βάση το γνώμονα αυτό. Στην ουσία το επιχείρημα αυτό έχει ως εξής: **αν οι ηθικές αρετές ήταν έμφυτες, όλες οι ενέργειες των νομοθετών να κάνουν τους πολίτες καλούς θα ήταν μάταιες**, αφού όλοι θα γεννιόντουσαν με ή χωρίς αυτές και οποιαδήποτε προσπάθεια δε θα μπορούσε να μεταβάλλει αυτά τα χαρακτηριστικά. Έτσι αποδεικνύεται αφενός ότι οι ηθικές αρετές δεν υπάρχουν μέσα μας εκ φύσεως και αφετέρου ότι αυτές δεν αποκτώνται αλλιώς παρά μόνο με τη διαρκή άσκηση και την επανάληψη ηθικών πράξεων.

Ωστόσο, ο Αριστοτέλης επισημαίνει ότι κάποιοι νομοθέτες πετυχαίνουν το στόχο τους και κατορθώνουν να βοηθήσουν τους πολίτες στην άσκηση της αρετής με τον τρόπο που πρέπει, ενώ κάποιοι άλλοι αποτυγχάνουν να ασκήσουν σωστά τους πολίτες στην αρετή. Γι' αυτό, άλλωστε, και τα πολιτεύματα διακρίνονται σε καλά και λιγότερο καλά.

2. Η ΔΙΑΚΡΙΣΗ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑΤΩΝ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ: "και διαφέρει τούτω πολιτεία πολιτείας αγαθή φαύλης."

Ο Αριστοτέλης διακρίνει τα πολιτεύματα σε **καλά** και **λιγότερο καλά** και όχι σε καλά και κακά. Παρατηρείται, λοιπόν, ότι η λέξη «**φαύλης**» (που κανονικά «**φαῦλος**» σημαίνει κακός, ευτελής, ασήμαντος) χρησιμοποιείται εδώ με διαφορετική σημασία, έτσι ώστε να ανταποκρίνεται στις αντιλήψεις του φιλοσόφου. Η αναφορά αυτή στη διάκριση των πολιτευμάτων φαίνεται, με την πρώτη ματιά, να μη σχετίζεται με το θέμα του κειμένου και να αποτελεί μια παρέκβαση. Κάτι τέτοιο, όμως, δεν ισχύει, καθώς στόχος του φιλοσόφου είναι να συνδέσει την αξία των πολιτευμάτων με την αρετή των πολιτών.

Συγκεκριμένα, ο Αριστοτέλης δεν πιστεύει ότι υπάρχουν κακά πολιτεύματα, αφού πρωταρχικός στόχος όλων των νομοθετών, και άρα και των πολιτευμάτων μέσα στα οποία δρουν, είναι να κάνουν τους πολίτες **ενάρετους** ασκώντας τους στην ηθική αρετή, προκειμένου να φτάσουν στον ύψιστο στόχο, την **ευδαιμονία**. Το κριτήριο διάκρισης των πολιτευμάτων σε καλά και λιγότερο καλά **αφορά το βαθμό επιτυχίας του έργου των νομοθετών**: όσο δηλαδή πιο κοντά στο στόχο τους φτάνουν, να οδηγήσουν τους πολίτες στην ηθική αρετή, και άρα στην ευδαιμονία, τόσο πιο καλό θεωρείται και το πολίτευμα. Κύριο έργο των νομοθετών είναι να κάνουν, με τους νόμους, **τους πολίτες ηθικούς, ενάρετους, να τους σταθεροποιήσουν στο δρόμο της αρετής για να είναι και η πολιτεία αγαθή**.

Εντύπωση μας προκαλεί η σειρά των λέξεων στη φράση αυτή. Η κανονική σειρά θα ήταν: «**διαφέρει τούτω πολιτεία αγαθή πολιτείας φαύλης**». Η ανωμαλία αυτή ίσως να οφείλεται και πάλι στο γεγονός ότι τα κείμενα του Αριστοτέλη αποτελούν προσωπικές σημειώσεις, που λειτουργούσαν βοηθητικά στο έργο της διδασκαλίας. Είναι, λοιπόν, εύλογο να εντοπίζουμε κάποια χαρακτηριστικά του προφορικού λόγου.

3. ΣΧΟΛΙΑΣΜΟΣ ΤΗΣ ΦΡΑΣΗΣ: «Ἐτι ἐκ τῶν αὐτῶν καὶ διὰ τῶν αὐτῶν καὶ γίνεται πᾶσα ἀρετὴ καὶ φθείρεται»

Τα ρήματα «**γίνεται** - **φθείρεται**» μας παραπέμπουν στο θεμελιώδες αντιθετικό ζεύγος της φιλοσοφικής σκέψης «γένεσις - φθορά». Για τον Αριστοτέλη, αυτή ήταν μια φυσική διαδικασία μονόδρομη: **γένεση -> αύξηση -> τελείωση -> παρακμή -> φθορά**. Αυτή, λοιπόν, η διαδικασία ακολουθείται και στις ηθικές αρετές. Κάθε αρετή για τους ίδιους λόγους και χρησιμοποιώντας τα ίδια μέσα γεννιέται και με την καλή εξάσκηση κατακτιέται, ενώ με την κακή εξάσκηση χάνεται.

4. ΤΑ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ ΤΩΝ ΚΙΘΑΡΙΣΤΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΟΙΚΟΔΟΜΩΝ: «ἐκ δὲ τοῦ κακῶς κακοὶ ... ἐκ γὰρ τοῦ κιθαρίζειν»

Στην προηγούμενη ενότητα ο Αριστοτέλης χρησιμοποιώντας τα παραδείγματα των οικοδόμων και των κιθαριστών είχε υποστηρίξει ότι οι ηθικές αρετές κατακτώνται με τον εθισμό. Σ' αυτή την ενότητα χρησιμοποιώντας τα ίδια παραδείγματα προσθέτει ένα **νέο στοιχείο - επιχείρημα: τη σημασία της καλής («εὐ») και της κακής («κακῶς») άσκησης στην απόκτηση ή την απομάκρυνση από την ηθική αρετή**. Δεν αρκεί, λοιπόν, απλώς να εξασκούμαστε σε μια οποιαδήποτε πράξη, αλλά να εξασκούμαστε σε καλές και σωστές πράξεις. Αυτό το βλέπουμε και στις τέχνες αλλά και στις ηθικές αρετές. Θα γίνουμε καλοί οικοδόμοι, όχι αν οικοδομούμε συνεχώς, αλλά μόνο αν εξασκηθούμε στο σωστό χτίσιμο και καλοί κιθαριστές, όχι αν παίζουμε συνεχώς κιθάρα, αλλά μόνο αν εξασκηθούμε στο σωστό παίξιμο της κιθάρας. Θα γίνουμε λοιπόν ηθικά ενάρετοι, μόνο αν εξασκηθούμε σε ηθικά ενάρετες πράξεις σύμφωνα με τους κανόνες της τέλει αρετής.

5. Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΑΤΑΚΤΗΣΗ ΤΩΝ ΗΘΙΚΩΝ ΑΡΕΤΩΝ: «εἰ γὰρ μὴ οὕτως εἶχεν, οὐδὲν ἂν ἔδει τοῦ διδάσκοντος, ἀλλὰ πάντες ἂν ἐγίνοντο ἀγαθοὶ ἢ κακοὶ».

Η ενότητα κλείνει με την επισημάνση του Αριστοτέλη ότι για την καλλιέργεια της ηθικής αρετής απαραίτητη κρίνεται η συμβολή του διδάσκοντος και της διδασκαλίας, της εκπαίδευσης γενικότερα. Ο δάσκαλος θα διδάξει τους κανόνες της αρετής, τους τρόπους εφαρμογής αυτών και θα εκπαιδεύσει στην ορθή άσκηση. Ο δάσκαλος είναι αυτός που θα παρακολουθεί και θα καθοδηγεί τους ανθρώπους στο σωστό εθισμό. Το ίδιο απαραίτητος είναι ο δάσκαλος και στις τέχνες, διότι αυτός θα διδάξει τον ασκούμενο σε μια τέχνη τους κανόνες της και το σωστό τρόπο εφαρμογής τους.

Αυτός ακριβώς είναι και ο ρόλος του νομοθέτη στην πόλη : αποτελεί το δάσκαλο των πολιτών, ο οποίος χρησιμοποιώντας τα σωστά μέσα, δηλαδή τους σωστούς νόμους, θα διδάξει τους πολίτες τι είναι δίκαιο και τι άδικο, θα ορίσει τους κανόνες της δίκαιης και ηθικής συμπεριφοράς μέσα στην πόλη

και θα τους οδηγήσει στην κατάκτηση των ηθικών αρετών και, άρα, στην ευδαιμονία. Επομένως, καταλήγουμε και πάλι στο συμπέρασμα ότι οι ηθικές αρετές δεν είναι έμφυτες, αφού στην αντίθετη περίπτωση ο ρόλος του δασκάλου θα ήταν μάταιος. Αντίθετα, οι ηθικές αρετές κατακτώνται με τη σωστή άσκηση, με τη διαρκή επανάληψη ηθικών πράξεων.

ΑΙΣΘΗΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ

Πολυσύνδετα σχήματα: «και γίνεται πασα αρετή και φθείρεται», «και οί αγαθοί και οί κακοί γίνονται κιθαρισταί.», «Ανάλογον δέ και οικοδόμοι και οί λοιποί πάντες.»

Αντιθέσεις: «πολιτεία αγαθή * πολιτείας φαύλης» «γίνεται * φθείρεται» «αγαθοί * κακοί» «έκ μὲν γὰρ τοῦ εὖ οἰκοδομεῖν αγαθοί οικοδόμοι ἔσονται * ἕκ δέ τοῦ κακῶς κακοί» «εὖ * κακῶς»

Οι παραπάνω αντιθέσεις τονίζουν τη σημασία της ηθικής πράξης στην απόκτηση της ηθικής αρετής τόσο στην προσωπική όσο και στην πολιτική ζωή. Οι χωρίς ηθικούς κανόνες συμπεριφορές και πράξεις απομακρύνουν από αυτή. Συγκεκριμένα, με την αντίθεση «γίνεται * φθείρεται» τονίζεται ότι μόνο η διαρκής άσκηση οδηγεί και διατηρεί την ηθική αρετή, αλλιώς αυτή φθείρεται.

Σχῆμα ἀπὸ κοινοῦ: «έκ μὲν γὰρ τοῦ εὖ οἰκοδομεῖν αγαθοί οἰκοδόμοι ἔσονται, ἕκ δέ τοῦ κακῶς (οἰκοδομεῖν) κακοί (οἰκοδόμοι ἔσονται)»

ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΚΑ ΚΑΙ ΟΜΟΡΡΙΖΑ ΣΤΗ ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ

πόλεσιν < πόλις: πόλη, κωμόπολη, πολιτεία, κοινοπολιτεία, πολίτης, συμπολίτης, πολιτικός, πολιτειακός, πολιτικάντης, πολιούχος, πολιτευτής, πολιτικοποίηση, πολιτολογία, αντιπολίτευση, μεταπολίτευση, πολιτισμός, πολιτισμικός, απολίτιστος, διαπολιτισμικός.

νομοθέται < νόμος + τίθημι: θεσμός, θέση, διάθεση, παράθεση, έκθεση, επίθεση, σύνθεση, θέμα, απόθεμα, παράθεμα, έκθεμα, θετός, πρόσθετος, εμπρόθετος, σύνθετος, έκθετος, αντίθετος, εκθέτης, καταθέτης, υιοθεσία, αδιαθεσία, τοποθεσία, νουθεσία, θήκη, διαθήκη, παρακαταθήκη, συνθήκη, αποθήκη, αποθηκάριος, υποθετικός, επιθετικός, συνθετικός, υπερθετικός, θεμέλιο, θεμελιώδης.

Ποιοῦσιν < ποιέω -ώ: ποίηση, ποίημα, ποιητής, ποιητικός, παραποίηση, αποποίηση, μεταποίηση, προσποίηση, εκποίηση, κοινοποίηση, πολιτικοποίηση, εντατικοποίηση, αξιοποίηση, ηθοποιός, αρτοποιός, ειρηνοποιός, γελωτοποιός, ειδοποιός, κακοποιός, οδοποιία, αρτοποιία, χαρτοποιία, επιπλοποιείο, υποδηματοποιείο.

φθείρεται < φθείρομαι: φθορά, διαφθορά, παραφθορά, φθαρτός, διαφθορέας, αδιάφθορος, ψυχοφθόρος, φθοροποιός, άφθαρτος.

Ερωτήσεις στην 3^η ενότητα

1. Από ποιο χώρο αντλεί το νέο του επιχείρημα ο Αριστοτέλης και ποια βασική θέση του, που είδαμε στις προηγούμενες ενότητες, θέλει να ενισχύσει με αυτό;
2. Ποια είναι η επιδίωξη κάθε νομοθέτη και πώς αυτή υλοποιείται;
3. Να επισημάνετε το κριτήριο που χρησιμοποιεί ο Αριστοτέλης, όταν διακρίνει την **άγαθή πολιτεία** από τη φαύλη. Σήμερα θα συμφωνούσατε με το κριτήριο αυτό ή θα το απορρίπτατε εντελώς;
4. **έκ τῶν αὐτῶν καὶ διὰ τῶν αὐτῶν καὶ γίνεται πᾶσα ἀρετὴ καὶ φθείρεται**: α) Ποιο θεμελιώδες αντιθετικό ζεύγος φιλοσοφικών εννοιών υπόκειται στο χωρίο αυτό; β) Να δείξετε τη σχέση που έχουν τα αντιθετικά μέλη του ζεύγους με τον εθισμό και την ηθική πράξη, όπως φαίνεται στην ενότητα.
5. Ο Αριστοτέλης χρησιμοποιεί και στην ενότητα αυτή επιχειρήματα (παραδείγματα) από την τέχνη, για να ενισχύσει τη βασική του θέση. Να τα αποδώσετε με δικά σας λόγια, επισημαίνοντας τη διαφορά τους από παρόμοια επιχειρήματα της προηγούμενης ενότητας.
6. **εἰ γὰρ μὴ οὕτως εἶχε, οὐδὲν ἂν ἔδει τοῦ διδάξοντος**: Η άποψη που εκφράζεται στο απόσπασμα συμφωνεί με όσα υποστήριξε ο Αριστοτέλης στην 1η ενότητα σχετικά με το ρόλο της διδασκαλίας στη γένεση και ανάπτυξη των αρετών (διανοητικών και ηθικών); Να δικαιολογήσετε την άποψή σας.
7. Να εξηγήσετε τη σχέση ηθικής και πολιτικής, όπως φαίνεται από το κείμενο της ενότητας και από όσα αναφέρει ο Αριστοτέλης στο επόμενο χωρίο των Ἠθικῶν Νικομαχείων για τον πολιτικό άνδρα: **«δοκεῖ δὲ καὶ ὁ κατ' ἀλήθειαν πολιτικός περὶ ταύτην (= τὴν εὐδαιμονίαν) μάλιστα πεπονῆσθαι ὅτι βούλεται γὰρ τοὺς πολίτας ἀγαθοὺς ποιεῖν καὶ τῶν νόμων ὑπηκόους»** (1102a 10 -13).

Λεξιλογικές ασκήσεις

1. **ἀγαθός**: α) Ποια είναι η αρχική σημασία της λέξης και ποια στο συγκεκριμένο κείμενο; β) Να δώσετε τις σημασίες του επιθέτου στη νέα ελληνική.
2. **φαῦλος**: α) Ποια είναι η κυριολεκτική σημασία της λέξης; β) Τι σημαίνει στη νέα ελληνική η έκφραση «φαῦλος κύκλος» και η λέξη «φαιλοκρατία»;
3. **ἁμαρτάνουσιν, φθείρεται**: α) Ποια ομόρριζα θηλυκά ουσιαστικά αποτελούν όρους της αριστοτελικής φιλοσοφίας και ποιο είναι το σημασιολογικό τους περιεχόμενο; β) Να γράψετε από δύο ετυμολογικά συγγενείς λέξεις (απλές ή σύνθετες) για το κάθε ρήμα.
4. **τέχνη**: α) Ποιες σημασίες της λέξης γνωρίζετε; β) Να γράψετε παράγωγα επίθετα (απλά ή σύνθετα).
5. **ἁμαρτάνω**: α) Να δώσετε τη σημασία του ρήματος στην αρχαία ελληνική, κυριολεκτικά και μεταφορικά. β) Να δικαιολογήσετε το σημασιολογικό του περιεχόμενο στη χριστιανική ηθική.

ΕΝΟΤΗΤΑ 4η (Β1,7-8) : "ΣΕ ΟΛΕΣ ΤΙΣ ΠΕΡΙΣΤΑΣΕΙΣ (ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗΣ) ΖΩΗΣ ΜΑΣ ΔΙΑΠΙΣΤΩΝΕΤΑΙ Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΗΘΙΚΗΣ ΠΡΑΞΗΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΠΟΚΤΗΣΗ ΤΗΣ ΗΘΙΚΗΣ ΑΡΕΤΗΣ."

ΚΕΙΜΕΝΟ	ΔΟΜΗ	ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ
οὕτω δὴ καὶ ἐπὶ τῶν ἀρετῶν ἔχει· πράττοντες γὰρ τὰ ἐν τοῖς συναλλάγμασι τοῖς πρὸς τοὺς ἀνθρώπους γινόμεθα οἱ μὲν δίκαιοι οἱ δὲ ἄδικοι, πράττοντες δὲ τὰ ἐν τοῖς δεινοῖς καὶ ἐθιζόμενοι φοβεῖσθαι ἢ θαρρεῖν οἱ μὲν ἀνδρεῖοι οἱ δὲ δειλοί. ὁμοίως δὲ καὶ τὰ περὶ τὰς ἐπιθυμίας ἔχει καὶ τὰ περὶ τὰς ὀργάς· οἱ μὲν γὰρ σώφρονες καὶ πρᾶοι γίνονται, οἱ δ' ἀκόλαστοι καὶ ὀργίλοι, οἱ μὲν ἐκ τοῦ οὕτως ἐν αὐτοῖς ἀναστρέφεσθαι, οἱ δὲ ἐκ τοῦ οὕτως. καὶ ἐνὶ δὴ λόγῳ ἐκ τῶν ὁμοίων ἐνεργειῶν αἱ ἔξεις γίνονται. διὸ δεῖ τὰς ἐνεργείας ποιάς ἀποδιδόναι· κατὰ γὰρ τὰς τούτων διαφορὰς ἀκολουθοῦσιν αἱ ἔξεις. οὐ μικρὸν οὖν διαφέρει τὸ οὕτως ἢ οὕτως εὐθύς ἐκ νέων ἐθίζεσθαι, ἀλλὰ πάμπλου, μᾶλλον δὲ τὸ πᾶν.	Παραδείγματα που επιβεβαιώνουν ότι οι ενέργειες οδηγούν στη διαμόρφωση των μόνιμων στοιχείων του χαρακτήρα Συσχετισμός των πράξεων με τα μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα - Αποδεικτέα θέση Η παιδαγωγική αξία του εθισμού	Το ίδιο λοιπόν συμβαίνει και με τις αρετές· γιατί κάνοντας όσα συμβαίνουν στη συναλλαγή μας με τους άλλους ανθρώπους άλλοι γινόμαστε δίκαιοι και άλλοι άδικοι, ενώ κάνοντας όσα έχουν μέσα τους το στοιχείο του φόβου και συνηθίζοντας να φοβόμαστε παρά να είμαστε θαρραλέοι άλλοι γινόμαστε ανδρείοι και άλλοι δειλοί. Και όμοια συμβαίνει και όσον αφορά τις επιθυμίες και την οργή μας· άλλοι δηλαδή γίνονται συνετοί και πρᾶοι και άλλοι ασυγκράτητοι και οξύθυμοι, και άλλοι με το να συμπεριφέρονται σ' αυτά με αυτό το συγκεκριμένο τρόπο και άλλοι με εκείνο το συγκεκριμένο τρόπο. Και με έναν λόγο τα μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα διαμορφώνονται από τις όμοιες ενέργειες. Γι' αυτό πρέπει να προσδίδουμε μια ορισμένη ποιότητα στις ενέργειές μας· γιατί τα μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα μάς ακολουθούν ανάλογα με τις διαφορές αυτών. Δεν έχει λοιπόν μικρή σημασία το να αποκτάμε συνήθειες με τον ένα ή τον άλλο τρόπο από την πιο μικρή ηλικία, αλλά πάρα πολύ μεγάλη ή μάλλον σημαίνει το παν.

1. ΣΧΟΛΙΑΣΜΟΣ ΤΗΣ ΦΡΑΣΗΣ: «Οὕτω δὴ καὶ»

Ο ρόλος των τριών αυτών λέξεων είναι εισαγωγικός στο νέο επιχείρημα του Αριστοτέλη. Συγκεκριμένα το τροπικό επίρρημα «οὕτω», είναι ομοιωματικό προς τα προηγούμενα και δηλώνει αναλογική θεώρηση του θέματος που ακολουθεί. Ο φιλόσοφος χρησιμοποιεί δηλαδή σ' αυτή την ενότητα **αναλογικό συλλογισμό**: όπως για την εκμάθηση των τεχνών είναι απαραίτητος ο εθισμός σε κατάλληλες ενέργειες, έτσι και για την κατάκτηση των ηθικών αρετών έχει σημασία η επανάληψη ίδιων πράξεων («ὁμοίων ἐνεργειῶν»). Με τον συμπερασματικό σύνδεσμο «δὴ» **ανακεφαλαιώνονται** τα προηγούμενα, ενώ ο μεταβατικός σύνδεσμος «καὶ» **εισάγει το νέο επιχείρημα**.

2. Η ΑΠΟΔΕΙΚΤΕΑ ΘΕΣΗ: «Καὶ ἐνὶ δὴ λόγῳ ἐκ τῶν ὁμοίων ἐνεργειῶν αἱ ἔξεις γίνονται.»

Η αποδεικτέα θέση που παρουσιάζεται σ' αυτή την ενότητα μετά την **παράθεση κατά ζεύγη των αντίθετων φιλοσοφικών εννοιών**, είναι ότι τα μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα μας, είτε αυτά είναι καλά είτε κακά, διαμορφώνονται μέσα από την συστηματική επανάληψη ομοίων ενεργειῶν. Γι' αυτό και πρέπει οι ενέργειές μας να έχουν συγκεκριμένη ποιότητα. Επομένως καταλαβαίνουμε ότι η στάση, η συμπεριφορά μας, οι πράξεις μας και γενικότερα οι επιλογές μας καθορίζουν το αν θα αποκτήσουμε ή όχι τις ηθικές αρετές. Σ' αυτό το συμπέρασμα κατέληξε ο Αριστοτέλης με την **αναλογική μέθοδο**, στην οποία αναφερθήκαμε προηγουμένως, και με τη χρήση μιας σειράς παραδειγμάτων που θα μελετήσουμε στη συνέχεια.

3. ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ: «πράττοντες ... ἐκ τοῦ οὕτως.»

Ο Αριστοτέλης παραθέτει μια σειρά παραδειγμάτων από διάφορους τομείς συμπεριφοράς του ανθρώπου, τα οποία στηρίζουν τη θέση στην οποία θα καταλήξει, ότι οι ηθικές αρετές και γενικά τα

μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα μας αποκτώνται από την επανάληψη όμοιων ενεργειών. Ειδικότερα παρατηρούμε ότι ο φιλόσοφος διακρίνει **δύο αντίθετους τρόπους συμπεριφοράς: ο ένας οδηγεί στην κατάκτηση των ηθικών αρετών, ενώ ο άλλος όχι**. Τα παραδείγματα αυτά έχουν ως εξής: α) Στη συναναστροφή μας με τους άλλους ανθρώπους («τὰ ἐν τοῖς συναλλάγμασι τοῖς πρὸς τοὺς ἀνθρώπους»), αν ακολουθήσουμε τον ένα τρόπο συμπεριφοράς, γινόμαστε δίκαιοι, ενώ αν ακολουθήσουμε τον άλλον, γινόμαστε άδικοι («οἱ μὲν δίκαιοι οἱ δὲ ἄδικοι»), β) Σε όσα προξενούν φόβο («τὰ ἐν τοῖς δεινοῖς»), άλλοι συνηθίζοντας να δείχνουν θάρρος γίνονται ανδρείοι, ενώ άλλοι συνηθίζοντας να φοβούνται γίνονται δειλοί («ἐθιζόμενοι φοβεῖσθαι ἢ θαρρεῖν οἱ μὲν ἀνδρείοι οἱ δὲ δειλοί»), γ) Σχετικά με τις επιθυμίες («τὰ περὶ τὰς ἐπιθυμίας»), άλλοι ακολουθώντας τον έναν τρόπο συμπεριφοράς τις αντιμετωπίζουν με σύνεση και εγκράτεια, ενώ άλλοι ακολουθώντας τον άλλο τρόπο συμπεριφοράς ξεφεύγουν από τα όρια του μέτρου και γίνονται ακόλαστοι («οἱ μὲν γὰρ σώφρονες οἱ δὲ ἀκόλαστοι»), δ) Σχετικά με όσα προξενούν οργή («τὰ περὶ τὰς ὀργάς»), άλλοι ακολουθώντας τον έναν τρόπο συμπεριφοράς τα αντιμετωπίζουν με πραότητα, ενώ άλλοι ακολουθώντας την αντίθετη συμπεριφορά γίνονται οργίλοι και ξεσπούν («οἱ μὲν πρᾶοι οἱ δὲ ὀργίλοι»). Συνοπτικά τα παραδείγματα μπορούν να παρουσιαστούν με τον ακόλουθο πίνακα:

τομείς συμπεριφοράς	μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα
συναναστροφή με άλλους ανθρώπους	δίκαιοι ≠ άδικοι
όσα προξενούν φόβο	ανδρείοι ≠ δειλοί
επιθυμίες	σώφρονες ≠ ακόλαστοι
όσα προξενούν οργή	πράοι ≠ οργίλοι

Καλό είναι να επισημανθεί ότι ο Αριστοτέλης με το «ἐν αὐτοῖς», το οποίο είναι ουδετέρου γένους, αναφέρεται στους τομείς συμπεριφοράς των ανθρώπων και όχι στους ίδιους τους ανθρώπους. Συγκεκριμένα αναφέρεται στο «ἐν τοῖς συναλλάγμασι», στο «ἐν τοῖς δεινοῖς», στο «περὶ τὰς ἐπιθυμίας» και στο «περὶ τὰς ὀργάς».

4. ΔΙΕΥΚΡΙΝΙΣΗ ΤΩΝ ΟΡΩΝ: «σώφρονες - ακόλαστοι, πρᾶοι - ὀργίλοι» «Σώφρονες»: είναι αυτοί που δείχνουν εγκράτεια και αντιστέκονται στις επιθυμίες τους, ενώ κρατιούνται συστηματικά μακριά από τις σωματικές ηδονές. **«Ακόλαστοι»:** αυτοί αντίθετα, αφήνονται στις επιθυμίες και στις σωματικές ηδονές ξεπερνώντας τα όρια του μέτρου. **«Πρᾶοι»:** είναι οι άνθρωποι που αντιδρούν συγκρατημένα και με ηρεμία στα συναισθήματα οργής. **«Ὀργίλοι»:** αυτοί αντίθετα, δεν μπορούν να χαλιναγωγήσουν την οργή τους, ξεσπούν και αντιδρούν με βίαιο πολλές φορές τρόπο.

6. Ο ΟΡΟΣ «ἔξις»

Στην ενότητα αυτή εμφανίζεται μια νέα έννοια, η έννοια της λέξης «ἔξις». Η λέξη αυτή ετυμολογικά ερμηνεύεται ως εξής: παράγεται από το θέμα του μέλλοντα του ρήματος «ἔχω» και συγκεκριμένα από το σεχ- < heχ- < ἐχ + την παραγωγική κατάληξη -σις, η οποία δηλώνει ενέργεια. Αρχική σημασία της λέξης είναι το να κατέχει κανείς συνέχεια κάτι που έχει αποκτήσει. Για τον Αριστοτέλη η λέξη απέκτησε ηθικό περιεχόμενο: είναι τα μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα μας, που αποκτιούνται με την επίμονη άσκηση και επανάληψη κάποιων ενεργειών. Οι «ἔξεις» είναι ένα από τα «γινόμενα ἐν τῇ ψυχῇ». Τα άλλα δύο είναι τα πάθη και οι δυνάμεις. Πάθη (πχ. επιθυμία, οργή, φόβος, χαρά, φιλία, μίσος) είναι όσα έχουν ως αποτέλεσμα την ευχαρίστηση ή τη δυσaréσκεια. Οι δυνάμεις είναι οι δυνατότητες συμμετοχής στα πάθη, οι οποίες δεν αρκούν από μόνες τους για να χαρακτηριστεί κάποιος καλός ή κακός. Τα μόνιμα αυτά στοιχεία αποκτιούνται με την επανάληψη μιας πράξης, που συνιστά την ἔξη. Σήμερα η λέξη έχει αποκτήσει ψυχολογικό περιεχόμενο και είναι η συνήθεια ως αποτέλεσμα επανάληψης, μάθησης ή συνεχούς επίδρασης του ίδιου παράγοντα.

7. Η ΧΡΗΣΗ ΤΩΝ ΤΥΠΩΝ «γινόμεθα - γίνονται - πράττοντες - ἐθιζόμενοι»

Με τη χρήση των ρηματικών τύπων που αναφέρονται σε πράξεις, «γινόμεθα - γίνονται - πράττοντες - ἐθιζόμενοι» δηλώνεται ενέργεια, ενώ ο ενεστώτας δηλώνει την επανάληψη. Έτσι δίνεται η ευκαιρία

στον Αριστοτέλη να αποδείξει το βαθμιαίο τρόπο κατάκτησης της αρετής, καθώς και ότι και οι έξεις, όπως και οι αρετές, δεν υπάρχουν εκ φύσεως, αλλά είναι αποτελέσματα κάποιων ενεργειών.

8. Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΠΟΙΟΤΗΤΑΣ ΣΤΙΣ ΕΝΕΡΓΕΙΕΣ ΜΑΣ: «Διὸ δεῖ τὰς ἐνεργείας ποιὰς ἀποδιδόναι.»

Και σ' αυτό το σημείο καθοριστικός είναι ο ρόλος της επανάληψης, που πρέπει να γίνεται με ποιότητα, ώστε να προσδίδει την ανάλογη ποιότητα και στα μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα μας. Ο φιλόσοφος επανέρχεται στην άποψή του ότι ενάρετες πράξεις λέγονται όχι μόνον αυτές που μοιάζουν με τις πράξεις των ενάρετων ανθρώπων, αλλά αυτές που γίνονται και με τον τρόπο που τις κάνουν οι ενάρετοι άνθρωποι. (Για τους αναγκαίους όρους ώστε να χαρακτηριστεί μία πράξη ενάρετη βλέπε Ενότητα 2η, Ενότητα 6η και Ενότητα 10η των «Ηθικών Νικομαχείων».)

9. Η ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΑΞΙΑ ΤΟΥ ΕΘΙΣΜΟΥ: «οὐ μικρὸν οὖν ... μᾶλλον δὲ τὸ πᾶν.»

Ο Αριστοτέλης θεωρεί ότι ο εθισμός και η απόκτηση μόνιμων στοιχείων του χαρακτήρα μας έχει πολύ μεγάλη παιδαγωγική αξία. Γι' αυτό και εισάγει στην ενότητα αυτό το παιδαγωγικό του σχόλιο. Θεωρεί λοιπόν, ότι ο άνθρωπος πρέπει να συνηθίζει από μικρός σε ηθικές ενέργειες, για να φτάσει στην κατάκτηση των ηθικών αρετών. Μάλιστα, αυτή η διαδικασία πρέπει να ξεκινήσει από πολύ μικρή ηλικία, γιατί τότε συντελείται η διαμόρφωση της ηθικής του συνείδησης. Το φυσικό, οικογενειακό και κοινωνικό περιβάλλον του παιδιού παίζει καθοριστικό ρόλο στη σωματική, συναισθηματική, ψυχική και πνευματική ανάπτυξή του. Επιπλέον, επειδή η διαδικασία αυτή απαιτεί πολύ χρόνο, κρίνεται σωστό να ξεκινήσει όσο γίνεται πιο γρήγορα. Οι παιδαγωγικές αυτές αντιλήψεις του Αριστοτέλη συμφωνούν με τις σύγχρονες και φαίνεται ότι έπαιξαν και παίζουν σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της σύγχρονης αντίληψης για την αγωγή.

ΑΙΣΘΗΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ

Αναλογίες «οὕτω δὴ καὶ» «ὁμοίως δὲ»

Αντιθέσεις: τονίζουν τους δύο αντίθετους τρόπους συμπεριφοράς «οἱ μὲν δίκαιοι οἱ δὲ ἄδικοι» «φοβεῖσθαι ἢ θαρρεῖν» «οἱ μὲν ἀνδρείοι οἱ δὲ δειλοὶ» «οἱ μὲν σώφρονες ... οἱ δ' ἀκόλαστοι» «οἱ μὲν πρᾶοι ... οἱ δ' ὀργίλοι» «οἱ μὲν ἐκ τοῦ οὕτως ἢ οἱ δὲ ἐκ τοῦ οὕτως»

Χιαστό σχήμα «ἐθιζόμενοι φοβεῖσθαι ἢ θαρρεῖν οἱ μὲν ἀνδρείοι οἱ δὲ δειλοὶ»

Σχήμα από κοινού «γινόμεθα οἱ μὲν δίκαιοι ... οἱ δὲ δειλοὶ (γινόμεθα)» «οἱ μὲν γὰρ σώφρονες καὶ πρᾶοι γίνονται, οἱ δ' ἀκόλαστοι καὶ ὀργίλοι (γίνονται)» «οἱ μὲν ἐκ τοῦ οὕτως ἐν αὐτοῖς ἀναστρέφονται, οἱ δὲ ἐκ τοῦ οὕτως (ἀναστρέφονται)»

Σχήμα υπερβατό «ὁμοίως δὲ καὶ περὶ τὰς ἐπιθυμίας ἔχει»

Παρόλο που ο λόγος του Αριστοτέλη είναι γενικά λιτός, στην τελευταία περίοδο του κειμένου («οὐ μικρὸν οὖν ... μᾶλλον δὲ τὸ πᾶν») επιλέγει να συσσωρεύσει μια σειρά εκφραστικών μέσων, προκειμένου να καταδείξει την εξαιρετικά μεγάλη σημασία του εθισμού στην ηθική διαπαιδαγώγηση των παιδιών:

σχήμα επιδιόρθωσης: «οὐ μικρὸν οὖν ... μᾶλλον δὲ τὸ πᾶν» **σχήμα λιτότητας:** «οὐ μικρὸν» **σχήμα ἄρσης – θέσης:** «οὐ μικρὸν ... ἀλλὰ πάμπολυ» **υπερβολή:** «τὸ πᾶν» **ανιούσα κλιμάκωση:** «οὐ μικρὸν -> πάμπολυ -> τὸ πᾶν»

ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΚΑ ΚΑΙ ΟΜΟΡΡΙΖΑ ΣΤΗ ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ

ἔχει < ἔχω: ἔξη, ἐξή, σχέση, σχήμα, σχεδόν, ἄσχετος, σχετικός, οχυρός, ἐξοχή, ἐσοχή, ἀποχή, κατοχή, συνοχή, ἐποχή, περιοχή, παροχή, πάροχος, ἡνίοχος, διπλωματούχος, δικαίουχος, συνταξιούχος, προνομιούχος, περιέκτης, περιεκτικός, καχεκτικός, καχεξία, ευεξία, πλεονεξία, μειονεξία, ἐχεμύθεια, ἀνακωχή

συνάλλαγμασι < σύν + ἀλλάττω: ἀλλαγὴ, ἀλλαγμᾶ, ἀλλαξιά, συνδιαλλαγὴ, συναλλαγὴ, παραλλαγὴ, ἐναλλαγὴ, ἀπαλλαγὴ, συνάλλαγμα, ἀλλαξοπιστία, μισαλλόδοξος

δειλοὶ < δειλιάω -ῶ: δειλία, δειλός, δειλιασμός, δειλά

ἐπιθυμίας < ἐπὶ + θυμῶ: θυμός, θυμικός, θυμοειδής, θυμηδία, ἐπιθυμία, ἀπροθυμία, προθυμία, λιποθυμία, πρόθυμος, ἀπρόθυμος, εὐθυμος, θυμόσοφος, οὐθυμνος

ὀργᾶς < ὀργή: ὀργιο, ὀργιαστικός, ὀργασμός, ὀργασμικός, ἐξοργιστικός

ἀναστρέφονται < ἀνά + στρέφομαι: στροφή, ἀποστροφή, διαστροφή, καταστροφή, μεταστροφή, περιστροφή, ἀποστροφή, ἀναστροφή, ἀντιστροφή, ἀνάστροφος, περιστροφος, ἀπόστροφος, εὐστροφος,

ευστροφία, αντίστροφος, διάστρεμμα, στρόβιλος, στροβίλισμα, στραβός, στρίψιμο, στριφτός, στρεψόδικος στριφογύρισμα, στρίφωμα

νέων < νέος: νεαρός, νεοσσός, νεότητα, νιότη, νεολαία, νεόκοπος, νεόπλουτος, νεόδημος, νεοελληνικός, νεογέννητος, νεογνό

Ερωτήσεις στην 4^η ενότητα

1. α) Πώς εισάγει ο Αριστοτέλης το νέο μέρος του συλλογισμού του και ποια σημεία της επιχειρηματολογίας του διασαφηνίζει;
β) Ποια συλλογιστική μέθοδο ακολουθεί και σε ποιο συμπέρασμα καταλήγει;
2. Να επισημάνετε τα αντιθετικά ζεύγη που σχηματίζουν μέσα στο κείμενο οι ηθικές αρετές με τις αντώνυμους τους έννοιες (κακίες).
3. Ο Αριστοτέλης χρησιμοποιεί στην ενότητα πολλές φορές τα ρήματα **ἐθίζομαι**, **πράττω** και **γίνομαι** σε διάφορους τύπους. Να εξηγήσετε ποια σημασία έχει η επαναλαμβανόμενη χρήση των συγκεκριμένων ρημάτων και η χρονική τους βαθμίδα στη δόμηση της επιχειρηματολογίας του φιλοσόφου για την απόκτηση της ηθικής αρετής.
4. **Καὶ ἐνὶ δὴ λόγῳ ἐκ τῶν ὁμοίων ἐνεργειῶν αἱ ἕξεις γίνονται:** Να εντοπίσετε τη νέα αριστοτελική έννοια που περιέχεται στο χωρίο και να δώσετε τον ορισμό της με τη βοήθεια του κειμένου της ενότητας.
5. Ποιο ρόλο παίζει η ηθική πράξη και η συμπεριφορά του ανθρώπου, γενικότερα σε όλες τις περιστάσεις της (καθημερινής) ζωής, στην απόκτηση της ηθικής αρετής; Να στηρίξετε την απάντησή σας σε χωρία του κειμένου.
6. Να αναλύσετε με λίγα λόγια τα χωρία της ενότητας στα οποία φαίνεται ότι η ηθική αρετή είναι κοινωνική αρετή.
7. **οὐ μικρὸν οὖν ... μᾶλλον δὲ τὸ πᾶν:** Να εξηγήσετε αν συμφωνείτε με την άποψη του Αριστοτέλη και αν έχει, κατά τη γνώμη σας, κάποια σημασία για την αγωγή της νέας γενιάς σήμερα.

Λεξιλογικές ασκήσεις

1. **συναλλάγμασι:** α) Ποια είναι η σημασία της λέξης στο κείμενο; β) Με βάση την ετυμολογία της να δικαιολογήσετε τη σημερινή σημασία της λέξης.
2. **ἀκόλαστος:** α) Ποια είναι η αρχική σημασία της λέξης; β) Ποιες σημασίες έχει στη νέα ελληνική;
3. **ἕξεις:** α) Να δικαιολογήσετε τη σημασία της λέξης στο κείμενο με βάση την ετυμολογία της. β) Τι σημαίνουν οι φράσεις : «**ψεύδεται καθ' ἑξίν**» και «**ἕξεις, δευτέρα φύσις**»;
4. Με ποιες λέξεις του κειμένου παρουσιάζουν ετυμολογική συγγένεια οι λέξεις: **στρεβλός, ευεξία, παμπληθής, ποιότητα;**
5. **δεινοῖς:** Να γράψετε ονοματικά σύνολα που να αποδίδουν τις διάφορες σημασίες της λέξης.

ΕΝΟΤΗΤΑ 5η (Β3, 1-2) : Η ΠΡΑΓΜΑΤΩΣΗ ΤΗΣ ΗΘΙΚΗΣ ΑΡΕΤΗΣ ΣΥΝΕΠΑΓΕΤΑΙ ΕΥΧΑΡΙΣΤΗΣΗ ΓΙΑ ΤΟΝ ΑΝΘΡΩΠΟ

ΚΕΙΜΕΝΟ	ΔΟΜΗ	ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ
Σημείον δὲ δεῖ ποιεῖσθαι τῶν ἕξεων τὴν ἐπιγινομένην ἡδονὴν ἢ λύπην τοῖς ἔργοις· ὁ μὲν γὰρ ἀπεχόμενος τῶν σωματικῶν ἡδονῶν καὶ αὐτῷ τούτῳ χαίρων σῶφρων, ὁ δ' ἄχθόμενος ἀκόλαστος, καὶ ὁ μὲν ὑπομένων τὰ δεινὰ καὶ χαίρων ἢ μὴ λυπούμενός γε ἀνδρεῖος, ὁ δὲ λυπούμενος δειλός. περὶ ἡδονὰς γὰρ καὶ λύπας ἐστὶν ἡ ἠθικὴ ἀρετὴ· διὰ μὲν γὰρ τὴν ἡδονὴν τὰ φαῦλα πράττομεν, διὰ δὲ τὴν λύπην τῶν καλῶν ἀπεχόμεθα. διὸ δεῖ ἡχθαί πως εὐθὺς ἐκ νέων, ὥς ὁ Πλάτων φησὶν, ὥστε χαίρειν τε καὶ λυπεῖσθαι οἷς δεῖ· ἡ γὰρ ὀρθὴ παιδεία αὕτη ἐστίν.	Τα συναισθήματα που ακολουθούν τις πράξεις μας αποτελούν το κριτήριο ότι έχουν διαμορφωθεί τα μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα μας («ἕξεις») – Παραδείγματα. Συσχετισμός της ηθικής αρετῆς με τα συναισθήματα – Συμπέρασμα. Απόψεις του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη για το ρόλο της αγωγῆς στη διαμόρφωση των μόνιμων στοιχείων του χαρακτήρα μας.	Πρέπει λοιπόν να ορίσουμε ως αποδεικτικό σημάδι ότι έχουν πια διαμορφωθεί οι ἕξεις την ευχαρίστηση ή τη δυσaréσκεια που συνοδεύει τις πράξεις μας· αυτός δηλαδή που απέχει από τις σωματικές ηδονές και χαίρεται γι' αυτό είναι συνετός, ενώ αυτός που δυσανασχετεί είναι ακρατής, και αυτός που υπομένει τα δεινά και χαίρεται ή τουλάχιστον δε λυπάται είναι ανδρεῖος, ενώ αυτός που λυπάται είναι δειλός. Γιατί η ηθική αρετή έχει σχέση με τις ηδονές και τις λύπες· γιατί για χάρη της ηδονῆς κάνουμε τιποτένια πράγματα και εξαιτίας της λύπης απέχουμε από τα ωραία πράγματα. Γι' αυτό πρέπει να έχουμε πάρει εκείνη την αγωγή από την πιο μικρή ηλικία, όπως λέει ο Πλάτωνας, που θα μας κάνει να χαιρόμαστε και να λυπούμαστε για όσα πρέπει· γιατί αυτή είναι η σωστή παιδεία.

1. «Σημείον δὲ ... τοῖς ἔργοις» ΚΑΙ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ ΠΟΥ ΑΠΟΔΕΙΚΝΟΥΝ ΤΗ ΘΕΣΗ.

Ο Αριστοτέλης διατυπώνει τη θέση ότι τα ευχάριστα ή δυσάρεστα συναισθήματα που συνοδεύουν τις πράξεις μας αποτελούν το κριτήριο ότι έχουν διαμορφωθεί μέσα μας τα μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα μας. Όταν λοιπόν κάνουμε ενάρετες πράξεις και εξαιτίας αυτών αισθανόμαστε ευχαρίστηση, αυτό σημαίνει ότι η αρετή αποτελεί μόνιμο χαρακτηριστικό μας. Γι αυτό η τέτοια είδους ηδονή αποτελεί αγαθό για το οποίο δεν πρέπει να αδιαφορούμε. Άλλωστε αυτή είναι και η επιβράβευση για τις ηθικές πράξεις μας. Από την άλλη, η λύπη που αισθανόμαστε, όταν πράττουμε ενάρετα, αποδεικνύει ότι δεν έχουμε κάνει κτήμα μας την αρετή, δεν είμαστε ενάρετοι, αλλά ακόλαστοι. Για να αποδείξει τη θέση αυτή ο φιλόσοφος χρησιμοποιεί τα ακόλουθα παραδείγματα:

1^ο παράδειγμα («ὁ μὲν γὰρ ἀπεχόμενος ... ἀκόλαστος»): αν κάποιος κρατιέται μακριά από τις σωματικές ηδονές και αυτό του προκαλεί ευχάριστα συναισθήματα, τότε έχει αποκτήσει ένα μόνιμο στοιχείο του χαρακτήρα του και είναι σῶφρων, ενώ αν σε κάποιον η αποχή αυτή προκαλεί δυσάρεστα συναισθήματα, τότε έχει διαμορφώσει ένα άλλο μόνιμο στοιχείο του χαρακτήρα του και είναι ακόλαστος. Επομένως, δεν αρκεί να απέχει κανείς από τις σωματικές ηδονές για να χαρακτηρίζεται σῶφρων. Τον χαρακτηρισμό αυτόν τον δικαιούται μόνο εάν η αποχή αυτή του προκαλεί ευχάριστα συναισθήματα.

Για να γίνει πιο κατανοητό το παράδειγμα, καλό είναι να διευκρινιστούν τα εξής:

«**ἡδονή**»: είναι το ευχάριστο συναίσθημα, η ηθική ικανοποίηση, η ανώτερη ηδονή που ολοκληρώνει τον άνθρωπο και δεν προκαλείται από σωματικό ερέθισμα. Για το ευχάριστο συναίσθημα που προκαλείται από σωματικό ερέθισμα, ο Αριστοτέλης χρησιμοποιεί τον όρο «σωματικά ἡδοναί», όταν ο Αριστοτέλης μιλά για αποχή από τις σωματικές ηδονές («**ἀπεχόμενος τῶν σωματικῶν ἡδονῶν**»), δεν εννοεί την πλήρη αποχή από αυτές, αλλά την αποχή από τις υπερβολικές σωματικές ηδονές, την ἔμμετρη απόλαυσή τους. Η πλήρης αποχή είναι κατά το φιλόσοφο κακία και αναισθητος αυτός που απέχει πλήρως από αυτές.

«**λύπη**»: είναι το δυσάρεστο συναίσθημα,

«σώφρων»: είναι αυτός που χρησιμοποιεί τη σκέψη του ώστε να ενεργεί σωστά, ο εγκρατής, αυτός που τηρεί το μέτρο. Η αποχή από τις σωματικές ηδονές του προκαλεί ευχάριστα συναισθήματα, γιατί μπορεί και επιβάλλεται πάνω σ' αυτές και αποδεικνύει στον εαυτό του την ισχυρή του θέληση,

«ἀκόλαστος»: είναι αυτός που απέχει από τις σωματικές ηδονές, επιβάλλεται πάνω σ' αυτές, αλλά η αποχή αυτή του δημιουργεί δυσάρεστα συναισθήματα. Λυπάται, όταν δεν μπορεί να ικανοποιήσει τις επιθυμίες του για απόλαυση των σωματικών ηδονών.

2^ο παράδειγμα («καὶ ὁ μὲν ὑπομένων ... δειλός»): αν κάποιος υπομένει τους κινδύνους της μάχης ή τις αντιξοότητες της ζωής και αυτό του προκαλεί ευχάριστα ή τουλάχιστον όχι δυσάρεστα συναισθήματα, τότε έχει αποκτήσει ένα μόνιμο στοιχείο του χαρακτήρα του και είναι ανδρείος. Αν όμως υπομένει τους κινδύνους με δυσαρέσκεια, τότε έχει διαμορφώσει ένα άλλο μόνιμο στοιχείο του χαρακτήρα του και είναι δειλός.

Ας διευκρινίσουμε τώρα τους εξής όρους:

«άνδρειος»: αισθάνεται ικανοποίηση, χαρά, όταν αντιμετωπίζει τα δεινά. Αυτό δε σημαίνει ότι δε νιώθει το συναίσθημα του φόβου, αλλά μπορεί και επιβάλλεται πάνω σ' αυτό και το ξεπερνά κι αυτό είναι στοιχείο της αρετής, «δειλός»: λυπάται, όταν βρίσκεται αντιμέτωπος με τις δυσκολίες, και νιώθει υπερβολικό φόβο στην αντιμετώπιση των κινδύνων. Ο φόβος του υπερβαίνει τα όρια του μέτρου και δεν μπορεί να τον ξεπεράσει. Αυτό είναι στοιχείο της κακίας.

2. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ: «Περὶ ἡδονὰς γὰρ καὶ λύπας ἐστὶν ἡ ἠθικὴ ἀρετή·»

Τα παραδείγματα που αναφέρθηκαν προηγουμένως οδηγούν τον Αριστοτέλη στη διατύπωση του συμπεράσματός του, ότι η ηθική αρετή συνδέεται με τα ευχάριστα και τα δυσάρεστα συναισθήματα. Δεν αρκεί, λοιπόν, να κάνει κάποιος ηθικές πράξεις για να θεωρηθεί ότι έχει κατακτήσει τις ηθικές αρετές, αλλά και να βιώνει ευχάριστα συναισθήματα μέσα από αυτές. Αν οι πράξεις αυτές δεν προκαλούν χαρά αλλά είναι αποτέλεσμα επιβολής και καταναγκασμού και προκαλούν δυσάρεστα συναισθήματα, δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ηθικά ενάρετος αυτός που τις πράττει. Ο Αριστοτέλης, λοιπόν, δεν αναφέρεται στο συνεχή εσωτερικό αγώνα που απαιτείται για την κατάκτηση των ηθικών αρετών, αλλά τονίζει ότι αυτές δημιουργούν ευχάριστα συναισθήματα στον ηθικό άνθρωπο. Η αρετή δηλαδή ρυθμίζει τα συναισθήματα της ηδονής και της λύπης στην ψυχή του ανθρώπου και θέτει μέτρο σε αυτά. Σ' αυτό το σημείο, μάλιστα, με τη σύνδεση ηθικής και συναισθημάτων, διαφαίνονται και κάποια στοιχεία ψυχολογίας, της οποίας ο Αριστοτέλης έθεσε τις βάσεις και θεωρείται θεμελιωτής της.

3. ΣΤΑΣΗ ΟΣΩΝ ΔΕΝ ΚΑΤΕΧΟΥΝ ΤΙΣ ΗΘΙΚΕΣ ΑΡΕΤΕΣ: «διὰ μὲν γὰρ τὴν ἡδονὴν ... τῶν καλῶν ἀπεχομέθα.»

Ο Αριστοτέλης αιτιολογεί στο σημείο αυτό το προηγούμενο συμπέρασμα. Εδώ χρησιμοποιεί τον όρο «**ἡδονή**» με την αρνητική σημασία της. Σημαίνει, δηλαδή, την άμετρη επιθυμία, τον ακόρεστο πόθο. Όσοι έχουν διαμορφώσει κακές «ἔξεις» και, επομένως, δεν έχουν κατακτήσει τις ηθικές αρετές, πράττουν τιποτένιες και ασήμαντες πράξεις, γιατί αυτές τους δημιουργούν ευχάριστα συναισθήματα. Αντίθετα, αποφεύγουν τις ηθικές πράξεις, για να αποφύγουν να βιώσουν δυσάρεστα συναισθήματα.

4. ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΩΝ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΩΝ ΠΟΥ ΒΙΩΝΟΥΝ ΑΥΤΟΙ ΠΟΥ ΚΑΤΕΧΟΥΝ ΚΑΙ ΑΥΤΟΙ ΠΟΥ ΔΕΝ ΚΑΤΕΧΟΥΝ ΤΙΣ ΗΘΙΚΕΣ ΑΡΕΤΕΣ ΜΕ ΤΗΝ ΕΚΤΕΛΕΣΗ ΜΙΑΣ ΗΘΙΚΗΣ ΠΡΑΞΗΣ:

Όσοι κατέχουν τις ηθικές αρετές	• βιώνουν ευχάριστα συναισθήματα με την εκτέλεση μιας ηθικής πράξης και γι αυτό τις επιδιώκουν, • βιώνουν δυσάρεστα συναισθήματα με την εκτέλεση μιας μη ηθικής πράξης (η άποψη αυτή αφήνεται να εννοηθεί από τα συμφραζόμενα).
Όσοι δεν κατέχουν τις ηθικές αρετές	• βιώνουν δυσάρεστα συναισθήματα με την εκτέλεση μιας ηθικής πράξης και γι αυτό τις αποφεύγουν, • βιώνουν ευχάριστα συναισθήματα με την εκτέλεση μιας μη ηθικής πράξης.

5. Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ «ἡδονή» ΣΤΟ ΚΕΙΜΕΝΟ:

Στο κείμενο η λέξη «ἡδονή» αναφέρεται σε δύο σημεία με δύο διαφορετικές σημασίες. Στην αρχή του κειμένου («... τὴν ἐπιγινομένην ἡδονὴν ἢ λύπην τοῖς ἔργοις») αποκτά τη σημασία των «καλῶν» ηδονών,

οι οποίες επιφέρουν έλλογη χαρά και ικανοποίηση στον άνθρωπο εξαιτίας των ηθικών του πράξεων και συντείνουν στη διατήρηση της μεσότητας και του ορθού λόγου. Στο τέλος του κειμένου («διὰ μὲν γὰρ τὴν ἡδονὴν τὰ φαῦλα πράττομεν») η ηδονή ανήκει στην κατηγορία των «κακών» ηδονών, που ξεπερνούν τα όρια του μέτρου, βρίσκονται στην υπερβολή της απόλαυσης των παθών, κυριαρχούν στη λογική του ανθρώπου και τον απομακρύνουν από την αρετή. Για τον Αριστοτέλη έχει τεράστια σημασία η «**ήδονή**» στη ζωή του ανθρώπου. Επειδή, λοιπόν, αυτή ακολουθεί τις πράξεις μας και αποτελεί την επιβράβευσή μας γι αυτές, πρέπει να αισθανόμαστε την «**καλή**», την ανώτερη ηδονή και να την επιλέγουμε, για να οδηγηθούμε στην ηθική αρετή. Ικανοί να τη διακρίνουμε και να την επιλέξουμε από τις «κακές» ηδονές θα γίνουμε μόνο με την ορθή παιδεία.

6. ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΣ: ΟΙ ΗΘΙΚΕΣ ΠΡΑΞΕΙΣ ΣΥΝΟΔΕΥΟΝΤΑΙ ΚΑΙ ΠΡΕΠΕΙ ΝΑ ΣΥΝΟΔΕΥΟΝΤΑΙ ΠΑΝΤΟΤΕ ΑΠΟ ΕΥΧΑΡΙΣΤΑ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΑ;

Μας προβληματίζει η θέση του Αριστοτέλη ότι οι ηθικές πράξεις πρέπει να συνοδεύονται από ευχάριστα συναισθήματα κι αυτό, γιατί υπάρχουν περιπτώσεις στις οποίες κάτι τέτοιο δεν ισχύει. Πρέπει, λοιπόν, να θεωρήσουμε ότι σ' αυτές τις περιπτώσεις δεν κατέχουμε τις ηθικές αρετές; Για παράδειγμα, όταν δείχνουμε τη συμπαράστασή μας στις συμφορές των άλλων, είναι λογικό να επηρεαστούμε από αυτές και να νιώσουμε δυσάρεστα συναισθήματα. Αυτό όμως δε σημαίνει ότι δε διαπνεόμαστε από την αρετή της φιλανθρωπίας. Επίσης, όταν κάνουμε μια δίκαιη πράξη, είναι δυνατό να νιώσουμε ένα δυσάρεστο συναίσθημα, γιατί είμαστε υποχρεωμένοι να βλάψουμε κάποιον στην προσπάθειά μας να απονείμουμε δικαιοσύνη. Αυτό όμως δε σημαίνει ότι δεν είμαστε δίκαιοι. Τον ίδιο προβληματισμό είχε και ο Αριστοτέλης, ο οποίος γράφει γι' αυτό το θέμα στα «Ηθικά Νικομάχεια»: «οὐ δὴ ἐν ἀπάσαις ταῖς ἀρεταῖς τὸ ἡδέως ἐνεργεῖν ὑπάρχει, πλὴν ἐφ' ὅσον τοῦ τέλους ἐφάπτεται» (= **δεν είναι δυνατόν σε όλες γενικά τις αρετές η ενέργεια να συνοδεύεται από ευχάριστο συναίσθημα παρά μόνο όταν η ενέργεια πετυχαίνει το σκοπό της**). Βέβαια, η διευκρίνιση αυτή του φιλοσόφου δε μας δίνει μια ικανοποιητική απάντηση στον παραπάνω προβληματισμό.

7. Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΑΓΩΓΗΣ, ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ ΚΑΙ ΤΟΝ ΠΛΑΤΩΝΑ, ΣΤΗ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΩΝ ΜΟΝΙΜΩΝ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ ΤΟΥ ΧΑΡΑΚΤΗΡΑ ΜΑΣ: «Διὸ δεῖ ... αὕτη ἐστίν.»

Ο Αριστοτέλης συμφωνεί με τον Πλάτωνα (στους «Νόμους») και διατυπώνει κι ο ίδιος τη θέση ότι στη διαμόρφωση των μόνιμων στοιχείων του χαρακτήρα μας σημαντικό ρόλο παίζει η ορθή αγωγή και ιδιαίτερα από πολύ μικρή ηλικία. Το ανθρώπινο περιβάλλον του παιδιού (γονεῖς και δάσκαλοι), πρέπει από νωρίς να επεμβαίνει, να καθοδηγεί, να του υποδεικνύει τις πράξεις για τις οποίες πρέπει να νιώθει ευχάριστα συναισθήματα και να το βοηθήσει να ασκηθεί σ' αυτές. Με την επιβράβευση των ηθικών πράξεων και την αποδοκιμασία των μη ηθικών πράξεων θα το βοηθήσει να επιδιώκει μόνο τις πρώτες, αφού μόνο αυτές θα του προσφέρουν τη χαρά της επιβράβευσης, συναίσθημα που προτιμά να αισθάνεται κάθε άνθρωπος. Έτσι, θα επέλθει ο εθισμός σε ενάρετες-ηθικές πράξεις, ο οποίος θα συνεχιστεί και σε μεγαλύτερες ηλικίες, μέχρι να διαμορφωθούν τα μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα.

8. ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΤΩΝ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΩΝ ΑΝΤΙΛΗΨΕΩΝ ΤΟΥ ΠΛΑΤΩΝΑ ΚΑΙ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ ΜΕ ΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ

Η σύγχρονη παιδαγωγική αποδέχεται την άποψη ότι ο άνθρωπος πρέπει να διαπαιδαγωγείται από πολύ μικρή ηλικία. Επίσης, αναγνωρίζει την αξία και τη συμβολή της ηθικής επιβράβευσης. Διάσταση απόψεων μπορούμε να παρατηρήσουμε ως προς το χαρακτήρα της αγωγής: η πλατωνική αγωγή έχει χαρακτήρα περισσότερο αυταρχικό. Οι φορείς αγωγής προσπαθούν να επιβάλλουν στο παιδί τις δικές τους επιλογές και δεν το αφήνουν να ενεργήσει ελεύθερα. Αντίθετα, η σύγχρονη παιδαγωγική προωθεί την ελεύθερη και ενεργητική συμμετοχή του παιδιού στη διαδικασία της αγωγής. Αυτό πρέπει να αφήνεται να αναπτύξει ελεύθερα την προσωπικότητά του, να κάνει τις επιλογές του, να αναλαμβάνει την ευθύνη τους και να μαθαίνει μέσα από τα λάθη του. Ο ρόλος των φορέων αγωγής είναι να το καθοδηγήσουν και να το προστατέψουν από σημαντικές παρεκτροπές χωρίς να επιβάλλουν συμπεριφορές.

9. Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΑΡΕΤΗΣ

Για άλλη μια φορά στο κείμενο του Αριστοτέλη διαφαίνεται η κοινωνική διάσταση της αρετής, καθώς η πόλη (μέσω των νομοθετών), αλλά και η οικογένεια και το στενό κοινωνικό περιβάλλον είναι αυτοί που έχουν την ευθύνη για την κατάκτηση της ηθικής αρετής από τους ανθρώπους. **Η αρετή, λοιπόν, έχει**

κοινωνικό χαρακτήρα, επειδή: οι πράξεις μας συντελούνται μέσα **στο κοινωνικό περιβάλλον** και **έχουν αντίκτυπο στον κοινωνικό περίγυρο**, ο κοινωνικός περίγυρος προσδιορίζει το πόσο ηθικές είναι οι πράξεις μας και μας αποδίδει ηθικούς χαρακτηρισμούς σύμφωνα με αυτές, κάθε κοινωνία - πολιτεία αξιολογεί ποιες πράξεις είναι ηθικές και μας υποχρεώνει με την παιδεία και την αγωγή να τις ακολουθήσουμε.

ΑΙΣΘΗΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ

Προκειμένου ο Αριστοτέλης να τονίσει τα ευχάριστα και δυσάρεστα συναισθήματα που ακολουθούν τις ηθικές και μη ηθικές πράξεις και για να διαφοροποιήσει τα χαρακτηριστικά που αντιστοιχούν σε όσους διαθέτουν και σε όσους δε διαθέτουν τις ηθικές αρετές, συσσωρεύει **ζεύγη αντιθετικών εννοιών**: - **ήδονη ≠ λύπη**, - **χαίρων ≠ άχθόμενος**, - **σώφρων ≠ ακόλαστος**, - **άνδρειος ≠ δειλός**, **φαύλα ≠ καλά**, - **χαίρω ≠ λυπούμαι**

ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΚΑ ΚΑΙ ΟΜΟΡΡΙΖΑ ΣΤΗ ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ

σημείον < σημαίνω: σήμα, σημείο, σημάδι, σημαδιακός, σημαία, σήμανση, σήμαντρο, σημασία, σημασιολογία, σημείωση, σημείωμα, σημειολογία, αξιοσημείωτος, πρόσημο, παράσημο, ένσημο, γραμματόσημο, χαρτόσημο, βιβλιόσημο, επίσημος, άσημος, διάσημος, δίσημος, αμφίσημος, πολύσημος, σηματοδότης, σηματοδότηση, σημαδιακός, επισήμανση, προσήμανση, σημαντικός, ασήμαντος

ήδονη < ήδομαι (= ευχαριστιέμαι): ηδονή, ηδονικός, ηδονιστής, ηδονοβλεψία, ηδυπάθεια, ηδύποτο (= λικέρ), αηδία

λύπη < λυπέομαι –οὔμαι: λυπηρός, λυπητερός, λύπηση, περίλυπος, συλλυπητήριος, αλύπητα, αξιολύπητος

άχθόμενος < ἄχθομαι: άχθος, άχθοφόρος, επαχθής, σειςάχθεια, άγχος, άγχונה

υπομένων < ὑπὸ + μένω: υπομονή, διαμονή, επιμονή, εμμονή, παραμονή, προσμονή, επίμονος, ανυπόμονος, έμμονος, υπομονετικός, μόνιμος, μονιμότητα, μοναχός

ἦχθαι < ἄγομαι: αγωγή, διαγωγή, αναγωγή, παραγωγή, εξαγωγή, εισαγωγή, συναγωγή, απαγωγή, καταγωγή, προαγωγή, προσαγωγή, επαγωγή, αγωγός, παράγωγος, παραγωγός, νηπιαγωγός, ανάγωγος, εισαγωγέας, εξαγωγέας, υδραγωγείο, αγωγή, αγωγιάντης, αγωγήμος, αρχηγός, κυνηγός, χορηγός, λοχαγός, στρατηγός, οδηγός, ξεναγός, αγώνας, αγωνιστικός, αγωνία, αγρός, αγρότης, άγημα, αγέλη, άξιος, αξία, αξιόμαχος, άξονας, άξονικός, ακτίνα

όρθη < (επίθ.) όρθός: όρθιος, ορθώνω, κατορθώνω, επανορθώνω, διορθώνω, διόρθωση, επιδιόρθωση, επανόρθωση, παλινόρθωση, κατόρθωμα, αδιόρθωτος, ακατόρθωτος, διορθωτής, ορθολογισμός, ορθολογιστής

Ερωτήσεις στην 5^η ενότητα

1. Με ποιο κριτήριο μπορεί να αποφανθεί κανείς, σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, για την οριστική διαμόρφωση των έξεων;
2. Ποια παραδείγματα χρησιμοποιεί ο Αριστοτέλης για να εξηγήσει το κριτήριο της διαμόρφωσης έξεων; Συμφωνείτε;
3. Ποια είναι η σχέση μεταξύ ηθικής αρετής και λύπης ή ηδονής και πώς την εξηγεί ο Αριστοτέλης; (Πανελλήνιες 2012)
4. Ποια είδη ηδονής φαίνεται να διακρίνει ο Αριστοτέλης σύμφωνα με τα σχόλια του βιβλίου σας;
5. Ποια θεωρεί ο Αριστοτέλης «ορθή» παιδεία; Συμφωνείτε με τα κριτήριά του;
6. **σώφρων, ακόλαστος, άνδρειος, δειλός**: Να δώσετε τον ορισμό καθενός όρου με βάση το κείμενο.
7. **Διὸ δεῖ ... οἷς δεῖ**: Ποιος νομίζετε ότι αποφασίζει με τι «πρέπει» να χαίρονται ή να λυπούνται οι νέοι, σύμφωνα με τον Αριστοτέλη; Η άποψή του θα ήταν χρήσιμη στη σύγχρονη πραγματικότητα;
8. Πώς αντιλαμβάνεσθε την άποψη ότι η πραγμάτωση της ηθικής αρετής συνεπάγεται ευχαρίστηση για τον άνθρωπο; Μήπως κάποτε συμβαίνει και το αντίθετο, δηλαδή εκείνο που «πρέπει» να κάνουμε - το ηθικώς πράττειν - να μας είναι πιο δυσάρεστο; Ο Αριστοτέλης γράφει σχετικά (ΗΝ, 1117b 17-18) ότι: **οὐ δὴ ἐν ἀπάσαις ταῖς ἀρεταῖς τὸ ἡδέως ἐνεργεῖν ὑπάρχει, πλὴν ἐφ' ὅσον τοῦ τέλους ἐφάπτεται** (= δεν είναι λοιπόν δυνατόν να βρει κανείς σε όλες ανεξαιρέτως τις αρετές μια ενέργεια που συνεπάγεται ηδονή, παρά μόνο εφόσον αυτή επιτυγχάνει το σκοπό της). Ποια είναι η δική σας άποψη;

9. Να εντοπίσετε και να αναλύσετε το σημείο του κειμένου στο οποίο φαίνεται ότι η ηθική αρετή συνδέεται με την οργανωμένη πολιτική- κοινωνική ζωή.
10. Ποια είναι η αξία του συναισθήματος στον Αριστοτέλη όπως φαίνεται από την ενότητα;

Λεξιλογικές ασκήσεις

1. **ὀρθή παιδεία**: Ποια είναι η πρώτη σημασία του επιθέτου «ὀρθός»; Με ποια σημασία χρησιμοποιείται στο κείμενο και με ποιες σήμερα;
2. Ο Αριστοτέλης χρησιμοποιεί την έκφραση **ὀρθή παιδεία** και ο Πρωταγόρας αναφερόμενος στην αγωγή των νέων (από την πόλη με τους νόμους) την έκφραση **εὐθύνοισι** (= ισιώνουν). Ποιο είναι το κοινό σημείο αυτών των μεταφορικών εκφράσεων και πώς εξηγείται η σχέση τους με την αγωγή των νέων;
3. Να εντοπίσετε στο κείμενο τις λέξεις που παρουσιάζουν ετυμολογική συγγένεια με τις παρακάτω: **ασήμαντος, επίγονος, αναμονή, επιδείνωση, εποχή, ανεύθυνος**.
4. **ἤχθαι**: Να γράψετε δέκα παράγωγα της λέξης (απλά ή σύνθετα).

ΕΝΟΤΗΤΑ 6η (Β6, 1-4) : ΑΡΕΤΗ ΚΑΘΙΣΤΑ ΤΟΝ ΑΝΘΡΩΠΟ ΙΚΑΝΟ ΝΑ ΕΚΤΕΛΕΣΕΙ ΤΟ ΠΡΟΟΡΙΣΜΕΝΟ ΓΤ' ΑΥΤΟΝ ΕΡΓΟ

ΚΕΙΜΕΝΟ	ΔΟΜΗ	ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ
Δεῖ δὲ μὴ μόνον οὕτως εἰπεῖν, ὅτι ἔξις, ἀλλὰ καὶ ποία τις. ῥητέον οὖν ὅτι πᾶσα ἀρετὴ, οὐ ἂν ἦ ἀρετὴ, αὐτὸ τε εὖ ἔχον ἀποτελεῖ καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ εὖ ἀποδίδωσιν, οἷον ἡ τοῦ ὀφθαλμοῦ ἀρετὴ τὸν τε ὀφθαλμὸν σπουδαῖον ποιεῖ καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ· τῇ γὰρ τοῦ ὀφθαλμοῦ ἀρετῇ εὖ ὁρῶμεν. ὁμοίως ἡ τοῦ ἵππου ἀρετὴ ἵππον τε σπουδαῖον ποιεῖ καὶ ἀγαθὸν δραμεῖν καὶ ἐνεγκεῖν τὸν ἐπιβάτην καὶ μείναι τοὺς πολεμίους. εἰ δὴ τοῦτ' ἐπὶ πάντων οὕτως ἔχει, καὶ ἡ τοῦ ἀνθρώπου ἀρετὴ εἴη ἂν ἡ ἔξις ἀφ' ἧς ἀγαθὸς ἄνθρωπος γίνεται καὶ ἀφ' ἧς εὖ τὸ ἑαυτοῦ ἔργον ἀποδώσει. Πῶς δὲ τοῦτ' ἔσται, ... ὦδ' ἔσται φανερόν, ἐὰν θεωρήσωμεν ποία τίς ἐστίν ἡ φύσις αὐτῆς.	Ο ορισμός της έννοιας της αρετής, απαιτεί να προσδιοριστεί η ειδοποιός διαφορά της. Διεύρυνση του περιεχομένου της αρετής για όλα τα όντα, όπως φαίνεται από δύο παραδείγματα: της αρετής του ματιού και του αλόγου. Κριτήριο ποιότητας της αρετής κάθε πράγματος, άρα και του ανθρώπου, είναι η αποτελεσματικότητά της στην ολοκλήρωση του έργου του. Εισάγεται με ερώτημα ένα νέο θέμα προς διερεύνηση που αφορά τη φύση της αρετής.	<i>Δεν πρέπει λοιπόν να πούμε μόνο έτσι, ότι (η αρετή) είναι συνήθεια, αλλά και τι λογής (συνήθεια) είναι. Πρέπει λοιπόν να πούμε ότι κάθε αρετή, όποιου πράγματος είναι αρετή, και το ίδιο το πράγμα το τελειοποιεί και το βοηθά να εκτελέσει με το σωστό τρόπο το έργο του,</i> <i>όπως για παράδειγμα η αρετή του ματιού κάνει και το (ίδιο) το μάτι αξιόλογο και το έργο του· γιατί βλέπουμε καλά με την αρετή του ματιού. Ομοίως και η αρετή του αλόγου κάνει το άλογο αξιόλογο και ικανό να τρέξει και να κρατήσει τον αναβάτη και να μείνει σταθερό απέναντι στους εχθρούς.</i> <i>Αν λοιπόν αυτό συμβαίνει έτσι σε όλα τα πράγματα, τότε και η αρετή του ανθρώπου θα μπορούσε να είναι η συνήθεια με την οποία ο άνθρωπος γίνεται καλός και με την οποία θα εκτελεί καλά το δικό του έργο.</i> <i>Και με ποιον τρόπο θα γίνει αυτό ... θα γίνει φανερό έτσι, αν δηλαδή εξετάσουμε ποια είναι η φύση της αρετής.</i>

1. Ο ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΕΙΔΟΠΟΙΟΥ ΔΙΑΦΟΡΑΣ ΤΟΥ ΟΡΟΥ «ἀρετή»: «Δεῖ δὲ ... εὖ ἀποδίδωσιν»

Προκειμένου να προσδιοριστεί το περιεχόμενο του όρου «ἀρετή», όπως έχει διδάξει σε άλλο έργο του ο Αριστοτέλης, πρέπει να καθοριστεί:

- α) το **προσεχές** γένος της (genus proximum), δηλαδή το πλησιέστερο σύνολο στο οποίο εντάσσεται και
- β) η **ειδοποιός διαφορά** της (specifica differentia), δηλαδή το ιδιαίτερο γνώρισμα με το οποίο η αρετή διακρίνεται από τις ομογενείς της έννοιες.

Έτσι, για να φτάσει στον καθορισμό του προσεχούς γένους αναφέρει, όπως ήδη έχουμε δει και στην προηγούμενη ενότητα, ότι η αρετή ανήκει στα «έν τῇ ψυχῇ γινόμενα, πάθη, δυνάμεις, ἔξεις».

Πάθη ονομάζει την επιθυμία, την οργή, το φόβο, το θάρρος, το φθόνο, τη χαρά, τη φιλία, το μίσος, τον πόθο, τη ζήλεια, την ευσπλαχνία, όσα δηλαδή ακολουθούνται από ευχαρίστηση ή δυσαρέσκεια. Η αρετή δεν ανήκει στα πάθη, διότι αυτά αποτελούν:

- α) βιολογικές ιδιότητες του ανθρώπου, που υπάρχουν ήδη μέσα μας από τη φύση. Επομένως, δεν μπορεί κανείς να μας επαινέσει ή να μας κατηγορήσει, επειδή τα έχουμε και τα αισθανόμαστε.
- β) «άλογες παρορμήσεις της ψυχής», που δεν χαρακτηρίζουν ακόμα τον άνθρωπο καλό ή κακό, ενώ η αρετή είναι αποτέλεσμα θέλησης και συνειδητής επιλογής που προκύπτει έπειτα από ώριμη σκέψη. Τα πάθη θα ήταν ασήμαντα, αν κάθε άτομο δεν ήταν επίσης προικισμένο από τη φύση, με τη δυνατότητα (δύναμη) συμμετοχής σε αυτά.

Η αρετή δεν ανήκει ούτε στις **δυνάμεις**, που είναι η δυνατότητα, η ικανότητα να αισθανόμαστε τα πάθη. Δεν μπορεί ούτε και σ' αυτή την περίπτωση να μας χαρακτηρίσει κάποιος καλούς ή κακούς, επειδή μπορούμε να τα αισθανόμαστε. Μπορούμε να χαρακτηριστούμε καλοί ή κακοί ανάλογα με το αν κρατάμε σωστή ή όχι στάση απέναντι στα πάθη, αν δηλαδή ακολουθούμε το δρόμο της μεσότητας (σ' αυτό τον όρο, όμως, θα γίνει αναφορά στις επόμενες ενότητες). Από τα παραπάνω λοιπόν, προκύπτει ότι το προσεχές γένος της αρετής είναι οι **ἔξεις** - δηλαδή ο χαρακτήρας που διαμορφώνει ο άνθρωπος

με την στάση που επιλέγει απέναντι στα πάθη - οι οποίες όπως έχουμε αναφέρει σε προηγούμενες ενότητες, είναι αποτέλεσμα επαναλαμβανόμενων ενεργειών και η ποιότητά τους εξαρτάται από την ποιότητα των ενεργειών μας. Άρα δεν αρκεί να χαρακτηρίζουμε τις αρετές έξεις, αφού αυτές διακρίνονται σε καλές και κακές, αλλά να βρούμε το ιδιαίτερο εκείνο γνώρισμα, την ειδοποιό διαφορά που τις διαφοροποιεί από τις άλλες έξεις.

Για τον Αριστοτέλη, λοιπόν, η ειδοποιός διαφορά που κάνει μια έξη αρετή είναι:

α) να κάνει κάθε πράγμα που την έχει («αυτό»), είτε αυτό είναι άνθρωπος είτε ζώο είτε πράγμα, να βρίσκεται στην τέλεια κατάστασή του και

β) να το βοηθά να εκτελεί με σωστό τρόπο το έργο για το οποίο είναι προορισμένο από τη φύση.

Οι θετικές συνέπειες της αρετής στο χαρακτήρα και στο έργο όλων των όντων, που τη διαφοροποιούν ποιοτικά από τις άλλες έξεις, υπογραμμίζονται με την επαναλαμβανόμενη χρήση του επιρρήματος «εὖ» και του επιθέτου «ἀγαθός».

Σκόπιμο κρίνεται σ' αυτό το σημείο να μιλήσουμε για την έννοια με την οποία χρησιμοποιείται εδώ ο όρος «**ἀρετή**». Ο Αριστοτέλης δεν της αποδίδει καθαρά ηθικό περιεχόμενο, αλλά τη θεωρεί ως οποιαδήποτε **θετική ικανότητα ή ιδιότητα που υπάρχει σε μεγάλο βαθμό**. Συνώνυμά της μπορούν να θεωρηθούν η **υπεροχή**, η **ανωτερότητα**, το **προτέρημα**.

2. Ο ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΙΚΟΣ ΟΡΟΣ «τέλος» και η «τελεολογική αντίληψη»

«**αὐτό τε εὖ ἔχον ἀποτελεῖ**»: το ρήμα «**ἀποτελεῶ**» προέρχεται από τη λέξη «τέλος», που υπάρχει και στην «εντελέχεια», έναν από τους βασικούς όρους της αριστοτελικής φιλοσοφίας. «**Τέλος**» λοιπόν είναι κατά τον Αριστοτέλη, ο **σκοπός** για τον οποίο δημιουργήθηκε ένα όν, και **εντελέχεια** είναι η **εκπλήρωση του τελικού στόχου, του σκοπού, η ανώτατη φάση εξέλιξης του όντος, η τελειοποίησή του**, που συμπίπτει με τον σκοπό για τον οποίο είναι πλασμένο.

«**τὸ ἔργον αὐτοῦ**»: βασική αντίληψη του Αριστοτέλη είναι ότι «**ἡ φύσις οὐδὲν ποιεῖ μάτην**» (= η φύση τίποτα δεν κάνει μάταια, χωρίς λόγο). Αυτό σημαίνει ότι η «φύσις» ανέθεσε, κατά τον Αριστοτέλη, σε καθετὶ σ' αυτόν τον κόσμο ένα «**ἔργον**», ένα συγκεκριμένο προορισμό. Όταν επιτελεστεί αυτό το έργο, τότε το όν φτάνει στο τέλος, στην τελειοποίησή του, στην επίτευξη του στόχου του (**τελεολογική αντίληψη**). Υπάρχει, λοιπόν «**ἔργον**» του οφθαλμού, «**ἔργον**» του ίππου, «**ἔργον**» του ανθρώπου, «**ἔργον**» του χεριού και «**ἔργον**» του ποδιού. Σε άλλο σημείο στα «**Ἠθικά Νικομάχεια**» ο Αριστοτέλης θα μιλήσει για το «**ἔργον**» που επιτελεί ο κάθε επιμέρους «τεχνίτης» (αθλητής, αγαλματοποιός, κιθαριστής), παράλληλα με το «**ἔργον**» του ανθρώπου, που είναι «**ψυχῆς ἐνέργεια κατὰ λόγον ἢ μὴ ἄνευ λόγου**», όπως αναφέρεται και σε σχόλιο του σχολικού μας βιβλίου.

3. ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ ΠΟΥ ΣΥΝΤΕΛΟΥΝ ΣΤΗΝ ΚΑΤΑΝΟΗΣΗ ΤΩΝ ΔΥΟ ΓΝΩΡΙΣΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΑΡΕΤΗΣ: «οἶον ... τοὺς πολεμίους»

Για να αποδείξει ο Αριστοτέλης τη θέση του που αφορά τα γνωρίσματα που διαφοροποιούν την αρετή από τις άλλες έξεις, θα στηριχτεί για άλλη μια φορά στην επαγωγή. Έτσι θα χρησιμοποιήσει δύο παραδείγματα: το ένα σχετίζεται με τα όργανα του σώματος και το άλλο με τα ζώα.

1ο παράδειγμα: η αρετή του ματιού είναι η ιδιότητα που κάνει και το μάτι τέλει και το βοηθά να εκτελεί σωστά το έργο για το οποίο είναι προορισμένο από τη φύση, δηλαδή να βλέπει καλά.

2ο παράδειγμα: η αρετή του αλόγου είναι η ιδιότητα που και το άλογο το κάνει σπουδαίο και το βοηθά να εκτελεί σωστά το έργο για το οποίο είναι προορισμένο από τη φύση, δηλαδή το κάνει ικανό να τρέχει, να κουβαλά τον αναβάτη και να αντιμετωπίζει τους εχθρούς.

Το παράδειγμα του ματιού στη 2η και 6η ενότητα

Ο Αριστοτέλης χρησιμοποίησε το παράδειγμα του ματιού διαφορετικά στη 2η και διαφορετικά στην 6η ενότητα. Πιο συγκεκριμένα, στη 2η ενότητα το παρουσίασε ως κάτι αντίθετο των ηθικών αρετών, αφού την ιδιότητα της όρασης την έχουμε εκ φύσεως, ενώ τις ηθικές αρετές τις αποκτούμε έπειτα από επανάληψη. Φαινομενικά λοιπόν, έχουμε μια αντίφαση, η οποία όμως αίρεται, αν σκεφτούμε το εξής: στη 2η ενότητα, η αρετή έχει καθαρά ηθικό περιεχόμενο, ενώ στην 6η αναφέρεται με πιο γενική σημασία, με την έννοια της ικανότητας, της ιδιότητας που υπάρχει σε μεγάλο βαθμό. Επιπλέον, στη 2η ενότητα ο Αριστοτέλης μιλά για το αισθητήριο της όρασης, το οποίο υπάρχει εκ φύσεως και δεν αποκτιέται με την επανάληψη, ενώ στην 6η αναφέρεται σε μια ιδιότητα της όρασης, την οξύτητα, η οποία επιδέχεται βελτίωση μέσω της άσκησης και μπορεί να φτάσει στην τελειότητα.

4. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ: «Εἰ δὴ ... ἀποδώσει»

Αφού ο Αριστοτέλης είδε πώς εφαρμόζονται τα γνωρίσματα της αρετής στα άψυχα και στα ζώα, οδηγείται τώρα συμπερασματικά (με τη λέξη «δὴ») και στον άνθρωπο. Η αρετή λοιπόν, του ανθρώπου κάνει τον άνθρωπο αγαθό και τον βοηθά να επιτελέσει σωστά το έργο για το οποίο είναι προορισμένος από τη φύση. Για την περίπτωση του ανθρώπου το επίθετο **«ἀγαθός»** παίρνει τη θέση του «σπουδαῖος», γιατί **εδώ πια έχουμε να κάνουμε με την ηθική αρετή**. Μάλιστα ο Αριστοτέλης επιλέγει να αναφερθεί στην περίπτωση του ανθρώπου κάνοντας χρήση μιας **υποθετικής πρότασης** («Εἰ δὴ ...») που έχει ως απόδοση τη **δυνητική ευκτική** «ἂν εἴη». Τα δύο αυτά στοιχεία προδίδουν **μετριοπάθεια, διαλλακτικότητα και λόγο επιστημονικό**. Ο φιλόσοφος δεν έχει διάθεση να επιβάλει τις θέσεις του· αντίθετα, φαίνεται να είναι **πρόθυμος να τις συζητήσει περαιτέρω, να τις συμπληρώσει ή ακόμα και να τις αναθεωρήσει**.

5. «Πῶς δὲ τοῦτ' ἔσται ...»

Ο Αριστοτέλης έχει ήδη αναφέρει ότι την αρετή την αποκτούμε με την επανάληψη καλών ενεργειών, με τον εθισμό. Με αυτή τη φράση λοιπόν, προαναγγέλλει ότι στη συνέχεια θα διερευνήσει ένα νέο ερώτημα: ποια είναι η φύση της αρετής. Έτσι θα καταλήξει στην ενότητα 10 στον ορισμό της αρετής.

ΑΙΣΘΗΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ

Επιδοτική αντίθεση, με την οποία θέλει να τονίσει το δεύτερο μέρος του συλλογισμού του («ποία τις») ως πιο σημαντικό από το πρώτο. «Δεῖ δὲ μὴ μόνον οὕτως εἰπεῖν, ὅτι ἔξις, **ἀλλὰ καὶ** ποία τις.»

Πολυσύνδετα σχήματα τα οποία τονίζουν τα δύο γνωρίσματα της αρετής.

«αὐτό **τε** εὖ ἔχον ἀποτελεῖ **καὶ** τὸ ἔργον αὐτοῦ εὖ ἀποδίδωσιν»-«οἶον ... τὸν **τε** ὀφθαλμὸν σπουδαῖον ποιεῖ **καὶ** τὸ ἔργον αὐτοῦ»-«ὁμοίως ... ἵππον **τε** σπουδαῖον ποιεῖ **καὶ** ἀγαθὸν δραμεῖν **καὶ** ἐνεγκεῖν τὸν ἐπιβάτην **καὶ** μείναι τοὺς πολεμίους»

Επανάληψη του επιρρήματος «εὖ». Έτσι τονίζονται οι συνέπειες της αρετής στο υποκείμενο και στο έργο που αυτό είναι προορισμένο από τη φύση να επιτελέσει.

ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΚΑ ΚΑΙ ΟΜΟΡΡΙΖΑ ΣΤΗ ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ

Ἀποτελεῖ < ἀπὸ + τέλος: τέλος, τελικός, τελειωτικός, τέλειος, τελείωση, τελειοποίηση, τελετή, τέλεση, τελώνης, τελωνεῖο, τελωνειακός, ατελής, ημιτελής, ιδιοτελής, αυτοτελής, ευτελής, υποτελής, πολυτελής, ατέλεια, πολυτέλεια, συντέλεια, εντέλεια, ισοτέλεια, επιτέλεση, εκτέλεση, συντελεστής, εκτελεστής.

ὀφθαλμοῦ < ὁράω -ὠ: ὄραση, ὄραμα, ορατός, παρόραμα, πανόραμα, ἐνόραση, τηλεόραση, ἀόρατος, ἀδιόρατος, θεόρατος, διορατικός, οπή, ὄψη, οπτικός, συνοπτικός, εποπτικός, κάτοπτρο, αντικατοπτρισμός, μέτωπο, πρόσωπο, προσωπίδα, παρωπίδα, ιδέα, ιδανικός, θυρωρός.

ἵππου: ιππασία, ιππικός, ιππότης, ιπποτικός, ιπποτισμός, ιππέας, ιππευτικός, ιπποκόμος, ιππόκαμπος, ιπποδρομία, ιππομαχία, ιπποδύναμη, ιπποπόταμος, ιπποτροφεῖο, ἑφιππος.

δραμεῖν < τρέχω: δρόμος, δρομέας, καταδρομέας, διάδρομος, περίδρομος, πεζόδρομος, ιππόδρομος, μονόδρομος, αμφίδρομος, αυτοκινητόδρομος, χωματόδρομος, ταχυδρόμος, διαδρομή, συνδρομή, παραδρομή, αναδρομή, εκδρομή, επιδρομή, παγοδρομία, ιπποδρομία, σκυταλοδρομία, παλινδρόμηση, πεζοδρόμηση.

ἐνεγκεῖν < φέρω: φερέφωνο, φερέγγυος, φέρετρο, φορά, φόρτος, φορέας, φόρος, παράφορος, φορεῖο, ασθενοφόρο, μαρσιποφόρο, φόρεμα, οισοφάγος, διένεξη, διηνεκής, αυτόφωρος, κατάφωρος, φαρέτρα.

ἐπιβάτην < ἐπὶ + βαίνω: βάση, ανάβαση, κατάβαση, πρόσβαση, διάβαση, ἔμβασμα, βήμα, βηματοδότης, βάθρο, βωμός, βατός, δύσβατος, βάδην, βαθμός, βατήρας, αναβάτης, διαβάτης, επιβάτης, παραβάτης, ακροβάτης.

ἀποδίδωσιν, ἀποδώσει < ἀπὸ + δίδωμι: δόση, παράδοση, έκδοση, μετάδοση, δοσολογία, δοσίλογος, μισθοδοσία, λογοδοσία, ηλεκτροδότηση, σηματοδότης, δότης, αιμοδότης, καταδότης, εκδοτικός, αποδοτικός, ενδοτικός, μεταδοτικός, δώρο, δωροθέτης, δωρεά, δωροδοκία.

φανερὸν < φαίνομαι: φάσμα, φαινόμενο, φαινομενικός, φανάρι, φανός, φανερός, φάντασμα, φαντασία, φανταστικός, φαντασίωση, φαντασμαγορικός, ἀφαντος, αφάνεια, διαφάνεια, επιφάνεια, διαφανής, αφανής, περιφανής, καταφανής, φως, φαινός.

Ερωτήσεις στην 6^η ενότητα

1. Σε ποιο συμπέρασμα έχει καταλήξει ο Αριστοτέλης, όπως φαίνεται στην αρχή της ενότητας, και ποιο νέο ερώτημα θέτει σχετικά με τη φύση της αρετής;

2. Η αριστοτελική **ἔξις** είναι έννοια ουδέτερης ποιότητας: μπορεί να έχει θετικό περιεχόμενο ή να είναι ανάξια λόγου. α) Από τι εξαρτάται η ποιότητα των ἔξεων; β) Ποιο είδος ἔξεων νομίζετε ότι καλλιεργεί την αρετή και σε τι οδηγούν οι ἔξεις αντίθετης ποιότητας;
3. Ποιες είναι οι συνέπειες της αρετής στο υποκείμενό της και το έργο του; Να διασαφηνίσετε την απάντησή σας δίνοντας δικά σας παραδείγματα με ζώα ή πράγματα.
4. Να δικαιολογήσετε τη λειτουργικότητα της επανάληψης του επιρρήματος **εὖ** και του αντίστοιχου επιθέτου του στην ενότητα.
5. **εἰ δὴ ... ἡ ἔξις**: Ο δογματισμός και το αξιωματικό ύφος δεν έχουν καμία σχέση με τον επιστημονικό λόγο, γιατί αυτός επιδέχεται διάψευση. Με αφετηρία την αρχή αυτή να εξηγήσετε τη χρήση των εκφραστικών τρόπων του Αριστοτέλη στο σημείο αυτό· ειδικότερα τη σημασία που έχει το είδος της δευτερεύουσας πρότασης και η ἐγκλίση της ανεξάρτητης πρότασης. Με βάση τις παρατηρήσεις σας να χαρακτηρίσετε το ύφος του φιλοσόφου.
6. Ο Αριστοτέλης στη 2η ενότητα του βιβλίου σας υποστηρίζοντας τη βασική του θέση ότι **οὐδεμία τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν φύσει ἡμῖν ἐγγίνεται** έκανε διάκριση μεταξύ των χαρακτηριστικών που έχουμε **φύσει** και όσων αποκτούμε **ἐξ ἔθους**, λέγοντας ότι η επανάληψη - άσκηση δεν παίζει κανένα ρόλο σε ό,τι έχουμε **φύσει**, όπως η όραση: *οὐ γάρ ἐκ τοῦ πολλάκις ἰδεῖν ...* Όταν λοιπόν αναφέρεται στην αρετή του οφθαλμού (**ἡ τοῦ ὀφθαλμοῦ ... ἔργον αὐτοῦ**), νομίζετε ότι αντιφάσκει; Να δικαιολογήσετε την άποψή σας.
7. **εὖ ἔχον**: Με τη βοήθεια των πληροφοριών που παρέχει το κείμενο και λαμβάνοντας υπόψη σας το σημασιολογικό περιεχόμενο των λέξεων **εὖ** και **ἔχον**, να δείξετε ότι κάθε πρόσωπο, ζώο ή πράγμα στο οποίο αποδίδεται ο χαρακτηρισμός **εὖ ἔχον** είναι «ενάρετο».

Λεξιλογικές ασκήσεις

1. **σπουδαῖος**: α) Να εξηγήσετε τη σημασία του επιθέτου στο κείμενο με βάση την ετυμολογική του προέλευση. β) Να δώσετε τουλάχιστον δύο σημασίες για τις ομόρριζες λέξεις της νέας ελληνικής: **σπουδάζω, σπουδή, σπουδές**.
2. **ῥητέον**: α) Πώς λέγονται τα επίθετα που έχουν κατάληξη – τος και – τέος; β) Ποια σημασία προσδίδουν σ' αυτά τα επίθετα οι καταλήξεις –τος και –τέος; Δώστε άλλα παραδείγματα στην αρχαία και τη νέα ελληνική.
3. **θεωρῶ**: α) Να δώσετε την ετυμολογική προέλευση και την αρχική σημασία του ρήματος. β) Να εξηγήσετε πώς από την αρχική σημασία οδηγούμαστε στη σημασία που έχει το ρήμα μέσα στο κείμενο.
4. **ὀφθαλμός**: Να δώσετε την εξήγηση των φράσεων: α) δια γυμνού οφθαλμού, β) ως κόρην οφθαλμού, γ) αποστρέφω τους οφθαλμούς, δ) εν ριπή οφθαλμού, ε) ἐστὶν δίκης οφθαλμός, στ) χάρμα οφθαλμών.
5. **φανερὸν, εὖ, ἀγαθόν, πολέμιος**: Να δώσετε αντώνυμα των λέξεων αυτών στην αρχαία ελληνική.
6. **ἀποτελεῖ**: α) Ποιος βασικός αριστοτελικός όρος χρησιμοποιήθηκε για τη δημιουργία του ρήματος; β) Με βάση αυτή την ετυμολογική προέλευση να δείξετε το ακριβές σημασιολογικό περιεχόμενο του ρήματος μέσα στο κείμενο.

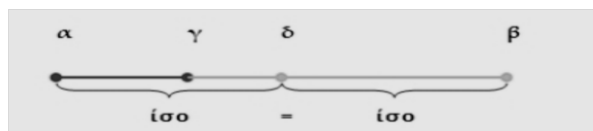
ΕΝΟΤΗΤΑ 7η (Β6, 4-8) : "Η ΑΡΕΤΗ ΒΡΙΣΚΕΤΑΙ ΣΤΗ ΜΕΣΟΤΗΤΑ. ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΕΝΝΟΙΑΣ "ΜΕΣΟΤΗΤΑ".

ΚΕΙΜΕΝΟ	ΔΟΜΗ	ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ
Ἐν παντὶ δὴ συνεχεῖ καὶ διαιρετῷ ἔστι λαβεῖν τὸ μὲν πλεῖον τὸ δ' ἔλαττον τὸ δ' ἴσον, καὶ ταῦτα ἢ κατ' αὐτὸ τὸ πρᾶγμα ἢ πρὸς ἡμᾶς ...Λέγω δὲ τοῦ μὲν πράγματος μέσον τὸ ἴσον ἀπέχον ἀφ' ἑκατέρου τῶν ἄκρων, ὅπερ ἐστὶν ἔν καὶ τὸ αὐτὸ πᾶσιν, πρὸς ἡμᾶς δὲ ὃ μήτε πλεονάζει μήτε ἐλλείπει· τοῦτο δ' οὐχ ἔν, οὐδὲ ταῦτὸν πᾶσιν. οἶον εἰ τὰ δέκα πολλὰ τὰ δὲ δύο ὀλίγα, τὰ ἕξ μέσα λαμβάνουσι κατὰ τὸ πρᾶγμα· ἴσω γὰρ ὑπερέχει τε καὶ ὑπερέχεται· τοῦτο δὲ μέσον ἐστὶ κατὰ τὴν ἀριθμητικὴν ἀναλογίαν. τὸ δὲ πρὸς ἡμᾶς οὐχ οὕτω ληπτέον· οὐ γὰρ εἴ τῳ δέκα μναῖ φαγεῖν πολὺ δύο δὲ ὀλίγον, ὃ ἀλείπτῃς ἕξ μνᾶς προστάξει· ἔστι γὰρ ἴσως καὶ τοῦτο πολὺ τῷ ληψομένῳ ἢ ὀλίγον· Μίλωνι μὲν γὰρ ὀλίγον, τῷ δὲ ἀρχομένῳ τῶν γυμνασίων πολὺ. ὁμοίως ἐπὶ δρόμου καὶ πάλης. οὕτω δὴ πᾶς ἐπιστήμων τὴν ὑπερβολὴν μὲν καὶ τὴν ἔλλειψιν φεύγει, τὸ δὲ μέσον ζητεῖ καὶ τοῦθ' αἰρεῖται, μέσον δὲ οὐ τὸ τοῦ πράγματος ἀλλὰ τὸ πρὸς ἡμᾶς.	Το περιεχόμενο της έννοιας «μεσότητα». Τα κριτήρια προσδιορισμού της έννοιας «μεσότητα». Αντικειμενικά κριτήρια: «κατ' αὐτὸ τὸ πρᾶγμα» Υποκειμενικά κριτήρια: «πρὸς ἡμᾶς» Παραδείγματα που συμβάλλουν στην κατανόηση του αντικειμενικού και του υποκειμενικού μέσου. Συμπέρασμα: συσχετισμός του υποκειμενικού μέσου με τις ηθικές αρετές.	Σε κάθε τι που παρουσιάζει συνέχεια και μπορεί να διαιρεθεί μπορούμε να πάρουμε από τη μία ένα μεγαλύτερο κομμάτι από την άλλη ένα μικρότερο ή ίσο και μάλιστα είτε σε σχέση με το ίδιο το πράγμα είτε σε σχέση με εμάς ... Λέω όμως μέσο σε σχέση με το πράγμα αυτό που απέχει εξίσου από τα δύο άκρα, και το οποίο είναι ένα και το ίδιο για όλους, σε σχέση όμως με εμάς αυτό που δεν είναι πάρα πολύ ούτε πολύ λίγο. Αυτό (το μέσο) δεν είναι ένα ούτε το ίδιο για όλους. Για παράδειγμα, εάν τα δέκα είναι πολλά και τα δύο λίγα, τα έξι τα θεωρούν μέσο σε σχέση με το πράγμα. Γιατί αυτό υπερέχει και υπερέχεται κατά τον ίδιο αριθμό μονάδων. Και αυτό είναι το μέσο σύμφωνα με τις διδασκαλίες της αριθμητικής. Αυτό όμως (το μέσο) σε σχέση με μας δεν πρέπει να οριστεί με τον ίδιο τρόπο. Γιατί, αν για κάποιον είναι πολύ να φάει φαγητό δέκα μυνων και δύο είναι λίγο, ο προπονητής των αθλητών δεν θα ορίσει φαγητό έξι μυνων. Γιατί και αυτή η ποσότητα τροφής ίσως είναι πολλή ή λίγη γι' αυτόν που θα την πάρει. Δηλαδή για τον Μίλωνα είναι λίγη, για εκείνον όμως (τον αθλητή) που αρχίζει τη γυμναστική είναι πολλή. Το ίδιο συμβαίνει και για τους αθλητές του δρόμου ή της πάλης. Έτσι λοιπόν κάθε ειδικός αποφεύγει την υπερβολή και την έλλειψη και επιζητεί το μέσον και αυτό επιλέγει, δηλαδή το μέσο σε σχέση όχι με τα πράγματα αλλά σε σχέση με τον εαυτό μας.

1. ΤΟ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΤΗΣ ΕΝΝΟΙΑΣ «μεσότητα»: «Ἐν παντὶ δὴ ... πρὸς ἡμᾶς»

Ο Αριστοτέλης ξεκινάει σ' αυτή την ενότητα να απαντάει στο ερώτημα που έθεσε στην προηγούμενη, ποια δηλαδή είναι η φύση της αρετής. Στόχος του είναι να αποδείξει ότι η αρετή είναι ένα είδος μεσότητας (κάτι στο οποίο έμμεσα αναφέρθηκε στην 4η ενότητα). Γι' αυτό, λοιπόν, πρέπει πρώτα να προσδιορίσει την έννοια της μεσότητας, για να καταλήξει έπειτα στο συσχετισμό της με την ηθική αρετή.

Αν, λοιπόν, πάρουμε ένα μέγεθος **αβ** που μπορεί να διαιρείται επ' άπειρον, μπορούμε, όπως διδάσκει ο Αριστοτέλης, να χωρίσουμε ένα κομμάτι **γβ**, ένα κομμάτι **αγ** και ένα κομμάτι **αδ**. Το **γβ** είναι κομμάτι μεγαλύτερο από το **αγ** («τὸ μὲν πλεῖον»), το **αγ** είναι μικρότερο από το **γβ** («τὸ δ' ἔλαττον») και το **αδ** είναι ένα κομμάτι ίσο με το **δβ** («τὸ δ' ἴσον»). **Μέσον**, λοιπόν, δεν είναι ούτε το μεγαλύτερο ούτε το μικρότερο κομμάτι αλλά το σημείο που χωρίζει δύο ίσα μέρη. Σχηματικά το μέσον μπορεί να αποδοθεί ως εξής:

2. ΤΑ ΚΡΙΤΗΡΙΑ ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΥ ΤΗΣ ΕΝΝΟΙΑΣ «ΜΕΣΟΤΗΤΑ»: «Λέγω δὲ ... οὐδὲ ταύτὸν πᾶσιν».

Το μέσον, σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, μπορεί να προσδιοριστεί με βάση δύο κριτήρια: τα αντικειμενικά και τα υποκειμενικά.

α) Μέσον με βάση τα αντικειμενικά κριτήρια («κατ' αὐτὸ τὸ πρᾶγμα»): το μέσο αυτό σχετίζεται με τα ίδια τα πράγματα. Είναι αυτό που ισαπέχει από τα δύο άκρα του πράγματος. Θεωρείται αντικειμενικό, γιατί απορρέει από παρατηρήσεις και μετρήσεις, από επιστημονική δηλαδή γνώση, και γι' αυτό είναι ένα και αποδεκτό από όλους.

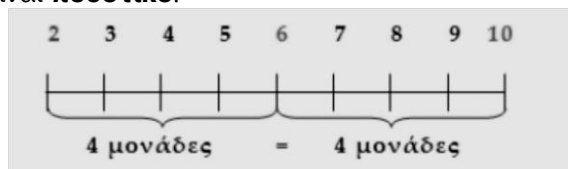
β) Μέσον με βάση τα υποκειμενικά κριτήρια («πρὸς ἡμᾶς»): το μέσον αυτό δεν είναι ούτε πάρα πολύ ούτε πολύ λίγο ούτε είναι ένα για όλους. Είναι σχετικό και ο προσδιορισμός του εξαρτάται από τον ίδιο τον άνθρωπο, ο οποίος με τη χρήση της λογικής μπορεί να συνεκτιμά διάφορους αστάθμητους και μεταβλητούς παράγοντες, όπως τις ιδιαίτερες ανάγκες του, τις περιστάσεις, την εποχή, τον τόπο, τα κοινωνικά πρότυπα κτλ.

Σ' αυτό το σημείο αξίζει να επισημάνουμε ότι **οι όροι «αντικειμενικός» και «υποκειμενικός»** δεν υπήρχαν την εποχή του Αριστοτέλη και **ήταν δικές του επινοήσεις**. Είναι αλήθεια ότι πολύ συχνά οι επιστήμονες κατά τη διάρκεια της επιστημονικής έρευνας βρίσκονται αντιμέτωποι με την ανάγκη να εκφράσουν με τις κατάλληλες λέξεις τις νέες ιδέες ή επιστημονικές τους συλλήψεις. Αυτό αποτελεί μια δύσκολη διαδικασία και οι επιλογές τους είναι δύο: ή να επινοήσουν καινούριες λέξεις ή να χρησιμοποιήσουν ήδη υπάρχουσες με διαφορετικό νοηματικό περιεχόμενο. Έτσι, βλέπουμε ότι και ο Αριστοτέλης, για να πλησιάσει στον προσδιορισμό των εννοιών αυτών, χρησιμοποίησε τον όρο «κατ' αὐτὸ τὸ πρᾶγμα» για την έννοια της αντικειμενικότητας και τον όρο «πρὸς ἡμᾶς» για τον όρο της υποκειμενικότητας.

3. ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ ΠΟΥ ΣΥΜΒΑΛΛΟΥΝ ΣΤΗΝ ΚΑΤΑΝΟΗΣΗ ΤΟΥ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΙΚΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΙΚΟΥ ΜΕΣΟΥ: «Οἶον ... ἐπὶ δρόμου καὶ πάλης»

Ο Αριστοτέλης, προκειμένου να στηρίξει τις παραπάνω θέσεις του, θα δώσει δύο **παραδείγματα** ακολουθώντας **επαγωγικό συλλογισμό**.

α) Το παράδειγμα που αναφέρεται στο **αντικειμενικό μέσο** είναι **αριθμητικό**. Αν πάρουμε μια σειρά αριθμών από το 2 έως το 10, το δύο είναι το λίγο, το 10 είναι το πολύ, ενώ μέσο είναι το 6, γιατί, σύμφωνα με τις διδασκαλίες της αριθμητικής, απέχει ίση απόσταση, 4 δηλαδή μονάδες, τόσο από το 2 όσο και από το 10, από τα δύο δηλαδή άκρα. Σ' αυτή δηλαδή την περίπτωση το κριτήριο προσδιορισμού του μέσου είναι **ποσοτικό**.

β) Το παράδειγμα που αναφέρεται στο **υποκειμενικό μέσο** αντλείται από το **χώρο του αθλητισμού**. Αν για κάποιον αθλητή το φαγητό των δύο μυνων είναι λίγο και το φαγητό των δέκα μυνων είναι πολύ, τότε ο προπονητής δε θα επιλέξει αναγκαστικά το φαγητό των έξι μυνων, που αντικειμενικά είναι η μεσότητα, γιατί γι' αυτόν τον αθλητή μπορεί να θεωρηθεί μεγάλη μερίδα ή μικρή. Για το Μίλωνα, που ήταν μεγαλόσωμος και έτρωγε μεγάλες ποσότητες φαγητού, είναι λίγο, ενώ για κάποιον που τώρα ξεκινάει να γυμνάζεται, είναι πολύ. Το ίδιο ισχύει και για τους αθλητές του δρόμου ή της πάλης. Παρατηρούμε δηλαδή ότι ο προσδιορισμός του μέσου σχετίζεται με **ποιοτικά κριτήρια** και **μεταβλητούς παράγοντες**, όπως η σωματική διάπλαση του αθλητή, ο χρόνος εκγύμνασης και το είδος του αθλήματος.

4. Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΥΠΕΡΒΟΛΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΛΛΕΙΨΗΣ: «μήτε πλεονάζει μήτε ἑλλείπει»

Ο Αριστοτέλης, στην προσπάθειά του να προσδιορίσει την έννοια της «μεσότητας» αναφέρεται και στις έννοιες της «ὑπερβολῆς» και της «ἐλλείψεως». Ήδη στην 4η ενότητα εμμέσως πλην σαφώς διατύπωσε την άποψη ότι κάθε αρετή είναι «μεσότης» που βρίσκεται ανάμεσα στα δύο άκρα, την υπερβολή και

την έλλειψη. Μέσα από τα αντιθετικά ζεύγη που παρέθεσε, έγινε κατανοητό ότι η μεσότητα αποτελεί τη σωστή, την ενδεδειγμένη συμπεριφορά, η οποία επαινείται, γιατί οδηγεί στην κατάκτηση των ηθικών αρετών, ενώ η υπερβολή και η έλλειψη αποτελούν τη λανθασμένη, τη μη ενδεδειγμένη συμπεριφορά, η οποία επικρίνεται, γιατί μας απομακρύνει από τις ηθικές αρετές. Ο συσχετισμός των αρετών που αναφέρθηκαν εκεί με τις έννοιες της υπερβολής και της έλλειψης σχηματικά μπορεί να αποδοθεί με τον ακόλουθο πίνακα:

έλλειψις	μέσον	υπερβολή
δειλία	άνδρεια	θρασύτης
άναισθησία	σωφροσύνη	άκολασία
άοργησία	πραότητα	όργιλότης

Ο Αριστοτέλης, βέβαια, στην 4η ενότητα δεν αναφέρει καν το άκρο της έλλειψης σχετικά με τις αρετές αυτές, επειδή συναντάται πολύ πιο σπάνια από το άκρο της υπερβολής. Να επισημάνουμε, επίσης, ότι σε άλλα σημεία των «Ηθικών Νικομαχείων» αναφέρει και πολλά άλλα παραδείγματα αρετών, για να κάνει πλήρως κατανοητές τις παραπάνω έννοιες.

5. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ: ΣΥΣΧΕΤΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΙΚΟΥ ΜΕΣΟΥ ΜΕ ΤΙΣ ΗΘΙΚΕΣ ΑΡΕΤΕΣ: «Οὕτω δὴ ... τὸ πρὸς ἡμᾶς»

Με το «οὕτω δὴ» ο Αριστοτέλης καταλήγει στο συμπέρασμα ότι κάθε ειδικός («ἐπιστήμων»), κάθε άνθρωπος δηλαδή που διαθέτει ένα λογικό κριτήριο, αποφεύγει την υπερβολή και την έλλειψη και επιδιώκει και προτιμᾷ («αἰρεῖται») το μέσον που προσδιορίζεται με υποκειμενικά και όχι με αντικειμενικά κριτήρια. Έτσι, αφού η αρετή είναι μεσότητα και αφού αυτή σχετίζεται με τον ίδιο τον άνθρωπο και τις επιλογές του (όπως έχει ήδη αναφερθεί και σε προηγούμενες ενότητες), οι οποίες ρυθμίζονται από εξωγενείς και μεταβλητούς παράγοντες (βλέπε σχόλιο 2β), αποδεικνύεται ότι η αρετή αποτελεί μεσότητα που προσδιορίζεται με υποκειμενικά κριτήρια και επιλέγεται με τη λογική.

6. ΝΕΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΠΟΥ ΣΥΜΠΛΗΡΩΝΟΥΝ ΤΟΝ ΟΡΙΣΜΟ ΤΗΣ ΑΡΕΤΗΣ

Στις ενότητες που μελετήσαμε μέχρι τώρα, ο Αριστοτέλης έδωσε κάποια βασικά γνωρίσματα της ηθικής αρετής. Είδαμε, δηλαδή, ότι οι ηθικές αρετές δεν υπάρχουν μέσα μας εκ φύσεως, αφού συνδέονται με τον εθισμό σε ηθικές πράξεις. Είναι, λοιπόν, η αρετή «ἔξις» που αποκτιέται με μακροχρόνια άσκηση σε ηθικές πράξεις και καθοριστικό ρόλο σ' αυτό παίζει η διδασκαλία. Δεν είναι, όμως, μια οποιαδήποτε «ἔξις», αφού μεγάλη σημασία έχει η ποιότητα των ἑξεών μας. Επίσης, η αρετή συνδέεται με τα ευχάριστα συναισθήματα που νιώθουμε, όταν τηρούμε το μέτρο κατά την εκτέλεση μιας ηθικής πράξης. Έτσι, ο φιλόσοφος κατέληξε ότι η αρετή είναι «ἔξις» με την οποία ο άνθρωπος φτάνει στην ολοκλήρωσή του και στην ολοκλήρωση του έργου του. Σ' αυτή την ενότητα προστίθενται κάποια νέα γνωρίσματα της αρετής: α) Η αρετή βρίσκεται στο **μέσον**, ανάμεσα δηλαδή στα δύο άκρα, την υπερβολή και την έλλειψη. β) Η αρετή βρίσκεται στο μέσον που προσδιορίζεται με **κριτήρια υποκειμενικά** («πρὸς ἡμᾶς»). Εδώ, παρατηρούμε ότι ο Αριστοτέλης πλησιάζει τη **σχετικοκρατική στάση των σοφιστών** απέναντι στα πράγματα, η οποία εκφράζεται με τη φράση του Πρωταγόρα: «Πάντων χρημάτων μέτρον ἐστὶν ἄνθρωπος, τῶν μὲν ὄντων ὡς ἔστιν, τῶν δὲ οὐκ ὄντων ὡς οὐκ ἔστιν» (= Μέτρο όλων των πραγμάτων είναι ο άνθρωπος, αυτών που υπάρχουν πως υπάρχουν και αυτών που δεν υπάρχουν πως δεν υπάρχουν). Υπάρχει, δηλαδή, ο κίνδυνος να θεωρηθεί ότι το κάθε άτομο προσδιορίζει όπως θέλει, αυθαίρετα την αρετή. Κάτι τέτοιο, όμως, δεν ισχύει, όπως θα δούμε και στη 10η ενότητα, γιατί υπεισέρχεται το κριτήριο του «ὀρθοῦ λόγου», της λογικής, δηλαδή, και μάλιστα της λογικής του φρόνιμου ανθρώπου, η οποία διασφαλίζει την αντικειμενικότητα στον προσδιορισμό του μέσου. γ) Η αρετή είναι **προῖόν ἐλεύθερης βούλησης** του ανθρώπου («τοῦθ' αἰρεῖται»). δ) Η αρετή προσδιορίζεται **με βάση τη λογική**, τον «ὀρθὸν λόγον» (η άποψη αυτή θα αναλυθεί περαιτέρω στη 10η ενότητα). Το στοιχείο αυτό προκύπτει από την αναφορά της λέξης «ἐπιστήμων», ο οποίος επιζητά («ζητεῖ») και επιλέγει («αἰρεῖται») τη μεσότητα ακολουθώντας μια λογική διεργασία.

7. ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΠΟΥ ΠΡΟΚΥΠΤΟΥΝ ΑΠΟ ΤΑ ΝΕΑ ΓΝΩΡΙΣΜΑΤΑ ΤΗΣ ΑΡΕΤΗΣ.

Αφού η αρετή είναι μεσότητα που προσδιορίζεται με υποκειμενικά κριτήρια, προκύπτει ότι **δεν υπάρχει μέσα μας εκ φύσεως**. Αν συνέβαινε αυτό, δε θα ίσχυαν όσα αναφέρονται στις ενότητες 1, 2 και 3. Αν, δηλαδή, ήταν έμφυτο χαρακτηριστικό, δε θα μεταβαλλόταν, όπως αμετάβλητοι είναι και οι

νόμοι της φύσης, κι επομένως, θα προσδιοριζόταν με αντικειμενικά κριτήρια. Επίσης, δε θα χρειαζόταν ο εθισμός σε ηθικές πράξεις για την κατάκτησή της και οι προσπάθειες των νομοθετών να κάνουν τους πολίτες καλούς μέσω του εθισμού θα ήταν άσκοπες, αφού όλοι θα γεννιόμασταν εκ φύσεως με ή χωρίς την αρετή χωρίς αυτό να μπορεί να μεταβληθεί. Είδαμε παραπάνω ότι η αρετή είναι μεσότητα υποκειμενική και προσδιορίζεται από τον ίδιο τον άνθρωπο με μέτρο τον εαυτό του. Επομένως, απαραίτητη προϋπόθεση για τον προσδιορισμό αυτής της μεσότητας είναι **η αυτογνωσία**, το σωκρατικό δηλαδή «γνῶθι σαυτόν». Μόνο αν κάποιος γνωρίζει καλά τον εαυτό του και μπορεί να εκτιμήσει τα όριά του, τα θετικά και τα αρνητικά χαρακτηριστικά του, μπορεί να φτάσει στην αρετή και στον προσδιορισμό του μέσου της. Αυτή η διαδικασία, βέβαια, είναι εξαιρετικά δύσκολη και επίπονη.

8. ΠΡΑΓΜΑΤΟΛΟΓΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ ΚΑΙ ΑΛΛΕΣ ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ

«**μναῖ**»: η «μνᾶ» ήταν νομισματική μονάδα, ισοδύναμη με 100 δραχμές. Όμως, αποτελούσε και μονάδα βάρους και μ' αυτή τη σημασία χρησιμοποιείται στο κείμενό μας. Γενικά, ισοδυναμούσε με περίπου 435 γραμμάρια αλλά από εποχή σε εποχή και από πόλη σε πόλη το βάρος της διαφοροποιούνταν. Εδώ πρόκειται για την «**ἀττική μνᾶ**» της εποχής του Αριστοτέλη.

«**Μίλων**»: ήταν μεγάλος αθλητής από τον Κρότωνα, τη γνωστή ελληνική αποικία της Κάτω Ιταλίας. Έζησε στον 6ο π.Χ. αιώνα. Η αρχαιότητα μιλούσε με θαυμασμό για τη μεγάλη του δύναμη και τις ποσότητες φαγητού που κατανάλωνε.

«**ἐπὶ δρόμου καὶ πάλης**»: εννοούνται συνεκδοχικά οι δρομείς και οι παλαιστές.

«**πᾶς ἐπιστήμων**»: ο όρος έχει παρόμοια σημασία με τον όρο «τεχνίται» που θα δούμε στην επόμενη ενότητα. Δεν εννοούνται δηλαδή εδώ αυτοί που ασχολούνται με κάποια επιστήμη, όπως τα μαθηματικά, γιατί αυτοί εξετάζουν το αντικειμενικό μέσο. Αντίθετα, εδώ εννοούνται αυτοί που έχοντας κάποιο λογικό κριτήριο επιδιώκουν το υποκειμενικό μέσον.

ΑΙΣΘΗΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ

Πολυσύνδετα σχήματα: «τὸ μὲν πλεῖον τὸ δ' ἔλαττον τὸ δ' ἴσον, καὶ ταῦτα ἢ κατ' αὐτὸ τὸ πρᾶγμα ἢ πρὸς ἡμᾶς»: χρησιμοποιούνται στην προσπάθεια του Αριστοτέλη να προσδιορίσει την έννοια της μεσότητας και να διακρίνει τα δύο διαφορετικά κριτήρια προσδιορισμού της. «**μήτε πλεονάζει μήτε ἐλλείπει**»: τονίζονται τα χαρακτηριστικά του υποκειμενικού μέσου.

Αντιθέσεις: «Λέγω δὲ τοῦ μὲν πράγματος μέσον ..., πρὸς ἡμᾶς δὲ ...»: τονίζονται τα αντίθετα χαρακτηριστικά του αντικειμενικού και υποκειμενικού μέσου. «πλεονάζει ≠ ἐλλείπει», «πολλὰ ≠ ὀλίγα», «πολύ ≠ ὀλίγον»: τονίζονται οι αντιθετικές έννοιες της υπερβολής και της ἐλλείψεως, των δύο ἄκρων ανάμεσα στα οποία βρίσκεται η μεσότητα. «**ὑπερβολὴν-ἐλλειψιν ≠ μέσον**», «φεύγει ≠ ζητεῖ, αἰρεῖται»: αντιπαρατίθεται η μεσότητα με την υπερβολή και την ἐλλείψη, οι οποίες αποτελούν τα δύο ἄκρα της και πρέπει να αποφεύγονται, γιατί μας απομακρύνουν από την ηθική αρετή. Αντίθετα, μόνο αν επιδιώκουμε τη μεσότητα μπορούμε να κατακτήσουμε την αρετή.

ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΚΑ ΚΑΙ ΟΜΟΡΡΙΖΑ ΣΤΗ ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ

συνεχεῖ, ἀπέχον, ὑπερέχει, ὑπερέχεται < ἔχω: εχεμύθεια, ἐξή, ἐξής, ἀνέχεια, συνέχεια, ἀνεκτικός, περιεκτικός, περιέκτης, προσεκτικός, καχεξία, καχεκτικός, ευεξία, ἀκάθεκτος, σχήμα, σχέση, σχεδόν, σχετικός, ἀσχετος, σχέδιο, σχολεῖο, ἀνοχή, συνοχή, κατοχή, εποχή, ἐξοχή, παροχή, προεξοχή, οχυρός, οχύρωση, τροπαιούχος, διπλωματούχος, συμβασιούχος, προνομιούχος, πτυχιούχος, ζαχαρούχος, σοκολατούχος, ἀλληλουχία, κληρουχία, ευωχία, ἀνακωχή

λαβεῖν, λαμβάνουσι, ληπτέον, ληψομένω < λαμβάνω: λαβή, ἀπολαβή, παραλαβή, συλλαβή, ἀντιλαβή, χειρολαβή, λήψη, μετάληψη, σύλληψη, πρόσληψη, ἐπανάληψη, κατάληψη, προκατάληψη, περίληψη, ἀντίληψη, υπόληψη, ἐπιληψία, θρησκοληψία, μεροληψία, ἀμεροληψία, ηχοληψία, παραλήπτης, ηχολήπτης, εικονολήπτης, ἀνεπανάληπτος, ἀκατάληπτος, ἀσύλληπτος, εὐυπόληπτος, εργολάβος, δικολάβος, λήμμα, λάφυρο

πλεῖον, πλεονάζει < ὅ, ἢ πλέων/πλείων, τὸ πλεον/πλείον: πλεόν, πλεονασμός, πλεονεξία, πλεονέκτημα, πλεονότητα, πλειοψηφία, πλειοδότης, πλειοδοσία

ἐλλείπει, ἔλλειψιν < λείπω: λείπανο, λειψός, λειψυδρία, λειψανδρία, ἐκλειψη, παράλειψη, διάλειψη, εγκατάλειψη, ἔλλειψη, διάλειμμα, ἔλλειμμα, ἐλλειπτικός, ἐλλιπής, λιποβαρής, λιπόψυχος, λιποθυμία, λιπόσαρκος, λιποτάκτης, λιποταξία, λοιπός, λοιπόν, κατάλοιπος, υπόλοιπος

ἀλείπτης < ἀλείφω: ἀλειμμα, πασάλειμμα, ἐπάλειψη, ἐξάλειψη, ἀλοιφή, ἀπαλοιφή

προστάζει < πρὸς + τάττ(σο)ω: τάγμα, σύνταγμα, διάταγμα, πρόσταγμα, διαταγή, επιταγή, προσταγή, συνταγή, υποταγή, νομοταγής, άτακτος, απότακτος, ανυπότακτος, ανάταξη, παράταξη, σύνταξη, ένταξη, πρόταξη, επίταξη, μετάταξη, ανακατάταξη, αταξία, (αρχι)συντάκτης, συντακτικό, **έπιστήμων < έπίσταμαι:** επιστήμη, επιστήμονας, επιστημονικός, επιστημοσύνη, επιστημονισμός, επιστημολογία, επιστητό

υπερβολήν < υπέρ + βάλλω: βαλτός, βαλβίδα, βαλλιστικός, περιβάλλον, βέλος, βελόνα, βεληνεκές, βλήμα, έμβλημα, πρόβλημα, απόβλητος, διαβλητός, αναβλητικός, υποβλητικός, επιβλητικός, βόλος, βολίδα, βολή, αναβολή, υπερβολή, συμβολή, ευμετάβολος, κεραυνοβόλος, σύμβολο, παράβολο, έμβολο.

Ερωτήσεις στην 7^η ενότητα

1. Να επισημάνετε τα γνωρίσματα που θεωρεί ο Αριστοτέλης απαραίτητα για ένα πράγμα, ώστε να είναι δυνατόν να του αποδοθούν οι έννοιες **τὸ πλείον, τὸ ἔλαττον** και **τὸ ἴσον**.
2. Ο φιλόσοφος δομεί εδώ τη σκέψη του γύρω από τις έννοιες της «μεσότητας» και των δύο «ακροτήτων». Αφού εντοπίσετε τις λέξεις ή φράσεις (ονοματικά και ρηματικά σύνολα) που αναφέρονται σε κάθε έννοια χωριστά, να διατυπώσετε με δικά σας λόγια τους ορισμούς που δίνει ο Αριστοτέλης.
3. Ποια κριτήρια χρησιμοποιεί ο Αριστοτέλης για να προσδιορίσει τα είδη της «μεσότητας» και ποιο είδος έχει άμεση σχέση με την ηθική αρετή; Να στηρίξετε την απάντησή σας στο κείμενο.
4. Τα πρώτα σπέρματα της θεωρίας της «μεσότητας», η οποία εδώ εκτίθεται αναλυτικά, εντοπίζονται σε προηγούμενη ενότητα (4η), όταν ο Αριστοτέλης αναπτύσσει τη σημασία της ηθικής πράξης για την απόκτηση της ηθικής αρετής. Αφού λάβετε υπόψη σας τον αναλυτικό προσδιορισμό της έννοιας, να γυρίσετε στην 4η ενότητα και να σχολιάσετε σ' ένα μικρό κείμενο τις μεσότητες και τις ακρότητες που αναφέρονται ή υπονοούνται εκεί. Στο τέλος να προσθέσετε και δικά σας παραδείγματα. (Στο σχολιασμό σας να λάβετε υπόψη σας και όσα λέει ο φιλόσοφος σε άλλο σημείο: *ὁ δὲ τῷ θαρρεῖν ὑπερβάλλων περὶ τὰ φοβερά θρασὺς ... ὁ δὲ τῷ φοβεῖσθαι ὑπερβάλλων δειλός* 50 (HN 1115 b 33 - 40). 50 «Εκεῖνος δε που σε περίπτωση φοβερῶν κινδύνων εἶναι θαρραλέος πάνω από το μέτρο εἶναι θρασὺς ... Αυτός που κατέχεται από υπερβολικό φόβο εἶναι δειλός»).
5. Γνωρίζουμε ήδη από τα προηγούμενα ότι η ηθική αρετή είναι ἕξι κατά το γένος. α) Ποια καινούργια στοιχεία – πληροφορίες μας προσφέρει το κείμενο για να συμπληρώσουμε τον ορισμό της έννοιας; β) Ποια από αυτά τα στοιχεία μπορούν κατά τη γνώμη σας να στηρίξουν την άποψη που ο Αριστοτέλης θα υποστηρίξει αργότερα, ότι δηλαδή η ηθική αρετή είναι **μετὰ τοῦ ὀρθοῦ λόγου ἕξι** (HN 1144 b 27); Να δικαιολογήσετε την άποψή σας με χωρία του κειμένου.
6. Ο Αριστοτέλης, όπως είδαμε ήδη (ενότητες 1, 2, 3) υποστήριξε ότι **οὐδεμία τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν φύσει ἡμῖν ἐγγίνεται**. Να δείξετε με επιχειρήματα ότι όσα λέγονται σ' αυτήν την ενότητα υποστηρίζουν την παραπάνω βασική σκέψη του φιλοσόφου.
7. **Οὕτω δὴ πᾶς ἐπιστήμων ... ἀλλὰ τὸ πρὸς ἡμᾶς** υποστηρίζει ο Αριστοτέλης. Να δείξετε ότι απαραίτητη προϋπόθεση αυτού είναι η σωκρατική προτροπή **γνῶθι σαυτόν** και γι' αυτό η κατάκτηση της ηθικής αρετής γίνεται δύσκολο και επίπονο έργο.
8. **"Ἐν παντὶ δὴ συνεχεῖ ... οὐ τὸ τοῦ πράγματος ἀλλὰ τὸ πρὸς ἡμᾶς"**: Με ποια κριτήρια είναι δυνατός, κατά το χωρίο αυτό, ο καθορισμός του "μέσου" και ποια είναι τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της μεσότητας, ανάλογα με το κριτήριο καθορισμού της; (Πανελλαδικές 2001).

Λεξιλογικές ασκήσεις

1. **φεύγω:** Χρησιμοποιώντας το ρήμα να δώσετε στην αρχαία ελληνική α) τον πολιτικό όρο «οι εξόριστοι», β) τη σημασία του δικανικού όρου **φεύγω φόνου**.
2. Με ποιες λέξεις του κειμένου παρουσιάζουν ετυμολογική συγγένεια οι λέξεις: **έπισταμένως, λειπτέον, πρόσληψις, συνοχή, ταυτότης**.
3. Να βρείτε στο κείμενο συνώνυμα των λέξεων: **κελεύω, ἥττον, προτιμῶ, ἐπαῖων, βιβρώσκω**.

ΚΕΙΜΕΝΟ	ΔΟΜΗ	ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ
Εἰ δὴ πᾶσα ἐπιστήμη οὕτω τὸ ἔργον εὖ ἐπιτελεῖ, πρὸς τὸ μέσον βλέπουσα καὶ εἰς τοῦτο ἄγουσα τὰ ἔργα (ὅθεν εἰώθασιν ἐπιλέγειν τοῖς εὖ ἔχουσιν ἔργοις ὅτι οὕτ' ἀφελεῖν ἔστιν οὐτε προσθεῖναι, ὥς τῆς μὲν ὑπερβολῆς καὶ τῆς ἑλλείψεως φθειρούσης τὸ εὖ, τῆς δὲ μεσότητος σωζούσης, οἱ δ' ἀγαθοὶ τεχνῖται, ὥς λέγομεν, πρὸς τοῦτο βλέποντες ἐργάζονται), ἢ δ' ἀρετὴ πάσης τέχνης ἀκριβεστέρα καὶ ἀμείνων ἔστιν ὥσπερ καὶ ἡ φύσις, τοῦ μέσου ἂν εἴη στοχαστική. λέγω δὲ τὴν ἠθικὴν· αὕτη γάρ ἐστι περὶ πάθη καὶ πράξεις, ἐν δὲ τούτοις ἔστιν ὑπερβολὴ καὶ ἑλλειψις καὶ τὸ μέσον.	Η μεσότητα στην τέχνη και ο ορισμός των ολοκληρωμένων έργων Συσχετισμός ἀρετῆς - τέχνης - φύσης Σύνδεση της ηθικῆς ἀρετῆς (και ὄχι της διανοητικῆς) με τη μεσότητα	Αν λοιπόν κάθε τέχνη εκπληρώνει σωστά το έργο της με αυτόν τον τρόπο, αποβλέποντας δηλαδή στο μέσο και κατευθύνοντας τα έργα της σε αυτό (γι' αυτό συνηθίζουν να λένε στο τέλος για τα τέλεια έργα ότι δεν είναι δυνατόν ούτε να αφαιρέσουμε ούτε να τους προσθέσουμε τίποτε, γιατί η υπερβολή και η έλλειψη φθείρουν την τελειότητα, ενώ η μεσότητα τα διαφυλάσσει – και οι καλοί τεχνίτες, όπως λέμε, εργάζονται αποβλέποντας σ' αυτή), και αν η ἀρετή είναι ακριβέστερη και ανώτερη από κάθε τέχνη, όπως ακριβώς και η φύση, μπορεί να έχει για στόχο το μέσο. Και εννοώ την ηθική ἀρετή· γιατί αυτή έχει σχέση με τα συναισθήματα και τις πράξεις, και αυτά είναι εκείνα στα οποία υπάρχει υπερβολή και έλλειψη και μέσο.

1. Η ΜΕΣΟΤΗΤΑ ΣΤΗΝ ΤΕΧΝΗ ΚΑΙ Ο ΟΡΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΟΛΟΚΛΗΡΩΜΕΝΩΝ ΕΡΓΩΝ: «Εἰ δὴ πᾶσα ἐπιστήμη ... ἐργάζονται»

Ο Αριστοτέλης επιδιώκει να ενισχύσει τη θέση της προηγούμενης ενότητας, ότι οι ηθικές ἀρετές στοχεύουν στη μεσότητα (η οποία προσδιορίζεται με βάση τα υποκειμενικά κριτήρια). Για να καταλήξει όμως στη θέση αυτή, πρώτα θα αναφερθεί στη μεσότητα που υπάρχει στις τέχνες. Εδώ, είναι χρήσιμο να επισημανθεί ότι οι ὅροι ἐπιστήμη και τέχνη έχουν σχεδόν το ίδιο σημασιολογικό περιεχόμενο στην ενότητα, και δεν έχουν καμία σχέση με τους ίδιους ὅρους, όταν χρησιμοποιούνται από τον Αριστοτέλη ως «διανοητικές ἀρετές». Όταν λοιπόν η τέχνη - ἐπιστήμη λειτουργεί σωστά, επιδιώκει τη μεσότητα και γι' αυτό τα έργα που δημιουργεί είναι τέλεια, ολοκληρωμένα («τοῖς εὖ ἔχουσιν ἔργοις»). Με τον ὅρο «**ολοκληρωμένο έργο**» εννοούμε **αυτό που βρίσκεται στη μεσότητα, που τηρεί το μέτρο και την ἀρμονία και εξισορροπεί τις ἀντιθέσεις ἀνάμεσα στην υπερβολή και στην ἑλλειψη**. Γι' αυτό από αυτό δεν μπορούμε ούτε να αφαιρέσουμε κάτι («οὐτ' ἀφελείν»), γιατί δεν έχει κάτι περιττό και με την ἀφαίρεση θα το οδηγήσουμε στην ἑλλειψη, ούτε να προσθέσουμε κάτι («οὔτε προσθεῖναι»), γιατί δεν του λείπει κάτι και με την πρόσθεση θα το οδηγήσουμε στην υπερβολή. Επομένως, γίνεται κατανοητό ότι η υπερβολή και η ἑλλειψη διαταράσσουν την ισορροπία και καταστρέφουν την τελειότητά του («φθειρούσης»), ενώ η μεσότητα τη διαφυλάσσει («σωζούσης»). Συγκεκριμένα ο Αριστοτέλης αλλού αναφέρει ότι ένα έργο τέχνης δεν πρέπει να είναι ούτε «παμμέγεθες» ούτε «πάμμικρον» (Ποιητική, 1450b, 37-39). Υπέρ της τήρησης του μέτρου τασσόταν και ο Πλάτων, ο οποίος στο «Φίληβο» αναφέρει: «μετριότης γάρ καὶ συμμετρία κάλλος δήπου καὶ ἀρετὴ πανταχοῦ συμβαίνει γίνεσθαι» (= το μέτρο και η συμμετρία συμβαίνει να μεταβάλλονται σε ομορφιά και ἀρετή, Φίληβος, 64e, 6).

2. ΣΥΣΧΕΤΙΣΜΟΣ ΤΕΧΝΗΣ - ΦΥΣΗΣ - ΑΡΕΤΗΣ: «ἢ δ' ἀρετὴ ... στοχαστική.»

Στο χωρίο αυτό ο Αριστοτέλης συσχετίζει τις έννοιες τέχνη (η οποία εδώ ταυτίζεται με τον ὅρο «ἐπιστήμη»), φύση και ἀρετή και διαπιστώνει ότι έχουν ένα κοινό γνώρισμα αλλά και διαφορές. Το κοινό τους γνώρισμα είναι ότι και οι τρεις έχουν τη δυνατότητα να δημιουργούν μορφές. Η διαφορά τους έγκειται σε τι δίνει μορφή η καθεμιά. Έτσι, λοιπόν:

- α) η τέχνη μορφοποιεί το υλικό της,
- β) η ἀρετή δίνει μορφή στην προσωπικότητα του ανθρώπου και
- γ) η φύση δημιουργεί κι αυτή τις δικές της μορφές.

Παράλληλα, ο φιλόσοφος επιχειρεί να ιεραρχήσει τις τρεις αυτές έννοιες. Έτσι κατ' αυτόν, **η φύση είναι ανώτερη από την τέχνη**, γιατί κάθε φυσικό ον έχει τάση προς την τελειότητα. Από τη στιγμή δηλαδή

που γεννιέται και αυξάνεται, οδηγείται, ανεξάρτητα από τη θέλησή του, στο «τέλος», στην τελειότερη μορφή του. Αντίθετα, τα έργα τέχνης είναι σταθερά και αμετάβλητα και δεν τείνουν πουθενά. Ο Αριστοτέλης αναφέρει: «ο σκοπός και το ωραίο είναι σε μεγαλύτερο βαθμό παρόντα στη φύση, παρά στα έργα της τέχνης» (Περὶ ζώων μορίων, 639b, 19-21). Εξάλλου, όπως διαπιστώνει και ο Ασπάσιος, ο σχολιαστής του Αριστοτέλη, «μιμείται γὰρ τέχνη τὴν φύσιν» (= η τέχνη μιμείται τη φύση), γι' αυτό και είναι κατώτερη αυτής. Από την άλλη, η αρετή είναι ανώτερη και από τη φύση και από την τέχνη, γιατί μορφοποιεί στην ουσία του τον άνθρωπο και αποτελεί ύψιστη έκφραση της μεσότητας. Όπως μάλιστα αναφέρει και ο Ασπάσιος, η αρετή είναι ανώτερη από την τέχνη, γιατί η αρετή είναι «τελειότης φύσεως καὶ κατωρθωμένη φύσις», δηλαδή μια φυσική ιδιότητα με επιτυχία οδηγημένη στο σκοπό της. Από τα παραπάνω γίνεται αντιληπτό ότι, για τον Αριστοτέλη, ανώτερη όλων είναι η αρετή, ακολουθεί η φύση και τελευταία στην ιεράρχηση έρχεται η τέχνη:

Αρετή -> φύση -> τέχνη

3. Ο ΥΠΟΘΕΤΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ ΠΟΥ ΑΠΟΔΕΙΚΝΥΕΙ ΟΤΙ Η ΑΡΕΤΗ ΣΤΟΧΕΥΕΙ ΣΤΟ ΜΕΣΟΝ.

Για να αποδείξει ο Αριστοτέλης ότι η αρετή έχει ως στόχο της το μέσον, διατυπώνει τον εξής υποθετικό συλλογισμό:

1η προκειμένη: αν η τέχνη στοχεύει στο μέσον («Εἰ δὴ πᾶσα ἐπιστήμη ... ἄγουσα τὰ ἔργα») και

2η προκειμένη: αν η αρετή είναι ακριβέστερη και ανώτερη από την τέχνη («ἡ δ' ἀρετὴ πάσης τέχνης ἀκριβεστέρα καὶ ἀμείνων ἐστίν»)

Συμπέρασμα: η αρετή έχει ως στόχο της το μέσον («τοῦ μέσου ἂν εἴη στοχαστική»).

Καλό είναι να επισημανθεί εδώ ότι **η χρήση υποθετικού συλλογισμού**, ο οποίος βασίζεται σε προκειμένες από τις οποίες η μία τουλάχιστον είναι υποθετική πρόταση, προσιδιάζει στο ύφος του επιστημονικού λόγου, γιατί υποδηλώνει μετριοπάθεια, διαλλακτικότητα και έλλειψη δογματισμού. Άλλωστε, μέσα στο πλαίσιο της επιστημονικής έρευνας εντάσσεται και η διατύπωση υποθέσεων, οι οποίες αργότερα επαληθεύονται ή διαψεύδονται. Τη μετριοπάθεια και τη διαλλακτικότητα υποδηλώνει και η χρήση της δυναμικής ευκτικής στο χωρίο «τοῦ μέσου ἂν εἴη στοχαστική», η οποία δηλώνει αυτό που είναι δυνατό να γίνει στο παρόν και το μέλλον, δηλαδή το πιθανό και ενδεχόμενο. Η αρχική αυτή υπόθεση, θα πάρει την μορφή συμπεράσματος διατυπωμένου σε οριστική έγκλιση στην αμέσως επόμενη ενότητα. Ας μην ξεχνάμε εξάλλου, ότι ο Αριστοτέλης συνέγραψε τα «Ηθικά Νικομάχεια» (όπως πληροφορούμαστε και από την εισαγωγή του σχολικού εγχειριδίου) σε ώριμη πια ηλικία, την οποία χαρακτήριζε η ηρεμία, η νηφαλιότητα, η ώριμη σκέψη και η έλλειψη δογματισμού.

4. Η ΑΡΕΤΗ ΤΟΥ ΜΕΤΡΟΥ, ΤΗΣ ΜΕΣΟΤΗΤΑΣ: «...τοῦ μέσου ἂν εἴη στοχαστική.»

Η αρετή της μεσότητας, του μέτρου, αποτελούσε γνώρισμα της αρχαιοελληνικής σκέψης και συναντάται σε πολλές εκφάνσεις της ζωής τους. Συγκεκριμένα:

α) **Στην καθημερινή ζωή τους:** αρκεί να θυμηθούμε τις γνωστές φράσεις «μηδὲν ἄγαν» και «μέτρον ἄριστον», που υποδεικνύουν την τήρηση του μέτρου. Επιπλέον, η «ὑβρις» προς τους θεούς αποτελούσε υπέρβαση του μέτρου και επέφερε την τιμωρία.

β) **Στην τέχνη:** τα κλασικά έργα τέχνης των αρχαίων Ελλήνων είχαν ως γνώρισμα τη μεσότητα. Οι αρχαίοι Έλληνες, σε αντίθεση με τους ανατολικούς λαούς, απέφευγαν και αποδοκίμαζαν την υπερβολή στα έργα τους.

γ) **Στη φιλοσοφία:** την τήρηση του μέτρου εξυμνούσε τόσο ο Δημόκριτος όσο και ο Πλάτων. Ο Δημόκριτος έλεγε: «καλὸν ἐν παντὶ τὸ ἴσον, ὑπερβολὴ δὲ καὶ ἔλλειψις οὐ μοι δοκέει» (= σε κάθε πράγμα καλό είναι το ἴσιο (δηλαδή το μέτρο) η υπερβολή και η έλλειψη δε μου αρέσει). Ο Πλάτων πάλι αναφέρει στο «Φίληβο»: «μετρίότης γὰρ καὶ συμμετρία κάλλος δήπου καὶ ἀρετὴ πανταχοῦ συμβαίνει γίνεσθαι» (= το μέτρο και η συμμετρία συμβαίνει να μεταβάλλονται σε ομορφιά και αρετή). Επίσης ο Πυθαγόρας και οι Πυθαγόρειοι, καθώς και ο Ιπποκράτης στην ιατρική του, τόνιζαν την αξία του μέτρου για τη διατήρηση της υγείας.

5. Η ΜΕΣΟΤΗΤΑ ΕΙΝΑΙ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΟ ΤΗΣ ΗΘΙΚΗΣ ΑΡΕΤΗΣ: «Λέγω δὲ τὴν ἠθικὴν»

Σ' αυτό το σημείο ο Αριστοτέλης διευκρινίζει ότι η μεσότητα αφορά τις ηθικές και όχι τις διανοητικές αρετές. Κι αυτό, γιατί οι ηθικές αρετές σχετίζονται με τα συναισθήματα και τις πράξεις και σ' αυτά υπάρχει υπερβολή, έλλειψη και μεσότητα. Αντίθετα, οι διανοητικές αρετές δεν είναι μεσότητες, γιατί

είναι ασυμβίβαστες με τις έννοιες της υπερβολής και της έλλειψης και ή τις έχει κάποιος ή δεν τις έχει. Σχετικά με τη διανοητική αρετή της σοφίας ο Ασπάσιος γράφει: «φανερὸν δὲ ποιεῖ διὰ τούτων ὅτι ἡ διανοητικὴ ἀρετὴ ὁ ὕκ ἔστι μεσότης· οὐ γὰρ δεῖ μέσως μὲν εἰδέναι, ὑπερβαλλόντως δὲ μή, ἀλλ' ἐφ' ὅσον οἶόν τε εἰδέναι ἄριστα ἂν ἔχοι» (= με αυτά (ο Αριστοτέλης) κάνει φανερό ότι η διανοητική αρετή δεν είναι μεσότητά· γιατί δεν πρέπει να έχει κανείς γνώσεις μεσαίας ποιότητας και όχι υπερβολικά πολλές, αλλά θα ήταν άριστο να έχει όσο το δυνατόν πιο πολλές γνώσεις). Δηλαδή στην αρετή της σοφίας θεωρείται πολύ καλό να έχει κανείς πάρα πολλές γνώσεις, να βρίσκεται δηλαδή στην υπερβολή.

6. ΣΧΟΛΙΑΣΜΟΣ ΤΗΣ ΦΡΑΣΗΣ: «Περὶ πάθη»

Στην αριστοτελική έννοια «πάθη» αναφερθήκαμε και στην 6η ενότητα των «Ηθικών Νικομαχείων». Είδαμε λοιπόν ότι για τον Αριστοτέλη πάθη είναι η επιθυμία, η οργή, ο φόβος, το θάρρος, ο φθόνος, η χαρά, η φιλία, το μίσος, ο πόθος, η ζήλεια, η λύπη, δηλαδή αυτά που σήμερα θα λέγαμε συναισθήματα. Μάλιστα, ο Αριστοτέλης θεωρεί ότι τα «πάθη» είναι άλογες παρορμήσεις της ψυχής και βιολογικές ιδιότητες του ανθρώπινου είδους.

ΑΙΣΘΗΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ

Αντιθέσεις «ἀφελεῖν ≠ προσθεῖναι» «φθειρούσης ≠ σωζούσης» «ἐλλείψεως, ὑπερβολῆς ≠ μεσότητος»

Επανάληψη «οὔτε – οὔτε» Οι παραπάνω αντιθέσεις και η επανάληψη των «οὔτε – ο ὔτε» τονίζουν την κρίσιμη διαφορά της έλλειψης και της υπερβολής από τη μεσότητα, καθώς και την άποψη ότι η υπερβολή και η έλλειψη ανατρέπουν την ισορροπία που υπάρχει στα έργα τέχνης, ενώ η μεσότητα τη διαφυλάττει.

Επίσης, μία σημαντική διαφορά στην συντακτική δομή του κειμένου αυτού σε σχέση με τα προηγούμενα είναι, ότι ενώ στις προηγούμενες ενότητες κυριαρχούσε η σύνδεση κατά παράταξη, εδώ έχουμε **υποταγμένο λόγο**, περισσότερο συνειρμικό και επιστημονικό.

ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΚΑ ΚΑΙ ΟΜΟΡΡΙΖΑ ΣΤΗ ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ

ἐπιτελεῖ < ἐπὶ + τέλος: τέλος, τελικός, τελειωτικός, τέλειος, τελείωση, τελειοποίηση, τελετή, τέλεση, τελώνης, τελωνείο, τελωνειακός, ατελής, ημιτελής, ιδιοτελής, αυτοτελής, ευτελής, υποτελής, πολυτελής, ατέλεια, πολυτέλεια, συντέλεια, εντέλεια, ισοτέλεια, νομοτέλεια, επιτέλεση, εκτέλεση, συντελεστής, εκτελεστής, επιτελείο

ἄγουσα < ἄγω: αγωγή, αγωγός, παραγωγός, δημαγωγός, προσαγωγός, νηπιαγωγός, αγώνας, άγημα, άξονας, απαγωγή, συναγωγή, διαγωγή, εισαγωγέας, αρχηγός, στρατηγός, λοχαγός, ξεναγός

ἀφελεῖν < ἀπό + αἰρέομαι –οὔμαι: αίρεση, αιρετικός, αφαίρεση, διαίρεση, συναίρεση, καθαίρεση, αναίρεση, προαίρεση, προαιρετικός, διαιρέτης, εξαίρετος, αναφαίρετος, αυθαίρετος, αρχαιρεσίες(εκλογές αρχόντων)

προσθεῖναι < πρὸς + τίθημι: θεσμός, θέση, διάθεση, παράθεση, έκθεση, επίθεση, σύνθεση, θέμα, απόθεμα, παράθεμα, έκθεμα, θετός, πρόσθετος, εμπρόθετος, σύνθετος, έκθετος, αντίθετος, εκθέτης, καταθέτης, υιοθεσία, αδιαθεσία, τοποθεσία, νουθεσία, θήκη, διαθήκη, παρακαταθήκη, συνθήκη, αποθήκη, αποθηκάριος, υποθετικός, επιθετικός, συνθετικός, υπερθετικός, θεμέλιο, θεμελιώδης

σωζούσης < σώζω: σώσιμο, σωστικός, διασωστικός, ναυαγοσωστικός, διάσωση, ναυαγοσώστης, διασώστης, σωσίβιο, σωτηρία, σωτήριος, σώος, σώμα, σώφρων, σωστός, σωσίας, άσωτος

πάθη < πάσχω: πάθος, πάθημα, πάθηση, παθητικός, συμπαθητικός, αντιπαθητικός, παθητικότητα, συμπάθεια, αντιπάθεια, ηδυπάθεια, απάθεια, προσπάθεια, ευπάθεια, αδενοπάθεια, καρδιοπάθεια, μετριοπάθεια, εμπάθεια, μυστικοπάθεια, απαθής, συμπαθής, αντιπαθής, ωραιοπαθής, μετριοπαθής, εμπαθής, σεισμοπαθής, πλημμυροπαθής, παθογένεια, παθογόνος, παθολογία, παθολογικός, παθιάρης, πένθος, πένθιμος

πράξεις < πράττω: πράγμα, πραγματεία, πραγματικός, πραγματικότητα, πραγματισμός, πράγματι, πραγματοποίηση, πραγματογνώμων, πράματεια, πράξη, πρακτικός, πράκτορας, πρακτορείο, σύμπραξη, διάπραξη, αντίπραξη, είσπραξη, απραξία, κοινοπραξία, έμπρακτος, άπρακτος, πραξικόπημα, πραξικοπηματίας

Ερωτήσεις στην 8^η ενότητα

1. Ο όρος **επιστήμη** στον Αριστοτέλη άλλοτε ισοδυναμεί με τον όρο **τέχνη**, ενώ άλλοτε χρησιμοποιείται με τη συνηθισμένη και σήμερα σημασία του (**συστηματοποιημένη γνώση**), οπότε και εντάσσεται

από τον φιλόσοφο στις διανοητικές αρετές. Με ποιο περιεχόμενο χρησιμοποιείται ο όρος στην ενότητα; Ποιο είδος «μεσότητας» αντιστοιχεί σε κάθε σημασία του όρου;

2. Ο Αριστοτέλης σε προηγούμενη ενότητα (6η) αναφέρθηκε στην αρετή του οφθαλμού, του ίππου κτλ., σε σχέση με την ολοκλήρωση του έργου που η φύση έχει αναθέσει σε κάθε ζώο ή πράγμα. Με βάση αυτές τις απόψεις και με τη βοήθεια των πληροφοριών που περιέχονται στο κείμενό σας, να δείξετε πότε μία τέχνη είναι «ενάρητη».
3. Χρησιμοποιώντας όρους της αριστοτελικής φιλοσοφίας, να δώσετε τον ορισμό των άριστων έργων και να τον αιτιολογήσετε.
4. Να δώσετε με δικά σας λόγια τη σχέση της ηθικής αρετής με την τέχνη και τη φύση. Ποιο κριτήριο χρησιμοποιεί ο Αριστοτέλης ως βάση σ' αυτόν τον συσχετισμό; Να αιτιολογήσετε την υπεροχή της φύσης και της ηθικής αρετής απέναντι στην τέχνη.
5. Στην αριστοτελική (τυπική) Λογική έχουμε **υποθετικούς συλλογισμούς** των οποίων το συμπέρασμα εξάγεται από προκείμενες προτάσεις από τις οποίες η μία τουλάχιστον είναι υποθετική. α) Να επισημάνετε έναν τέτοιο συλλογισμό στο κείμενό σας και να τον καταγράψετε προτάσσοντας τις προκείμενες προτάσεις και καταλήγοντας στο συμπέρασμα. β) Νομίζετε ότι ένα τέτοιο είδος συλλογισμού ταιριάζει στο επιστημονικό ύφος;
6. Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, η ψυχή του ανθρώπου **ἀληθεύει**, ανακαλύπτει την αλήθεια, με τη βοήθεια των διανοητικών αρετών, όπως **ἡ φρόνησις, ἡ σοφία** και **ὁ νοῦς** (HN, 1139 b 15-20). Νομίζετε ότι όσα αναφέρονται στην ενότητα για τη «μεσότητα» μπορούν να ισχύουν για τις διανοητικές αρετές; Να αιτιολογήσετε τις απόψεις σας.
7. **πάθη**: Σε άλλο χωρίο ο φιλόσοφος διευκρινίζει: **Λέγω δὲ πάθη μὲν ἐπιθυμίαν, ὀργὴν, φόβον, θάρσος, φθόνον, χαρὰν, φιλίαν, μῖσος, πόθον, ζῆλον, ἔλεον, ὅλως οἷς ἔπεται ἡδονὴ ἢ λύπη** (HN, 1105 b 23-26). Λαμβάνοντας υπόψη σας αυτή τη διευκρίνιση και όσα εκτίθενται στις ενότητες 5η και 8η, να δώσετε τα κοινά σημεία των ηθικών αρετών με τα πάθη και τις πράξεις.
8. Καθώς η Αντιγόνη οδηγείται στην υπόγεια φυλακή της, στο τέταρτο επεισόδιο της ομώνυμης τραγωδίας του Σοφοκλή, απευθύνει τελευταίο χαιρετισμό στους συμπολίτες της (στ. 801-882), ψάλλοντας μαζί με τον Χορό ένα θρηνητικό τραγούδι (κομμός). Μέσα σ' αυτή την ατμόσφαιρα ο Κορυφαίος σε μια αποστροφή του προς την ηρωίδα λέει :
ΧΟ. προβᾶς' ἐπ' ἔσχατον θράσους / ὑψηλὸν ἐς Δίκας βάθρον / πολὺ προσέπεσας, ὦ τέκνον (στ. 853-855).
(«Σκαρφάλωσες στην κορυφή του θράσους / και στον απρόσιτο της Δίκης θρόνο, / παιδί μου, παραπάτησες»).
Να εντοπίσετε τα κοινά στοιχεία μεταξύ των απόψεων του Αριστοτέλη για τη «μεσότητα», την «ἐλλειψη» και την «υπερβολή», και της μομφής που επιρρίπτει ο Κορυφαίος στην κόρη του Οιδίποδα. Νομίζετε ότι ο Αριστοτέλης θα συμφωνούσε με την άποψη του Κορυφαίου του Χορού;
9. **Τέχνη - ἀρετή - φύσις**: Ποιο κοινό χαρακτηριστικό γνώρισμα διακρίνει ο Αριστοτέλης στις τρεις αυτές έννοιες, σε ποια από τις τρεις δίνει το προβάδισμα και γιατί, κατά τη γνώμη σας, της δίνει το προβάδισμα αυτό; **(Πανελλαδικές 2001)**.

Λεξιλογικές ασκήσεις

1. **ἄγωσα τὰ ἔργα**: Να δώσετε τη σημασία των εκφράσεων:
(α) ἄγω-ομαι καὶ φέρω-ομαι.....
(β) ἄγω θεούς
(γ) ἄγω τείχος
(δ) ἡσυχίαν ἄγω
(ε) ἐορτήν ἄγω
(στ) ἄγω ἐπὶ τοὺς δικαστάς
(ζ) ἄγομαι γυναῖκα
(η) ἄγε ἢ ἄγετε (δὴ) (+ υποτακτική ἢ προστακτική)
(θ) ἄγω κακῶς / καλῶς / ὀρθῶς
4. Να σχηματίσετε ένα παράγωγο επίθετο για κάθε ρηματικό τύπο, χρησιμοποιώντας την παραγωγική κατάληξη που σας δίνεται, και να γράψετε τη σημασία του, όπως στο παράδειγμα :
νέμω -άς (-άδος) = νομάς, άδος (= ο νεμόμενος, αυτός που γυρίζει από τόπο σε τόπο για να βρει βοσκή).

προβλέπω -ψιος:
ἀφελεῖν -τικός:
φθειρούσης -τός:
σωζούσης -τήριος:
νοῦς + ἔχω -ής:

5. Να εξηγήσετε τη σημασιολογική διαφορά μεταξύ των επιθέτων **ακριβής – ακριβός** και των επιρρημάτων **ακριβώς – ακριβά** και να σχηματίσετε ανάλογα προτάσεις.
6. Με ποιες λέξεις του κειμένου συνδέονται ετυμολογικά οι ακόλουθες:

διαθήκη, πένθος, λοιπόν, διαγωγή, αίρεση, απόβλητα, άσωτος

**ΕΝΟΤΗΤΑ 9η (Β6,10-13) : ΣΗΜΑΝΤΙΚΕΣ ΔΙΕΥΚΡΙΝΗΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΟ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΤΗΣ ΕΝΝΟΙΑΣ
"ΜΕΣΟΤΗΣ"**

ΚΕΙΜΕΝΟ	ΔΟΜΗ	ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ
Οἷον καὶ φοβηθῆναι καὶ θαρρῆσαι καὶ ἐπιθυμῆσαι καὶ ὀργισθῆναι καὶ ἐλεῆσαι καὶ ὅλως ἡσθῆναι καὶ λυπηθῆναι ἔστι καὶ μᾶλλον καὶ ἥττον, καὶ ἁμφοτέρα οὐκ εὖ· τὸ δ' ὅτε δεῖ καὶ ἐφ' οἷς καὶ πρὸς οὓς καὶ οὐ ἔνεκα καὶ ὥς δεῖ, μέσον τε καὶ ἄριστον, ὅπερ ἐστὶ τῆς ἀρετῆς. Ὅμοίως δὲ καὶ περὶ τὰς πράξεις ἔστιν ὑπερβολὴ καὶ ἔλλειψις καὶ τὸ μέσον. ἢ δ' ἀρετὴ περὶ πάθη καὶ πράξεις ἐστίν, ἐν οἷς ἢ μὲν ὑπερβολὴ ἁμαρτάνεται καὶ ψέγεται καὶ ἢ ἔλλειψις, τὸ δὲ μέσον ἐπαινεῖται καὶ κατορθοῦται· ταῦτα δ' ἄμφω τῆς ἀρετῆς. Μεσότης τις ἄρα ἐστὶν ἡ ἀρετὴ, στοχαστικὴ γε οὖσα τοῦ μέσου.	Παραδείγματα συναισθημάτων (παθῶν) που αποδεικνύουν ὅτι σ' αὐτὰ ὑπάρχει καὶ ὑπερβολὴ καὶ ἔλλειψη καὶ μέσον. Οἱ προϋποθέσεις που πρέπει νὰ πληροῦνται γιὰ τὴν ἐπίτευξή τῆς μεσότητος. Αντιστοιχία συναισθημάτων καὶ πράξεων ὅσον ἀφορᾷ τὴν ὑπερβολή, τὴν ἔλλειψη καὶ τὴν προϋποθέσεις τήρησης τῆς μεσότητος. Συσχετισμός τῆς ἀρετῆς με τὰ συναισθήματα καὶ τὴν πράξεις συμπληρωμένα με τὴν ἐννοίαν ὑπερβολῆς, ἔλλειψης, μέσου. Συμπέρασμα: ἡ ἀρετὴ εἶναι ἓνα εἶδος μεσότητος.	Για παράδειγμα εἶναι δυνατό νὰ νιώσουμε καὶ φόβο καὶ θάρρος καὶ ἐπιθυμία καὶ ὀργή καὶ εὐσπλαχνία καὶ, γενικά, εὐχάριστα καὶ δυσάρεστα συναισθήματα σε βαθμὸ καὶ μεγαλύτερο καὶ μικρότερο ἀπὸ ὅσο πρέπει – καὶ στὶς δύο περιπτώσεις δὲν εἶναι καλὸ· ὁμῶς τὸ νὰ νιώθουμε τὴ στιγμὴ που πρέπει καὶ σε σχέση με τὰ πράγματα που πρέπει καὶ σε σχέση με τοὺς ἀνθρώπους που πρέπει καὶ γιὰ τὸ λόγο που πρέπει καὶ με τὸν τρόπο που πρέπει, αὐτὸ εἶναι μέσο καὶ ἀριστό, τὸ ὁποῖο ἀκριβῶς σχετίζεται με τὴν ἀρετὴ. Ὅμοια ὁμῶς καὶ στὶς πράξεις ὑπάρχει ὑπερβολὴ καὶ ἔλλειψη καὶ μέσο. Εξάλλου, ἡ ἀρετὴ ἀναφέρεται σε συναισθήματα καὶ σε πράξεις, ὅπου ἀποτελεῖ σφάλμα ἡ ὑπερβολὴ καὶ ἡ ἔλλειψη καὶ κατακρίνεται, ὁμῶς τὸ μέσο ἐπαινεῖται καὶ εἶναι τὸ σωστὸ καὶ αὐτὰ πάνε καὶ τὰ δύο μαζί με τὴν ἀρετὴ. Επομένως, ἡ ἀρετὴ εἶναι μιὰ μορφή μεσότητος, ἀφοῦ ἔχει ὡς στόχο τὸ μέσο.

1. ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΩΝ (ΠΑΘΩΝ) ΠΟΥ ΑΠΟΔΕΙΚΝΟΥΝ ΟΤΙ Σ' ΑΥΤΑ ΥΠΑΡΧΕΙ ΚΑΙ ΥΠΕΡΒΟΛΗ ΚΑΙ ΕΛΛΕΙΨΗ ΚΑΙ ΜΕΣΟΝ: «Οἷον καὶ φοβηθῆναι ... οὐκ εὖ»

Στὴν 8η ἐνότητα ὁ Ἀριστοτέλης εἶχε καταλήξει στὴ θέση ὅτι οἱ ἠθικὲς ἀρετὲς σχετίζονται με τὰ συναισθήματα καὶ τὴν πράξεις, γιὰτί σ' αὐτὰ ὑπάρχει ὑπερβολὴ καὶ ἔλλειψη καὶ τὸ μέσον. Ἐρχεται λοιπὸν στὴν ἐνότητα αὕτη νὰ ἀποδείξει τὴν παραπάνω θέση με ἐπαγωγικὸ τρόπο δίνοντας ἐνδεικτικὰ κάποια παραδείγματα συναισθημάτων, τὰ ὁποῖα διακρίνονται σε εὐχάριστα καὶ δυσάρεστα. Τονίζει ὅτι σ' αὐτὰ ὑπάρχει ὑπερβολὴ καὶ ἔλλειψη, καθὼς μποροῦμε νὰ τὰ βιώσουμε εἴτε σε μεγαλύτερο εἴτε σε μικρότερο βαθμὸ. Ἀν τὰ αισθανόμαστε σε μεγαλύτερο βαθμὸ («μᾶλλον»), τότε φτάνουμε στὴν ὑπερβολή, ἐνῶ, ἀν τὰ αισθανόμαστε σε μικρότερο βαθμὸ («ἥττον»), φτάνουμε στὴν ἔλλειψη. Ὅμως, οὔτε τὸ «μᾶλλον» οὔτε τὸ «ἥττον» εἶναι καλὰ («οὐκ εὖ»), ὅπως υπογραμμίζει ὁ φιλόσοφος, γιὰτί ἐτσι ἀπομακρυνόμαστε ἀπὸ τὴ μεσότητα.

Πρέπει μάλιστα, νὰ σημειώσουμε ὅτι μετὰ τὰ ἐπιρρήματα «μᾶλλον» καὶ «ἥττον» ἐννοεῖται ἡ γενικὴ συγκριτικὴ «τοῦ δέοντος», ἡ ὁποία προσδίδει δεοντολογικὸ χαρακτήρα στὸ κείμενο καὶ καθορίζει τὰ ὅρια τοῦ μέτρου, τῆς ἠθικῆς ὀρθῆς πράξης.

2. ΟΙ ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΕΙΣ ΠΟΥ ΠΡΕΠΕΙ ΝΑ ΠΛΗΡΟΥΝΤΑΙ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΠΙΤΕΥΞΗ ΤΗΣ ΜΕΣΟΤΗΤΑΣ ΣΤΑ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΑ: «τὸ δ' ὅτε δεῖ ... ὥς δεῖ»

Γιὰ νὰ μπορέσει νὰ διατηρηθεῖ ἡ μεσότητα στὰ συναισθήματα, που εἶναι καὶ τὸ «ἄριστον», πρέπει νὰ τηροῦνται ὁρισμένες προϋποθέσεις, οἱ ὁποῖες παρουσιάζονται ἀπὸ τὸ φιλόσοφο με πολυσύνδετο σχῆμα που προσδίδει ἐμφαση. Συγκεκριμένα, πρόκειται γιὰ δεοντολογικοὺς κανόνες – γι' αὐτὸ καὶ ἐπαναλαμβάνεται συνεχῶς ἢ ἐννοεῖται τὸ «δεῖ» - , που μας κατευθύνουν πρὸς τὴν ἠθικὰ ὀρθὴ πράξη. Ἡ ἐφαρμογὴ τους ἀπαιτεῖ μόχθο καὶ ἐπίπονη προσπάθεια. Αὐτοὶ οἱ κανόνες εἶναι:

- α. «**ὅτε δεῖ**»: η **χρονική στιγμή** κατά την οποία πρέπει να νιώθουμε ένα συναίσθημα,
β. «**ἐφ' οἷς (δεῖ)**»: τα **πράγματα, οι συνθήκες** σε σχέση με τις οποίες πρέπει να νιώθουμε ένα συναίσθημα,
γ. «**πρὸς οὓς (δεῖ)**»: οι **άνθρωποι** σε σχέση με τους οποίους πρέπει να νιώθουμε ένα συναίσθημα,
δ. «**οὐ ἔνεκα (δεῖ)**»: ο **λόγος** για τον οποίο πρέπει να νιώθουμε ένα συναίσθημα,
ε. «**ὥς δεῖ**»: ο **τρόπος** με τον οποίο πρέπει να εκδηλώνουμε ένα συναίσθημα.

3. ΣΧΟΛΙΑΣΜΟΣ ΤΗΣ ΦΡΑΣΗΣ: «μέσον τε καὶ ἄριστον, ὅπερ ἐστὶ τῆς ἀρετῆς»

Στο χωρίο αυτό **φαινομενικά** έχουμε ένα **οξύμωρο σχήμα**, καθώς ο Αριστοτέλης ταυτίζει το μέσον με το άριστο. Το μέσον, όπως έχει ήδη αναφέρει ο φιλόσοφος, βρίσκεται ανάμεσα στην υπερβολή και την έλλειψη. Το «άριστον» όμως κανονικά αποτελεί ακρότητα και όχι μεσότητα, καθώς βρίσκεται στην υπερβολή. Για τον Αριστοτέλη «άριστον» είναι η τελειότητα, το «τέλος», η ανώτερη αξία των όντων που προκύπτει από τη μεσότητα. Εδώ λοιπόν αποκτά τη σημασία του ιδανικού, του προτύπου, της μετρημένης συμπεριφοράς που οφείλουμε να ακολουθήσουμε, αν θέλουμε να κατακτήσουμε την αρετή, που είναι η μεσότητα. Έτσι οι δύο έννοιες τελικά ταυτίζονται και η αντίφαση αίρεται. Αξιοπρόσεκτη είναι η θέση και το γένος της αντωνυμίας «ὅπερ», η οποία αναφέρεται στη λέξη «άριστον», κι έτσι, συσχετίζεται **και** ετυμολογικά η λέξη «άριστον» με τη λέξη «ἀρετῆς».

4. Κριτήρια που προσδιορίζουν την ηθικά ορθή πράξη

Όπως αναφέραμε και προηγουμένως, ο Αριστοτέλης σκόπιμα επαναλαμβάνει ή εννοεί τύπους του ρήματος «δεῖ» («καὶ μᾶλλον καὶ ἥττον (τοῦ δέοντος)», «ὅτε δεῖ», ἐφ' οἷς (δεῖ)», «πρὸς οὓς (δεῖ)», «οὐ ἔνεκα (δεῖ)», «ὥς δεῖ»), για να δώσει δεοντολογικό περιεχόμενο στο κείμενο και να κατευθύνει τους ανθρώπους προς την ηθικά ορθή συμπεριφορά. Πώς όμως καθορίζεται η ηθικά ορθή συμπεριφορά; Κάθε κοινωνία έχει κάποια κριτήρια ορθής συμπεριφοράς. Στην περίπτωση των αρχαίων Ελλήνων τα κριτήρια αυτά εντάσσονται μέσα στο πλαίσιο της πόλης-κράτους, γιατί ας μην ξεχνάμε ότι ο αρχαίος Έλληνας λειτουργούσε πάντα ως μέλος του συνόλου και όχι ως άτομο. Τα κριτήρια λοιπόν αυτά είναι τα εξής:

α. οι γραπτοί νόμοι της πόλης - κράτους: αυτοί ήταν άλλωστε που καθόρισαν τη στάση του Σωκράτη, όπως αυτή παρουσιάζεται στον πλατωνικό διάλογο «Κρίτων», όταν του προτάθηκε να δραπετεύσει,

β. η παράδοση: οι άγραφοι νόμοι, τα πρότυπα και τα παραδείγματα προς μίμηση ή προς αποφυγή που προβάλλονταν, υποδείκνυαν τον ορθό τρόπο συμπεριφοράς,

γ. η λογική, δηλαδή ο ορθός λόγος: η λογική και ιδιαίτερα η λογική του φρόνιμου ανθρώπου υποδείκνυε την ενδεδειγμένη συμπεριφορά (η έννοια της λογικής θα αναλυθεί διεξοδικά στη 10η ενότητα).

Παρόμοια με αυτά των αρχαίων Ελλήνων κριτήρια ρυθμίζουν τη συμπεριφορά και των σύγχρονων Ελλήνων. Έτσι κι εμείς ρυθμίζουμε τη συμπεριφορά μας ανάλογα με τους γραπτούς νόμους του κράτους και τους άγραφους νόμους, που απορρέουν από τις λαϊκές μας παραδόσεις, τις ιστορικές μας καταβολές και τη θρησκευτική συνείδηση των ανθρώπων.

Από τα παραπάνω γίνεται κατανοητό ότι τα κριτήρια αυτά συμπεριφοράς που μας φέρνουν πιο κοντά στη μεσότητα, δε μένουν σταθερά αλλά μεταβάλλονται σε περιεχόμενο, ανάλογα με την κοινωνία, την εποχή, τον τόπο, τα πρότυπα και άλλους παράγοντες. Επομένως, προκύπτει ότι την ευθύνη για την κατάκτηση των ηθικών αρετών την έχει ο ίδιος ο άνθρωπος, ο οποίος πρέπει να καταβάλλει επίπονη προσπάθεια και αγώνα.

5. ΑΝΤΙΣΤΟΙΧΙΑ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΠΡΑΞΕΩΝ: «Ὅμοίως ... καὶ τὸ μέσον»

Ο Αριστοτέλης είχε αναφέρει στο τέλος της 8ης ενότητας ότι η ηθική αρετή σχετίζεται με τα συναισθήματα και τις πράξεις. Σ' αυτή την ενότητα βέβαια έφερε παραδείγματα που αφορούν μόνο τα συναισθήματα και όχι τις πράξεις. Διευκρινίζει όμως ότι αυτό που συμβαίνει στα συναισθήματα συμβαίνει και με τις πράξεις' και σ' αυτές δηλαδή υπάρχει και υπερβολή και έλλειψη και το μέσον και πρέπει να πληρούνται οι ίδιες προϋποθέσεις με εκείνες των συναισθημάτων. Η μεταξύ τους αντιστοιχία - αναλογία δηλώνεται με τη χρήση του επιρρήματος «ὁμοίως».

6. Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΑΡΕΤΗΣ

Η διπλή χρήση των «δεῖ» («ὅτε δεῖ», «ὥς δεῖ»), τα τρία «δεῖ» που εννοούνται («ἐφ' οἷς (δεῖ)», «πρὸς οὓς (δεῖ)», «οὐ ἔνεκα (δεῖ)»), η εννοούμενη γενική συγκριτική («καὶ μᾶλλον καὶ ἥττον (τοῦ δέοντος)») και οι ρηματικοί τύποι «ψέγεται» και «ἐπαινείται» υποδηλώνουν τον κοινωνικό χαρακτήρα της αρετής, η οποία καλλιεργείται ως προορισμός από την «πόλιν». Οι τύποι αυτοί φανερώνουν ότι ο Αριστοτέλης έδινε πολύ μεγάλη σημασία στην άποψη της κοινής γνώμης ως έκφραση των πολιτών της πόλης, του υψηλότερου τύπου κοινωνίας που μπορεί να πετύχει την ευδαιμονία. Η κοινή γνώμη, δηλαδή η κοινωνία, είναι αυτή που καθορίζει τι είναι σωστό και τι λάθος, ποια συμπεριφορά πρέπει να ακολουθούμε και ποια όχι και αυτή είναι που ψέγει ή επαινεί τα συναισθήματα και τις πράξεις μας. Εξάλλου, σ' αυτό ακριβώς έγκειται και η **διαφορά του Αριστοτέλη από τον Πλάτωνα**. Η αρετή, για τον Αριστοτέλη, είναι μια ανθρώπινη ιδιότητα, η οποία μπορεί να προσεγγιστεί και να κατακτηθεί από τον καθένα που λειτουργεί με βάση τη λογική, τον ορθό λόγο, και καταβάλλει επίπονη προσπάθεια. Αντίθετα, η πλατωνική αρετή τοποθετείται σ' ένα κόσμο νοητό και μεταφυσικό έξω από το χώρο της πρακτικής ζωής του ανθρώπου. Δεν μπορεί να προσεγγιστεί από τον καθένα και μόνο κατά θεία παραχώρηση μπορεί να γίνει κτήμα του ανθρώπου.

7. ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΤΗΣ ΥΠΕΡΒΟΛΗΣ, ΤΗΣ ΕΛΛΕΙΨΗΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΜΕΣΟΥ

Στην ενότητα αυτή ο Αριστοτέλης χρησιμοποιεί κάποιες εκφράσεις, για να αξιολογήσει την υπερβολή, την έλλειψη και τη μεσότητα. Έτσι απορρίπτει την υπερβολή («μᾶλλον») και την έλλειψη («ἥττον») αρχικά με μια ήπια φράση, «ἀμφοτέρω οὐκ εὖ», η οποία αποτελεί και σχήμα λιτότητας. Στη συνέχεια γίνεται πιο σαφής και κατηγορηματικός λέγοντας πως η υπερβολή και η έλλειψη αποτελούν σφάλμα και κατακρίνονται («ἢ μὲν ὑπερβολὴ ἀμαρτάνεται καὶ ψέγεται καὶ ἡ ἔλλειψις»). Αντίθετα, η μεσότητα σχετίζεται με το «ἄριστον» και την αρετή, είναι το σωστό και επαινείται («τὸ δὲ μέσον ἐπαινείται καὶ κατορθοῦται»). Οι ρηματικοί τύποι «ἀμαρτάνεται» και «κατορθοῦται» αναφέρονται στο έργο του υποκειμένου της ηθικής πράξης, ενώ οι φράσεις «ὅτε δεῖ ... ὥς δεῖ» και οι ρηματικοί τύποι «ψέγεται» και «ἐπαινείται» υποδηλώνουν την κοινωνική διάσταση της αρετής.

8. Ο ΣΥΛΛΟΓΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ ΠΟΥ ΑΠΟΔΕΙΚΝΥΕΙ ΟΤΙ Η ΑΡΕΤΗ ΕΙΝΑΙ ΕΝΑ ΕΙΔΟΣ ΜΕΣΟΤΗΤΑΣ

1η προκειμένη: το μέσον επαινείται και είναι το σωστό («τὸ μέσον ἐπαινείται καὶ κατορθοῦται»)

2η προκειμένη: ο έπαινος και το σωστό σχετίζονται με την αρετή («ταῦτα δ' ἄμφω τῆς ἀρετῆς»)

Συμπέρασμα: επομένως, η αρετή είναι ένα είδος μεσότητας («μεσότης τις ἄρα ἐστὶν ἡ ἀρετή»).

ΑΙΣΘΗΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ

Σχήμα λιτότητας «οὐκ εὖ»: εκφράζει με ήπιο τρόπο την αποδοκimasία της υπερβολής και της έλλειψης από τον Αριστοτέλη.

Πολυσύνδετα σχήματα «οἷον καὶ φοβηθῆναι καὶ θαρρῆσαι καὶ ἐπιθυμῆσαι καὶ ὀργισθῆναι καὶ ἐλεῆσαι καὶ ὄλως ἡσθῆναι καὶ λυπηθῆναι ἔστι καὶ μᾶλλον καὶ ἥττον»: τονίζει τη διάκριση των συναισθημάτων σε ευχάριστα και δυσάρεστα, καθώς και τις έννοιες της υπερβολής και της έλλειψης. «τὸ δ' ὅτε δεῖ καὶ ἐφ' οἷς καὶ πρὸς οὓς καὶ οὐ ἔνεκα καὶ ὥς δεῖ»: δίνει έμφαση στις προϋποθέσεις που πρέπει να ισχύουν, για να τηρηθεί το μέσον στα συναισθήματα. «ὑπερβολὴ καὶ ἔλλειψις καὶ τὸ μέσον»: τονίζει τα στοιχεία που συσχετίζουν την αρετή με τα συναισθήματα και τις πράξεις. Αντιθέσεις «ἢ μὲν ὑπερβολὴ ... ἢ δ' ἔλλειψις».

Μέσα στην ίδια περίοδο αντιτίθενται επίσης οι ρηματικοί τύποι: «ἀμαρτάνεται ≠ κατορθοῦται», «ψέγεται ≠ ἐπαινείται»: τονίζεται η αποδοκimasία της υπερβολής και της έλλειψης και η αποδοχή της μεσότητας.

Πρωτότερο σχήμα «ἐπαινείται καὶ κατορθοῦται»: δίνει έμφαση στον έπαινο και την αποδοχή της μεσότητας.

ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΚΑ ΚΑΙ ΟΜΟΡΡΙΖΑ ΣΤΗ ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ

Φοβηθῆναι < φοβέομαι –οῦμαι: φόβος, φοβία, φοβικός, φοβιστικός, φόβητρο, φοβερός, φοβέρα, φοβέρισμα, φοβητσιάρης, αγοραφοβία, υψοφοβία, ξενοφοβία, κλειστοφοβία, μικροβιοφοβία, εκφοβισμός, άφοβος, επίφοβος, ευθυνόφοβος, κλειστοφοβικός, αγοραφοβικός, εκφοβιστικός

Θαρρῆσαι < θαρρέω –ῶ: θάρρος, θαρραλέος, θαρρετός, θράσος, θρασύς, θρασύτητα, αναθάρρηση, αποθάρρυνση, αποθαρρυντικός, ενθάρρυνση, ενθαρρυντικός

ἐπιθυμῆσαι < ἐπί + θυμῶ: θυμός, θυμικός, θυμοειδής, θυμηδία, επιθυμία, απροθυμία, προθυμία, λιποθυμία, πρόθυμος, απρόθυμος, εύθυμος, θυμόσοφος, οξύθυμος

ἐλεῆσαι < ἐλέω -ῶ: ἔλεος, ελεημοσύνη, ελεήμων, ἐλεεινός, ἀνελέητος, ἀνηλεής

ἡσθῆναι < ἡδομαι (= ευχαριστιέμαι): ἡδονή, ἡδονικός, ἡδονιστής, ἡδονοβλεψίας, ἡδυπάθεια, ἡδυπαθής, ἡδύποτο (= λικέρ), ἀηδία

λυπηθῆναι < λυπέομαι -οῦμαι: λυπηρός, λυπητερός, λύπηση, περίλυπος, συλλυπητήριος, ἀλύπητα, ἀξιολύπητος

ὁμοίως: ὅμοιος, ομοιότητα, ομοίωμα, ομοιωματικός, παρομοίωση, ἐξομοίωση, αφομοίωση, προσομοίωση, ομόθηρσος, ομογένεια, ομοιόσταση, ομοιογένεια, ομοιομορφία, παρόμοιος, ὁμορος, ομοϊδεάτης, ομολογία, ομόνοια

πάθη < πάσχω: πάθος, πάθημα, πάθηση, παθητικός, συμπαθητικός, αντιπαθητικός, παθητικότητα, συμπάθεια, αντιπάθεια, ἡδυπάθεια, ἀπάθεια, προσπάθεια, ευπάθεια, ἀδενοπάθεια, καρδιοπάθεια, μετριοπάθεια, ἐμπάθεια, μυστικοπάθεια, ἀπαθής, συμπαθής, αντιπαθής, ωραιοπαθής, μετριοπαθής, ἐμπαθής, σεισμοπαθής, πλημυροπαθής, παθογένεια, παθογόνος, παθολογία, παθολογικός, παθιάρης, πένθος, πένθιμος

πράξεις < πράττω: πράγμα, πραγματεία, πραγματικός, πραγματικότητα, πραγματισμός, πράγματι, πραγματοποίηση, πραγματογνώμων, πραγμάτεια, πράξη, πρακτικός, πράκτορας, πρακτορείο, σύμπραξη, διάπραξη, ἀντίπραξη, εἰσπραξη, εἰσπράκτορας, ἀπραξία, ἐχθροπραξία, κοινοπραξία, ἐμπρακτος, ἀπρακτος, πραξικόπημα, πραξικοπηματίας, διαπραγμάτευση, ἀδιαπραγμάτευτος

ψέγεται < ψέγομαι: ψόγος, ἄψογος, ψεγάδι, ψεγάδιασμα, ἀψεγάδιαστος, ψέκτης, ψεκτικός

ἐπαινείται < ἐπαινῶ: ἐπαινος, ἐπαινετικός, συναίνεση, συναινετικός, παραίνεση, παραινετικός

κατορθοῦται < κατὰ + ὀρθῶ -ῶ: ὀρθίος, ὀρθῶνω, κατορθῶνω, ἐπανορθῶνω, διορθῶνω, διόρθωση, ἐπιδιόρθωση, ἐπανόρθωση, παλινόρθωση, κατόρθωμα, ἀδιόρθωτος, ἀκατόρθωτος, διορθωτής, ὀρθολογισμός, ὀρθολογιστής

οὔσα < εἰμί: ὄν, ὄντως, ὄντολογικός, ὄντολογία, οὐσία, ἀπουσία, παρουσία, ἐξουσία, περιουσία, περιουσιακός, ουσιαστικός, ουσιώδης, ἐπουσιώδης, ἀνούσιος, ὁμοούσιος, περιούσιος

Ερωτήσεις στην 9^η ενότητα

1. Στην ενότητα αυτή ο Αριστοτέλης διευκρινίζει τις σκέψεις που διατύπωσε πιο πάνω, κυρίως στην τελευταία περίοδο της προηγούμενης ενότητας: **λέγω δὲ τὴν ἠθικὴν· αὕτη γὰρ ... καὶ τὸ μέσον.** α) Ποιον τρόπο ἀνάλυσης χρησιμοποιεῖ ὁ φιλόσοφος γιὰ νὰ δώσει τις διευκρινίσεις που θεωρεῖ ἀναγκαῖες; (Προσέξτε τὴ λέξη με τὴν ὁποία εἰσάγεται ἡ ἐνότητα). β) Νὰ ἀποδώσετε με δικά σας λόγια τις διευκρινίσεις αὐτές.
2. Σε ποια πάθη ἀναφέρεται στὴν ἐνότητα ὁ Αριστοτέλης καὶ ποιες γενικότερες συναισθηματικές καταστάσεις τὰ συνοδεύουν;
3. Ὅπως εἶδαμε σὲ προηγούμενη ἐνότητα (7η), ἡ μεσότητα που ἔχει σχέση με τὴν ἠθικὴ ἀρετὴ ὀρίζεται με κριτήριον τὸ υποκείμενό της (πρὸς ἡμᾶς). Ποια **κριτήρια** προσθέτει ἐδῶ ὁ φιλόσοφος, ὥστε νὰ ὀριστεῖ πληρέστερα ἡ ἐννοία τῆς «μεσότητας»;
4. Νὰ ἐντοπίσετε τὰ ΡΣ τῆς ἐνότητας που ἀναφέρονται στὶς ἐννοίες τῆς υπερβολῆς καὶ τῆς μεσότητας. Ποια ἀπὸ αὐτὰ ἀναφέρονται στὸ ἔργο του υποκειμένου τῆς ἠθικῆς ἀρετῆς καὶ ποια υποδηλώνουν τὴν κοινωνικὴ τῆς διάστασι; Νὰ διευκρινίσετε τὸ β' μέρος τῆς ἀπάντησής σας με ἓνα παράδειγμα ἀπὸ τὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ γραμματεία
5. Στὴν προηγούμενη ἐνότητα παρατηρήσαμε ὅτι ὁ φιλόσοφος διατύπωσε τὴ σκέψη του υποθετικά (εἰ δὴ πᾶσα ἐπιστήμη) καὶ δυνητικά (ἢ δ' ἀρετὴ ... τοῦ μέσου ἂν εἴη στοχαστική). Στὸ τέλος τῆς νέας ἐνότητας (9η) ὁ τρόπος παρουσίας τῆς ἴδιας σκέψης ἀλλάζει: «Μεσότης τις ἄρα ἐστὶν ἡ ἀρετὴ, στοχαστικὴ γε οὔσα τοῦ μέσου». Πῶς ἐξηγεῖται ἡ διαφορὰ στὴ διατύπωση καὶ τι συμπεράσματα συνάγει κανεὶς ἀπὸ αὐτὸ γιὰ τὸ ἐπιστημονικὸ ἥθος τοῦ Αριστοτέλη.
6. Ὁ Α. Lesky (σ. 782) γράφει γιὰ τὰ Ἠθικά Νικομάχεια ὅτι «εἶναι μὴ ἀνάλυση τοῦ ἠθικοῦ, ὅπως αὐτὸ ἐμφανίζεται κάτω ἀπὸ τις διάφορες συνθήκες τῆς πραγματικότητος», καὶ προσθέτει «ὁ Αριστοτέλης, σὲ πολὺ ἀνώτερο βαθμὸ ἀπὸ τὸν Πλάτωνα, λαμβάνει ὑπόψιν τοῦ τὴν ἐπικαιρικότητα τῆς ἀνθρώπινης συμπεριφορᾶς». Νὰ δείξετε τὴν ἀλήθεια αὐτῶν τῶν ἀπόψεων με τὴ βοήθεια χωρίων τῆς ἐνότητας.
7. Νὰ σχολιάσετε τὴ χρῆση τῶν ρημάτων **δεῖ, ψέγεται, ἐπαινείται**. Σε ποιες σκέψεις σας οδηγοῦν;

8. Κατά το φιλόσοφο, η αρετή είναι μεσότητα ανάμεσα στην υπερβολή και την έλλειψη και συγχρόνως το *ἄριστον*, που στην πραγματικότητα είναι υπερβολή και ακρότητα. Μήπως πρόκειται για αντίφαση;

Λεξιλογικές ασκήσεις

1. Να επισημάνετε τις λέξεις του κειμένου που είναι ομόρριζες με την πρόθεση **ἀμφί**. β) Να δώσετε σύνθετα ρήματα, επίθετα και ουσιαστικά, στη νέα ελληνική, με πρώτο συνθετικό την πρόθεση **ἀμφί**. Ποια σημασία προσδίδει στο δεύτερο συνθετικό η παρουσία της πρόθεσης;
2. **φοβηθῆναι, ἐλεῆσαι**: α) Να γράψετε τα ομόρριζα ουσιαστικά που αποτελούν θεμελιώδεις όρους του αριστοτελικού ορισμού για την τραγωδία. β) Να δώσετε από ένα συνώνυμο και ένα αντώνυμο στον κάθε όρο.

ΚΕΙΜΕΝΟ	ΔΟΜΗ	ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ
Ἦτι τὸ μὲν ἁμαρτάνειν πολλαχῶς ἔστιν (τὸ γὰρ κακὸν τοῦ ἀπείρου, ὡς οἱ Πυθαγόρειοι εἴκαζον, τὸ δ' ἄγαθὸν τοῦ πεπερασμένου), τὸ δὲ κατορθοῦν μοναχῶς (διὸ καὶ τὸ μὲν ῥάδιον τὸ δὲ χαλεπὸν, ῥάδιον μὲν τὸ ἀποτυχεῖν τοῦ σκοποῦ, χαλεπὸν δὲ τὸ ἐπιτυχεῖν). καὶ διὰ ταῦτ' οὖν τῆς μὲν κακίας ἢ ὑπερβολῇ καὶ ἢ ἔλλειψις, τῆς δ' ἀρετῆς ἢ μεσότης. ἔσθλοι μὲν γὰρ ἀπλῶς, παντοδαπῶς δὲ κακοί. ἔστιν ἄρα ἡ ἀρετὴ ἕξις προαιρετική, ἐν μεσότητι οὔσα τῇ πρὸς ἡμᾶς, ὠρισμένη λόγῳ καὶ ὧ ἂν ὁ φρόνιμος ὀρίσειεν. μεσότης δὲ δύο κακιῶν, τῆς μὲν καθ' ὑπερβολὴν τῆς δὲ κατ' ἔλλειψιν. καὶ ἔτι τῷ τὰς μὲν ἐλλείπειν τὰς δ' ὑπερβάλλειν τοῦ δέοντος ἔν τε τοῖς πάθεσι καὶ ἐν ταῖς πράξεσι, τὴν δ' ἀρετὴν τὸ μέσον καὶ εὐρίσκειν καὶ αἰρεῖσθαι.	Συσχετισμός της υπερβολῆς και της ἔλλειψης με το λάθος και την κακία Συσχετισμός της μεσότητος με το σωστό και την αρετή Ο πλήρης ορισμός της αρετῆς	Επιπλέον, το σφάλμα γίνεται με πολλούς τρόπους (γιατί το κακό είναι σχετικό με το ἀπείρο, ὅπως δίδασκαν οἱ Πυθαγόρειοι, ἐνῶ το καλὸ εἶναι πεπερασμένο), ὅμως το σωστό (μπορεῖ νὰ γίνεῖ) με ἕναν μόνον τρόπο (γι' αὐτὸ καὶ εἶναι τὸ ἕνα εὐκόλο, ἐνῶ τὸ ἄλλο δύσκολο, εἶναι εὐκόλο νὰ ἀποτύχουμε στο στόχο μας, ὅμως εἶναι δύσκολο νὰ τον ἐπιτύχουμε). καὶ γι' αὐτοὺς λοιπὸν τοὺς λόγους ἡ ὑπερβολὴ καὶ ἡ ἔλλειψη πάνε μαζί με τὴν κακία, ἐνῶ ἡ μεσότης με τὴν ἀρετὴ. Γιατί καλοὶ γινόμαστε με ἕναν τρόπο, ἀλλὰ κακοὶ με πολλούς. Εἶναι λοιπὸν ἡ ἀρετὴ μόνιμο στοιχεῖο τοῦ χαρακτήρα, που ἐπιλέγεται ἐλεύθερα ἀπὸ τὸ ἄτομο, που βρίσκεται στο μέσο το οποίο προσδιορίζεται με κριτήρια υποκειμενικά καὶ καθορίζεται ἀπὸ τὴ λογικὴ καὶ συγκεκριμένα ἀπὸ τὴ λογικὴ που καθορίζει ὁ φρόνιμος ἄνθρωπος. Καὶ εἶναι ἡ μεσότης ἀνάμεσα σε δύο κακίες, ἀπὸ τις οποίες ἡ μία βρίσκεται ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς ὑπερβολῆς, ἐνῶ ἡ ἄλλη ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς ἔλλειψης. καὶ ἀκόμα (εἶναι μεσότης), ἐπειδὴ ἄλλες ἀπὸ αὐτὲς τις κακίες δεν φτάνουν σε αὐτὸ που πρέπει, καὶ ἄλλες τὸ ξεπερνοῦν καὶ στα συναισθήματα καὶ στις πράξεις, ἐνῶ ἡ ἀρετὴ καὶ βρίσκει καὶ ἐπιλέγει τὸ μέσο.

1. ΣΧΟΛΙΑΣΜΟΣ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ: «Ἦτι»

Το ἐπίρρημα «ἔτι» συνδέει αὐτὴ τὴν ἐνότητα με τὴν προηγούμενη. Με τὴν χρῆση τοῦ υποδηλώνεται ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης, στὴν προσπάθειά του νὰ διερευνήσῃ περαιτέρω τὴ φύση τῆς ἀρετῆς καὶ νὰ καταλήξῃ στὸν πλήρη ὀρισμὸ τῆς, θὰ δώσει μερικὰ ἀκόμα στοιχεῖα σχετικὰ με τὴν ὑπερβολὴ καὶ τὴν ἔλλειψη καὶ τὸ μέσον. Ἦδη στὴν προηγούμενη ἐνότητα χρησιμοποιώντας τὸ ρῆμα «ἁμαρτάνεται» συνέδεσε τὴν ὑπερβολὴ καὶ τὴν ἔλλειψη με τὸ λάθος, ἐνῶ χρησιμοποιώντας τὸ ρῆμα «κατορθοῦται» συνέδεσε τὸ μέσον με τὸ σωστό.

2. ΣΥΛΛΟΓΙΣΜΟΣ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ: «Ἦτι τὸ μὲν ἁμαρτάνειν ... παντοδαπῶς δὲ κακοί»

Ὁ Ἀριστοτέλης ἀναπτύσσει ἕνα συλλογισμό, με τὸν οποίο θὰ καταλήξῃ στο **συμπέρασμα** ὅτι **ἡ ὑπερβολὴ καὶ ἡ ἔλλειψη συσχετίζονται με τὴν κακία καὶ τοὺς κακοὺς**, ἐνῶ **τὸ μέσον με τὴν ἀρετὴ καὶ τοὺς καλοὺς**. Μέσα ἀπὸ αὐτὸν προβάλλεται ἡ **ἀντίθεση ἀνάμεσα στο λάθος** («ἁμαρτάνειν») **καὶ τὸ σωστό** («κατορθοῦν»), που ἤδη ἀπὸ τὴν προηγούμενη ἐνότητα συνέδεσε με τὴν ὑπερβολὴ καὶ τὴν ἔλλειψη, καὶ τὸ μέσον ἀντίστοιχα. Ἔτσι λοιπὸν διαπιστώνει ὅτι:

- Ἡ ὑπερβολὴ καὶ ἡ ἔλλειψη βρίσκονται σε ἀπειρα σημεία καὶ γι' αὐτὸ μπορούμε με πολλοὺς τρόπους («πολλαχῶς», «παντοδαπῶς») καὶ εὐκόλα («ῥάδιον») νὰ ἀποτύχουμε στο στόχο μας, δηλαδή νὰ κάνουμε τὸ λάθος. Επομένως, ἡ ὑπερβολὴ καὶ ἡ ἔλλειψη συνδέονται με τὸ λάθος καὶ ἐπομένως με τὴν κακία καὶ τοὺς κακοὺς.

- Το μέσον βρίσκεται σε ένα μόνο σημείο, γι' αυτό μπορούμε με ένα μόνο τρόπο («μοναχῶς», «ἀπλῶς») και δύσκολα («χαλεπὸν») να επιτύχουμε το στόχο μας, δηλαδή να κάνουμε το σωστό. Επομένως το μέσον συνδέεται με την αρετή και τους καλούς.

Προκειμένου να τονιστεί η αντίθεση ανάμεσα στην κακία και το λάθος από τη μια και την αρετή και το σωστό από την άλλη, ο φιλόσοφος χρησιμοποιεί **πληθώρα αντιθέσεων** που συνδέονται με τους αντιθετικούς συνδέσμους «μὲν – δέ». Συγκεκριμένα, οι έννοιες που αντιτίθενται είναι οι εξής:

«τὸ ἁμαρτάνειν» ≠ «τὸ κατορθοῦν» «πολλαχῶς» ≠ «μοναχῶς» «τὸ κακὸν» ≠ «τὸ ἀγαθόν» «τὸ ἄπειρον» ≠ «τὸ πεπερασμένον» «ῥάδιον» ≠ «χαλεπὸν» «τὸ ἀποτυχεῖν» ≠ «τὸ ἐπιτυχεῖν» «κακία» ≠ «ἀρετή» «ὑπερβολή-ἐλλειψις» ≠ «μεσότης» «ἐσθλοὶ» ≠ «κακοὶ» «ἀπλῶς» ≠ «παντοδαπῶς»

Να σημειώσουμε σ' αυτό το σημείο ότι οι έννοιες που βρίσκονται στο πρώτο σκέλος των αντιθέσεων, μαζί με τα «τῷ ἐλλείπειν» και «(τῷ) ὑπερβάλλειν» που αναφέρονται στο τέλος του κειμένου, αναφέρονται στο «ἁμαρτάνειν». Αντίθετα, οι έννοιες που βρίσκονται στο δεύτερο σκέλος των αντιθέσεων, μαζί με τα «εὐρίσκειν» και «αἰρεῖσθαι» που επίσης αναφέρονται στο τέλος του κειμένου, αναφέρονται στο «κατορθοῦν». Ιδιαίτερη προσοχή πρέπει να δώσουμε στα δύο τελευταία αντιθετικά ζεύγη, «ἐσθλοὶ» ≠ «κακοὶ» και «ἀπλῶς» ≠ «παντοδαπῶς», στα οποία, με αντιμεταχώρηση, θα προηγηθούν οι θετικές έννοιες.

3. ΕΝΙΣΧΥΣΗ ΤΗΣ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΙΚΗΣ ΘΕΣΗΣ ΜΕΣΩ ΤΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ ΤΩΝ ΠΥΘΑΓΟΡΕΙΩΝ ΚΑΙ ΤΗΣ ΠΟΙΗΣΗΣ: «ὥς οἱ Πυθαγόρειοι εἵκασον» - «ἐσθλοὶ μὲν γὰρ ἀπλῶς, παντοδαπῶς δὲ κακοὶ»

Ο Αριστοτέλης προκειμένου να ενισχύσει την άποψή του ότι το σφάλμα γίνεται με πολλούς τρόπους, το σωστό όμως με έναν, επικαλείται τη διδασκαλία των Πυθαγορείων σχετικά με τη **θεωρία των «ἐναντίων»**. Σύμφωνα με αυτή, οι αρχές των όντων είναι **δέκα ζεύγη αντιθετικών δυνάμεων** (βλέπε τον πίνακα παραπλεύρως):

πέρας	ἄπειρον
περιττὸν	ἄρτιον
ἓν	πλήθος
δεξιὸν	ἀριστερόν
ἄρρεν	θῆλυ
ἡρεμοῦν	κινούμενον
εὐθύ	καμπύλον
φῶς	σκότος
ἀγαθόν	κακόν
τετράγωνον	ἐτερόμηκες

Στον κόσμο, δηλαδή, υπάρχει αρμονία όχι μόνο ανάμεσα στα όμοια αλλά και ανάμεσα στα αντίθετα. Οι αντιθετικές αυτές δυνάμεις δεν αλληλοαναιρούνται, αλλά αλληλοσυμπληρώνονται, αλληλοκαθορίζονται. Αν διαβαστούν οι αρχές αυτές κατά στήλη καθέτως, δείχνουν την σταδιακή μετάβαση προς το «ἀγαθόν» που εκφράζεται με το «τετράγωνον» και αντίστοιχα προς το «κακόν» που εκφράζεται με το «ἐτερόμηκες». Επίσης, κατά τους Πυθαγορείους, το «ἀγαθόν» συνάπτεται με το «πέρας» και το «κακόν» με το «ἄπειρον». Ο Αριστοτέλης χρησιμοποιεί δύο από αυτά τα ζεύγη, το «πέρας - ἄπειρον» και το «ἀγαθόν - κακόν». Συνδυάζοντάς τα συμπεραίνει ότι το αγαθό, δηλαδή οι καλές πράξεις, έχουν καθορισμένα όρια, είναι σύμμετρες και τέλειες, γιατί αυτό που έχει πέρας θεωρείται τελειότερο από το άπειρο και άμορφο. Τον ίδιο σκοπό εξυπηρετεί και ο παροιμιακός στίχος που παρατίθεται («ἐσθλοὶ μὲν γὰρ ἀπλῶς, παντοδαπῶς δὲ κακοὶ»), του οποίου δε γνωρίζουμε την προέλευση.

4. Ο ΟΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΑΡΕΤΗΣ: «Ἔστιν ἄρα ἡ ἀρετή ... ὁ φρόνιμος ὀρίσειεν»

Μετά από εννέα ενότητες, στις οποίες ο Αριστοτέλης μας παρουσίαζε βήμα - βήμα τα γνωρίσματα της ηθικής αρετής, έρχεται στη 10η ενότητα να μας δώσει ως συμπέρασμα («ἄρα») τον **πλήρη ορισμό της αρετής**. Είναι λοιπόν η αρετή μόνιμο στοιχείο του χαρακτήρα που επιλέγεται ελεύθερα από τον άνθρωπο. Βρίσκεται στη μεσότητα που προσδιορίζεται με βάση τα υποκειμενικά κριτήρια και καθορίζεται από τη λογική και μάλιστα τη λογική του φρόνιμου ανθρώπου.

Πριν δώσουμε αναλυτικά τα γνωρίσματά της, ας θυμηθούμε τι περιεχόμενο της δίνει ο φιλόσοφος. Η **αρετή** λοιπόν είναι μια ιδιότητα που αποδίδεται όχι μόνο στον άνθρωπο αλλά και στα ζώα και στα πράγματα. Δεν είναι επομένως αποκλειστικά και μόνο μια ηθική ιδιότητα που απορρέει από την επανάληψη ηθικών ενεργειών, αλλά επίσης η ικανότητα, το προτέρημα των ἐμψυχων ή των ἀψυχων, που τους δίνει τη δυνατότητα να βρίσκονται στην τέλεια κατάστασή τους και να επιτελούν με σωστό τρόπο το έργο για το οποίο είναι προορισμένα από τη φύση.

Ας περάσουμε, όμως, τώρα στην ανάλυση των **γνωρισμάτων της αρετής**, όπως αυτά δίνονται μέσα από τον ορισμό της:

α. «ἔξις»: ο όρος προέρχεται από το θέμα του μέλλοντα («ἔξω») του ρήματος «ἔχω». Ο Αριστοτέλης θεωρεί ότι η «ἔξις» **είναι το προσεχές γένος της αρετής** και δίνει στον όρο ηθικό περιεχόμενο: είναι το μόνιμο στοιχείο του χαρακτήρα που προκύπτει από συνήθεια ή επαναλαμβανόμενη άσκηση. Η

ποιότητα λοιπόν των έξεων εξαρτάται από την ποιότητα των ενεργειών μας. Άρα, δεν αρκεί να χαρακτηρίζουμε τις αρετές έξεις, αφού αυτές διακρίνονται σε καλές και κακές, αλλά να βρούμε το ιδιαίτερο εκείνο γνώρισμα, την ειδοποιό διαφορά που τις διαφοροποιεί από τις άλλες έξεις.

Για τον Αριστοτέλη, λοιπόν, **η ειδοποιός διαφορά** που κάνει μια έξη αρετή είναι: α) να κάνει τον άνθρωπο που την έχει να βρίσκεται στην τέλεια κατάστασή του και β) να τον βοηθά να εκτελεί με σωστό τρόπο το έργο για το οποίο είναι προορισμένος από τη φύση.

β. «**προαιρετική**»: είναι **η ελεύθερη και έλλογη εκλογή και βούληση** (Ηθικά Νικομάχεια, 1111b-1112a), που αποτελούν απαραίτητη προϋποθέση για να κάνει ο άνθρωπος σωστή επιλογή ενεργειών και να φτάσει στο μέτρο αποφεύγοντας τις ακρότητες, δηλαδή την υπερβολή και την έλλειψη. Την ευθύνη λοιπόν για την κατάκτηση της ηθικής αρετής την έχει ο ίδιος ο άνθρωπος. Αν ο δρόμος προς την αρετή δεν ήταν αποτέλεσμα ελεύθερης βούλησης αλλά καταναγκασμού, τότε η αρετή δε θα είχε καμία αξία για τον άνθρωπο. Η «προαίρεσις» αποτελεί, σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, τον έναν από τους τρεις αναγκαίους όρους για την ύπαρξη της αρετής. Οι άλλοι δύο όροι είναι:

- ο άνθρωπος να έχει **συνείδηση της πράξης** του («είδως») και
- να την πραγματοποιεί **με σιγουριά και σταθερότητα** («βεβαίως καὶ ἀμετακινήτως»).

Συγκεκριμένα, οι τρεις παραπάνω προϋποθέσεις για την ύπαρξη της αρετής αναφέρονται από το φιλόσοφο ως εξής: «πρῶτον μὲν ἂν εἰδῶς, ἔπειτ' ἂν προαιρούμενος, καὶ προαιρούμενος δι' αὐτά, τὸ δὲ τρίτον ἂν καὶ βεβαίως καὶ ἀμετακινήτως ἔχων πράττη» («Ηθικά Νικομάχεια», 1105 a 30-31).

γ. «**έν μεσότητι οὐσα**»: η αρετή είναι, σύμφωνα με το φιλόσοφο, μεσότητα, που προσδιορίζεται με δύο ειδών κριτήρια:

- **Τα αντικειμενικά κριτήρια («κατ' αὐτὸ τ ὁ πράγμα»)**: το μέσο αυτό σχετίζεται με τα ίδια τα πράγματα. Είναι αυτό που ισαπέχει από τα δύο άκρα του πράγματος. Θεωρείται αντικειμενικό, γιατί απορρέει από παρατηρήσεις και μετρήσεις, από επιστημονική δηλαδή γνώση, και γι' αυτό είναι ένα και αποδεκτό από όλους.
- **Τα υποκειμενικά κριτήρια («πρὸς ἡμᾶς»)**: το μέσον αυτό δεν είναι ούτε πάρα πολύ ούτε πολύ λίγο ούτε είναι ένα για όλους. Είναι σχετικό και ο προσδιορισμός του εξαρτάται από τον ίδιο τον άνθρωπο, ο οποίος με τη χρήση της λογικής μπορεί να συνεκτιμᾷ διάφορους αστάθμητους και μεταβλητούς παράγοντες, όπως τις ιδιαίτερες ανάγκες του, τις περιστάσεις, την εποχή, τον τόπο, τα κοινωνικά πρότυπα κτλ.

δ. «**τῇ πρὸς ἡμᾶς**»: **η αρετή είναι μεσότητα που προσδιορίζεται με βάση τα υποκειμενικά κριτήρια**. Αυτό προκύπτει ως εξής: αφού η αρετή είναι μεσότητα και αφού αυτή σχετίζεται με τον ίδιο τον άνθρωπο και τις επιλογές του, οι οποίες ρυθμίζονται από εξωγενείς και μεταβλητούς παράγοντες, αποδεικνύεται ότι η αρετή αποτελεί μεσότητα που προσδιορίζεται με υποκειμενικά κριτήρια και επιλέγεται με τη λογική.

ε. «**ὠρισμένη λόγῳ καὶ ᾧ ἂν ὁ φρόνιμος ὀρίσειεν**»: προηγουμένως αναφέρθηκε από το φιλόσοφο ότι η αρετή είναι μεσότητα που προσδιορίζεται με τα υποκειμενικά κριτήρια. Αυτό θα μπορούσε, όμως, να δημιουργήσει την εντύπωση ότι το μέσον, κι επομένως και η αρετή, μπορεί να οριστεί από τον καθένα και μ' έναν απολύτως δικό του τρόπο. Άρα θα μπορούσε να συμπεράνει κανείς ότι δεν υπάρχει ένας κοινός κανόνας για τον καθορισμό της ουσίας και του περιεχομένου της αρετής. Γι' αυτό ο Αριστοτέλης σπεύδει να διευκρινίσει ότι ο κοινός αυτός κανόνας, που θα εξασφαλίσει το στοιχείο της αντικειμενικότητας στην ανθρώπινη αυτή ιδιότητα, είναι **η ανθρώπινη λογική, ο ορθός λόγος**. Προχωρά μάλιστα με ακόμη αυστηρότερο τρόπο στον καθορισμό του αντικειμενικού αυτού κριτηρίου: δε μετράει γι' αυτόν τόσο η κοινή ανθρώπινη λογική όσο **η λογική του φρόνιμου ανθρώπου**, του ανθρώπου που «βουλεύεται εὖ» («Ηθικά Νικομάχεια» 1141 b 10). Συγκεκριμένα, οι έννοιες «λόγος» και «φρόνιμος» έχουν το εξής περιεχόμενο:

- «**λόγος**»: ο **λόγος - φρόνηση** αποτελεί ένα από τα στάδια της πορείας προς την αρετή, αφού με αυτόν ο άνθρωπος μπορεί να διακρίνει τις καλές από τις κακές πράξεις. Το άλλο στάδιο είναι ο **νόμος**, που συνηθίζει τους ανθρώπους να ενεργούν ενάρετα ως πολίτες. Άρα ο λόγος βοηθά το νόμο να τελειοποιεί το έργο του.
- «**φρόνιμος**»: η φρόνηση συνδέεται με το λόγο και αν υπάρχει αυτή, υπάρχουν συγκεντρωμένες στον άνθρωπο και όλες οι άλλες αρετές. Ο φρόνιμος άνθρωπος είναι αυτός που θα καθορίσει με τη λογική του το «δέον», τις σωστές ενέργειες που πρέπει να ακολουθούνται μέσα στην κοινωνία. Το περιεχόμενο, όμως, της έννοιας «φρόνιμος» και «δέον» δεν μπορεί να καθοριστεί με σαφήνεια. Στον αντικειμενικό προσδιορισμό τους παίζει ρόλο τόσο η ανθρώπινη λογική όσο και η εποχή, η κοινωνία, τα πρότυπα των ανθρώπων, στοιχεία τα οποία συνεχώς μεταβάλλονται.

5. Ο ΟΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΜΕΣΟΤΗΤΑΣ: «Μεσότης δὲ ... καὶ αἰρείσθαι»

Στο τέλος του κειμένου δίνεται με πληρότητα ο ορισμός της μεσότητας. Η μεσότητα λοιπόν βρίσκεται ανάμεσα σε δύο κακίες, από τις οποίες η μία βρίσκεται στην πλευρά της υπερβολής, ενώ η άλλη στην πλευρά της έλλειψης. Άλλες από αυτές τις κακίες παρουσιάζονται ελλειπείς και άλλες είναι υπερβολικές σε σχέση με αυτό που πρέπει, το οποίο είναι το μέσον και το σωστό. Αυτές τις κακίες τις συναντάμε στα συναισθήματα και στις πράξεις, ενώ αντίθετα η αρετή βρίσκει και επιλέγει αυτό που πρέπει, δηλαδή τη μεσότητα.

ΑΙΣΘΗΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ

Σχήμα από κοινού «τὸ μὲν ἁμαρτάνειν πολλαχῶς ἔστιν ... τὸ δὲ κατορθοῦν μοναχῶς (ἔστιν)» «ῥᾶδιον μὲν τὸ ἀποτυχεῖν τοῦ σκοποῦ, χαλεπὸν δὲ τὸ ἐπιτυχεῖν (τοῦ σκοποῦ)»

Χιαστό σχήμα «ἔσθλοι - ἄπλως, παντοδαπῶς - κακοί»

Αντιθέσεις «τὸ ἁμαρτάνειν» ≠ «τὸ κατορθοῦν» «πολλαχῶς» ≠ «μοναχῶς» «τὸ κακὸν» ≠ «τὸ ἀγαθόν» «τὸ ἄπειρον» ≠ «τὸ πεπερασμένον» «ῥᾶδιον» ≠ «χαλεπὸν» «τὸ ἀποτυχεῖν» ≠ «τὸ ἐπιτυχεῖν» «κακία» ≠ «ἀρετή» «ὑπερβολή-ἔλλειψις» ≠ «μεσότης»

Παραθέτει τον στερεότυπο **παροιμιακό στίχο**, οπότε στο εξής με αντιμεταχώρηση θα προηγηθούν οι θετικές έννοιες : «ἔσθλοι» ≠ «κακοί» «ἄπλως» ≠ «παντοδαπῶς»

Ἐλεξ και βραχυλογία «ὠρισμένη λόγῳ καὶ ᾧ (αντί «τῷ λόγῳ, ὄν») ἂν ὁ φρόνιμος ὀρίσειεν»

Πολυσύνδετο σχήμα: τονίζει το στόχο της αρετής να βρίσκει και να επιλέγει το σωστό και να αποφεύγει το λάθος, «**καὶ** εὐρίσκειν **καὶ** αἰρείσθαι»

Σχήμα κύκλου: Η ενότητα εισάγεται με την φράση «τὸ γὰρ **κακὸν** τοῦ ἀπείρου» και στο τέλος του πρώτου μέρους ολοκληρώνεται με τον στίχο «ἔσθλοι μὲν γὰρ ἄπλως, παντοδαπῶς δὲ **κακοί**». Ἐτσι ο φιλόσοφος, αφού έχει κλείσει και από άποψη περιεχομένου και από άποψη μορφής την συλλογιστική του πορεία, θα προχωρήσει στον ορισμό της αρετής που εισάγεται με την τυπική έκφραση «Ἔστιν ἄρα ἡ ἀρετή».

Τα παραπάνω σχήματα λόγου τονίζουν την αντίθεση ανάμεσα στην κακία και το λάθος από τη μια και την αρετή και το σωστό από την άλλη. Πάντως γενικά, ο λόγος του Αριστοτέλη διακρίνεται για άλλη μια φορά από λιτότητα και απλότητα. Χαρακτηριστικό του ύφους της ενότητας είναι οι αναφορές στους Πυθαγορείους και στον παροιμιακό στίχο, που ενδυναμώνουν την πειστικότητα των απόψεων που αναπτύσσονται.

ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΚΑ ΚΑΙ ΟΜΟΡΡΙΖΑ ΣΤΗ ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ

ῥᾶδιον: ραθυμία, ράθυμος, ραστώνη, ραδιουργία, ραδιούργος

ἀποτυχεῖν < ἀπό + τυγχάνω, ἐπιτυχεῖν < ἐπὶ + τυγχάνω: τύχη, τυχαίος, τυχερός, άτυχος, πρόστυχος, ευτυχία, δυστυχία, επιτυχία, ευτυχής, δυστυχής, επιτυχής, ατυχής, τυχοδιώκτης, τυχάρπαστος, τεύχος, εντευκτήριο, συνέντευξη, επίτευξη

σκοποῦ < σκοπέω -ᾶ: σκοπός, σκοπιά, σκόπιμος, σκόπελος, σκέψη, σκεπτικός, σκεπτικισμός, αυτοσκοπός, κερδοσκοπός, οίωνοσκοπός, καιροσκοπός, ωροσκοπός, άσκοπος, επίσκοπος, κατάσκοπος, πρόσκοπος, ανασκόπηση, βιντεοσκοπήση, επισκόπηση, δημοσκοπήση, βυθοσκοπήση, ακτινοσκοπήση, βολιδοσκοπήση, κερδοσκοπία, κατασκοπία, τηλεσκοπία, περισκόπιο, στηθοσκοπία, μικροσκοπία, ωροσκοπία, σκοποβολή, σύσκεψη, συνδιάσκεψη, περίσκεψη, επίσκεψη, επισκέψιμος

ὑπερβολή, ὑπερβάλλειν < ὑπέρ + βάλλω: βαλτός, βαλβίδα, βαλλιστικός, περιβάλλον, βέλος, βελόνα, βεληνεκές, βλήμα, έμβλημα, πρόβλημα, απόβλητος, διαβλητός, αναβλητικός, υποβλητικός, επιβλητικός, βόλος, βολίδα, βολή, αναβολή, υπερβολή, συμβολή, ευμετάβολος, κεραυνοβόλος, σύμβολο, παράβολο, έμβολο, αμφιβολία, σφαιροβολία, λιθοβολισμός, πυροβολισμός

ἔλλειψις, ἔλλειπειν < λείπω: λείπανο, λειψός, λειψυδρία, λειψανδρία, έκλειψη, παράλειψη, διάλειψη, εγκατάλειψη, έλλειψη, διάλειμμα, έλλειμμα, ελλειπτικός, ελλιπής, λιποβαρής, λιπόψυχος, λιποθυμία, λιπόσαρκος, λιποτάκτης, λιποταξία, λοιπός, λοιπόν, κατάλοιπος, υπόλοιπος

ἀρετῶν < ρ. αρ-, που συναντάμε στα ἀραρίσκω (= τακτοποιώ, προετοιμάζω, ταιριάζω), ἀρέσκω, ἄριστος: ενάρετος, πανάρετος, αρέσκεια, φιλαρέσκεια, δυσαρέσκεια, αρεστός, αριθμός, άρθρο, άρμα, αρμός, αρμονία, άριστος, αριστείο, αριστοκρατία

ἔξις < ἔχω: εχεμύθεια, έξη, εξής, ανέχεια, συνέχεια, ανεκτικός, περιεκτικός, περιέκτης, προσεκτικός, καχεξία, καχεκτικός, ευεξία, ακάθεκτος, σχήμα, σχέση, σχεδόν, σχετικός, άσχετος, σχέδιο, σχολείο, ανοχή, συνοχή, κατοχή, εποχή, εξοχή, παροχή, προεξοχή, οχυρός, οχύρωση, τροπαιούχος,

διπλωματούχος, συμβασιούχος, προνομιούχος, πτυχιούχος, ζαχαρούχος, σοκολατούχος, αλληλουχία, κληρουχία, ευωχία, ανακωχή

προαιρετική, αίρεισθαι < πρὸ + αἰρέω -ῶ: αἵρεση, αιρετικός, αιρετός, αφαίρεση, διαίρεση, συναίρεση, καθαίρεση, αναίρεση, προαίρεση, προαιρετικός, διαιρέτης, αρχαιρεσία (σημείωση : το θέμα «έλ-» του αορίστου β', συνδέεται ετυμολογικά σύμφωνα με ορισμένους μελετητές με το ρήμα «ἀλίσκομαι» : ἄλωση, αἰχμάλωτος, εὐάλωτος)

ὠρισμένη, ὀρίσειεν < ὀρίζω: ορισμός, οριστικός, ἀόριστος, ὄριο, οριακός, ορίζοντας, οριζόντιος, οριζοντίωση, αφορισμός, αφοριστικός, καθοριστικός, προκαθορισμός, διορισμός, προσδιορισμός, προσδιοριστικός, περιορισμός, περιοριστικός, ἐξορία, προορισμός, οριοθέτηση, μεθόριος, παραμεθόριος, σύνορο, συνοριακός

φρόνιμος < φρήν (γεν. φρενός): φρόνημα, φρόνηση, φρονιμίτης, φρονηματισμός, φρενίτιδα, φρενοκομείο, φρενοβλαβής, παράφρων, μετρίφρων, ἐχέφρων, ἐθνικόφρων, ευφροσύνη, παραφροσύνη, μετριοφροσύνη, σωφροσύνη, νομιμοφροσύνη, αφροσύνη, περιφρόνηση, περιφρονητικός, καταφρόνια, φιλοφρόνηση

πάθει < πάσχω: πάθος, πάθημα, πάθηση, παθητικός, συμπαθητικός, αντιπαθητικός, παθητικότητα, συμπάθεια, αντιπάθεια, ηδυπάθεια, ἀπάθεια, προσπάθεια, ευπάθεια, αδενοπάθεια, καρδιοπάθεια, μετριοπάθεια, ἐμπάθεια, μυστικοπάθεια, ἀπαθής, συμπαθής, αντιπαθής, ωραιοπαθής, μετριοπαθής, ἐμπαθής, σεισμοπαθής, πλημμυροπαθής, παθογένεια, παθογόνος, παθολογία, παθολογικός, παθιάρης, πένθος, πένθιμος

πράξει < πράττω: πράγμα, πραγματεία, πραγματικός, πραγματικότητα, πραγματισμός, πράγματι, πραγματοποίηση, πραγματογνώμων, πραγμάτεια, πράξη, πρακτικός, πράκτορας, πρακτορείο, σύμπραξη, διάπραξη, αντίπραξη, εἰσπραξη, εἰσπράκτορας, ἀπραξία, ἐχθροπραξία, κοινοπραξία, ἐμπρακτος, ἀπρακτος, πραξικόπημα, πραξικοπηματίας, διαπραγμάτευση, ἀδιαπραγμάτευτος

εὕρισκειν < εὕρισκω: εὔρεση, εὕρημα, εὔρετρα, δυσεύρετος, ἀνεύρεση, εφεύρεση, εφευρετικός, εφευρέτης, συνεύρεση, ευρεσιτεχνία, ευρετήριο

Ερωτήσεις στην 10^η ενότητα

1. Να γράψετε σε δύο στήλες τα αντιθετικά ζεύγη των εννοιών που χαρακτηρίζουν το **αγαθό/την ορθή πράξη** και το **κακό/την εσφαλμένη πράξη** και να τα εξηγήσετε με δικά σας λόγια, χρησιμοποιώντας και παραδείγματα για καθεμία έννοια.
2. Να γράψετε τη **συλλογιστική πορεία** μέσα από την οποία ο Αριστοτέλης καταλήγει ότι **η αρετή είναι μεσότης**.
3. Ποιο είναι το νόημα του στίχου που παρεμβάλλει ο Αριστοτέλης και ποια σημασία έχει για την επιχειρηματολογία του;
4. Ποια σημασία έχει η **προαίρεσις** και ειδικά το γεγονός ότι η αρετή χαρακτηρίζεται ως **ἔξις προαιρετική**; Για να κατανοήσετε τη σημασία της σκεφθείτε αν θα μπορούσε να χαρακτηρίζεται από αντίθετες προς την προαίρεσιν έννοιες -γνωρίσματα.
5. Ποιο είναι το **προσεχές γένος** της αρετής και ποια η **ειδοποιός της διαφορά** όπως περιλαμβάνονται στον ορισμό της;
6. Να εξηγήσετε τι σημαίνει υποκειμενικός και αντικειμενικός χαρακτήρας της αρετής.
7. **καὶ εὕρισκειν καὶ αἰρείσθαι:** Εξηγήστε με δικά σας λόγια τη φράση, αφού τη συνδέσετε με ανάλογες διατυπώσεις στην ενότητα 7.
8. **φρόνιμος, τοῦ δέοντος:** Το περιεχόμενο των εννοιών αυτών δεν είναι πάντοτε, οριστικά και εφάπαξ καθορισμένο. Να εξηγήσετε, σύμφωνα και με όσα συζητήσατε στην προηγούμενη ενότητα, ποιος ορίζει το περιεχόμενό τους και ποια είναι τα όρια του υποκειμενικού και του αντικειμενικού σ' αυτές τις έννοιες;
9. Τι εννοούμε όταν λέμε «υπερβολή» και «ἐλλείψις» στα πάθη και τις πράξεις και τι «μεσότητα»; Να αναφέρετε παραδείγματα.
10. Στην 6η ενότητα ο Αριστοτέλης αφού είχε προσδιορίσει το προσεχές γένος της αρετής προχώρησε στην ειδοποιό διαφορά της. Ποιες έννοιες διευκρίνισε από την 7η έως και την 9η ενότητα και ποια γνωρίσματα πρόσθεσε στην έννοια της αρετής; Να τα αποδώσετε με σύντομες προτάσεις και να τα συνδέσετε με τον ορισμό της αρετής στη 10η ενότητα.
11. Να εξηγήσετε πώς ο Αριστοτέλης αξιοποιώντας την άποψη των Πυθαγορείων και τον άγνωστης προέλευσης στίχο, που βρίσκονται στο κείμενο που σας δίνεται, καταλήγει στο συμπέρασμα «**καὶ**

διὰ ταῦτ' οὖν τῆς μὲν κακίας ἢ ὑπερβολῇ καὶ ἢ ἔλλειψις, τῆς δ' ἀρετῆς ἢ μεσότης».
(Πανελλήνιες 2010)

12. Να προσδιορίσετε και να σχολιάσετε νοηματικά τα χαρακτηριστικά της αρετής, όπως προκύπτουν από το απόσπασμα του κειμένου «**Ἔστιν ἄρα ... ὁ φρόνιμος ὀρίσειεν**». **(Πανελλήνιες 2010)**

Λεξιλογικές ασκήσεις

1. Να συμπληρώσετε τα αντώνυμα των παρακάτω λέξεων στην αρχαία ελληνική: **χαλεπόν, ἀποτυχεῖν, κακία, ὑπερβολή, πολλαχῶς, ἄπειρον.**
2. **προαίρεσις:** Χρησιμοποιώντας τη λέξη προαίρεση και παράγωγα ή ομόρριζά της, να γράψετε φράσεις στην νέα ελληνική και να δώσετε τη σημασία τους.
3. **φρόνιμος:** Να γράψετε όσες σημασίες της λέξης στην αρχαία και στη νέα γλώσσα γνωρίζετε.
4. **ράθυμος, ραδιουργία, ευπαθής, μεσόγειος, προορισμός, λιποψυχώ, αφορίζω, σχέση, εφεύρεση, έμπρακτος:** Με ποιες λέξεις του κειμένου έχουν ετυμολογική συγγένεια;

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ

«ΠΟΛΙΤΙΚΑ»

«Φύσει μὲν ἔστιν ἄνθρωπος ζῶον πολιτικόν»

ΚΕΙΜΕΝΟ	ΔΟΜΗ	ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ
Ἐπειδὴ πᾶσαν πόλιν ὁρῶμεν κοινωνίαν τινὰ οὖσαν καὶ πᾶσαν κοινωνίαν ἀγαθοῦ τινος ἕνεκεν συνεστηκυῖαν (τοῦ γὰρ εἶναι δοκοῦντος ἀγαθοῦ χάριν πάντα πράττουσι πάντες), δῆλον ὡς πᾶσαι μὲν ἀγαθοῦ τινος στοχάζονται, μάλιστα δὲ καὶ τοῦ κυριωτάτου πάντων ἢ πασῶν κυριωτάτη καὶ πάσας περιέχουσα τὰς ἄλλας. αὕτη δ' ἐστὶν ἡ καλουμένη πόλις καὶ ἡ κοινωνία ἢ πολιτική.	Στόχος όλων των κοινωνιών είναι η επίτευξη κάποιου αγαθού. Στόχος της πόλης - κράτους είναι το ανώτερο αγαθό.	Βλέποντας ότι η κάθε πόλη είναι ένα είδος κοινότητας (=κοινωνικής συμβίωσης) και ότι κάθε κοινότητα έχει συσταθεί για την επίτευξη κάποιου αγαθού (ό,τι κάνουν, πράγματι, οι άνθρωποι το κάνουν για να πετύχουν κάτι που το θεωρούν καλό), εύκολα καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι όλες τους επιδιώκουν κάποιο αγαθό – και, φυσικά, αυτή που είναι ανώτερη απ' όλες και κλείνει μέσα της όλες τις άλλες επιδιώκει το ανώτερο απ' όλα τα αγαθά. Αυτή είναι η λεγόμενη πόλη ή κοινωνία πολιτική.

1. Ο ΟΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΕΝΝΟΙΑΣ «πόλις».

Σ' αυτό το κείμενο ο Αριστοτέλης μας δίνει τον ορισμό της έννοιας «πόλις». Η «πόλις», λοιπόν, είναι μια μορφή ανώτερης κοινωνικής συνύπαρξης («ή πασών κυριωτάτη»), που εμπεριέχει όλες τις άλλες («πάσας περιέχουσα τὰς ἄλλας»), και αποβλέπει στο ανώτερο από όλα τα αγαθά («τοῦ κυριωτάτου πάντων»). Είναι δε «ή κοινωνία ή πολιτική».

Στον **ορισμό** αυτό μπορούμε να διακρίνουμε το **προσεχές γένος** της έννοιας «πόλις» και την **ειδοποιό διαφορά** της. Συγκεκριμένα, το προσεχές της γένος, δηλαδή η ευρύτερη κατηγορία στην οποία εντάσσεται η έννοια, είναι ο όρος «κοινωνία» («κοινωνίαν τινὰ οὖσαν»), ενώ η ειδοποιός διαφορά της, δηλαδή το ιδιαίτερο εκείνο γνώρισμα που τη διαφοροποιεί από τις όμοιές της έννοιες, είναι το αγαθό στο οποίο αποβλέπει. Ειδικότερα, το αγαθό στο οποίο αποβλέπει, που είναι η ευδαιμονία των πολιτών, είναι το ανώτερο από όλα τα αγαθά των άλλων κοινωνιών και μ' αυτό η «πόλις» επιδιώκει το συμφέρον του συνόλου των πολιτών. Αντίθετα, οι άλλες μορφές κοινωνίας επιδιώκουν ένα επιμέρους αγαθό για το συμφέρον των μελών τους.

Ο Αριστοτέλης επισφραγίζει τον ορισμό της έννοιας «πόλις» με τον χαρακτηρισμό πολιτική κοινωνία, δηλαδή την οργανωμένη πολιτειακά κοινωνία η οποία έχει αυτάρκεια, αυτονομία, ελευθερία, θεσμούς και πολίτευμα. Αφορά, λοιπόν, η πόλη τη γνωστή για τον αρχαίο ελληνικό κόσμο πόλη-κράτος.

2. Ο ΟΡΟΣ «κοινωνία».

Ο όρος «κοινωνία» προέρχεται από το ρήμα «κοινωνῶ» που στα αρχαία ελληνικά σημαίνει μοιράζομαι ή κάνω κάτι μαζί με άλλους. Έτσι, με τον όρο αυτό νοείται μια ομάδα ανθρώπων που συνυπάρχουν και συνεργάζονται αποβλέποντας - η καθεμιά ξεχωριστά - στην επίτευξη ενός κοινού για τα μέλη της σκοπού, ενός επιμέρους συμφέροντος («ἀγαθοῦ τινος ἕνεκεν συνεστηκυῖαν»). Αυτοί, για παράδειγμα, που πολεμούν μαζί επιδιώκουν τον πλούτο, τη νίκη ή την κατάκτηση μιας πόλης, οι ναυτικοί έχουν στόχο την απόκτηση χρημάτων, και κάτι ανάλογο συμβαίνει σε όσους ανήκουν σε μια φυλή ή σε ένα δήμο. Οι επιμέρους αυτές κοινωνίες αποτελούν, για τον Αριστοτέλη, μόρια της πολιτικής κοινωνίας, εμπεριέχονται δηλαδή σε αυτή («ή πασών κυριωτάτη καὶ πάσας περιέχουσα τὰς ἄλλας»), και τις τοποθετεί σε υποδεέστερη από αυτή θέση, αφού η πολιτική κοινωνία δε στοχεύει στο ειδικό κατά περίπτωση συμφέρον, στο συμφέρον της στιγμής, ή στο συμφέρον μιας ομάδας ανθρώπων, αλλά σ' ένα ανώτερο αγαθό («κυριωτάτου πάντων»), δηλαδή στην **ευδαιμονία του συνόλου των πολιτών**, που αφορά «ἅπαντα τὸν βίον». Ο Αριστοτέλης στα «Ἠθικά Νικομάχεια» είχε χαρακτηρίσει το υπέρτατο αυτό αγαθό με την έκφραση «τό ἀκρότατον πάντων τῶν πρακτῶν ἀγαθῶν».

3. ΤΟ ΑΝΩΤΕΡΟ ΑΓΑΘΟ ΣΤΟ ΟΠΟΙΟ ΣΤΟΧΕΥΕΙ Η «πόλις»: Η ΕΥΔΑΙΜΟΝΙΑ.

Με τη φράση «κυριωτάτου πάντων» ο Αριστοτέλης εννοεί το υπέρτατο αγαθό στο οποίο αποβλέπει η «πόλις», δηλαδή την ευδαιμονία του συνόλου των πολιτών. Η ανωτερότητα αυτού του αγαθού αποδεικνύει και την ανωτερότητα της ίδιας της πόλης έναντι των άλλων κοινωνιών. Με άλλα λόγια, εφόσον η πόλη είναι η «κυριωτάτη» όλων των κοινωνιών, και το αγαθό στο οποίο στοχεύει είναι το «κυριωτάτον» όλων των άλλων αγαθών.

Ήδη στην εισαγωγή των «Ἠθικών Νικομαχείων» είδαμε τις ερμηνείες που έδωσαν στον όρο «ευδαιμονία» διάφοροι φιλόσοφοι, όπως και την ερμηνεία του Αριστοτέλη στο ομώνυμο έργο. Αρχικά,

λοιπόν, η λέξη «ευδαιμονία» (< εὐ + δαίμων) σημαίνει την εὖνοια του θείου, κάτι που δίνεται δηλαδή στον άνθρωπο από το θεό. Αργότερα, για το περιεχόμενο της ίδιας λέξης μίλησε ο Ηράκλειτος και ο Δημόκριτος. Σύμφωνα με αυτούς, η κατάκτηση της ευδαιμονίας εξαρτάται από τον ίδιο τον άνθρωπο και τις ενέργειές του. Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, η ευδαιμονία δεν είναι κατάσταση, αλλά διαρκής ενέργεια της ψυχής με τους κανόνες της τέλει αρετής.

Μελετώντας, λοιπόν, όλες τις παραπάνω απόψεις παρατηρούμε ότι ο όρος «ευδαιμονία» αφορά τον ηθικό βίο του ανθρώπου. Για τον Αριστοτέλη, όμως, ο όρος αυτός έχει από τη μια ηθικό περιεχόμενο και αφορά τον άνθρωπο ως άτομο και από την άλλη είναι και ο προορισμός της πόλης, που αφορά τον άνθρωπο ως πολίτη. Ο άνθρωπος δηλαδή θα κατακτήσει με τις ηθικές ενέργειές του τόσο την ατομική ευδαιμονία όσο και την ευδαιμονία μέσα στα πλαίσια της πόλης συνυπάρχοντας αρμονικά με τους άλλους πολίτες και ενεργώντας ως πολίτης. Υπό την έννοια αυτή, οι πράξεις του είναι πολιτικές πράξεις, καθώς ενεργεί ως μέλος της πολιτικής κοινωνίας, και έχουν πολιτικές συνέπειες, εφόσον οδηγούν στην ευδαιμονία του πολιτικού συνόλου. Η άποψη αυτή διατυπώνεται ξεκάθαρα από τον ίδιο τον Αριστοτέλη στο έβδομο βιβλίο των «Πολιτικών» του, όπου αναφέρει ότι η ευδαιμονία του κάθε ανθρώπου ξεχωριστά συμπίπτει με την ευδαιμονία της πόλης. Έτσι, επιβεβαιώνεται η άποψη ότι η ηθική φιλοσοφία είναι μέρος της πολιτικής φιλοσοφίας (βλέπε εισαγωγή «Πολιτικών», σελίδα 178 σχολικού εγχειριδίου).

4. Η ΤΕΛΕΟΛΟΓΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΗ ΤΗΣ ΕΝΝΟΙΑΣ «ΠÓΛΙΣ» ΑΛΛΑ ΚΑΙ ΤΩΝ ΑΛΛΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΩΝ.

Στο κείμενο εντοπίζονται ορισμένες φράσεις που αποδεικνύουν ότι ο Αριστοτέλης εξετάζει τελεολογικά την έννοια «πόλις» καθώς και τις άλλες μορφές κοινωνικής συνύπαρξης. Εξετάζει δηλαδή τα παραπάνω σε σχέση με το σκοπό για τον οποίο υπάρχουν και τον οποίο προσπαθούν να επιτύχουν. Σύμφωνα με την τελεολογική αντίληψη του φιλόσοφου, η οποία έχει αναλυθεί και σε προηγούμενες ενότητες, καθετί έχει δημιουργηθεί για να επιτελέσει ένα συγκεκριμένο σκοπό («τέλος») και να φτάσει στην τελείωση, την ολοκλήρωσή του. Έτσι και η πολιτική κοινωνία, όπως και κάθε κοινωνική ομάδα, συστάθηκε και υπάρχει για να επιτύχει ένα στόχο. Ο στόχος μάλιστα της πολιτικής κοινωνίας είναι ο ανώτερος, η ευδαιμονία όλων των πολιτών της. Συνδέει στο σημείο αυτό ο Αριστοτέλης τον άνθρωπο-πολίτη («πάντες») με την πόλη, δηλαδή **την επιδίωξη του αγαθού ως σκοπού όλων των ανθρώπων με την επιδίωξη του αγαθού ως σκοπού της πόλης.**

Συγκεκριμένα, σ' αυτό το κείμενο το «τελικό αίτιο» υποδηλώνεται με τις εξής φράσεις:

- «*πᾶσαν πόλιν ὁρῶμεν ... καὶ πᾶσαν κοινωνίαν ἀγαθοῦ τινος ἕνεκεν συνεστηκυῖαν*» και «*πᾶσαι μὲν ἀγαθοῦ τινος στοχάζονται*», δηλαδή όλες οι κοινωνίες έχουν συσταθεί για την επίτευξη ενός σκοπού, του αγαθού,
- «*τοῦ γὰρ εἶναι δοκούντος ἀγαθοῦ χάριν πάντα πράττουσι πάντες*», δηλαδή όλοι κάνουν τα πάντα για ένα σκοπό, το αγαθό,
- «*μάλιστα δὲ καὶ τοῦ κυριωτάτου πάντων ἢ πασῶν κυριωτάτη*», δηλαδή η «πόλις» που είναι ανώτερη μορφή κοινωνίας στοχεύει στο ανώτερο αγαθό, δηλαδή την ευδαιμονία.

5. Ο ΣΥΛΛΟΓΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ ΠΟΥ ΑΠΟΔΕΙΚΝΥΕΙ ΟΤΙ Η ΠΟΛΗ ΕΙΝΑΙ Η ΤΕΛΕΙΟΤΕΡΗ ΜΟΡΦΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΚΑΙ ΑΠΟΒΛΕΠΕΙ ΣΤΟ ΑΝΩΤΕΡΟ ΑΠΟ ΟΛΑ ΤΑ ΑΓΑΘΑ.

Σε αντίθεση με τα «Ηθικά Νικομάχεια», όπου ο Αριστοτέλης χρησιμοποιούσε γενικά επαγωγικούς συλλογισμούς, παρατηρούμε ότι σ' αυτή την ενότητα κάνει χρήση **παραγωγικών συλλογισμών**. Ξεκινάει, δηλαδή, με μια γενική πρόταση κι έπειτα προχωρεί στην εξέταση των επιμέρους περιπτώσεων. Έτσι, με την έκφραση «πᾶσαν πόλιν» ξεκινά από τα γενικά και θέτει σε οντολογική προτεραιότητα το σύνολο, δηλαδή την πόλη, έναντι του ατόμου. Κατά βάθος πίστευε ότι είναι «κατά φύσιν» να αναφερόμαστε πρώτα στα κοινά, στα γενικά θέματα και ύστερα να περνούμε στα ειδικά, στα επιμέρους ζητήματα («τά περί ἑκάστων ἴδια»). Αξιοπρόσεκτο είναι ότι τη μέθοδο αυτή που την έβρισκε κατάλληλη για τη μελέτη και διερεύνηση των φυσικών φαινομένων ο Αριστοτέλης την εφάρμοσε και στη μελέτη πολιτικών θεμάτων. Αυτό υποδηλώνει ότι συνελάμβανε όλα αυτά τα φαινόμενα (τα φυσικά και τα πολιτικά) ως όμοια.

Επιπλέον, η χρήση του ρηματος «ὁρῶμεν» υποδηλώνει ότι ο φιλόσοφος στηρίζει τα λογικά του επιχειρήματα στην παρατήρηση της αντικειμενικής πραγματικότητας και στην εμπειρία. Το ίδιο είχε κάνει και στην 1^η ενότητα των «Ηθικών Νικομαχείων» με τα παραδείγματα της πέτρας και της φωτιάς. Τα επιχειρήματα αυτά τα χρησιμοποιεί για την προώθηση της σκέψης του και για την εξαγωγή συμπερασμάτων. Συνδύαζε τα χαρακτηριστικά του θετικού επιστήμονα με τη θεωρητική φιλοσοφική σκέψη. Αποδεικνύεται, δηλαδή, ότι ήταν **εμπειρικός (θετικός) και όχι θεωρητικός φιλόσοφος.**

Ας δούμε όμως αναλυτικά την πορεία της σκέψης του:

α) Αρχικά, χρησιμοποιεί έναν **παραγωγικό συλλογισμό**, για να αποδείξει ότι η «πόλις» είναι μια μορφή κοινωνικής συνύπαρξης που αποβλέπει σε ένα αγαθό.

Ο συλλογισμός του έχει ως εξής:

1η προκείμενη: κάθε κοινωνία - μορφή κοινωνικής συνύπαρξης αποβλέπει σε ένα αγαθό: «*πᾶσαν κοινωνίαν ἀγαθοῦ τινος ἔνεκεν συνεστηκυῖαν*»

2η προκείμενη: η πόλη - κράτος είναι μια κοινωνία - μορφή κοινωνικής συνύπαρξης: «*πᾶσαν πόλιν ὁρῶμεν κοινωνίαν τινὰ οὖσαν*»

Συμπέρασμα: η πόλη - κράτος αποβλέπει σε ένα αγαθό : «*πᾶσαι μὲν ἀγαθοῦ τινος στοχάζονται*».

β) Στη συνέχεια, μ' ένα **δεύτερο παραγωγικό συλλογισμό** καταληγει στο συμπέρασμα ότι η πόλη - κράτος είναι ανώτερη μορφή κοινωνίας που αποβλέπει στο ανώτερο από όλα τα αγαθά.

Ο συλλογισμός του έχει ως εξής:

1η προκείμενη: κάθε κοινωνία - μορφή κοινωνικής συνύπαρξης αποβλέπει σε ένα αγαθό: «*πᾶσαν κοινωνίαν ἀγαθοῦ τινος ἔνεκεν συνεστηκυῖαν*»

2η προκείμενη: η πόλη - κράτος είναι ανώτερη μορφή κοινωνικής συνύπαρξης, γιατί εμπεριέχει όλες τις άλλες μορφές κοινωνίας : «*ἡ πασῶν κυριωτάτη καὶ πάσας περιέχουσα τὰς ἄλλας*»

Συμπέρασμα: η πόλη - κράτος αποβλέπει στο ανώτερο από όλα τα αγαθά : «*τοῦ κυριωτάτου πάντων*»

6. ΑΠΟΦΕΙΣ ΤΟΥ ΠΡΩΤΑΓΟΡΑ, ΤΟΥ ΠΛΑΤΩΝΑ ΚΑΙ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ ΓΙΑ ΤΗ ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ.

Η θέση του Αριστοτέλη για τη συγκρότηση της πόλης διαφοροποιείται από τις θέσεις του Πρωταγόρα και του Πλάτωνα.

Πιο συγκεκριμένα, άποψη του **Πρωταγόρα**, στον ομώνυμο διάλογο που διδαχτήκαμε, είναι ότι οι πόλεις δημιουργήθηκαν «νόμω», από την ανάγκη δηλαδή των ανθρώπων να προστατευτούν από τα άγρια θηρία και να επιβιώσουν.

Ο **Πλάτωνας** υποστήριξε ότι οι πόλεις δημιουργήθηκαν επειδή οι άνθρωποι δεν είχαν αυτάρκεια και ένοιωθαν την ανάγκη να βοηθούν ο ένας τον άλλον.

Ο **Αριστοτέλης**, από την άλλη, θεωρούσε ότι οι πόλεις δημιουργήθηκαν από την έμφυτη τάση των ανθρώπων να συνυπάρχουν με άλλους ανθρώπους σε κοινωνίες οργανωμένες με πολίτευμα, θεσμούς και νόμους (ο άνθρωπος είναι «φύσει ζῶον πολιτικόν»).

ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΚΑ ΚΑΙ ΟΜΟΡΡΙΖΑ ΣΤΗ ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ

πόλις: πόλη, κωμόπολη, πολιτεία, κοινοπολιτεία, πολίτης, συμπολίτης, πολιτικός, πολιτειακός, πολιτικάντης, πολιούχος, πολιτευτής, πολιτικοποίηση, πολιτικολογία, αντιπολίτευση, μεταπολίτευση, πολιτισμός, πολιτισμικός, απολίτιστος, διαπολιτισμικός

ὁρῶμεν < ὁράω -ω: ὁραση, ὅραμα, ορατός, παρόραμα, πανόραμα, ἐνόραση, τηλεόραση, ἀόρατος, αδιόρατος, θεόρατος, διορατικός, σπη, ὄψη, οπτικός, συνοπτικός, εποπτικός, κάτοπτρο, αντικατοπτρισμός, ὑποπτος, υποψία, αὐτόπτης, αυτοψία, οφθαλμός, μέτωπο, πρόσωπο, προσωπίδα, παρωπίδα, ιδέα, ιδεολόγος, ιδεολογία, ιδανικός, θυρωρός

κοινωνίαν < κοινωνέω -ω < κοινός: κοινό (το), κοινότητα, κοινοτικός, κοινόβιο, κοινοποίηση, κοινοπραξία, κοινόχρηστος, κοινοτοπία, κοινοβούλιο, κοινοκτημοσύνη, κοινοπολιτεία, κοινωνικός, κοινωνικότητα, κοινωνιολογία, συγκοινωνία, επικοινωνία, κοινωφελής

οὖσαν, είναι, ἔστιν < εἰμί: ὄν, παρόν(το), ὄντως, οντολογικός, οντολογία, ουσία, απουσία, παρουσία, εξουσία, περιουσία, περιουσιακός, ουσιαστικός, ουσιώδης, ἐπουσιώδης, ἀνούσιος, ὁμοούσιος, περισσότερος

συνεστηκυῖαν < σ υ ν + ἵσταμαι: στάση, στάσιμος, στασιμότητα, στασίδι, στατικός, σταθερός, σταθερότητα, ἀστάθεια, ἀσταθής, στάθμη, σταθμός, στάθμευση, στάδιο, σταυρός, σταύρωση, στηθος, ἐπιστηθιος, στηλη, στηλιτεύω, στησιμο, στητός, ἐπιστητός, ἱστός, στύλος, ἀνάσταση, ἀνάστημα, ἀντίσταση, ἀπόσταση, ἀπόστημα, διάσταση, διάστημα, ἑκσταση, ἐνσταση, κατάσταση, παράσταση, ἀνάστημα, συμπαράσταση, ὑπόσταση, σύσταση, ἀποστασία, ἀκαταστασία, ἐπιστασία, ὀρθοστασία, ὀρθοστατικός, προστασία, προστατευτικός, συστατικός, ἡλιοστάσιο, μηχανοστάσιο, ἀμαξοστάσιο, προστάτης, παραστάτης, ἀποστάτης, ἐπιστάτης, ἐπαναστάτης, συμπαρυστάτης, ἀνάστατος, ἀκατάστατος, καταστατικό, σταθεροποίηση, ἀντιστάθμιση **δοκούντος** < δοκέω -ω: δόξα, δοξασία, δοξαστικός, δοξολογία, ἀδοξος, αἰσιοδοξία, αἰσιόδοξος, ἀπαισιοδοξία, ἀπαισιόδοξος, ἐνδοξος, ἐπίδοξος, παράδοξος, παραδοξολογία, ἐπίδοξος, κενόδοξος, ματαιοδοξία, ματαιόδοξος, μισαλλοδοξία,

μισαλλόδοξος, φιλοδοξία, φιλόδοξος, ορθόδοξος, δοκησίσοφος, δόγμα, δογματικός, δογματισμός, δογματικότητα, δοκάνη, δοκίμιο, δόκιμος, αδόκιμος, προσδοκία, προσδόκιμος, απροσδόκητος, δοκιμασία

πράττουν < πράττω: πράγμα, πραγματεία, πραγματικός, πραγματικότητα, πραγματισμός, πράγματι, πραγματοποίηση, πραγματογνώμων, πραγμάτεια, πράξη, πρακτικός, πράκτορας, πρακτορείο, σύμπραξη, διάπραξη, αντίπραξη, είσπραξη, εισπράκτορας, απραξία, εχθροπραξία, κοινοπραξία, έμπρακτος, άπρακτος, πραξικόπημα, πραξικοπηματίας, διαπραγμάτευση, αδιαπραγμάτευτος

δηλον < δηλώω -ω: δηλωση, διαδηλωση, εκδηλωση, συνυποδηλωση, δηλωτικός, εκδηλωτικός, πρόδηλος, έκδηλος, άδηλος, αδηλωτος, κατάδηλος (=ολοφάνερος), δηλαδή

στοχάζονται < στόχος: στοχαστής, στοχαστικός, στοχασμός, στόχαστρο, ευστοχία, εύστοχος, αστοχία, άστοχος, αστόχαστος, βαθυστόχαστος, στόχευση, στοχοθεσία, στοχοποίηση

κυριωτάτου < κύριος: κυρία, κυριότητα, Κυριακή, κυριακάτικος, κυριαρχία, κυρίαρχος, κυρίευση, κυριολεξία, κυριολεκτικός, κύρος, εγκυρότητα, έγκυρος, άκυρος, ακύρωση, επικύρωση

καλουμένη < καλέομαι -οῦμαι: κληση, κλητικός, κλητηρας, κάλεσμα, ανάκληση, ανακλητός, μετάκληση, μετακλητός, αμετάκλητος, σύγκληση, σύγκλητος, συγκλητικός, έκκληση, εκκλησία, έγκληση, εγκληματίας, εγκληματικός, εγκληματολόγος, αυτόκλητος, επίκληση, παράκληση, παρακλητικός, πρόκληση, προκλητικός, πρόσκληση, προσκλητήριο, απρόσκλητος.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ

1. Γιατί η πόλη είναι ανώτερη από όλες τις άλλες ανθρώπινες κοινότητες;
2. Αρχίζοντας από την τελευταία πρόταση της ενότητας να δώσετε τον ορισμό της πόλης που συνάγεται από το κείμενο. Ποια είναι η έννοια γένους της πόλης και ποια η ειδοποιός της διαφορά;
3. Έχοντας υπόψη σας ότι τελεολογική σκέψη ονομάζουμε αυτή που αναζητεί το τελικό ή τελικά αίτια (τέλος= σκοπός) για την εξήγηση πραγμάτων (φαινομένων, πράξεων, όντων κ.λ.π) α) να γράψετε τις φράσεις της ενότητας που δηλώνουν τελικό αίτιο και να τις αναλύσετε με απλά λόγια.
4. Να καταγράψετε τις προκείμενες του συλλογισμού του Αριστοτέλη και το συμπέρασμα στο οποίο καταλήγει σχετικά με την πόλη. Να προσέξετε ότι τα σημεία που επεξηγούν όρο ή όρους μιας προκείμενης θα πρέπει να παραλειφθούν, ενώ αντίθετα θα πρέπει να γραφούν οι προτάσεις που υπονοούνται.
5. Να εντοπίσετε το σημείο της ενότητας που ο Αριστοτέλης συνδέει τον πολίτη με την πόλη και να εξηγήσετε πώς το αντιλαμβάνεσθε.
6. Να εξηγήσετε τη σχέση ηθικής και πολιτικής στη σκέψη του Αριστοτέλη με βάση το κείμενο της ενότητας.
7. Να συγκρίνετε την άποψη του Αριστοτέλη για τη σύσταση της πόλης με την άποψη του Πρωταγόρα στον ομώνυμο διάλογο και την άποψη του Πλάτωνα στην «Πολιτεία» επισημαίνοντας πέρα από τις διαφορές και τα κοινά τους σημεία.
8. **στόχος, στοχαστής, στόχαστρο, στόχευση**: Να αποδώσετε τη σημασία (κυριολεκτική και μεταφορική) των παραπάνω λέξεων, σχηματίζοντας προτάσεις.
9. **συνεστηκυίαν, δηλον**: Να γράψετε πέντε ομόρριζα στα νέα ελληνικά για καθεμιά από τις παραπάνω λέξεις.

Η κοινωνική οντότητα που προήλθε από τη συνένωση περισσότερων χωριών είναι η πόλη, μια κοινωνική οντότητα τέλεια, που μπορούμε να πούμε ότι πέτυχε τελικά την ύψιστη αυτάρκεια· συγκροτήθηκε για να διασφαλίζει τη ζωή, στην πραγματικότητα όμως υπάρχει για να εξασφαλίζει την καλή ζωή. Η πόλη, επομένως, είναι κάτι που ήρθε στην ύπαρξη εκ φύσεως, όπως ακριβώς και οι πρώτες κοινωνικές οντότητες, αφού αυτή είναι το **τέλος** εκείνων κι αφού αυτό που λέμε **φύση** ενός πράγματος δεν είναι παρά η μορφή που αυτό έχει κατά τη στιγμή της **τελείωσης** της ολοκλήρωσής του: αυτό δεν λέμε, πράγματι, πως είναι τελικά η **φύση** του κάθε πράγματος, π.χ. του ανθρώπου, του αλόγου ή του σπιτιού, η μορφή δηλαδή που το κάθε πράγμα έχει όταν ολοκληρωθεί η εξελικτική του πορεία; Επίσης: Ο τελικός λόγος για τον οποίο υπάρχει ένα πράγμα είναι κάτι το έξοχο, και η αυτάρκεια είναι τελικός στόχος και, άρα, κάτι το έξοχο.

Όλα αυτά κάνουν φανερό ότι η πόλη ανήκει στην κατηγορία των πραγμάτων που υπάρχουν εκ φύσεως και ότι ο άνθρωπος είναι ένα ον προορισμένο από τη φύση να ζει σε πόλη (*πολιτικόν ζώνον*): ο δίχως πόλη άνθρωπος (θέλω να πω: ο εκ φύσεως δίχως πόλη άνθρωπος, όχι ο δίχως πόλη από κάποια τυχαία συγκυρία) ή είναι άνθρωπος κατώτερης ποιότητας ή είναι ένα ον ανώτερο από τον άνθρωπο· είναι σαν εκείνον που ο Όμηρος τον στόλισε με τους χαρακτηρισμούς «άνθρωπος δίχως σόι, δίχως νόμους, δίχως σπιτικό»: αυτός ο άνθρωπος, ο δίχως πόλη από τη φύση του, είναι - την ίδια στιγμή- και άνθρωπος που παθιάζεται με τον πόλεμο: είναι σαν ένα απομονωμένο πιόνι στο παιχνίδι των πεσσών.

Οι συλλογισμοί που αποδεικνύουν ότι η πόλη υπάρχει εκ φύσεως

- Η προέλευση της πόλης
- Ο σκοπός της

Οι συλλογισμοί που αποδεικνύουν ότι ο άνθρωπος είναι εκ φύσεως «ζώνον πολιτικόν»

1. Η ΠΡΟΕΛΕΥΣΗ ΚΑΙ Ο ΣΤΟΧΟΣ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΟΝΤΟΤΗΤΩΝ (ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ, ΤΟΥ ΧΩΡΙΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ)

Σύμφωνα με τις διδασκαλίες του Αριστοτέλη, υπάρχουν τρία είδη κοινωνικών οντοτήτων ή διαφορετικά, ομάδων συνύπαρξης των ανθρώπων η οικογένεια («ο οίκος, η οικία»), το χωριό («η κώμη») και η πόλη- κράτος («η πόλις»). Οι κοινωνικές αυτές οντότητες δημιουργήθηκαν «φύσει», καθώς ο άνθρωπος είναι προορισμένος από τη φύση να μη μπορεί να υπάρξει μόνος του.

Πρώτη μορφή κοινωνικής συμβίωσης αποτελούσε η **οικογένεια («ο οίκος, η οικία»)**, η οποία ήταν το αποτέλεσμα της φυσικής αναγκαιότητας, του φυσικού «συνδυασμού» του άρρενος και του θήλεος. Σκοπός της ήταν η ικανοποίηση των καθημερινών βιοτικών αναγκών του ανθρώπου (ένστικτο αυτοσυντήρησης) και η διαιώνιση του είδους (ένστικτο αναπαραγωγής).

Δεύτερη στη σειρά ερχόταν **το χωριό («η κώμη»)**, η κοινωνία που σχηματίστηκε με φυσική εξέλιξη από «πλείονας οικίας», από πολλές δηλαδή οικογένειες. Αποτελεί την ανάπτυξη της οικογένειας και όχι κάτι διαφορετικό από αυτή. Σκοπός της ήταν η ικανοποίηση αναγκών ανώτερων από τις καθημερινές. Τέτοιες ήταν η ανάγκη για την προστασία από κινδύνους ή επιθέσεις, αλλά και οι υψηλότερες, πνευματικότερες ανάγκες του, όπως για παράδειγμα η ανάγκη για λατρεία του θείου ή για απόδοση δικαιοσύνης.

Η τρίτη μορφή κοινωνικής συμβίωσης ήταν η **πόλη («η πόλις»)**, η οποία αποτελούσε υψηλότερο και ανώτερο τύπο κοινωνίας, γιατί σχηματίστηκε από τη συνένωση περισσότερων χωριών, συνεπώς και οικογενειών. Ήταν δηλαδή φυσική εξέλιξη και ανάπτυξη αυτών των πρώτων μορφών κοινωνίας, το «τέλος» αυτών, η ολοκληρωμένη, τέλεια κοινωνία, η οποία ικανοποιούσε τις ηθικές ανάγκες του ανθρώπου. Σκοπός της ήταν όχι μόνο το «ζην», η επιβίωση, που και η «κώμη» επεδίωκε και εξασφάλιζε, αλλά το «εὖ ζην», δηλαδή η ευδαιμονία, και το υπέρτατο αγαθό της αυτάρκειας.

Χρονική προτεραιότητα στο σχηματισμό αυτών των κοινωνιών έχει η οικογένεια και στη μακράννη εξέλιξή τους η πόλη έρχεται τελευταία χρονικά, αλλά αξιολογικά, όπως θα τονίσει ο φιλόσοφος στην ενότητα 13, έχει προτεραιότητα απέναντι στις άλλες.

2. Ο ΟΡΟΣ «αυτάρκεια»

Η λέξη «αυτάρκεια» παράγεται από το επίθετο «αυτάρκης», το οποίο είναι σύνθετο από την αντωνυμία «αὐτός» και το ρήμα «ἀρκέω -ω». Η ετυμολογία της, λοιπόν, δηλώνει αυτόν που αρκείται σε όσα έχει ο ίδιος, αυτόν που ζει άνετα από τη δική του μόνο περιουσία, επομένως αυτόν που έχει οικονομική ανεξαρτησία.

Στα «Ηθικά Νικομάχεια» ο Αριστοτέλης είπε ότι χρησιμοποιούμε αυτή τη λέξη όταν θέλουμε να δηλώσουμε πως κάτι είναι και μοναχό του τέλειο αγαθό, ότι και μόνο του κάνει τη ζωή άξια να τη ζήσει κανείς, έχοντας το αίσθημα ότι δεν έχει ανάγκη από τίποτε άλλο.

Στην ενότητα αυτή η λέξη «αυτάρκεια» αποδίδεται στην πόλη. Η πόλη, λοιπόν, χαρακτηρίζεται τέλεια, γιατί τίποτε άλλο δε χρειάζεται πέρα από αυτή ο πολίτης, αφού η πόλη είναι αυτάρκης, μπορεί δηλαδή και μόνη της να του χαρίσει το πιο μεγάλο αγαθό, που είναι το «εὖ ζην», η ευδαιμονία, η καλή ζωή. Είναι η απαραίτητη προϋπόθεση, η αναγκαία συνθήκη για την ικανοποίηση των πνευματικών και ηθικών αναγκών του ανθρώπου και ως εκ τούτου για την ενάρετη ζωή των μελών της πόλης. Στην «αυτάρκεια» εντοπίζεται και η αξιολογική, ποιοτική υπεροχή της πόλης έναντι των άλλων κοινωνιών. Η αυτάρκεια, λοιπόν, της πόλης και η ευδαιμονία της είναι δύο έννοιες απόλυτα ταυτόσημες. Μια πόλη, λοιπόν, είναι αυτάρκης:

- αν η γεωγραφική της θέση της εξασφαλίζει άφθονα τα υλικά αγαθά και τη βοήθα στην εμπορική της ανάπτυξη,
- αν έχει τις απαραίτητες αμυντικές δυνατότητες,
- αν διαθέτει σύστημα χρηστής διοίκησης και απονομής της δικαιοσύνης,
- αν είναι ανεξάρτητη ή δε χρειάζεται εξωτερική βοήθεια, για να καλύψει τις υλικές, ηθικές, πνευματικές και κοινωνικές της ανάγκες.

3. ΝΕΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΓΙΑ ΤΟΝ ΟΡΙΣΜΟ ΤΗΣ ΕΝΝΟΙΑΣ «ΠÓΛΙΣ»

Στην 11η ενότητα ο Αριστοτέλης μας έδωσε τον ορισμό της έννοιας «πόλις» κάνοντας αναφορά στα εξής γνωρίσματά της:

- κάθε πόλη είναι ένα είδος κοινωνικής συνύπαρξης («πάσαν πόλιν ούσαν κοινωνίαν τινα»),
- είναι ανώτερη από όλες τις κοινωνίες και εμπεριέχει όλες τις άλλες («η πασων κυριωτάτη καὶ περιέχουσα πάσας τὰς άλλας»),
- επιδιώκει το ανώτερο από όλα τα αγαθά («μάλιστα του κυριωτάτου πάντων»).

Σ' αυτή την ενότητα θα μας δώσει ακόμα μερικά γνωρίσματα της πόλης, που συμπληρώνουν τον ορισμό της:

- η πόλη είναι μια κοινωνική οντότητα τέλεια,
- πέτυχε την ύψιστη αυτάρκεια,
- συγκροτήθηκε για να διασφαλίζει τη ζωή, υπάρχει για να εξασφαλίζει την καλή ζωή εκ φύσεως.

Έτσι, λοιπόν, ένας πιο **ολοκληρωμένος ορισμός** της θα περιελάμβανε τα ακόλουθα: η πόλη είναι μια τέλεια μορφή κοινωνικής οντότητας, που υπάρχει εκ φύσεως και προήλθε από τη συνένωση άλλων κοινωνικών οντοτήτων, τις οποίες εμπεριέχει. Είναι ανώτερη από όλες τις άλλες, γιατί είναι το τέλος τους, η εξέλιξη, η ολοκλήρωσή τους. Αποβλέπει στο ανώτερο από όλα τα αγαθά, αφού συγκροτήθηκε για να διασφαλίζει τη ζωή των ανθρώπων, στην πραγματικότητα όμως υπάρχει για να εξασφαλίζει την καλή ζωή τους πετυχαίνοντας την ύψιστη αυτάρκεια, που είναι κάτι το άριστο.

4. ΟΡΟΙ ΚΑΙ ΦΡΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΚΕΙΜΕΝΟΥ ΠΟΥ ΕΚΦΡΑΖΟΥΝ ΤΗΝ ΤΕΛΕΟΛΟΓΙΚΗ ΑΝΤΙΛΗΨΗ ΚΑΙ ΣΚΕΨΗ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ

Ήδη στα «Ηθικά Νικομάχεια» αλλά και στην 11η ενότητα των «Πολιτικών» μιλήσαμε για την τελεολογική αντίληψη, με βάση την οποία συγκροτείται η σκέψη του Αριστοτέλη και σε αυτή την ενότητα. Σύμφωνα με αυτή κάθε ον είναι προορισμένο από τη φύση να επιτελέσει ένα συγκεκριμένο στόχο («τέλος»). Ο άνθρωπος, για παράδειγμα, είναι προορισμένος από τη φύση να ζει σε πόλεις. Η ολοκλήρωση των κοινωνικών οντοτήτων είναι η πόλη «αφού αυτή είναι και το τέλος εκείνων». Αλλά και η ολοκλήρωση, το τέλος του ανθρώπου, είναι η πολιτική του ταυτότητα. Τέλος, λοιπόν, είναι ο στόχος, η στιγμή της ακμής, της τελείωσης, της ολοκλήρωσης. Η πορεία προς την κατάκτηση αυτού του στόχου ονομάζεται **εντελέχεια**. Ο στόχος, λοιπόν, της πόλης είναι να διασφαλίσει τη ζωή και συγκεκριμένα την καλή ζωή (**«συγκροτήθηκε για να διασφαλίζει τη ζωή, υπάρχει για να εξασφαλίζει την καλή ζωή εκ φύσεως»**). Άλλοι όροι που σχετίζονται με την τελεολογική αντίληψη και εντοπίζονται σε αυτή την ενότητα είναι:

- **Φύση:** είναι η μορφή που παίρνει κάθε ον όταν ολοκληρωθεί η εξελικτική του πορεία και φτάσει στη στιγμή της τελείωσης (**«φύση ενός πράγματος δεν είναι παρά η μορφή που αυτό έχει τη στιγμή της τελείωσης, της ολοκλήρωσής του»**).
- **Τέλειος:** η ολοκλήρωση του εξελικτικού κύκλου, το τέλος της εξέλιξης, η οποία όμως δεν οδηγεί σε μια τελική φθορά αλλά σε μια τελική ολοκλήρωση. Για παράδειγμα, η πόλη είναι μια κοινωνική οντότητα τέλεια, γιατί αποτελεί εξέλιξη και ολοκλήρωση της οικογένειας και του χωριού.
- **Εκ φύσεως:** ό,τι προέρχεται από φυσική αναγκαιότητα, όπως η οικογένεια. Η οικογένεια

δημιουργήθηκε από φυσική αναγκαιότητα, γιατί έπρεπε να καλύψει καθημερινές βιοτικές ανάγκες και να διαιωνίσει το ανθρώπινο είδος. Εφόσον η κώμη αποτελεί εξέλιξη της οικογένειας και η πόλη τελειώσή τους, τότε και οι δύο προκύπτουν από φυσική αναγκαιότητα.

- **Αυτάρκεια** (βλέπε και παραπάνω, ερμηνευτικό σχόλιο 2): χαρακτηρίζει κάτι που είναι και μόνο του τέλει αγαθό, το οποίο μόνο του κάνει τη ζωή αξία να τη ζει κανείς έχοντας το αίσθημα της πληρότητας και της ανεξαρτησίας (**«η πόλη πέτυχε τελικά την ύψιστη αυτάρκεια»**). Είναι ο ύψιστος σκοπός τον οποίο υπηρετεί η πόλη.

- **Τελικός λόγος**: ο τελικός σκοπός για τον οποίο υπάρχει από τη φύση ένα πράγμα είναι κάτι το έξοχο, κάτι το άριστο. Για την πόλη τελικός σκοπός είναι η αυτάρκεια, που είναι κάτι το άριστο, καθώς οδηγεί τον άνθρωπο στην ευδαιμονία (**«Ο τελικός λόγος για τον οποίο υπάρχει ένα πράγμα είναι κάτι το έξοχο, και η αυτάρκεια είναι τελικός στόχος και, άρα, κάτι το έξοχο»**).

5. ΟΙ ΣΥΛΛΟΓΙΣΜΟΙ ΠΟΥ ΑΠΟΔΕΙΚΝΟΥΝ ΟΤΙ Η ΠΟΛΗ ΥΠΑΡΧΕΙ ΕΚ ΦΥΣΕΩΣ

Ο Αριστοτέλης χρησιμοποιεί τρεις συλλογισμούς, για να αποδείξει ότι η πόλη υπάρχει εκ φύσεως:

Πρώτος συλλογισμός

1η προκείμενη: οι πρώτες κοινωνικές οντότητες (η οικογένεια και το χωριό) υπάρχουν εκ φύσεως

2η προκείμενη: η πόλη είναι εξέλιξη, ολοκλήρωση των πρώτων κοινωνικών οντοτήτων

Συμπέρασμα: άρα, η πόλη υπάρχει εκ φύσεως.

Δεύτερος συλλογισμός

1η προκείμενη: η φύση ενός πράγματος είναι η ολοκλήρωσή του

2η προκείμενη: η πόλη είναι ολοκλήρωση των πρώτων κοινωνικών οντοτήτων (της οικογένειας και του χωριού)

Συμπέρασμα: άρα, η πόλη υπάρχει εκ φύσεως.

Τρίτος συλλογισμός (εισάγεται με το «επίσης»)

1η προκείμενη: κάθε ον από τη φύση του υπηρετεί ένα στόχο που είναι κάτι το άριστο

2η προκείμενη: στόχος της πόλης είναι η αυτάρκεια, που είναι κάτι το έξοχο

Συμπέρασμα: άρα, η πόλη υπάρχει εκ φύσεως

6. ΟΙ ΣΥΛΛΟΓΙΣΜΟΙ ΠΟΥ ΑΠΟΔΕΙΚΝΟΥΝ ΟΤΙ Ο ΑΝΘΡΩΠΟΣ ΕΙΝΑΙ «ΦΥΣΕΙ ΖΩΟΝ ΠΟΛΙΤΙΚΟΝ»

Αφού απέδειξε ο Αριστοτέλης ότι η πόλη υπάρχει εκ φύσεως, θα πάρει αυτή τη θέση ως δεδομένη και θα διατυπώσει δύο ακόμα συλλογισμούς, για να αποδείξει ότι ο άνθρωπος είναι «φύσει ζώον πολιτικόν»:

Πρώτος συλλογισμός (του οποίου η δεύτερη προκείμενη υπονοείται)

1η προκείμενη: η πόλη υπάρχει εκ φύσεως

2η προκείμενη: ο άνθρωπος είναι συστατικό της πόλης

Συμπέρασμα: άρα, ο άνθρωπος είναι «φύσει ζώον πολιτικόν»

Δεύτερος συλλογισμός (του οποίου η δεύτερη προκείμενη υπονοείται)

1η προκείμενη: ο άνθρωπος που δε ζει μέσα σε οργανωμένη κοινωνία («ο άπολις»), επειδή έτσι είναι πλασμένος εκ φύσεως και όχι λόγω τυχαίας συγκυρίας, είναι ή άνθρωπος κατώτερης ποιότητας ή ένα ον ανώτερο από άνθρωπο

2η προκείμενη: ο άνθρωπος δεν είναι ούτε κατώτερης ποιότητας ούτε ον ανώτερο από άνθρωπο

Συμπέρασμα: άρα, ο άνθρωπος είναι «φύσει ζώον πολιτικόν»

Διευκρίνιση: Σ' αυτό το σημείο πρέπει να επισημανθεί ότι, όταν ο Αριστοτέλης αναφέρεται στον «εκ φύσεως δίχως πόλη άνθρωπο», εννοεί αυτόν που δεν ανήκει εκ φύσεως σε πόλη-κράτος, αλλά ούτε σε οικογένεια ή χωριό. Αυτός ο άνθρωπος αποστρέφεται ή εγκαταλείπει την πολιτική κοινωνία από φυσική διάθεση ή βούληση. Αρνείται ή δεν έχει την ανάγκη αυτής είτε διότι είναι ο ίδιος αυτάρκης - πράγμα αδύνατο - είτε διότι δεν έχει ανάγκη τους άλλους - πράγμα αφύσικο. Ο άνθρωπος αυτού του είδους είναι κάτι πέρα από τη φύση, είναι ή ατελής, δηλαδή κατώτερος, ή τελειότερος, ανώτερος του ανθρώπου, δηλαδή θεός. Μάλιστα σε κάποιο σημείο των «Ηθικών Νικομαχείων» αναφέρεται: «Θα ήταν πολύ παράξενο να λέμε ότι είναι ευτυχισμένος ο άνθρωπος που ζει μόνος με τη μοναξι

, μαζί με

άλλους («συζήν πεφυκός»).

Με τη φράση, πάλι, «ο δίχως πόλη από κάποια τυχαία συγκυρία» εννοεί τον άνθρωπο που έχει αναγκαστεί λόγω τυχαίας συγκυρίας να ζει εκτός οικογένειας, χωριού ή πόλης-κράτους. Τέτοια συγκυρία μπορεί να είναι η εξορία ή η φυλάκιση. Η φράση αυτή μας θυμίζει το Φιλοκτήτη στην ομώνυμη τραγωδία του Σοφοκλή, τον οποίο οι Έλληνες, ενώ έπλεαν προς την Τροία, τον εγκατέλειψαν μόνο και αβοήθητο στη Λημνο, επειδή είχε κακοφορμίσει η πληγή του από το δάγκωμα ενός φιδιού. Σ'

αυτή, λοιπόν, την τραγωδία ο Σοφοκλής τον παρουσιάζει χωρίς φίλους, έρημο, χωρίς πατρίδα, νεκρό ανάμεσα σε ζωντανούς («άφιλον, έρημον, άπολιν, έν ζωσιν νεκρόν»).

7. «άνθρωπος δίχως σόι, δίχως νόμους, δίχως σπιτικό»

Ο Αριστοτέλης δανείζεται ένα δίστιχο από την Ιλιάδα του Ομήρου (Ι 63) για να παρομοιάσει τον «άπολιν». Εκεί, ο σοφός Νέστορας θέλοντας να χαρακτηρίσει τον φιλοπόλεμο άνθρωπο, λέει στον Διομήδη: «*άφρήτωρ, άθέμιστος, άνέστιός έστιν εκείνος ός πολέμου έραται έπιδημίου όκρυόεντος*», (= αυτός που χαίρεται όταν ξεσπάει φριχτός εμφύλιος πόλεμος είναι άνθρωπος δίχως σόι, δίχως νόμους, δίχως σπιτικό). Αυτά τα επίθετα («*άφρήτωρ, άθέμιστος, άνέστιος*») ταιριάζουν στον «άπολιν», ο οποίος δεν έχει ή δεν υπολογίζει συγγενείς, δεν ξέρει από νόμους, ούτε σπιτικό έχει. Ένας τέτοιος, δίχως πόλη άνθρωπος, είναι παράλληλα και άνθρωπος που «παθιά γιατί μη ζώντας μέσα σε μια πολιτειακά οργανωμένη κοινωνία, δε γνωρίζει την αξία του διαλόγου, της συνεργασίας, της δικαιοσύνης, του αλληλοσεβασμού και επομένως, δεν μπορεί να συμβιώσει αρμονικά με άλλους ανθρώπους. Αποτελεί κίνδυνο και απειλή για τους άλλους και για τα πολιτικά οργανωμένα σύνολα. Όλα αυτά περιγράφουν έναν άνθρωπο που στο πρόσωπό του είναι φανερή μια διαστροφή της ανθρώπινης φύσης' εκτός κι αν πρόκειται για ον που ξεπερνά - όπως ο θεός Άρης, ας πούμε - την ανθρώπινη φύση. Είναι φανερό ότι ο Αριστοτέλης - το λέει κι ο ίδιος στη συνέχεια - θεωρεί τον «άπολιν» και τον «άνθρωπο δίχως σόι» δύο έννοιες ταυτόσημες, ή ότι η πρώτη είναι συνέπεια της δεύτερης.

8. «στο παιχνίδι των πεσών»

Ολοκληρώνοντας τη σκέψη του ο Αριστοτέλης και για να δείξει πόσο έξω από τη φύση του ανθρώπου είναι να θέλει να ζει κάποιος εκτός πολιτειακά οργανωμένης κοινωνίας, παρομοιάζει τον «άπολιν», το μοναχικό άνθρωπο, τον απομονωμένο από τους άλλους, με ένα απομονωμένο πιόνι στο παιχνίδι των πεσών. Το παι , όμως, δεν είμαστε σε θέση να ξέρουμε σε ποιον ακριβώς κανόνα του αγαπητού στους αρχαίους Έλληνες αυτού παιχνιδιού γίνεται αναφορά.

9. ΟΙ ΑΠΟΦΕΙΣ ΤΟΥ ΠΡΩΤΑΓΟΡΑ, ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ ΚΑΙ ΤΟΥ ΡΟΥΣΣΩ ΓΙΑ ΤΗ ΓΕΝΕΣΗ ΚΑΙ ΤΟ ΣΚΟΠΟ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑΣ

Για να ολοκληρώσουμε την ανάλυση της ενότητας και να έχουμε μια συνολική αντίληψη των θέσεων που διατυπώθηκαν κατά καιρούς σχετικά με τη γένεση και το σκοπό της πολιτικής κοινότητας, κρίνεται καλό να συγκρίνουμε τις θέσεις του Πρωταγόρα, του Αριστοτέλη και του Ρουσσώ πάνω σ' αυτό το ζήτημα:

α. Πρωταγόρας: σύμφωνα με την άποψη του Πρωταγόρα η πολιτική κοινότητα δημιουργήθηκε «νόμω», από την ανάγκη δηλαδή των ανθρώπων να προστατευτούν από τα άγρια θηρία και να εξασφαλίσουν την επιβίωσή τους. Σκοπός της ήταν η ικανοποίηση των βιολογικών τους αναγκών και η διασφάλιση της ζωής τους.

β. Αριστοτέλης: ο Αριστοτέλης διαφοροποιείται από τον Πρωταγόρα και θεωρεί ότι η πολιτική κοινότητα δημιουργήθηκε από φυσική αναγκαιότητα («φύσει»), ήταν έμφυτη δηλαδή στον άνθρωπο η ανάγκη να συμβιώνει με άλλους ανθρώπους σε κοινωνίες οργανωμένες με πολίτευμα, θεσμούς και νόμους (ο άνθρωπος είναι «φύσει ζών πολιτικών»). Σκοπός της δημιουργίας της δεν ήταν απλώς η ικανοποίηση βιολογικών αναγκών και η επιβίωση, αλλά ένας ανώτερος στόχος, το «εύ ζην», δηλαδή η ηθική τελείωση, η ευδαιμονία των πολιτών, η οποία επιτυγχάνεται μέσω της αυτάρκειας.

γ. Ρουσσώ: τέλος, ο Ρουσσώ στο έργο του «Κοινωνικό Συμβόλαιο» διατυπώνει την άποψη ότι η πολιτική κοινωνία δημιουργήθηκε έπειτα από συμφωνία μεταξύ αρχόντων και αρχομένων. Άρα, η πολιτική κοινωνία δε δημιουργήθηκε «φύσει» αλλά «θέσει» ή «νόμω». Σκοπός της πολιτικής κοινωνίας είναι, κατά τη γνώμη του, η ισότητα των πολιτών και η ελευθερία τους. Μάλιστα, επειδή η πολιτική κοινότητα εκφράζει τη βούληση του συνόλου των πολιτών προηγείται απέναντι στη θέληση του κάθε πολίτη χωριστά.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ

- 1) Να εντοπίσετε όλους τους χαρακτηρισμούς που ο Αριστοτέλης αποδίδει στην πόλη (στην 11η και 12η ενότητα) και να τους χρησιμοποιήσετε για να συνθέσετε έναν ορισμό, όσο το δυνατόν

πληρέστερο που θα τους περιλαμβάνει όλους)

- 2) Με βάση το κείμενο της ενότητας και τα σχόλια του βιβλίου σας να προσδιορίσετε τα κοινά σημεία και τις διαφορές ανάμεσα στις διάφορες «κοινωνικές οντότητες».
- 3) Ποιο το γένος της έννοιας πόλη και ποια η ειδοποιός διαφορά της, όπως συνάγεται από την ενότητα.
- 4) Να ορίσετε τις έννοιες «φύση», «αυτάρκεια», «εκ φύσεως», «τέλος», «τέλειος», «τελικός λόγος», με βάση το κείμενο της ενότητας.
- 5) Πώς θεμελιώνει ο Αριστοτέλης τη θέση του ότι ο άνθρωπος είναι φύσει ζώον πολιτικόν.
- 6) Πώς χαρακτηρίζει ο φιλόσοφος τον άνθρωπο που ζει, εκ φύσεως δίχως πόλη; Πώς εξηγείται ο χαρακτηρισμός αυτός.
- 7) Να συγκρίνετε τη θέση του Αριστοτέλη για τον άνθρωπο ως «ζώον πολιτικόν» με όσα αναφέρει ο Πρωταγόρας για τον άνθρωπο. Να λάβετε υπόψη σας τα σχόλια στις ενότητες 4 και 5 του «Πρωταγόρα».
- 8) Να επισημάνετε στο κείμενο στοιχεία της τελεολογικής σκέψης του Αριστοτέλη και να αναλύσετε με δικά σας λόγια.
- 9) Να εξηγήσετε τη συλλογιστική πορεία που ακολουθεί ο Αριστοτέλης. Να γράψετε έναν από τους συλλογισμούς σε τυπική μορφή.

Ο λόγος αποτελεί αποδεικτικό στοιχείο ότι ο άνθρωπος είναι «φύσει ζών πολιτικών»

Είναι, νομίζω, φανερό γιατί ο άνθρωπος είναι *πολιτικόν ζών*· περισσότερο απ' ό,τι οι μέλισσες ή τα άλλα αγγελαία ζώα: Όπως έχουμε ήδη πει πολλές φορές, η φύση δεν κάνει τίποτα δίχως λόγο και χωρίς αιτία. Ας προσέξουμε ύστερ' απ' αυτό ότι ο άνθρωπος είναι το μόνο ζώο που είναι εφοδιασμένο με την ικανότητα του λόγου. Η απλή φωνή δεν εκφράζει, ως γνωστόν, παρά μόνο τη λύπη και την ευχαρίστηση· γι' αυτό και υπάρχει σε όλα τα ζώα· η φύση τους έδωσε, πράγματι, όλη κι όλη αυτή την ικανότητα, να αντιλαμβάνονται το δυσάρεστο και το ευχάριστο και αυτά να τα κάνουν φανερά το ένα στο άλλο· του λόγου όμως ο προορισμός είναι να κάνει φανερό τι είναι ωφέλιμο και τι βλαβερό και, άρα, τι είναι δίκαιο και τι άδικο· αυτό είναι, πράγματι, που ξεχωρίζει τον άνθρωπο από τα άλλα ζώα: μονάχα αυτός αντιλαμβάνεται το καλό και το κακό, το δίκαιο και το άδικο και όλα τα άλλα παρόμοια πράγματα· και, φυσικά, η συμμετοχή σε όλα αυτά είναι που κάνει την οικογένεια και την πόλη.

Η πόλη αποτελεί την προϋπόθεση για την ύπαρξη των μελών της

Όρα όμως να προσθέσουμε και κάτι άλλο στο λόγο μας: Στην τάξη της φύσης η πόλη προηγείται από την οικογένεια και απ' τον καθένα μας ως άτομο· ο λόγος είναι ότι το όλον αναγκαστικά προηγείται του μέρους·

πραγματικά, αν πάψει να υπάρχει το σώμα ως σύνολο, δεν θα υπάρχει πια ούτε πόδι ούτε χέρι παρά μόνο ως (ίδια) λέξη, όπως, ας πούμε, αν μιλούμε για πέτρινο χέρι (θα είναι, πράγματι, κάτι σαν αυτό, αν μια φορά πεθάνει): όλα τα πράγματα είναι αυτό που λέμε ότι είναι, αν τα κρίνουμε με κριτήριο τη λειτουργία και τις ιδιότητές τους· από τη στιγμή, επομένως, που θα πάψουν να έχουν αυτά τα χαρακτηριστικά, δεν θα πρέπει πια να λέμε ότι είναι ό,τι ήταν πριν, αλλ' ότι απλώς εξακολουθούν να λέγονται ακόμη με την ίδια λέξη. Είναι φανερό λοιπόν α) ότι η πόλη ηρθε στην ύπαρξη εκ φύσεως, β) ότι προηγείται από το κάθε επιμέρους άτομο.

Γιατί αν είναι αλήθεια ότι ο καθένας μας χωριστά δεν είναι αυτός, γίνεται λογικά φανερό ότι το κάθε μεμονωμένο άτομο θα βρεθεί στην ίδια ακριβώς κατάσταση που βρίσκονται, γενικά, τα μέρη προς το όλον· από την άλλη μεριά, ο άνθρωπος που δεν μπορεί να ζει μαζί με άλλους σε κοινότητα, ο άνθρωπος που λόγω αυτότητας αισθάνεται πως δεν του λείπει τίποτε, αυτός ο άνθρωπος δεν αποτελεί με κανέναν τρόπο μέρος της πόλης· ένας τέτοιος όμως άνθρωπος είναι, τότε, η ζώο η θεός.

1. Ο ΛΟΓΟΣ ΩΣ ΓΝΩΡΙΣΜΑ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΤΩΝ ΖΩΩΝ ΚΑΙ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΤΩΝ ΑΝΘΡΩΠΩΝ: «Είναι, νομίζω, φανερό ... την οικογένεια και την πόλη»

Ο Αριστοτέλης διακρίνει δύο ειδών κοινωνίες: την κοινωνία των ζώων και την πολιτική κοινωνία των ανθρώπων. Καθεμία από αυτές είναι εφοδιασμένη από τη φύση, η οποία δεν κάνει τίποτα δίχως λόγο και αιτία (τελεολογική αντίληψη), με τα εργαλεία εκείνα που της είναι απαραίτητα για να φτάσει στον τελικό της στόχο και προορισμό. Έτσι λοιπόν **η φύση εφοδίασε τα ζώα με τη φωνή**, με τη μορφή των ανάρθρων κραυγών. Μ' αυτές τα ζώα μπορούν απλώς μέσω των αισθήσεων να αντιλαμβάνονται και να μεταδίδουν το ένα στο άλλο το συναίσθημα του ευχάριστου και του δυσάρεστου, γιατί μόνο αυτό τους είναι απαραίτητο για να επιβιώνουν και να εκπληρώνουν το σκοπό της ύπαρξής τους.

Από την άλλη, **η φύση εφοδίασε τον άνθρωπο με το λόγο**, με τη μορφή τόσο του έναρθρου λόγου όσο και της λογικής σκέψης, επειδή τον προόριζε να ζήσει μέσα σε πολιτική κοινωνία. Πρόκειται για μια σύνθετη και ανώτερη ικανότητα που ξεπερνά τα όρια του αισθητού κόσμου, και αποτελεί την ειδοποιό διαφορά του ανθρώπου από τα άλλα ζώα. Τον βοηθά όχι μόνο να εκφράζει τα συναισθήματά του αλλά και να αντιλαμβάνεται και να κάνει φανερές σύνθετες αφηρημένες έννοιες και αξίες, όπως είναι το καλό και το κακό, το ωφέλιμο και το βλαβερό, το δίκαιο και το άδικο και άλλες παρόμοιες, όπως είναι το όμορφο και το άσχημο, το όσιο και το ανόσιο. Χάρη σ' αυτές ο άνθρωπος δεν καταφέρνει μόνο να επιβιώσει αλλά και να επιτύχει ανώτερους στόχους, όπως να συγκροτήσει κοινωνίες (οικογένεια και πόλη) και να δημιουργήσει πολιτισμό (να αναπτύξει τα γράμματα, τις τέχνες, να θεσπίσει νόμους κ.λπ). Οι έννοιες αυτές, που μας θυμίζουν την «αιδώ» και τη «δίκη» του Πρωταγόρα («ἔν' εἰεν πόλεων κόσμοι τε καὶ δεσμοὶ φιλίας συναγωγοί»), αποτελούν τις απαραίτητες προϋποθέσεις για να μπορεί ο άνθρωπος να συμβιώνει αρμονικά με άλλους ανθρώπους και να διατηρεί την ισορροπία στις μεταξύ τους σχέσεις.

Βέβαια πρέπει να παρατηρήσουμε ότι ο Αριστοτέλης αναγνωρίζει την ιδιότητα του «πολιτικού» και σε κάποια αγγελαία ζώα, με την έννοια ότι αναλαμβάνουν και διεκπεραιώνουν όλα μαζί μια κοινή δραστηριότητα, χωρίς όμως να διαθέτουν έναρθρο λόγο και λογική σκέψη, όπως ο άνθρωπος. Έτσι στο

έργο του «Περί τὰ ζῶα ἱστορίαι» (488 3 7) μνημονεύει ως «πολιτικά» ζῶα, εκτός από τον άνθρωπο, τη μέλισσα, τη σφήκα, το μυρμήγκι και το γεράνι. Στην περίπτωση αυτών των ζώων, το επίθετο «πολιτικός» χρησιμοποιείται για να δηλώσει μια απλούστερη διαδικασία συμμετοχής σε κοινές δραστηριότητες, ενώ όταν αναφέρεται στον άνθρωπο, το σημασιολογικό περιεχόμενο του επιθέτου «πολιτικό» διευρύνεται και δηλώνει πιο πολύπλοκες κοινωνικές διαδικασίες. Αυτό εκφράζεται κι από το ποσοτικό επίρρημα συγκριτικού βαθμού «περισσότερο», στην πρώτη πρόταση της ενότητας, όπου γίνεται η σύγκριση του ανθρώπου και των αγελαίων ζώων.

Στο πρώτο μέρος του κειμένου («Είναι, νομίζω, φανερό ... την οικογένεια και την πόλη») ο Αριστοτέλης παραθέτει μερικά αντιθετικά ζεύγη εννοιών από τις οποίες κάποιες αφορούν τις συμπεριφορές των ζώων και άλλες γίνονται αντιληπτές από τον άνθρωπο χάρη στην ικανότητα του λόγου. Έτσι στα ζῶα αναφέρονται τα αντιθετικά ζεύγη «λύπη - ευχαρίστηση», «δυσάρεστο - ευχάριστο», ενώ στον άνθρωπο τα ζεύγη «ωφέλιμο - βλαβερό», «καλό - κακό», «δίκαιο - άδικο». Διαπιστώνουμε λοιπόν μια κλιμάκωση από ένα κατώτερο, βιολογικό, επίπεδο προς ένα επίπεδο ανώτερο, ηθικό. Τα ζῶα, δηλαδή, καταφέρνουν με τις άναρθρες κραυγές να επιβιώνουν, ενώ ο άνθρωπος με τον έναρθρο λόγο και τη λογική σκέψη έχει την ικανότητα να συγκροτεί κοινωνίες και να δημιουργεί πολιτισμό.

2. Ο ΣΥΛΛΟΓΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ ΠΟΥ ΑΠΟΔΕΙΚΝΥΕΙ ΟΤΙ Ο ΑΝΘΡΩΠΟΣ ΕΙΝΑΙ «φύσει ζῶον πολιτικόν»

Στο πρώτο μέρος του κειμένου ο Αριστοτέλης αναπτύσσει την επιχειρηματολογία του μέσω ενός παραγωγικού συλλογισμού αποδεικνύει ότι ο άνθρωπος είναι «φύσει ζῶον πολιτικόν». Ο συλλογισμός αυτός έχει ως εξής:

1η προκειμένη: η φύση δεν κάνει τίποτε δίχως λόγο και αιτία.

2η προκειμένη: η φύση έδωσε στον άνθρωπο ως εργαλείο το λόγο (εργαλείο ανώτερο από την απλή φωνή που έδωσε στα ζῶα), για να μπορεί να αντιλαμβάνεται και να κάνει φανερό το ωφέλιμο και το βλαβερό, το καλό και το κακό, το δίκαιο και το άδικο, βασικά στοιχεία για τη συγκρότηση πολιτικής κοινωνίας.

Συμπέρασμα: συνεπώς, αφού η φύση έδωσε, όχι τυχαία, στον άνθρωπο το λόγο, δηλαδή το εργαλείο με το οποίο μπορεί να ζει σε πολιτικές κοινωνίες, συνάγεται ότι ο άνθρωπος είναι εκ φύσεως «ζῶον πολιτικόν».

3. ΑΠΟΔΕΙΞΗ ΤΗΣ ΘΕΣΗΣ ΟΤΙ ΤΟ ΟΛΟΝ ΠΡΟΗΓΕΙΤΑΙ ΤΟΥ ΜΕΡΟΥΣ ΚΑΙ ΟΤΙ Η ΠΟΛΗ ΥΠΑΡΧΕΙ ΕΚ ΦΥΣΕΩΣ : «Ἐρα ὅμως ... ἡ ζωὴ ἢ θεός»

Στο δεύτερο μέρος του κειμένου ο Αριστοτέλης θα προχωρήσει περαιτέρω τη σκέψη του αξιολογώντας ως οντότητα την πόλη, την οποία αποκαλεί «όλον». Θα αποδείξει λογικά ότι **το όλον προηγείται του μέρους** και ότι **η πόλη υπάρχει εκ φύσεως**. Με αυτόν τον τρόπο θα καταλήξει και πάλι στη γενική θέση ότι **η φύση του ανθρώπου τον οδηγεί να ζει μέσα στην πόλη, αφού εκτός πόλης είναι ἡ θηρίο ἢ θεός**.

Ξεκινά λοιπόν με τη διατύπωση της θέσης ότι στην τάξη της φύσης το όλον προηγείται του μέρους. Το ρήμα «προηγείται» δεν έχει εδώ χρονική σημασία αλλά:

α) οντολογική: απαραίτητη προϋπόθεση για να υπάρξει το μέρος είναι να υπάρχει το όλον, δηλαδή η πόλις, γιατί μόνο μέσα σε αυτή τα μέρη (η οικογένεια, το χωριό και το κάθε επιμέρους άτομο) πραγματώνουν το σκοπό της ύπαρξής τους, το «τέλος» τους, ενώ έξω απ' αυτήν τα μέρη μένουν ανολοκληρώτα και

β) αξιολογική: ιεραρχικά, το όλον, δηλαδή η πόλη, ως ολοκληρωμένο σύνολο, βρίσκεται πιο ψηλά από το μέρος, δηλαδή την οικογένεια, το χωριό και το κάθε επιμέρους άτομο. Άλλωστε, όπως είδαμε και στην προηγούμενη ενότητα, η πόλη αποτελεί εξέλιξη, ολοκλήρωση της οικογένειας και του χωριού και επομένως, τελειότερη μορφή κοινωνίας.

Για να στηρίξει τη θέση αυτή θα παραθέσει ένα παράδειγμα που προέρχεται από **εμπειρική παρατήρηση**: το παράδειγμα με το σώμα και τα μέλη του. Σύμφωνα με αυτό, αν πεθάνει το σώμα, που αποτελεί το όλον, δε θα υπάρχουν ούτε τα μέλη του παρά μόνο το όνομά τους. Κι αυτό γιατί κάθε μέλος, όπως για παράδειγμα το χέρι, είναι λειτουργικό μόνο όσο υπάρχει το σώμα. Διαφορετικά θα πάψει να επιτελεί τις λειτουργίες που επιτελούσε και δε θα είναι πια χέρι αλλά θα του έχει μείνει μόνο το όνομα «χέρι». **Επομένως το σώμα είναι η προϋπόθεση για να υπάρχουν τα μέλη, ή διαφορετικά, το σώμα ως όλον προηγείται του μέρους**.

Το ίδιο ακριβώς συμβαίνει και με την πόλη, που αποτελεί το όλον, και τους πολίτες, που αποτελούν τα μέρη της. **Αν χαθεί η πόλη, τότε θα είναι λειτουργικά ανύπαρκτοι και οι πολίτες**, γιατί αποτελούν

οργανικό και αναπόσπαστο μέρος της, καθώς μόνο η πόλη μπορεί να τους προσφέρει την ύψιστη αυτάρκεια. Αν ο άνθρωπος ήταν αυτάρκης από μόνος του και δε χρειαζόταν την πόλη, τότε δε θα ήταν προορισμένος από τη φύση να ζει σε πόλεις. Ένας τέτοιος άνθρωπος όμως δεν μπορεί παρά να είναι ή ζώο ή θεός. Έτσι εξάγεται το συμπέρασμα ότι **η πόλη ήρθε στην ύπαρξη εκ φύσεως και ότι προηγείται από το κάθε επιμέρους άτομο**. Αν συσχετιστούν τα δύο αυτά συμπεράσματα, τότε οδηγούμαστε στην **πίστη του Αριστοτέλη ότι η πόλη είναι το όλον προς το οποίο τείνουν τα άτομα για να πραγματώσουν το σκοπό της ύπαρξής τους και ότι η αυτάρκεια της πόλης μπορεί να διασφαλίσει την αυτάρκεια των μερών**.

Τα παραπάνω μπορούν να διατυπωθούν συνοπτικά με τον εξής παραγωγικό συλλογισμό:

1η προκείμενη: στην τάξη της φύσης το όλον προηγείται του μέρους.

2η προκείμενη: η πόλη, βαθμίδα ιεραρχικά ανώτερη στην τάξη της φύσης, είναι ένα όλον και τα μέρη της είναι η οικογένεια, το χωριό και το κάθε επιμέρους άτομο.

Συμπέρασμα: στην τάξη της φύσης η πόλη προηγείται από τα μέρη της, την οικογένεια, το χωριό και το κάθε επιμέρους άτομο.

Η άποψη αυτή του φιλοσόφου αντικρούει την θέση των κυνικών φιλοσόφων ότι ο σοφός άνθρωπος είναι αυτάρκης και δεν χρειάζεται να είναι πολίτης μιας χώρας.

το ιστορικό πλαίσιο: Ο προβληματισμός του Αριστοτέλη σχετικά με την πολιτική κοινωνία και ειδικά με την πόλη ως μορφή της πολιτειακής οργάνωσης, αναπτύσσεται σε μια εποχή (4ος αιώνας) στην οποία η πόλη-κράτος αρχίζει να χάνει τα κύρια χαρακτηριστικά της και να παρακμάζει.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ

1. Ο Αριστοτέλης αναγνωρίζει και σε ορισμένα ζώα την ιδιότητα του πολιτικού (= κοινωνικού) αλλά όχι με την ίδια την έννοια που δίνει στον όρο για τον άνθρωπο. Ποιο περιεχόμενο έχει η έννοια όταν αναφέρεται στον άνθρωπο; Ποια είναι η ειδοποιός διαφορά του ανθρώπου από τα αγγελαία ζώα.
2. Ο Αριστοτέλης υποστήριζε ότι η φύση δεν κάνει τίποτα χωρίς λόγο και αιτία. Γιατί λοιπόν α) προίκισε τα ζώα με φωνή και β) έδωσε στον άνθρωπο την ικανότητα του λόγου.
3. Να εντοπίσετε και να καταγράψετε τα αντιθετικά ζεύγη των εννοιών που χρησιμοποιεί ο Αριστοτέλης στο κείμενο και με βάση αυτά να εξηγήσετε ποια είναι η ειδοποιός διαφορά του «λόγου» από τη «φωνή».
4. «*Η συμμετοχή σε όλα αυτά είναι που κάνει την οικογένεια και την πόλη*». Να συσχετίσετε τη θέση του Αριστοτέλη με το νόμο του Δία στο μύθο του Πρωταγόρα «*τόν μὴ δυνάμενον αἰδοῦς καὶ δίκην μετέχειν κτείνειν ὡς νόσον πόλεως*» και την εξήγηση του σοφιστή «*ὡς παντὶ προσήκον ταύτης γε μετέχειν τῆς ἀρετῆς*» (πολιτικής αρετής).
5. «*Ὡρα ὁμως να προσθέσουμε ...*»: Ποια είναι η θέση της πρότασης στη δομή της επιχειρηματολογίας του Αριστοτέλη.
6. Με ποια επιχειρήματα αποδεικνύει ο Αριστοτέλης α) ότι η πόλη ήρθε στην ύπαρξη «*ἐκ φύσεως*» και β) ότι προηγείται από κάθε επιμέρους άτομο;
7. Να εντοπίσετε τα σημεία στα οποία φαίνεται η τελεολογική σκέψη του Αριστοτέλη και να τα εξηγήσετε με λίγα λόγια.
8. Πώς αντιλαμβάνεσθε τη θέση του Αριστοτέλη ότι η πόλη προηγείται από την οικογένεια και από τον καθένα μας ως άτομο; Συμφωνείτε με τη θέση αυτή;
9. Να αποδώσετε το περιεχόμενο της έννοιας της "αὐτάρκειας" στον Αριστοτέλη με βάση τις ενότητες 12 και 13.

Είναι φυσική λοιπόν η τάση του ανθρώπου να συνυπάρχει μαζί με άλλους σε μια τέτοια κοινωνία. Κι εκείνος όμως που πρώτος τη συγκρότησε, υπήρξε ένας από τους πιο μεγάλους ευεργέτες του ανθρώπου. Γιατί όπως ο άνθρωπος είναι το ανώτερο από όλα τα όντα όταν φτάνει στην τελειότητά του, έτσι όταν σπάζει τη σχέση του με το νόμο και τη δικαιοσύνη γίνεται το χειρότερο από όλα. Δεν υπάρχει πιο ανυπόφορο και πιο ολέθριο πράγμα από την αδικία που διαθέτει όπλα. Ο άνθρωπος, από την άλλη, γεννιέται εφοδιασμένος από τη φύση με όπλα για να υπηρετήσει τη φρόνηση και την αρετή, που όμως μπορεί να τα χρησιμοποιήσει εξ ολοκλήρου και για αντίθετους σκοπούς. Γι' αυτό ο δίκως αρετή άνθρωπος είναι από όλα τα όντα το πιο ανόσιο και το πιο άγριο, το χειρότερο από όλα στις ερωτικές απολαύσεις και στις απολαύσεις του φαγητού. Η δικαιοσύνη είναι στοιχείο συστατικό της πόλης· είναι αυτό που συγκρατεί την τάξη στην πολιτική κοινωνία.	Αναφορά στη φυσική τάση του ανθρώπου να συνυπάρχει με άλλους ανθρώπους Οι βλαβερές συνέπειες της αδικίας και της έλλειψης αρετής στην κοινωνία. Η σημασία της δικαιοσύνης για τη συγκρότηση κοινωνιών
---	---

1. ΣΧΟΛΙΑΣΜΟΣ ΤΗΣ ΦΡΑΣΗΣ: «Είναι φυσική λοιπόν η τάση του ανθρώπου να συνυπάρχει μαζί με άλλους σε μια τέτοια κοινωνία»

Σε προηγούμενες ενότητες ο Αριστοτέλης εξήγησε τους λόγους για τους οποίους οι άνθρωποι επιθυμούν να συνυπάρχουν μαζί με άλλους ανθρώπους σε μια τέτοια κοινωνία, όπως είναι η πόλη. Απέδειξε λοιπόν ότι η πόλη - κράτος είναι ολοκληρωμένη, τέλεια μορφή κοινωνίας, που έχει ως στόχο την καλή ζωή και την αυτάρκεια, χάρη στην οποία κατακτάται η ευδαιμονία. Άποψή του ωστόσο είναι ότι η κοινωνία των ανθρώπων υφίσταται όχι μόνο λόγω της χρησιμότητάς της αλλά και λόγω της έμφυτης επιθυμίας των ανθρώπων να συνυπάρχουν με άλλους ανθρώπους. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει στα «Πολιτικά» του (Πολιτικά 1278 6 21): «φίλοι κοινωνούσι καί μηδέν δεόμενοι της παρ' αλλήλων βοήθειας ουκ έλαττον ορέγονται του συζην» δηλαδή, ακόμα κι αν δε χρειάζονται ο ένας τη βοήθεια του άλλου, δε μειώνεται καθόλου η επιθυμία τους να συμβιώνουν με άλλους ανθρώπους.

2. ΣΧΟΛΙΑΣΜΟΣ ΤΗΣ ΦΡΑΣΗΣ: «Κι εκείνος όμως που πρώτος τη συγκρότησε»

Με τη φράση «εκείνος που πρώτος συγκρότησε την πόλη» ο Αριστοτέλης εννοεί ότι για την σύσταση της πόλης είναι απαραίτητη η σύμπραξη του ανθρώπου. Η ερμηνεία αυτή δεν αναιρεί την αριστοτελική θέση ότι η πόλη υπάρχει εκ φύσεως. Είναι προφανές ότι η φύση έδωσε στον άνθρωπο την τάση να συμβιώσει με άλλους ανθρώπους και να οργανώσει κοινωνίες, όμως ο άνθρωπος ήταν αυτός που πρώτος έκανε πραγματικότητα αυτή την τάση. Γίνεται λοιπόν κατανοητό ότι η πρόταση συμπληρώνει τις απόψεις του φιλοσόφου για τη φυσική προέλευση της πόλης. Η οργάνωση, η συγκρότηση της πόλης δεν έγινε λοιπόν αυτόματα, αλλά προαπαιτούσε την ενέργεια ανθρώπου ευεργέτου, προικισμένου με λόγο (ενδιάθετο και έναρθρο). Είναι λοιπόν κατανοητό ότι για την συγκρότηση της πόλης είναι απαραίτητη η συνεργασία της φύσης και της τέχνης των ανθρώπων.

3. ΣΧΟΛΙΑΣΜΟΣ ΤΗΣ ΦΡΑΣΗΣ: «Γιατί όπως ο άνθρωπος ... το χειρότερο από όλα»

Η λέξη «γιατί» με την οποία εισάγεται η περίοδος αυτή αιτιολογεί την προηγούμενη φράση, ότι εκείνος που πρώτος συγκρότησε την πόλη, υπήρξε ένας από τους πιο μεγάλους ευεργέτες του ανθρώπου. Το νόημα λοιπόν που θέλει να μεταδώσει ο Αριστοτέλης είναι ότι αυτός που πρώτος συγκρότησε την πόλη υπήρξε μεγάλος ευεργέτης, επειδή θέσπισε νόμους και επέβαλε τη δικαιοσύνη απομακρύνοντας τις βλαβερές συνέπειες της αδικίας, που προκύπτει από την κακή χρήση των εφοδίων (λόγος ενδιάθετος και έναρθρος και τα πάθη ως βιολογικές ιδιότητες) που δόθηκαν στον άνθρωπο από τη φύση.

Πιο αναλυτικά, ο φιλόσοφος θεωρεί ότι, όταν ο άνθρωπος χρησιμοποιεί τη λογική («φτάνει στην τελειότητά του») και ζει σύμφωνα με τους νόμους και τη δικαιοσύνη, είναι το ανώτερο από όλα τα όντα. Ο νόμος και η δικαιοσύνη τον βοηθούν να τηρεί το μέτρο και τη σωστή στάση απέναντι στα πάθη, και συνεπώς εξασφαλίζουν την τάξη, την αλληλεγγύη και τον αμοιβαίο σεβασμό μεταξύ των μελών της κοινωνίας. Επομένως, η τήρηση των νόμων και η εφαρμογή της δικαιοσύνης αποτελούν, για τον

Αριστοτέλη, τον αναγκαίο περιορισμό για να τελειωθεί ο άνθρωπος, να ολοκληρώσει τον φυσικό του προορισμό. Η ορθότητα αυτού του περιορισμού αποδεικνύεται παρακάτω με την εξέταση των βλαβερών συνεπειών της αδικίας, που προκύπτουν αν ο άνθρωπος δε χρησιμοποιήσει σωστά, υπηρετώντας δηλαδή τη φρόνηση και την αρετή, τα όπλα που του χάρισε η φύση. Τα επιχειρήματά του θα τα αναπτύξει με τη **μέθοδο «εκ του αντιθέτου»**: θα μιλήσει δηλαδή πρώτα για τις επιπτώσεις της αδικίας, για να καταλήξει στο ζητούμενο, στη μεγάλη δηλαδή σημασία που έχει η δικαιοσύνη για τη συγκρότηση της πολιτικής κοινωνίας.

4. ΣΧΟΛΙΑΣΜΟΣ ΤΗΣ ΦΡΑΣΗΣ: «Δεν υπάρχει πιο ανυπόφορο ... διαθέτει όπλα»

Με τη λέξη «όπλα» αναφέρεται ο Αριστοτέλης στις ικανότητες με τις οποίες εφοδίασε η φύση τον άνθρωπο. Αυτά τα όπλα είναι τα φυσικά του πάθη και ο λόγος (νους) και η γλώσσα. Αν ο άνθρωπος τα χρησιμοποιήσει για να διαπράττει αδικίες, αυτό γίνεται ανυπόφορο, αφού αυτά του δόθηκαν για να υπηρετήσει τη φρόνηση και την αρετή. Παράλληλα όμως γίνεται και ολέθριο, γιατί όπως γράφει ο Αριστοτέλης στα «Ηθικά Νικομάχεια», ένας κακός άνθρωπος μπορεί να κάνει απείρως περισσότερα κακά από ένα θηρίο (Ηθικά Νικομάχεια 1150 a: «*μυριοπλάσια γὰρ ἂν κακὰ ποιήσειεν ἄνθρωπος κακὸς θηρίου*»). Την ίδια θέση διατυπώνει και ο Πλάτωνας στους «Νόμους» του λέγοντας ότι ο άνθρωπος γίνεται το πιο άγριο από όλα τα ζώα της πλάσης, αν δεν πάρει σωστή αγωγή (Νόμοι 766 a 1: «*ἄνθρωπος δέ, ὥς φαμεν, ἡμερον, ὅμως μὴν παιδείας μὲν ὀρθῆς τυχὸν καὶ φύσεως εὐτυχούς, θεϊότατον ἡμερώτατόν τε ζῶον γίγνεσθαι φιλεῖ, μὴ ἱκανῶς δὲ ἢ μὴ καλῶς τραφέν ἀγριώτατον, ὅποσα φύει γῆ*»).

5. ΣΧΟΛΙΑΣΜΟΣ ΤΗΣ ΦΡΑΣΗΣ: «Ο άνθρωπος ... για αντίθετους σκοπούς»

Η φύση εφοδίασε τον άνθρωπο με όπλα. Αυτά είναι τα φυσικά του πάθη, ο λόγος, η γλώσσα, τα οποία μπορεί να χρησιμοποιήσει είτε με στόχο να υπηρετήσει τη φρόνηση και την αρετή είτε παρακάμπτοντας την φρόνηση και την αρετή με στόχο να διαπράξει κακές ή άδικες πράξεις. Ας διευκρινιστεί εδώ ότι η φρόνηση είναι η σωστή σκέψη στη λήψη αποφάσεων, η οποία οδηγεί στην πραγμάτωση της αρετής. Συνεπώς ο φυσικός προορισμός του ανθρώπου δεν είναι αποτέλεσμα μιας αυτόματης αναγκαστικής διαδικασίας, αλλά εξαρτάται από τις ενέργειες και την προαίρεση του ανθρώπου που τον οδηγούν στους προσωπικούς του στόχους.

Ασκήσεις

1. Πως εξηγεί ο Αριστοτέλης τη τάση του ανθρώπου για ζωή στην κοινωνία .
2. Στην προηγούμενη ενότητα είδαμε την άποψη του Αριστοτέλη για την «ύπαρξη τῆς πόλεως ἐκ φύσεως». Εδώ αναφέρεται σ' εκείνον «που πρώτος τη συγκρότησε». Να δείξετε ότι δεν υπάρχει αντίφαση μεταξύ των δυο χωρίων .
3. Ο φιλόσοφος στο κείμενο της προηγούμενης ενότητας θεωρούσε τον άνθρωπο ανώτερο από όλα τα όντα. Εδώ θέτει έναν περιορισμό και αποδεικνύει την ορθότητά του. Ποιος είναι ο συλλογισμός και ποια συλλογιστική πορεία ακολουθεί ο Αριστοτέλης για να αποδείξει τη θέση του;
4. Γιατί το κράτος του νόμου και της δικαιοσύνης εξασφαλίζει την ορθή λειτουργία κάθε ορθής πολιτείας;
5. «ο άνθρωπος γεννιέται αρετή»: Να συσχετίσετε την άποψη αυτή με τις αντίστοιχες θέσεις του Αριστοτέλη για την αρετή στα "Ηθικά Νικομάχεια" .
6. Ποιο νόημα έχει ο χαρακτηρισμός ανόσιος που δίνει ο Αριστοτέλης στον δίχως αρετή άνθρωπο;
7. Να εξηγήσετε τη θέση που διατυπώνει εδώ ο Αριστοτέλης για τη δικαιοσύνη (στην ενότητα που διδαχτήκατε) με επιχειρήματα από το επόμενο χωρίο, από τα «Ηθικά Νικομάχεια»: «αὕτη μὲν οὖν ἡ δικαιοσύνη ἀρετὴ μὲν ἔστι τελεία , ἀλλ' οὐχ ἁπλῶς ἀλλὰ πρὸς ἕτερον καὶ (....) παροιμαζόμενοι φαμεν "ἐν δικαιοσύνῃ συλλήβδην πᾶς ἀρετὴ ἔνι ... καὶ τελεία μάλιστα ἀρετὴ (....) ὅτι ὁ ἔχων αὐτὴν καὶ πρὸς ἕτερον δύνασθαι τὴν ἀρετὴν χρῆσθαι».

ΚΕΙΜΕΝΟ	ΔΟΜΗ	ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ
Τῷ περὶ πολιτείας ἐπισκοποῦντι, καὶ τις ἐκάστη καὶ ποία τις, σχεδὸν πρώτη σκέψις περὶ πόλεως ἰδεῖν, τί ποτέ ἐστιν ἡ πόλις. Νῦν γὰρ ἀμφισβητοῦσιν, οἱ μὲν φάσκοντες τὴν πόλιν πεπραχέναι τὴν πράξιν, οἱ δ' οὐ τὴν πόλιν ἀλλὰ τὴν ὀλιγαρχίαν ἢ τὸν τύραννον· τοῦ δὲ πολιτικοῦ καὶ τοῦ νομοθέτου πᾶσαν ὁρῶμεν τὴν πραγματείαν οὖσαν περὶ πόλιν, ἡ δὲ πολιτεία τῶν τὴν πόλιν οἰκούντων ἐστὶ τάξις τις. Ἐπεὶ δ' ἡ πόλις τῶν συγκεκριμένων, καθάπερ ἄλλο τι τῶν ὅλων μὲν συνεστώτων δ' ἐκ πολλῶν μορίων, δῆλον ὅτι πρότερον ὁ πολίτης ζητητέος· ἡ γὰρ πόλις πολιτῶν τι πλήθος ἐστίν. Ὡστε τίνα χρὴ καλεῖν πολίτην καὶ τις ὁ πολίτης ἐστὶ σκεπτέον. Καὶ γὰρ ὁ πολίτης ἀμφισβητεῖται πολλάκις· οὐ γὰρ τὸν αὐτὸν ὁμολογοῦσι πάντες εἶναι πολίτην· ἔστι γὰρ τις ὃς ἐν δημοκρατίᾳ πολίτης ὢν ἐν ὀλιγαρχίᾳ πολλάκις οὐκ ἔστι πολίτης.	⇒ Εξέταση της φύσης των πολιτευμάτων και των χαρακτηριστικών τους <u>Λόγοι διερεύνησης της έννοιας «πόλις»</u> ⇒ Ὑπαρξὴ διχογνωμίας για τὴ φύση τῆς έννοιας «πόλις» ⇒ Για τὴν κατανόηση τοῦ τρόπου δράσης τοῦ πολιτικοῦ καὶ τοῦ νομοθέτη ⇒ Για τὴν κατανόηση τῆς οργάνωσης τῆς πόλης σε σχέση με τὸ πολίτευμα <u>Λόγοι διερεύνησης της έννοιας «πολίτης»</u> ⇒ Ο πολίτης είναι μέρος τῆς πόλης, που αποτελεί τὸ ὅλον ⇒ Δεν ὑπάρχει ὁμοφωνία για τὸν ὀρισμὸ τῆς έννοιας «πολίτης»	Ὅποιος ασχολεῖται με τὸ θέμα τοῦ τρόπου διακυβέρνησης μιᾶς πόλης καὶ ψάχνει νὰ βρεῖ ποία εἶναι ἡ οὐσία καὶ ποία τὰ χαρακτηριστικά τοῦ κάθε επιμέρους τρόπου διακυβέρνησης, τὸ πρῶτο σχεδὸν που πρέπει νὰ ἐξετάσει εἶναι νὰ δει τι εἶναι ἀραγε μιὰ πόλη. Γιατί σήμερα ὑπάρχουν διαφορετικὲς γνώμες πάνω σ' αὐτὸ τὸ θέμα. Ἄλλοι λένε πως τὴν τάδε συγκεκριμένη πράξη τὴν ἔκανε ἡ πόλη, ἄλλοι ὁμως λένε ὅτι, ὄχι, δὲν τὴν ἔκανε ἡ πόλη, ἀλλὰ ἡ τάδε συγκεκριμένη ὀλιγαρχικὴ «κυβέρνηση» ἢ ὁ τάδε συγκεκριμένος τύραννος. Ἐπειτα βλέπουμε ὅτι ὅλη ἡ δραστηριότητα τοῦ πολιτικοῦ καὶ τοῦ νομοθέτη ἔχει νὰ κάνει με τὴν πόλη. Τέλος, τὸ πολίτευμα εἶναι ἓνας τρόπος οργάνωσης αὐτῶν που ζοῦν στὴ συγκεκριμένη πόλη. Επειδὴ ὁμως ἡ πόλη ἀνῆκει στὴν κατηγορία τῶν σύνθετων πραγμάτων (μοιάζει δηλαδὴ με ὅλα ἐκεῖνα τὰ πράγματα που τὸ καθένα τους εἶναι ἓνα ὅλον, αποτελούμενο ὁμως ἀπὸ πολλὰ μέρη), εἶναι φανερό ὅτι πρὶν ἀπὸ οτιδήποτε ἄλλο πρέπει νὰ ψάξουμε νὰ βρούμε τι εἶναι ὁ πολίτης, ἀφοῦ ἡ πόλη δὲν εἶναι παρὰ ἓνα πλήθος πολιτῶν. Για τὸ περιεχόμενο, πράγματι, τῆς λέξης πολίτης διατυπώνονται πολλές φορές διαφορετικὲς μεταξύ τους γνώμες· δὲν ὑπάρχει δηλαδὴ ὁμοφωνία για τὸ περιεχόμενο τῆς λέξης πολίτης· αὐτὸς που εἶναι πολίτης σ' ἓνα δημοκρατικὸ πολίτευμα, συχνά δὲν εἶναι πολίτης σ' ἓνα ὀλιγαρχικὸ πολίτευμα.

1. ΤΟ ΘΕΜΑ ΤΟΥ Γ' ΒΙΒΛΙΟΥ ΤΩΝ «Πολιτικών»

Στο Γ' βιβλίο των «Πολιτικών» ο Αριστοτέλης θα ασχοληθεῖ καὶ με τὴ διερεύνηση τῆς έννοιας «πολιτεία», δηλαδὴ με τὸ πολίτευμα, τὸν τρόπο διακυβέρνησης τῆς πόλης. Συγκεκριμένα, θα ἐξετάσει τὴν οὐσία κάθε είδους πολιτεύματος καὶ τὰ χαρακτηριστικά του. Τὸ θέμα αὐτὸ εἶναι τόσο θεωρητικὸ ὅσο καὶ πρακτικὸ ενδιαφέροντος, γιατί ἀφορᾶ ὅλες τις πτυχές τοῦ βίου τοῦ ἀνθρώπου εἴτε ὡς μέλους τῆς κοινωνίας εἴτε ὡς πολίτη. Ἀνάλογα, δηλαδὴ, με τὸ εἶδος τοῦ πολιτεύματος ρυθμίζονται ὁ ἰδιωτικὸς καὶ δημόσιος βίος τῶν ἀνθρώπων, ὅπως για παράδειγμα ὁ τρόπος ἀσκησης τῆς ἐξουσίας, τὰ δικαιώματα που παρέχονται στοὺς πολίτες, ἡ κοινωνικὴ πρόνοια, ἡ παιδεία, ὁ πολιτισμὸς κτλ.

2. ΛΟΓΟΙ ΠΟΥ ΚΑΘΙΣΤΟΥΝ ΑΠΑΡΑΙΤΗΤΗ ΤΗ ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗ ΤΗΣ ΕΝΝΟΙΑΣ «πόλις»: «Τῷ περὶ πολιτείας ἐπισκοποῦντι ... τάξις τις»

Ὁ Αριστοτέλης, προκειμένου νὰ διερευνήσῃ τὴν έννοια τῆς «πολιτείας», κρίνει ἀπαραίτητο νὰ ἐξετάσει προηγουμένως τὴν έννοια τῆς πόλης καὶ, για νὰ γίνῃ κατανοητὴ ἡ έννοια τῆς πόλης καὶ νὰ μπορέσῃ νὰ τὴν ὀρίσῃ, κρίνει ἀπαραίτητο πρῶτα νὰ διερευνήσῃ τὴν έννοια τοῦ πολίτη.

Ἀρχικά, λοιπόν, διευκρινίζει για ποίους λόγους κρίνεται ἀπαραίτητη ἡ διερεύνηση τῆς πόλεως (οἱ λόγοι αὐτοὶ προκύπτουν ἀπὸ τὴν ἐμπειρία):

α) Ἡ διχογνωμία ὡς πρὸς τὴ φύση τῆς πόλεως («Νῦν γὰρ ἀμφισβητοῦσιν ... τὸν τύραννον»): πρέπει νὰ

εξετάσουμε την έννοια «πόλη», διδάσκει ο φιλόσοφος, γιατί διατυπώνονται διαφορετικές και αντικρουόμενες απόψεις αφενός για τη φύση της, δηλαδή το πραγματικό περιεχόμενο της έννοιας «πόλις» και τα πρόσωπα που εκείνη αντιπροσωπεύει, και αφετέρου για το ποιος έχει την ευθύνη για τη λήψη και την τέλεση μιας πολιτικής πράξης, ιδιαίτερα σε μη δημοκρατικά πολιτεύματα, στα οποία οι αποφάσεις δε λαμβάνονται από το σύνολο των πολιτών ή την πλειοψηφία.

Έτσι, άλλοι υποστηρίζουν ότι την ευθύνη την έχει το κράτος, δηλαδή όλοι οι πολίτες, ενώ άλλοι ότι υπεύθυνοι για τις αποφάσεις αυτές είναι οι εκάστοτε φορείς εξουσίας, οι ολιγαρχικές κυβερνήσεις ή ένας τύραννος. Με άλλα λόγια ότι η πόλη, το κράτος φέρει ακέραια την ευθύνη των ενεργειών της και ότι ταυτίζεται με τους συγκεκριμένους και μόνο κάθε φορά φορείς εξουσίας. Υπό αυτή την έννοια και κάθε νέα κυβέρνηση μιας πόλης προσπαθεί να αρνηθεί οποιαδήποτε ευθύνη για τις πράξεις της προηγούμενης υποστηρίζοντας ότι δεν πρόκειται για ενέργειες της πόλης - κράτους, αλλά για ενέργειες του ολιγαρχικού ή τυραννικού καθεστώτος.

Ο Αριστοτέλης εκφράζοντας αυτές τις απόψεις φαίνεται να έχει υπόψη του το ιστορικό παράδειγμα της διένεξης των Πλαταιών και των Θηβαίων που καταγράφεται στο τρίτο βιβλίο (III 62) των «Ιστοριών» του Θουκυδίδη. Εκεί αναφέρεται ότι οι Πλαταιείς κατηγορήσαν τους Θηβαίους για το «μηδισμό» της πόλης τους κατά τους Περσικούς πολέμους και ότι οι Θηβαίοι απάντησαν στη βαριά αυτή κατηγορία με την εξής φράση: «οὐδέποτε ἐμήδισεν ἡ ξύμπασα πόλις», αφού εκείνην την εποχή «δυναστεία ὀλίγων ἀνδρῶν εἶχε τὰ πράγματα», που τότε είχε, δηλαδή, την εξουσία στην πόλη. Η «αμφισβήτηση» γίνεται πιο φανερή και πιο απτή, όταν κάποια στιγμή αλλάζει σε έναν τόπο το καθεστώς. Σε τέτοιες περιστάσεις δεν είναι καθόλου σπάνιο το νέο καθεστώς να μην αναγνωρίζει ούτε τις συμφωνίες που είχε συνάψει το προηγούμενο καθεστώς. Η δικαιολογία - εξήγηση που προβάλλεται τότε είναι ότι «τις συμφωνίες δεν τις έκανε η πόλις - εμείς θα λέγαμε: το κράτος - αλλά ο συγκεκριμένος, κατά τη συγκεκριμένη εκείνη εποχή, φορέας της εξουσίας».

Με τα παραπάνω προβάλλεται η διαχρονική νοοτροπία των πολιτών να επιρρίπτουν ευθύνες σ' αυτούς που κατέχουν ή κατείχαν προηγουμένως την εξουσία για πράξεις για τις οποίες και οι ίδιοι οι πολίτες ευθύνονται. Πρόκειται, φυσικά, για μια νοοτροπία που δεν προωθεί, αλλά αντίθετα παρακωλύει τη διευθέτηση των προβλημάτων και προξενεί τριβές και συγκρούσεις.

β) Η κατανόηση του τρόπου δράσης του πολιτικού και του νομοθέτη («του δὲ πολιτικοῦ ... περὶ πόλιν»): είμαστε υποχρεωμένοι να καταλάβουμε τι είναι πόλη, για να μπορέσουμε να καταλάβουμε και τον τρόπο δράσης των πολιτικών και των νομοθετών, που σχετίζεται με την πόλη. Ας σημειωθεί ότι συχνά στα «Πολιτικά» ο Αριστοτέλης αναφέρει μαζί τους πολιτικούς και τους νομοθέτες και έτσι συσχετίζει το έργο τους, ενώ στην 3η ενότητα των «Ηθικών Νικομαχείων» είδαμε ότι επιδίωξη των νομοθετών είναι να κάνουν τους πολίτες ενάρετους («αγαθούς») μέσω του εθισμού σε ηθικές πράξεις. Γενικεύοντας, μπορούμε να πούμε ότι **στόχος των πολιτικών και των νομοθετών είναι ή πρέπει να είναι:**

ί. να ενεργούν με γνώμονα το κοινό συμφέρον και όχι το συμφέρον μιας μόνο μερίδας πολιτών. Αυτό, άλλωστε, υποδεικνύεται και με την αριστοτελική φράση: «του δὲ πολιτικοῦ ... περὶ πόλιν»,

ίί. να ενεργούν για λογαριασμό του λαού και να εκφράζουν τη βούλησή του. Ο λαός είναι, εξάλλου, αυτός που τους εκλέγει και η δραστηριότητά τους αποτελεί ένα είδος ανταπόδοσης προς αυτόν.

γ) Η κατανόηση της οργάνωσης της πόλης σε σχέση με το πολίτευμα («ἡ δὲ πολιτεία ... τάξις τις»): πρέπει να καταλάβουμε τι είναι η πόλη, για να μπορέσουμε να καταλάβουμε την οργάνωση της πόλης σε σχέση με τον τρόπο διακυβέρνησής της (το πολίτευμα). Εφόσον το πολίτευμα δεν είναι παρά ένα σύστημα οργάνωσης το οποίο ρυθμίζει τις σχέσεις όλων όσων ζουν σε μία πόλη αλλά και την κατανομή της πολιτικής δύναμης μεταξύ τους, θα πρέπει να οριστεί, να διευκρινιστεί, πρώτα η έννοια, το περιεχόμενο της πόλης, προκειμένου να καθοριστεί η έννοια του πολιτεύματος.

3. ΛΟΓΟΙ ΠΟΥ ΚΑΘΙΣΤΟΥΝ ΑΠΑΡΑΙΤΗΤΗ ΤΗ ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗ ΤΗΣ ΕΝΝΟΙΑΣ «πολίτης»: «Ἐπεὶ δ' ἡ πόλις ... οὐκ ἔστι πολίτης»

Στη συνέχεια του κειμένου ο Αριστοτέλης διευκρινίζει για ποιους λόγους κρίνεται απαραίτητη πρώτα η διερεύνηση της έννοιας «πολίτης», για να είναι δυνατός ο ορισμός της έννοιας «πόλις»:

α) Ο πολίτης είναι μέρος της πόλης («Ἐπεὶ δ' ἡ πόλις... πλήθός ἐστιν»): η πόλη ανήκει στην κατηγορία των σύνθετων πραγμάτων («τῶν συγκεκριμένων»), είναι δηλαδή ένα όλον («τι τῶν ὅλων») που αποτελείται από μέρη («ἐκ πολλῶν μορίων»), τους πολίτες. Επομένως, για να κατανοήσουμε το όλον, δηλαδή την πόλη, πρέπει πρώτα να κατανοήσουμε το μέρος, δηλαδή τον πολίτη και τα χαρακτηριστικά του, αφού ο ρόλος του στην πολιτική τάξη είναι καθοριστικός. Έτσι, προκειμένου ο Αριστοτέλης να φτάσει στον ορισμό της έννοιας «πόλις», ακολουθεί την **αναλυτική μέθοδο**. Αναλύει δηλαδή, μια γενική, σύνθετη έννοια - στην προκειμένη περίπτωση την έννοια «πόλη» - στα συστατικά της, τα επιμέρους στοιχεία της, τον πολίτη,

και εντοπίζει, προσδιορίζει τα χαρακτηριστικά τους. Αντίθετα, στις ενότητες 11-14, στην προσπάθειά του να εξηγήσει πώς γεννήθηκε η πόλη, ακολούθησε τη **γενετική μέθοδο**.

β) Έλλειψη ομοφωνίας για τον ορισμό της έννοιας «πολίτης» («Ὡστε ... οὐκ ἔστι πολίτης»): πρέπει να διερευνηθεί η έννοια «πολίτης», όχι μόνο για να γίνει κατανοητή η έννοια της πόλεως, αλλά και για να διασαφηνιστεί το περιεχόμενο της έννοιας «πολίτης», για το οποίο δεν υπάρχει ομοφωνία. Έτσι, διαπιστώνουμε ότι διαφορετικά νοείται ο πολίτης σε ένα δημοκρατικό πολίτευμα και διαφορετικά σε ένα ολιγαρχικό. Σε ένα δημοκρατικό πολίτευμα ο πολίτης είναι ενεργό μέλος της πολιτικής ζωής, έχει δικαιώματα (παρρησία, ισηγορία, ισονομία, το δικαίωμα του «ἐκλέγειν» και «ἐκλέγεσθαι») και συμμετέχει στη λήψη αποφάσεων. Αντίθετα, σε ένα ολιγαρχικό πολίτευμα η εξουσία είναι στα χέρια των λίγων, των πλούσιων και ισχυρών, και σε ένα τυραννικό πολίτευμα στα χέρια όσων σφετερίζονται την εξουσία. Και τα δύο αυτά πολιτεύματα αφαιρούν από τον πολίτη το δικαίωμα συμμετοχής στα κοινά ή διώκουν όσους είναι επικίνδυνοι για το καθεστώς (τυραννία). Σε αυτές τις περιπτώσεις ο πολίτης πρέπει να υπακούει στις εντολές αυτών των λίγων και του δίνεται η δυνατότητα συμμετοχής στα δημόσια αξιώματα μόνο αν του το επιτρέπει η καταγωγή, το επάγγελμα, το εισόδημά του κτλ.

4. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ ΓΙΑ ΤΗ ΣΧΕΣΗ ΠΟΛΗΣ-ΠΟΛΙΤΗ

Λαμβάνοντας υπόψη όσα αναλύσαμε παραπάνω, αξίζει να σημειώσουμε τη διαπίστωση ότι η σχέση πόλης- πολίτη ως προς το περιεχόμενό της είναι μια σχέση που κινείται αμφίδρομα. Ο φιλόσοφος υποστηρίζει ότι η πόλη είναι μια ενιαία οντότητα, το σύνολο των πολιτών που την απαρτίζουν. Η σχέση λοιπόν πόλης-πολίτη ορίζεται και καθορίζεται από τη σχέση του όλου προς το μέρος, είναι σχέση ουσιαστική, αλλά και σχέση αμοιβαίας εξάρτησης. Κι αυτό αφενός επειδή η φύση της πόλης καθορίζει τα χαρακτηριστικά του πολίτη και αντίστροφα και αφετέρου επειδή ούτε η πόλη είναι δυνατόν να υπάρξει χωρίς πολίτες ούτε ο πολίτης νοείται έξω από την πόλη, καθώς δεν έχει σκοπό ύπαρξης έξω από αυτή.

Όσον αφορά όμως την πορεία που πρέπει να ακολουθηθεί για την εξαγωγή του ορισμού της πόλης και του πολίτη, παρατηρούμε ότι αυτή η πορεία δεν είναι αμφίδρομη. Κι αυτό, γιατί, για να εξετάσουμε την έννοια της πόλης χρειάζεται πρώτα να διερευνήσουμε την έννοια του πολίτη· για να εξετάσουμε, όμως, την έννοια του πολίτη, δε χρειάζεται να διερευνήσουμε την έννοια της πόλης, αλλά την έννοια του πολιτεύματος.

ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΚΑ ΚΑΙ ΟΜΟΡΡΙΖΑ ΣΤΗΝ ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ

Έπισκοπούντι, σκέψις, σκεπτέον < σκοπέω -ώ: σκοπός, σκοπιά, σκόπιμος, σκόπελος, σκέψη, σκεπτικός, σκεπτικισμός, απερίσκεπτος, αυτοσκοπός, κερδοσκοπός, οίωνοσκοπός, καιροσκοπός, ωροσκοπός, άσκοπος, επίσκοπος, κατάσκοπος, πρόσκοπος, ανασκόπηση, βιντεοσκόπηση, επισκόπηση, προεπισκόπηση, δημοσκόπηση, βυθοσκόπηση, ακτινοσκόπηση, βολιδοσκόπηση, κερδοσκοπία, κατασκοπία, τηλεσκόπιο, περισκόπιο, στηθοσκόπιο, μικροσκόπιο, ωροσκόπιο, σκοποβολή, σύσκεψη, συνδιάσκεψη, περίσκεψη, επίσκεψη, **πόλις:** πόλη, κωμόπολη, πολιτεία, κοινοπολιτεία, πολίτης, συμπολίτης, πολιτικός, πολιτειακός, πολιτικάντης, πολιούχος, πολιτευτής, πολιτικοποίηση, πολιτικολογία, αντιπολίτευση, μεταπολίτευση, πολιτισμός, πολιτισμικός, απολίτιστος, διαπολιτισμικός

ιδειν, όρώμεν < όράω -ώ: όραση, όραμα, ορατός, παρόραμα, πανόραμα, ενόραση, τηλεόραση, αόρατος, αδιόρατος, θεόρατος, διορατικός, οφθαλμός, οπή, όψη, οπτικός, συνοπτικός, εποπτικός, κάτοπτρο, αντικατοπτρισμός, ύποπτος, υποψία, αυτόπτης, αυτοψία, μέτωπο, πρόσωπο, προσωπίδα, παρωπίδα, ιδέα, ιδεατός, ιδεώδης, ιδεολόγος, ιδεολογία, ιδανικός, είδωλο, ειδύλλιο, θυρωρός

άμφισβητούσιν < αμφί + βαίνω: αμφισβήτηση, αμφισβητίας, βάση, ανάβαση, κατάβαση, πρόσβαση, διάβαση, έμβασμα, βηματοδότης, βάθρο, βωμός, βατός, δύσβατος, βάδην, βαθμός, αναβάτης, διαβάτης, επιβάτης, παραβάτης, ακροβάτης

φάσκοντες < φημί: φήμη, φημολογία, προφήτης, προφητεία, διαφήμιση, δυσφήμιση, διαφημιστικός, δυσφημιστικός, άφατος, πρόσφατος, αντίφαση, αντιφατικός, κατάφαση, καταφατικός, απόφαση, έμφαση, εμφατικός, πρόφαση, επίφαση

πεπραχέναι, πράξιν, πραγματείαν < πράττω: πράγμα, πραγματεία, πραγματικός, πραγματικότητα, πραγματισμός, πράγματι, πραγματοποίηση, πραγματογνώμων,πραμάτεια, πράξη, πρακτικός, πράκτορας, πρακτορείο, σύμπραξη, διάπραξη, αντίπραξη, είσπραξη, εισπράκτορας, απραξία, εχθροπραξία, κοινοπραξία, έμπρακτος, άπρακτος, πραξικόπημα, πραξικοπηματίας, διαπραγματεύση, αδιαπραγμάτευτος

ολιγαρχία < ολίγος + άρχω: αρχή, αρχικός, αρχάριος, αρχείο, αρχαίος, αρχαιότητα, αρχαϊκός, άρχοντας, αρχοντικός, έναρξη, εναρκτήριος, αρχηγός, αρχηγία, αρχηγείο, υπαρχηγός, στρατάρχης, εργοστασιάρχης, σταθμάρχης, μεραρχία, ταξιαρχία, πειθαρχία, επαρχία, αναρχία, αναρχικός, φεουδαρχία, ληξιαρχος, πλοίαρχος, έπαρχος, μοίραρχος, λήσταρχος, αρχιτέκτονας, αρχίατρος,

αρχιμάγειρας, αρχομανής, αρχέγονος, αρχέτυπος, υπαρκτός, ύπαρξη, ανυπαρξία, νομάρχης, πατριάρχης, δασάρχης, γυμνασιάρχης, λυκειάρχης

νομοθέτου < νόμος + τίθημι α) **νόμος < νέμω:** νομός, νόμος, νομικός, νομική, νομαδικός, νέμεση, νόμισμα, νομισματικός, διανομέας, διανομή, κατανομή, απονομή, αστυνομία, αστυνομικός, αστυνόμος, τροχονόμος, αγορανομία, παρανομία, παράνομος, υπόνομος, ανομία, δασονόμος, οικονομία, χειρονομία, αυτόνομος, ταξινόμηση, εξοικονόμηση, νομοθέτης, νομοθεσία, νομοσχέδιο, β) **τίθημι:** θεσμός, θέση, διάθεση, παράθεση, έκθεση, επίθεση, σύνθεση, θέμα, απόθεμα, παράθεμα, έκθεμα, θετός, πρόσθετος, εμπρόθετος, σύνθετος, έκθετος, αντίθετος, εκθέτης, καταθέτης, υιοθεσία, αδιαθεσία, τοποθεσία, νουθεσία, θήκη, διαθήκη, παρακαταθήκη, συνθήκη, αποθήκη, υποθετικός, επιθετικός, συνθετικός, υπερθετικός, θεμέλιο, θεμελιώδης

οικούντων < οικήω -ώ: οίκος, οίκημα, οίκηση, ιδιοκατοίκηση, διοίκηση, διοικητής, διοικητήριο, συγκατοίκηση, μετοίκηση, οικία, κατοικία, μονοκατοικία, πολυκατοικία, συνοικία, αποικία, παροικία, ένοικος, περίοικος, κάτοικος, συγκάτοικος, άποικος, μέτοικος, οικισμός, οικιστικός, αποικισμός, αποικιστικός, οικοδεσπότης, οικογένεια, οικότροφος, οικόπεδο, οικοσκευή, οικόσημο, οικονομία, οικόσιτος, οικουμένη, οικολογία **συγκειμένων < συν + κειμαι:** (παρακείμενος με σημασία ενεστώτα του «τίθεμαι»): κείμενο, κειμενικός, αντικείμενο, αντικειμενικός, αντικειμενικότητα, υποκείμενο, υποκειμενικός, υποκειμενικότητα, επικείμενος, προκείμενος, προσκείμενος, παρακείμενος, κειμήλιο, κοίτη, κοιτίδα, κοίτασμα, κοιτώνας, κώμα, κωματώδης

συνεστώτων < συν + ίσταμαι: στάση, στάσιμος, στασιμότητα, στασίδι, στατικός, σταθερός, σταθερότητα, αστάθεια, ασταθής, στάθμη, σταθμός, στάθμευση, στάδιο, σταυρός, σταύρωση, στήθος, στηλιτεύω, στήσιμο, στητός, επιστητός, ιστός, στύλος, ανάσταση, ανάστημα, αντίσταση, απόσταση, απόστημα, διάσταση, διάστημα, έκσταση, ένσταση, κατάσταση, παράσταση, παράστημα, συμπαράσταση, υπόσταση, σύσταση, αποστασία, ακαταστασία, επιστασία, ορθοστασία, ορθοστατικός, προστασία, προστατευτικός, συστατικός, μηχανοστάσιο, αμαξοστάσιο, προστάτης, παραστάτης, αποστάτης, επιστάτης, επαναστάτης, συμπαραστάτης, ανάστατος, ακατάστατος, καταστατικό, σταθεροποίηση, αντιστάθμιση

μορίων < μείρομαι: μοίρα, μοiraίος, μοίραρχος, μοiraσιά, μοίρασμα, μοιρογνωμόνιο, μοιρολατρία, μοιρολόγι, άμοιρος, κακόμοιρος, δύσμοιρος, μεμψίμοιρος, συμμορία, μέρος, μερίδα, μερίδιο, μερικός, μερτικό, μέρισμα, καταμερισμός, επιμερισμός, παράμερος, ανωμερίτης, κατωμερίτης

όμολογουσι < όμο- + λέγω: λέξη, διάλεξη, συνδιάλεξη, λεξικό, λεξιλόγιο, λεξιπενία, λεξικογράφος, λεκτικός, κυριολεξία, κυριολεκτικός, δυσλεξία, δυσλεκτικός, ιδιόλεκτος, διάλεκτος, μονολεκτικός, επίλεκτος, επιλεκτικός, λόγος, μονόλογος, διάλογος, διαλογικός, υπόλογος, παράλογος, έλλογος, πρόλογος, επίλογος, σύλλογος, συλλογικός, ομολογία, αναλογία, αναλογικός, απολογία, απολογητικός, συλλογή, διαλογή, επιλογή, λογική, λογικός, ρήμα, επίρρημα, (το) ρητό, ρητός, απόρρητος, ρήση, παρρησία, ρήτορας, ρητορικός

δημοκρατία < δήμος + κρατέω -ώ α) **δήμος:** δήμος, δημότης, συνδημότης, δημοτικός, δημοτικότητα, δημοτικισμός, αντιδημοτικός, δημοτολόγιο, δημοσκόπηση, δημόσιος, δημοσιονομικός, δημοσίευση, δημοσίευμα, αναδημοσίευση, αδημοσίευτος, δημοφιλής, δημοψήφισμα, επιδημία, πανδημία, δημαγωγός, δήμαρχος, δημαρχείο, δημιουργός, δημιουργία, δημοσιογράφος, δημοσιογραφία, δημοπρασία, δημοπράτηση β) **κρατέω -ώ:** κράτος, κρατικός, κράτηση, κράτημα, κρατητήριο, ακράτητος, ασυγκράτητος, ακράτεια, εγκράτεια, εγκρατής, επικράτεια, επικράτηση, συγκράτηση, κατακράτηση, παρακράτηση, αυτοκράτορας, αυτοκρατορικός, κλειδοκράτορας, κοσμοκράτορας

Ασκήσεις

Ερμηνευτικές

1. Πώς ορίζει ο Αριστοτέλης «την πολιτεία» στο κείμενο;
2. «τί ποτέ έστιν ή πόλις» Ποιες απόψεις παραθέτει ο φιλόσοφος σχετικά με το περιεχόμενο της έννοιας «πόλη». Να τις διατυπώσετε αναλυτικότερα και να γράψετε τα συμπεράσματα που μπορούν να εξαχθούν.
3. Ο άνθρωπος ως πολίτης, κατά τον Αριστοτέλη, ασκεί εξουσία έναντι των άλλων. Να επισημάνετε στο κείμενό σας το σημείο στο οποίο διακρίνεται η θέση αυτή. (σχ. βιβλ. 194 σελ.)
4. Πώς ορίζεται η σχέση του πολίτη με την πόλη στο κείμενό σας από τον Αριστοτέλη; Η σχέση που σκιαγραφείται από τον φιλόσοφο κινείται αμφίδρομα, ή όχι, και γιατί;
5. Γιατί ο Αριστοτέλης αναζητεί στην ενότητα αυτή έναν νέο ορισμό της πόλης, αφού την έχει ήδη ορίσει; Ποια είναι η διαφορά του ορισμού αυτού με ό,τι προηγήθηκε;

6. Ο Αριστοτέλης προκειμένου να εξετάσει την ουσία και τις ειδικές διαφορές των ποικίλων μορφών του πολιτικού βίου (τις έκαστη καὶ ποία τις) θεωρεῖ αναγκαῖο να διευκρινίσει τα εννοιολογικά εργαλεία που θα χρησιμοποιήσει. α) Ποιες έννοιες διευκρινίζει στην ενότητα αυτή; β) Ποιες αμφισβητήσεις διατυπώνονταν στην εποχή του για αυτές και που οφείλονταν; γ) Πού νομίζετε ότι οφείλονταν οι αμφισβητήσεις και πόσο μπορεί να απασχολούν παρόμοια θέματα την σύγχρονη κοινωνία;
7. Ο ρόλος του πολίτη σύμφωνα με τον Αριστοτέλη προσδιορίζεται με διαφορετικό τρόπο σε κάθε πολίτευμα. Να αναλύσετε τη θέση αυτή αντλώντας παραδείγματα από τη σύγχρονη εμπειρία.
8. Να αναλύσετε το παρακάτω χωρίο του Αριστοτέλη από την ενότητα: «νῦν γάρ ἀμφισβητοῦσιν, οἱ μὲν φάσκοντες τὴν πόλιν πεπραχέναι τὴν πράξιν, οἱ δ' οὐ τὴν πόλιν ἀλλὰ τὴν ὀλιγαρχίαν ἢ τὸν τύραννον», με σκοπό να περιγράψετε ποιες απόψεις αποκαλύπτει και αν αυτές ισχύουν σήμερα.

Λεξιλογικές

1. **τάξις:** α) να δώσετε τη σημασία της λέξης κατά τον Αριστοτέλη και να γράψετε τις σημασίες που έχει σήμερα
β) να συνθέσετε τη λέξη με τις προθέσεις που ακολουθούν: *κατά, ανά, διά, εν, παρά, από, μετά* και να γράψετε τις σημασίες των σύνθετων λέξεων που θα προκύψουν.
2. α) Να προσδιορίσετε εκείνο από τα επόμενα δυο ουσιαστικά «κλίση» και «κλήση» που έχει ετυμολογική συγγένεια με το απαρέμφατο «καλεῖν» .
β) Να συνθέσετε το παράγωγο ουσιαστικό με όποιες από τις παρακάτω προθέσεις του ταιριάζουν και να σχηματίσετε με τις σύνθετες λέξεις ονοματικά σύνολα: *κατά, παρά, επί, μετά, από, εν*.

ΕΝΟΤΗΤΑ 16η (Γ1, 3-4 /6 /12): Ο πολίτης ορίζεται από τη συμμετοχή στην πολιτική και δικαστική εξουσία

ΚΕΙΜΕΝΟ	ΔΟΜΗ	ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ
Ὁ πολίτης οὐ τῷ οἰκεῖν που πολίτης ἐστίν (καὶ γὰρ μέτοικοι καὶ δούλοι κοινωνοῦσι τῆς οἰκίσεως), οὐδ' οἱ τῶν δικαίων μετέχοντες οὕτως ὥστε καὶ δίκην ὑπέχειν καὶ δικάζεσθαι (τοῦτο γὰρ ὑπάρχει καὶ τοῖς ἀπὸ συμβόλων κοινωνοῦσιν). ... πολίτης δ' ἀπλῶς οὐδενὶ τῶν ἄλλων ὀρίζεται μάλλον ἢ τῷ μετέχειν κρίσεως καὶ ἀρχῆς. ... Τίς μὲν οὖν ἐστὶν ὁ πολίτης, ἐκ τούτων φανερόν· ὧ γὰρ ἐξουσία κοινωνεῖν ἀρχῆς βουλευτικῆς καὶ κριτικῆς, πολίτην ἤδη λέγομεν εἶναι πολίτης δ' ἀπλῶς, πόλιν δὲ τὸ τῶν τοιούτων πλῆθος ἱκανὸν πρὸς αὐτάρκειαν ζωῆς, ὡς ἀπλῶς εἰπεῖν.	<u>Μη ασφαλή κριτήρια για τον προσδιορισμό της έννοιας «πολίτης»</u> ⇒ Ο τόπος κατοικίας ⇒ Το δικαίωμα συμμετοχῆς σε δίκες <u>Το ασφαλές κριτήριο για τον προσδιορισμό της έννοιας «πολίτης»</u> ⇒ Η συμμετοχή στην πολιτική και δικαστική εξουσία ⇒ Ο ορισμός της πόλης	Ο πολίτης δεν είναι πολίτης μόνο και μόνο γιατί είναι εγκαταστημένος σε έναν συγκεκριμένο τόπο (μήπως και οι μέτοικοι και οι δούλοι δεν μοιράζονται με τους πολίτες έναν κοινό τόπο;) · ούτε πάλι είναι πολίτες αυτοί που από όλα τα πολιτικά δικαιώματα έχουν μόνο το δικαίωμα να εμφανίζονται στα δικαστήρια και ως εναγόμενοι και ως ενάγοντες (το δικαίωμα αυτό το έχουν και κάποιοι άλλοι, χάρη σε ειδικές συμφωνίες). ... Με το πιο αυστηρό νόημα της λέξης τίποτε άλλο δεν ορίζει τόσο τον πολίτη όσο η συμμετοχή στις δικαστικές λειτουργίες και στα αξιώματα. ... Από όλα αυτά γίνεται λοιπόν φανερό τι είναι ο πολίτης: αυτόν που έχει τη δυνατότητα να μετέχει στην πολιτική και δικαστική εξουσία τον λέμε πια πολίτη της συγκεκριμένης πόλης· πόλη είναι τότε, για να το πούμε με τον πιο γενικό τρόπο, ένας αριθμός τέτοιων ατόμων, τόσος ώστε να εξασφαλίζεται η αυτάρκεια στη ζωή τους.

1. ΜΗ ΑΣΦΑΛΗ ΚΡΙΤΗΡΙΑ ΓΙΑ ΤΟΝ ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟ ΤΗΣ ΕΝΝΟΙΑΣ «πολίτης»: «Ὁ πολίτης ... κοινωνοῦσιν»

Ο Αριστοτέλης συνεχίζοντας τη διερεύνηση της έννοιας «πολίτης», που είχε ξεκινήσει στην προηγούμενη ενότητα, προχωρά στον ορισμό της με τη χρήση του σχήματος «**άρσης - θέσης**». Έτσι, πρώτα θα μας δώσει τα στοιχεία εκείνα που δεν αποδεικνύουν με ασφάλεια ότι κάποιος είναι πολίτης και στη συνέχεια θα παρουσιάσει το ασφαλές στοιχείο για τον προσδιορισμό του.

Τα στοιχεία, λοιπόν, που δεν κρίνονται ασφαλή για το χαρακτηρισμό κάποιου ως πολίτη είναι: **α) Ὁ τόπος κατοικίας** («οὐ τῷ οἰκεῖν που πολίτης ἐστίν»): δεν μπορεί να χαρακτηριστεί κάποιος πολίτης ανάλογα με το πού κατοικεί, γιατί στον ίδιο τόπο - εν προκειμένω, στην Αθήνα - μπορούσαν να κατοικούν και μέτοικοι και δούλοι, οι οποίοι όμως δεν είχαν πολιτικά δικαιώματα και συνεπώς, δεν μπορούσαν να χαρακτηριστούν πολίτες.

- Οι **μέτοικοι** ήταν ξένοι που είχαν εγκατασταθεί στην Αθήνα και αποτελούσαν σημαντικό μέρος του αθηναϊκού πληθυσμού. Ήταν καταγεγραμμένοι σε ειδικό κατάλογο και πλήρωναν ετησίως ένα φόρο (12 δραχμές οι άνδρες και 6 οι γυναίκες), το «μετοίκιον». Δεν είχαν πολιτικά δικαιώματα, δεν μπορούσαν να συμμετέχουν στη διοίκηση του κράτους, ούτε να έχουν στην κατοχή τους κτήματα. Ασχολούνταν με το εμπόριο και τη βιοτεχνία και επομένως, κατά ένα μεγάλο μέρος στήριζαν την οικονομία της Αθήνας. Οι Αθηναίοι τους χρησιμοποιούσαν στο στρατό και στο στόλο, καθώς και στις θρησκευτικές τελετές και στις «λειτουργίες». Κάθε μέτοικος ήταν υποχρεωμένος να ορίσει ένα γνήσιο Αθηναίο πολίτη ως εγγυητή ή προστάτη του, ο οποίος συναλλασσόταν για λογαριασμό του με το κράτος και εγγυόταν για τη διαγωγή του. Για τις υπηρεσίες του προς το κράτος ο μέτοικος μπορούσε να γίνει «ισοτελής», δηλαδή ίσος με τους γνήσιους Αθηναίους πολίτες σε ό,τι αφορούσε τους φόρους, σπάνια όμως μπορούσε να γίνει πολίτης και σε καμία περίπτωση δεν μπορούσε να αναλάβει δημόσια αξιώματα.

- Οι δούλοι θεωρούνταν μορφή ιδιοκτησίας («res») και, φυσικά, δεν είχαν πολιτικά δικαιώματα. Όπως αναφέρει σε άλλο σημείο των «Πολιτικών» ο Αριστοτέλης, ο δούλος ήταν ένα «έμψυχον κτήμα», αναγκαίο για να τεθούν σε ενέργεια τα άψυχα εργαλεία και όπως κάθε «κτήμα», ο δούλος ήταν όργανο

προορισμένο να υπηρετεί τη γενική διαχείριση της ζωής (Πολιτικά, 1253b 32). Κατά τον φιλόσοφο, ο δούλος διαθέτει εκ φύσεως φρόνημα ανελεύθερο που δεν μπορεί να το χρησιμοποιεί συνειδητά, και επομένως δεν είναι δυνατό να αποτελεί μέλος μιας ελεύθερης κοινωνίας, μιας πόλης κράτους.

β) Το δικαίωμα εμφάνισης κάποιου στο δικαστήριο ως ενάγοντος ή ως εναγόμενου («οὐδ' (πολίται εἰσὶ) οἱ μετέχοντες τῶν δικαίων οὕτως ὥστε καὶ δίκην ὑπέχουσιν καὶ δικάζεσθαι»): δεν μπορεί να θεωρηθεί κάποιος πολίτης, μόνο επειδή έχει το δικαίωμα να εμφανίζεται στο δικαστήριο ως ενάγων ή ως εναγόμενος. Κι αυτό, γιατί πολίτες άλλων πόλεων μπορούν να έχουν αυτό το δικαίωμα χάρι σε ειδικές συμφωνίες, γραπτές δηλαδή διατάξεις που ορίζουν πρωτίστως τις εμπορικές συμφωνίες ανάμεσα στους πολίτες διαφορετικών πόλεων. Σύμφωνα με αυτές έχουν το δικαίωμα να μεταβαίνουν στην άλλη πόλη, να παραμένουν εκεί και να διεκδικούν από τα δικαστήρια την απονομή δικαίου.

- **«ἀπό συμβόλων»:** τα «σύμβολα» ήταν ειδικές συμφωνίες, κυρίως εμπορικές. Σε άλλο σημείο του τρίτου βιβλίου των «Πολιτικών» (1280a 35) ο Αριστοτέλης κάνοντας πάλι αναφορά στα «σύμβολα» φέρνει ως παράδειγμα τους Τυρρηνούς και τους Καρχηδονίους, οι οποίοι ενώνονταν με εμπορικές και στρατιωτικές συμφωνίες. Αυτές όμως δεν ήταν αρκετές για να θεωρηθούν ότι ανήκουν στην ίδια πολιτική κοινωνία.

Επίσης, σύμφωνα με τον Σταγειρίτη φιλόσοφο, όπως αναφέρεται σε άλλο σημείο των «Πολιτικών» (Πολιτικά, 127 5a 15), δεν έπρεπε να ορίζονται πολίτες τα παιδιά και όσοι νέοι δεν είχαν ακόμη εγγραφεί στα μητρώα των πολιτών («ατελείς»), όσοι γέροντες δεν εκπλήρωναν πια τα πολιτικά τους δικαιώματα και τους οποίους χαρακτήριζε παρηκμασμένους («παρηκμακότες») και τέλος, όσοι με δικαστική απόφαση είχαν χάσει τα δικαιώματα του πολίτη («περί των ατίμων»), καθώς και οι εξόριστοι («καὶ φυγάδων»). Για τις απόψεις αυτές του φιλοσόφου μάς προϊδεάζει η χρήση του επιθέτου «ικανόν» στο τέλος της ενότητας.

2. ΑΣΦΑΛΗ ΚΡΙΤΗΡΙΑ ΓΙΑ ΤΟΝ ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟ ΤΗΣ ΕΝΝΟΙΑΣ «ΠΟΛΙΤΗΣ»: «ΠΟΛΙΤΗΣ Δ' ἈΠΛΩΣ ... ΠΟΛΙΤΗΣ Δ' ἈΠΛΩΣ»

Μετά την αναφορά στα κριτήρια που δεν αποδεικνύουν με ασφάλεια ότι κάποιος είναι πολίτης, ο Αριστοτέλης περνά στα δύο ασφαλή γνωρίσματα προσδιορισμού της έννοιας. Πολίτης είναι:

α) αυτός που συμμετέχει στη δικαστική εξουσία, που μπορεί δηλαδή να δικάζει ως μέλος δικαστηρίου και ειδικότερα του λαϊκού δικαστηρίου της Ηλιαίας («μετέχειν κρίσεως») και

β) αυτός που συμμετέχει στην πολιτική εξουσία, αφενός δηλαδή στη διοίκηση του κράτους εκλέγοντας τους ηγέτες της πόλης του και αφετέρου μετέχοντας στα όργανα που λαμβάνουν τις πολιτικές αποφάσεις και νομοθετούν (βουλή, εκκλησία του δήμου) («μετέχειν ἀρχῆς»).

Εν ολίγοις, ο «αριστοτελικός» πολίτης είναι αυτός που συμμετέχει άμεσα στη νομοθετική, την εκτελεστική και τη δικαστική αρχή. Αυτή η συμμετοχή παρουσιάζεται από τον φιλόσοφο ως το σπουδαιότερο δικαίωμά του, διότι εξαιτίας αυτού ο πολίτης είναι το κύτταρο της πόλης-κράτους που επηρεάζει ή καθορίζει τα πολιτικά πράγματα. Ισοδυναμεί με τη συμμετοχή στο σύνολο σχεδόν των λειτουργιών της πόλης - κράτους.

Φυσικά, ο φιλόσοφος αναφέρεται στην πόλη της δημοκρατικής Αθήνας, την πόλη της άμεσης δημοκρατίας, αλλά και σε όσες πόλεις-κράτη είχαν παρόμοια πολιτεύματα, γιατί σε πολιτεύματα ολιγαρχικά ή τυραννικά, όπως αυτά της Σπάρτης και της Κρήτης δεν είχαν όλοι οι πολίτες το δικαίωμα να συμμετέχουν στις λειτουργίες του κράτους.

3. Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗΣ ΣΤΙΣ ΔΙΚΑΣΤΙΚΕΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΕΣ

Η συμμετοχή στις δικαστικές λειτουργίες είναι, κατά τον Αριστοτέλη, απολύτως σημαντική για τον ορισμό της έννοιας «πολίτης». Και ο ίδιος ο Πλάτωνας, άλλωστε, τόνιζε στους «Νόμους» ότι η μη συμμετοχή σε αυτές ισοδυναμούσε με μη συμμετοχή στο σύνολο των λειτουργιών της πόλης («ὁ γὰρ ἀκοινώνητος ὢν ἐξουσίας του συνδικάζειν ηγείται το παράπαν της πόλεως ου μέτοχος είναι» 768b 2). Μια πόλη με σωστό σύστημα απονομής δικαιοσύνης, που λειτουργεί με ορθούς νόμους, αμεροληψία και ελευθερία, διαφυλάσσει τα δικαιώματα των πολιτών (την ισονομία, την ισηγορία και την παρρησία), συμβάλλει στην αποφυγή κοινωνικών συγκρούσεων και αναταραχών, και εξασφαλίζει ηρεμία, γαλήνη, ασφάλεια και κατ' επέκταση την ευδαιμονία, που είναι και ο ύψιστος στόχος της πόλης. Όλα αυτά όμως μπορούν να επιτευχθούν μόνο με τη συμμετοχή όλων των πολιτών στις δικαστικές λειτουργίες. Τα παραπάνω αποδεικνύουν, βέβαια, την ύπαρξη ενός υψηλού επιπέδου πολιτισμού, καθώς η έννοια της δικαιοσύνης προϋποθέτει ανθρώπους ενάρετους, ηθικούς και καλλιεργημένους.

4. Ο ΟΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ

Στην προηγούμενη ενότητα ο Αριστοτέλης δήλωσε πως, για να προχωρήσει στον ορισμό της «πολιτείας», πρέπει πρώτα να ορίσει την έννοια «πόλις», που είναι το «όλον» και για να γίνει αυτό,

πρέπει να προηγηθεί η έννοια του «πολίτη», που είναι το «μέρος» του «όλου». Αφού, λοιπόν, έδωσε τον ορισμό του πολίτη, έρχεται τώρα στα γνωρίσματα και στον ορισμό της πόλης. Η πόλη, επομένως, είναι:

α) το σύνολο των πολιτών που μπορούν να συμμετέχουν στην πολιτική και δικαστική εξουσία και

β) το σύνολο των πολιτών που είναι αρκετοί στον αριθμό και ικανοί στην αξιοσύνη, την αρετή (διανοητική και

ηθική), όχι τυχαίοι και ανάξιοι, ικανοί να εξασφαλίζουν αυτάρκεια στην πόλη.

Σε άλλο σημείο των «Πολιτικών» (1328b 16) ο Αριστοτέλης διδάσκει ότι: «ή ... πόλις πλήθός ἐστιν οὐ τὸ τυχόν ἀλλὰ πρὸς ζωὴν αὐτάρκες, ... ἐὰν δέ τι τυγχάνῃ τούτων ἐκλείπον, ἀδύνατον ἀπλῶς αὐτάρκη τὴν κοινωνίαν εἶναι ταύτην», και, όπως ήδη έχει αναφέρει στη 12η ενότητα, η αυτάρκεια της πόλης συνδέεται με το «εὖ ζῆν», την ευδαιμονία των πολιτών και δεν αφορά απλά τα υλικά αγαθά και την εμπορική της ανάπτυξη, αλλά και την ύπαρξη αμυντικών δυνατοτήτων, συστήματος χρηστής διοίκησης και απονομής δικαιοσύνης. Έτσι, η πόλη καθίσταται ανεξάρτητη σε όλους τους τομείς.

ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΚΑ ΚΑΙ ΟΜΟΡΡΙΖΑ ΣΤΗΝ ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ

οικειν, μέτοικοι, οικήσεως < οικέω -ώ: οίκος, οίκημα, οίκηση, ιδιοκατοίκηση, διοίκηση, συγκατοίκηση, μετοίκηση, οικία, κατοικία, μονοκατοικία, πολυκατοικία, συνοικία, αποικία, παροικία, ένοικος, περίοικος, κάτοικος, συγκάτοικος, μέτοικος, οικισμός, οικιστικός, αποικισμός, αποικιστικός, οικοδεσπότης, οικογένεια, οικότροφος, οικόπεδο, οικοσκευή, οικόσημο, οικονομία, οικόσιτος, οικουμένη, οικολογία

δουλοι<δουλος (ό): δουλεία, δουλικός, δουλικότητα, δουλοπρέπεια, δουλοπρεπής, άδούλωτος, έθελόδουλεία, εκδούλευση, υπόδουλος, υποδούλωση, δουλεμπορία, δουλεμπόριο, δουλέμπορας, δουλοκτήμονας, δουλοκτητικός, δουλοπαροικία, δουλοπάροικος, δουλοφροσύνη, δουλειά, δουλευτής, άδούλευτος

κοινωνουσι, κοινωνειν < κοινωνέω -ώ < κοινός: κοινό (το), κοινότητα, κοινοτικός, κοινόβιο, κοινοποίηση, κοινοπραξία, κοινόχρηστος, κοινοτοπία, κοινοβούλιο, κοινοκτημοσύνη, κοινοπολιτεία, κοινωνός, κοινωνικός, κοινωνικότητα, κοινωνιολογία, συγκοινωνία, επικοινωνία, κοινωφελής, ακοινώνητος

δικαίων, δίκην, δικάζεσθαι < δίκη: δίκη, δίκαιος, δικαιοσύνη, δικαστής, δικαστικός, δικαστήριο, δικανικός, δικάσιμος, (το) δίκαιο, δικαίωση, δικαίωμα, δικαιωματικός, δικαιοδοσία, δικαιολογία, δικηγόρος, δικηγορία, δικηγορικός, καταδίκη, κατάδικος, αντίδικος, αντιδικία, άδικος, αδικία, διάδικος, διαδικασία, διεκδίκηση, διεκδικητικός, δικογραφία, δικόγραφο, δικολάβος, δικονομία, εκδίκηση, εκδίκευση, εκδικητικός, στρεψόδικος, στρεψοδικία, συνδικαλιστής, υπόδικος, φυγόδικος, φυγοδικία, φιλόδικος, φιλοδικία, τελεσίδικος, χειροδικία **υπάρχει < υπό + άρχω:** ύπαρξη, υπαρκτός, ανυπαρξία, ανύπαρκτος, αυθυπαρξία, αυθύπαρκτος, συνύπαρξη, αρχή, αρχικός, αρχάριος, αρχείο, αρχαίος, αρχαιότητα, αρχαϊκός, άρχοντας, αρχοντικός, αρχονταρίκι, έναρξη, εναρκτήριο, αρχηγός, αρχηγία, αρχηγείο, υπαρχηγός, στρατάρχης, εργοστασιάρχης, σταθμάρχης, μεραρχία, ταξιαρχία, πειθαρχία, επαρχία, αναρχία, αναρχικός, φεουδαρχία, φεουδαρχικός, δυαρχία, ληξιαρχος, πλοίαρχος, έπαρχος, ύπαρχος, μοίραρχος, λήσταρχος, αρχιτέκτονας, αρχίατρος, αρχιμάγειρας, αρχομανία, αρχομανής, αρχέγονος, αρχέτυπος, νομάρχης, πατριάρχης, πατριαρχείο, δασάρχης, δασαρχείο, γυμνασιάρχης, λυκειάρχης

μετέχοντες, υπέχειν < εχω: εχεμύθεια, εχέμυθος, έξη, εξής, ανέχεια, συνέχεια, ανεκτικός, περιεκτικός, περιέκτης, προσεκτικός, πλεονεξία, πλεονεκτικός, πλεονέκτημα, μειονεξία, μειονεκτικός, μειονέκτημα, καχεξία, καχεκτικός, ευεξία, ακάθεκτος, σχήμα, σχέση, σχεδόν, άσχετος, σχετικός, σχέδιο, σχεδία, σχεδιαστής, σχεδιαστήριο, σχολείο, σχολαστικός, ανοχή, συνοχή, αποχή, κατοχή, εποχή, εξοχή, εσοχή, παροχή, πάροχος, περιοχή, προεξοχή, ηνίοχος, οχυρός, οχύρωση, τροπαιούχος, διπλωματούχος, συμβασιούχος, δικαίουχος, συνταξιούχος, προνομιούχος, πτυχιούχος, ζαχαρούχος, σοκολατούχος, αλληλουχία, κληρουχία, ευωχία, ανακωχή

συμβόλων < συν + βάλλω: βαλτός, βαλβίδα, βαλλιστικός, περιβάλλον, βέλος, βελόνα, βεληνεκές, βλήμα, έμβλημα, πρόβλημα, απόβλητος, διαβλητός, αδιάβλητος, αναβλητικός, ανυπέρβλητος, απρόσβλητος, προσβλητικός, υποβλητικός, επιβλητικός, βόλος, βολίδα, βολή, αναβολή, διαβολή, καταβολή, προβολή, προσβολή, υπερβολή, συμβολή, ευμετάβολος, κεραυνοβόλος, σύμβολο, παράβολο, έμβολο, αμφιβολία, σφαιροβολία, λιθοβολισμός, πυροβολισμός

άπλως < άπλους: απλός, απλοϊκός, απλοϊκότητα, απλούστευση, απλουστευτικός, απλοποίηση όρίζεται < **όρίζομαι:** ορισμός, οριστικός, άόριστος, αοριστία, αοριστολογία, αοριστολογικός, όριο, οριακός, ορίζοντας, οριζόντιος, οριζοντίωση, αφορισμός, αφοριστικός, καθοριστικός, προκαθορισμός, διορισμός, προσδιορισμός, προσδιοριστικός, περιορισμός, περιοριστικός, εξορία, εξόριστος, προορισμός, οριοθέτηση, μεθόριος, παραμεθόριος, σύνορο, συνοριακός

κρίσεως, κριτικής < κρίνω: κρίνω, κρίμα(το), κρίση, κριτήριο, κριτική, κριτικός, κρήνης, κρίσιμος, κρισιμότητα, ανάκριση, ανακριτικός, απόκριση, αποκριτικός, ανταπόκριση, ανταποκριτής, διάκριση,

διακριτικός, διακριτικότητα, αδιακρισία, διευκρίνιση, αδιευκρίνιστος, σύγκριση, συγκριτικός, έγκριση, έγκριτος, έκκριση, επίκριση, επικριτικός, ευκρίνεια, ευκρινής, πρόκριση, πρόκριτος, προκριματικός, υποκριτής, υποκριτικός, υποκρισία

φανερών < φαίνομαι: φάσμα, φαινόμενο, φαινομενικός, φανάρι, φανός, φανερός, φάντασμα, φαντασία, φανταστικός, φαντασίωση, φαντασμαγορικός, άφαντος, αφάνεια, διαφάνεια, έμφαση, εμφανής, επίφαση, επιφάνεια, επιφανής, διαφανής, αφανής, καταφανής, συκοφάντης, συκοφαντικός, φως, φαινός, υπερήφανος.

ίκανον < ίκνέομαι -ούμαι: ικανός, ικανότητα, ικανοποιητικός, ικανοποίηση, ικέτης, ικεσία, ικετευτικός, εφικτός, ανέφικτος, άφιξη, ίχνος, ιχνηλάτης, ανίχνευση, εξιχνίαση, καθήκον, προίκα

αυτάρκειαν < αυτός + αρκέω -ώ: αρκετός, αυτάρκεια, αυτάρκης, ολιγάρκεια, ολιγαρκής, ανεπάρκεια, ανεπαρκής, διάρκεια, διαρκής, επάρκεια, επαρκής

ζωής < ζήω -ώ: ζωή, ζωικός, ζωτικός, ζωτικότητα, ζώο, ζωύφιο, ζωώδης, ζωηρός, ζωρότητα, ζωηράδα, ζήση, ζωολογία, ζωολογικός, ζωντανός, ζωντάνια, ζωοποιός, ζωογόνος, αναζωογονητικός, ζωοδότης, ζωγράφος, ζωγραφιά, ζωγραφική, ζωγραφιστός, ζώδιο, ζωδιακός, ευζωία, αναζωογόνηση, φιλόζωος

έστιν, έξουσία, είναι < εimi: ον, (το) παρόν, όντως, οντολογικός, οντολογία, ουσία, απουσία, παρουσία, περιουσία, περιουσιακός, πεμπτουσία, ουσιαστικός, ουσιώδης, επουσιώδης, ανούσιος, ομοούσιος, περιούσιος

Ερμηνευτικές ερωτήσεις

1. Ο Αριστοτέλης προσδιορίζει με σαφήνεια τα κριτήρια σύμφωνα με τα οποία μπορούσε κάποιος να αποκαλείται πολίτης. Ποια ήταν αυτά;
2. α) Ποιοι (ποιες κοινωνικές ομάδες) δεν είναι πολίτες σύμφωνα με τον Αριστοτέλη και με ποια κριτήρια αποκλείονται, αν και μετέχουν στην οικονομική και κοινωνική ζωή της πόλης (κράτους); β) Γιατί τα κριτήρια με τα οποία θα μπορούσε κάποιος να τους θεωρήσει πολίτες δεν είναι ικανοποιητικά κατά τον φιλόσοφο;
3. «πολίτης δ' άπλως ... άρχής»: Να συσχετίσετε το χωρίο με τον ορισμό της πολιτείας και της πόλεως από τις προηγούμενες ενότητες με σκοπό να αναζητήσετε τη σχέση πόλης, πολίτη και πολιτείας, ώστε να δείξετε πώς προκύπτει από αυτή τη σχέση ο ορισμός του πολίτη.
4. Γιατί μια πόλη - κράτος του 4ου αι. θεωρεί απαραίτητη τη συμμετοχή του πολίτη στη δικαστική εξουσία; Τι φανερώνει, κατά τη γνώμη σας, η θέση αυτή για το επίπεδο του πολιτισμού της;
5. Να συγκρίνετε τον ορισμό της πόλεως που δίνεται στην ενότητα αυτή με όσους έχουν δοθεί στις προηγούμενες και να συνθέσετε ένα κείμενο, όπου θα αναλύετε τι είναι πόλις σύμφωνα με τον Αριστοτέλη.
6. Ποια είναι η γνώμη σας για την πολιτεία (πολίτευμα), όπου ο πολίτης έχει το δικαίωμα να απευθύνεται στη δικαστική αρχή για να δικαιωθεί;
7. Ποιες αρχές ή αξίες καλλιεργούνται στην προσωπικότητα του πολίτη της κλασικής Αθήνας, όταν αυτός μπορεί να επιλύσει τα οικονομικά του προβλήματα με κανόνες δικαίου που διασφαλίζουν τις εμπορικές συναλλαγές;
8. Τόσο ο Αριστοτέλης, όσο και ο Πλάτων θεωρούν ουσιώδες στοιχείο για τον ορισμό του πολίτη τη συμμετοχή στη δικαστική εξουσία. Τι κατά τη γνώμη σας φανερώνει αυτή η ταύτιση απόψεων για την κοινωνία της εποχής τους;
9. Πώς μπορούσε ο πολίτης να λάβει μέρος στην πολιτική εξουσία στα πλαίσια της κλασικής πόλης και τι σήμαινε αυτό για την κοινωνική του υπόσταση; Να διατυπώσετε τις απόψεις σας αξιοποιώντας στοιχεία από την Ιστορία.

Λεξιλογικές ερωτήσεις

1. **μέτοικος:** Να εξηγήσετε ετυμολογικά τη λέξη και να δώσετε τη σημασία της. Να τη συγκρίνετε ως προς τη σημασία της με τις λέξεις: *άποικος, έποικος, κάτοικος, πάροικος*.
2. **υπέχειν:** Να εξηγήσετε ετυμολογικά τη λέξη και να ανασυνθέσετε τον ρηματικό τύπο στο α' ενικό πρόσωπο του ενεστώτα (ενεργητικής ή μέσης φωνής) με τις προθέσεις, που ακολουθούν: *ανά, αντί, κατά, παρά, επί, περί, από*.

Ύστερα από όσα είπαμε δίνοντας όλες τις απαραίτητες εξηγήσεις για τα θέματα που μας απασχόλησαν, σειρά στη διερεύνησή μας έχει τώρα το θέμα των πολιτευμάτων, να δούμε πόσα είναι και ποια η φύση του καθενός τους. Και πρώτα, βέβαια, τα ορθά· γιατί οι παρεκκλίσεις και οι διαστρεβλώσεις θα γίνουν φανερές μόλις θα έχουν καθοριστεί τα ορθά πολιτεύματα. Επειδή όταν λέμε "πολίτευμα" εννοούμε "αρχή, το σώμα δηλαδή που ασκεί τη διακυβέρνηση στην πόλη", και η "κυβέρνηση" είναι η ύψιστη αρχή στις πόλεις, αναγκαστικά η ύψιστη αρχή θα είναι ή ένα μόνο άτομο ή λίγα άτομα ή το σύνολο των πολιτών. Όταν λοιπόν ο ένας ή οι λίγοι ή το πλήθος ολόκληρο ασκούν την εξουσία για την εξυπηρέτηση του κοινού συμφέροντος, αυτά τα πολιτεύματα δεν μπορεί παρά να είναι ορθά· όταν, αντίθετα, η εξουσία ασκείται για την εξυπηρέτηση του ιδιαίτερου συμφέροντος είτε του ενός είτε των λίγων είτε του πλήθους, τα πολιτεύματα αυτά είναι παρεκκλίσεις και διαστρεβλώσεις των ορθών. Γιατί ή το όνομα του πολίτη δεν πρέπει να δίνεται σε ανθρώπους που είναι κατά το πολίτευμα μέλη της πόλης (ενν. μια και δεν λαμβάνονται υπόψη τα δικαιώματά τους), ή (ενν. αν τους δίνεται το όνομα του πολίτη) πρέπει να έχουν το μερτικό τους στα πλεονεκτήματα που ανήκουν στα μέλη της πόλης. Συνηθίζουμε λοιπόν να ονομάζουμε: "βασιλεία" τη μοναρχία που αποβλέπει στο κοινό συμφέρον και "αριστοκρατία" το πολίτευμα στο οποίο τη διακυβέρνηση ασκούν λίγα (περισσότερα του ενός) άτομα (το όνομα οφείλεται είτε στο ότι κυβερνούν οι <i>άριστοι</i> είτε στο ότι ασκούν την εξουσία αποβλέποντας σε ό,τι είναι <i>άριστο</i> για την πόλη και για τα μέλη της)· όταν, τέλος, κυβερνά ο λαός αποβλέποντας στο κοινό συμφέρον, αυτό το πολίτευμα (στα αρχαία ελληνικά: αυτή η <i>πολιτεία</i>) πήρε το όνομα "πολιτεία", μια λέξη που είναι κοινή για όλα τα πολιτεύματα (στα αρχαία ελληνικά: για όλες τις <i>πολιτείες</i>) Παρεκκλίσεις και διαστρεβλώσεις των πολιτευμάτων που αναφέραμε είναι: της βασιλείας η "τυραννία", της αριστοκρατίας η "ολιγαρχία", της πολιτείας η "δημοκρατία". Η τυραννία είναι, πράγματι, μια μοναρχία που υπηρετεί το συμφέρον του μονάρχη, η ολιγαρχία υπηρετεί το συμφέρον των πλουσίων και η δημοκρατία το συμφέρον των απόρων, κανένα όμως από τα πολιτεύματα αυτά δεν υπηρετεί το συμφέρον του συνόλου των πολιτών.	Εξαγγελία του θέματος της ενότητας: τα είδη των πολιτευμάτων και τα γνωρίσματά τους Σύνδεση της έννοιας «πολίτευμα» με την «κυβέρνηση» Διάκριση των πολιτευμάτων σε ορθά και παρεκκλίσεις ανάλογα με το στόχο που εξυπηρετούν Τα ορθά πολιτεύματα (μοναρχία, αριστοκρατία, «πολιτεία») και ο στόχος τους Οι παρεκκλίσεις των ορθών πολιτευμάτων (τυραννία, ολιγαρχία, «δημοκρατία») και οι στόχοι τους
---	--

1. Η ΜΕΘΟΔΟΣ ΟΡΓΑΝΩΣΗΣ ΤΗΣ ΣΚΕΨΗΣ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ ΚΑΙ Η ΤΑΥΤΙΣΗ ΤΩΝ ΟΡΩΝ *πολιτεία» ΚΑΙ «πολίτευμα»*

Στην ενότητα 15 ο Αριστοτέλης δήλωσε ότι θα τον απασχολήσει η διερεύνηση των εννοιών «πολιτεία», «πόλις» και «πολίτης», στην εξέταση των οποίων πρέπει να ακολουθηθεί, κατά τη γνώμη του, η εξής σειρά: πρώτα πρέπει να δοθεί ο ορισμός του πολίτη, έπειτα της πόλης και τελευταία στη σειρά να εξεταστεί η έννοια «πολιτεία». Έτσι, στις προηγούμενες ενότητες έκανε λόγο για τα γνωρίσματα του πολίτη (ενότητα 15), έδωσε τον ορισμό του πολίτη αναφερόμενος αρχικά στα κριτήρια που δεν τον προσδιορίζουν με ασφάλεια και έπειτα σε εκείνα που θεωρεί ασφαλή (ενότητα 16), έδωσε επίσης τον ορισμό της πόλης χρησιμοποιώντας την αναλυτική μέθοδο (ενότητα 15 - 16), για να καταλήξει πλέον στο τελευταίο προς διερεύνηση θέμα, την «πολιτεία», δηλαδή το πολίτευμα και τα είδη του.

Στην παρούσα ενότητα **ταυτίζει τους όρους «πολιτεία» και «πολίτευμα»**, καθώς η μορφή της «πολιτείας» προσδιορίζεται από το περιεχόμενο, την οργάνωση και τη λειτουργία του πολιτεύματος. «Πολίτευμα», από την άλλη, είναι το σώμα που ασκεί την εξουσία στην πόλη, η ύψιστη αρχή, η οποία μπορεί να είναι είτε ένα άτομο είτε λίγα είτε το σύνολο των πολιτών.

2. ΤΑ ΕΙΔΗ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΟΙ ΣΤΟΧΟΙ ΤΟΥΣ

Τα πολιτεύματα διακρίνονται, κατά τον Αριστοτέλη, σε ορθά και στις παρεκκλίσεις τους από τα ορθά. Έτσι:

ΟΡΘΑ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑΤΑ	ΠΑΡΕΚΚΛΙΣΕΙΣ ΑΠΟ ΤΑ ΟΡΘΑ
1) Βασιλεία • κυβερνά ένας • στόχος: το κοινό συμφέρον	1) Τυραννία • κυβερνά ένας • στόχος: το συμφέρον του μονάρχη
2) Αριστοκρατία • κυβερνούν λίγοι (οι άριστοι) • στόχος: το κοινό συμφέρον	2) Ολιγαρχία • κυβερνούν λίγοι (οι πλούσιοι) • στόχος: το συμφέρον των λίγων (των
3) «Πολιτεία» • κυβερνά ο λαός • στόχος: το κοινό συμφέρον	3) «Δημοκρατία» • κυβερνά ο λαός (οι άποροι) • στόχος: το συμφέρον των πολλών (των

3. ΤΑ ΚΡΙΤΗΡΙΑ ΔΙΑΚΡΙΣΗΣ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑΤΩΝ

Κατά τον Αριστοτέλη, τα πολιτεύματα διακρίνονται με βάση τα εξής κριτήρια:

α) Αριθμητικό κριτήριο: τα πολιτεύματα διακρίνονται ανάλογα με τον αριθμό των προσώπων που ασκούν την εξουσία. Έτσι, η εξουσία μπορεί να ασκείται είτε από ένα πρόσωπο - βασιλιάς, τύραννος - είτε από λίγους - αριστοκράτες, ολιγαρχικούς - είτε από το λαό - πολιτεία, δημοκρατία.

β) Ποιοτικό κριτήριο: το κριτήριο που διαφοροποιεί αξιολογικά τα πολιτεύματα και τα διακρίνει σε ορθά και σε παρεκκλίσεις («παρεκβάσεις») από τα ορθά είναι ο στόχος, το συμφέρον το οποίο υπηρετούν. Έτσι, βλέπουμε ότι στα ορθά πολιτεύματα - βασιλεία, αριστοκρατία, πολιτεία - οι φορείς της εξουσίας αποβλέπουν στο συμφέρον του συνόλου των πολιτών, την ευδαιμονία και, συνεπώς, στην ύψιστη αυτάρκεια. Αντιθέτως, στις παρεκκλίσεις αυτών οι φορείς της εξουσίας αποβλέπουν στην εξυπηρέτηση του δικού τους συμφέροντος. Πιο συγκεκριμένα, ο τύραννος επιδιώκει να διατηρήσει την εξουσία με άνομο τρόπο και να αποκομίσει τα μεγαλύτερα οφέλη από αυτή. Η ολιγαρχία αποβλέπει στο πολιτικό και οικονομικό συμφέρον των λίγων, των πλουσίων, οι οποίοι ελέγχουν την εξουσία ακυρώνοντας το συμφέρον των πολιτών, και η «δημοκρατία», στην οποία την εξουσία ασκεί με ιδιοτέλεια το πλήθος των απόρων, επιδιώκει να εξυπηρετεί το συμφέρον των πολλών αδιαφορώντας όμως για το κοινό καλό, το συμφέρον όλων ανεξαιρέτως των πολιτών.

Βέβαια, παρατηρούμε ότι στην περίπτωση της ολιγαρχίας και της «δημοκρατίας» το κριτήριο διάκρισής τους δεν είναι μόνο ποιοτικό αλλά και οικονομικό-ταξικό, καθώς δεν υπηρετείται το συμφέρον των λίγων και των πολλών (του πλήθους) αντίστοιχα, αλλά το συμφέρον των πλουσίων και των απόρων.

Επιπλέον, πρέπει να επισημανθεί ότι η διάκριση των πολιτευμάτων σε τρία ορθά και τρεις αντίστοιχες παρεκκλίσεις είναι πλατωνική (Πολιτικός, 291d). Η διαφορά με τον Αριστοτέλη έγκειται στο κριτήριο διάκρισής τους, το οποίο, σύμφωνα με τον Πλάτωνα, είναι ο νόμος, τον οποίο άλλα από τα πολιτεύματα ακολουθούν και άλλα όχι.

4. Η ΒΑΣΙΛΕΙΑ

Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, η βασιλεία, το πρώτο ορθό πολίτευμα, είναι η μοναρχία, η εξουσία του ενός, που έχει ως στόχο της την εξυπηρέτηση των συμφερόντων του λαού, σε αντίθεση με την τυραννία που είναι μοναρχία που αποβλέπει στο συμφέρον του τυράννου. Στη βασιλεία η εξουσία βρίσκεται στα χέρια ενός άνδρα που ξεχωρίζει σε αρετή από όλους τους άλλους και το ορθό είναι να αναγνωριστεί απ' όλους τους πολίτες ως μόνιμος φορέας της πολιτικής εξουσίας (Κ. Τσάτσος).

5. Η ΑΡΙΣΤΟΚΡΑΤΙΑ

Στην αριστοκρατία, το δεύτερο ορθό πολίτευμα, τη διοίκηση της πολιτείας την ασκούν οι «άριστοι». Κατά τον Αριστοτέλη, οι άριστοι ορίζονται με βάση την παιδεία, τη μόρφωση που έχουν, η οποία είναι σύμφωνη με το νόμο («υπό του νόμου κειμένη»). Επομένως, η αριστοκρατία στηρίζεται στην «κατ' αρετήν» υπεροχή όχι του ενός, όπως στη βασιλεία, αλλά περισσοτέρων. Σύμφωνα με την πολιτική σκέψη του Αριστοτέλη η αριστοκρατία περιλαμβάνει τρεις κατηγορίες πολιτών: τους εύπορους, τους άπορους και τους «κατ' αρετήν διαφέροντες». Όταν υπερέχει το τελευταίο στοιχείο, τότε η αριστοκρατία πλησιάζει στην ιδανική πολιτεία και στόχος της είναι το κοινό καλό (Πολιτικά 1293b και 1307b 9).

Σκόπιμο κρίνεται να αναφερθεί σε αυτό το σημείο ότι τα χαρακτηριστικά της αριστοκρατίας που αναφέρονται στο χωρίο «το όνομα αριστοκρατία οφείλεται είτε στο ότι κυβερνούν οι άριστοι είτε στο ότι

ασκούν την εξουσία αποβλέποντας σε ό,τι είναι άριστο για την πόλη και για τα μέλη της» θα έπρεπε να αναφέρονται σε όλα τα ορθά πολιτεύματα, όμως προβάλλονται στην αριστοκρατία τονίζοντας έτσι την αξία της για το φιλόσοφο.

6. Η «πολιτεία»

Τον όρο «πολιτεία» τον συναντάμε τον 4ο π.Χ. αιώνα να χρησιμοποιείται κι από άλλους, πέραν του Αριστοτέλη, συγγραφείς, ιδίως ρητορες. Δηλώνονταν μ' αυτόν είτε τα μη μοναρχικά πολιτεύματα είτε η θετική εκδοχή της δημοκρατίας. Εκτροπή αυτού του πολιτεύματος ήταν η εκδοχή της «δημοκρατίας» που απέβλεπε στην εξυπηρέτηση του συμφέροντος μόνο των απόρων, την οποία κατατάσσει ο φιλόσοφος στα παρεκκλίνοντα πολιτεύματα.

Για τον Αριστοτέλη λοιπόν, η «πολιτεία» είναι το τρίτο αξιολογικά ορθό πολίτευμα, ένα πολίτευμα-μεσότητα, το οποίο αποβλέπει στο συμφέρον του συνόλου των πολιτών και όχι μονομερώς στο συμφέρον μιας τάξης. Στο πολίτευμα αυτό κυβερνούν, κατά τον φιλόσοφο, οι πολίτες της μέσης κοινωνικά και οικονομικά τάξης, οι οποίοι υπακούουν εύκολα στη λογική, γι' αυτό δεν είναι ούτε δεσποτικοί ούτε ιδιοτελείς στην άσκηση της εξουσίας. Ο φιλόσοφος αποδίδει στο πολίτευμα αυτό το όνομα «πολιτεία», ένα όνομα κοινό για όλες τις μορφές πολιτευμάτων. Έτσι, και ιδιαίτερα με τις φράσεις «συνηθίζουμε να ονομάζουμε» και «πήρε το όνομα πολιτεία», το πολίτευμα αυτό εξαιρείται ως το «κατεξοχήν» πολίτευμα (σχήμα «κατεξοχήν»), το πολίτευμα δηλαδή που κατά την κοινή αντίληψη είναι το καλύτερο από τα άλλα.

Όμως η χρήση του τρίτου προσώπου («πήρε»), όταν αναφέρεται στην «πολιτεία», αντί του αντικειμενικού «ονομάζεται» από το φιλόσοφο, καταδεικνύει ότι ο ίδιος δε συμμερίζεται την άποψη αυτή. Αντίθετα, η χρήση πρώτου πληθυντικού προσώπου («συνηθίζουμε να ονομάζουμε»), όταν αναφέρεται στα πολιτεύματα της βασιλείας και της αριστοκρατίας, δείχνει ότι τα θεωρεί καλύτερα.

7. Η ΤΥΡΑΝΝΙΑ

Η τυραννία, παρέκκλιση της βασιλείας, είναι το πολίτευμα στο οποίο την εξουσία ασκεί ο τύραννος, είναι η μοναρχική ισχύς του ενός, ο οποίος αποβλέπει στην εξυπηρέτηση του προσωπικού του συμφέροντος καταπατώντας κάθε έννοια δικαίου. Στο πολίτευμα της τυραννίας η εξουσία ασκείται δεσποτικά, αυθαίρετα και αθέμιτα, καταλύεται η αρχή της νομιμότητας και το δημόσιο συμφέρον παραβλέπεται. Κατά τον Αριστοτέλη, η τυραννία είναι το χειρότερο πολίτευμα (Ηθικά Νικομάχεια, 1160a 41-1160b 11). Την ίδια άποψη διατυπώνει και ο Πλάτωνας στο έργο του «Πολιτεία» για την τυραννία, την οποία κατατάσσει στα «φάυλα» πολιτεύματα, ενώ θεωρεί τους τυράννους τους πιο άδικους και άνομους.

Σχετικά με τη λέξη «τύραννος» διαπιστώνεται σημασιολογική απόκλιση στο πέρασμα των χρόνων. Αρχικά, ιδιαίτερα στα χρόνια πριν από τον Τρωικό πόλεμο, η λέξη δεν είχε αρνητική σημασία και δήλωνε αυτόν που με τη βοήθεια του δήμου καταλάμβανε την εξουσία. Με αυτή τη σημασία χρησιμοποιείται ο όρος και στον τίτλο της τραγωδίας του Σοφοκλή «Οιδίππου Τύραννος» και στον Αισχύλο (Προμηθέας Δεσμώτης, στίχος 736), όπου ο Δίας αποκαλείται «των θεών τύραννος». Επειδή όμως η απόλυτη και ανεξέλεγκτη εξουσία διαφθείρει, τελικά ο όρος κατέληξε να δηλώνει αυτόν που καταπιέζει τους υπηκόους του (βλέπε σχολικό εγχειρίδιο, σελ. 128). Βέβαια, δεν έλειψαν και οι τύραννοι που άσκησαν την εξουσία με σωστό τρόπο.

8. Η ΟΛΙΓΑΡΧΙΑ

Η ολιγαρχία είναι η παρέκκλιση της αριστοκρατίας. Είναι η κυριαρχία μιας μειοψηφίας που αποτελείται από πλουσίους και αποβλέπει στην εξυπηρέτηση των δικών τους συμφερόντων. Το πολίτευμα της ολιγαρχίας αδιαφορεί για το γενικό συμφέρον, επομένως και για την ευδαιμονία των πολιτών. Ασφαλώς δε μπορεί να υπηρετήσει την αυτάρκεια της πόλης ούτε να θέσει και να επιτύχει τον ύψιστο στόχο, το «εὖ ζην». Και ο Πλάτωνας, άλλωστε, στην «Πολιτεία» του κατατάσσει την ολιγαρχία στα φάυλα πολιτεύματα, καθώς οι εκπρόσωποί της λατρεύουν το χρήμα, περιφρονούν την παιδεία και αδιαφορούν για την τιμή και την υπεράσπιση της πατρίδας τους.

9. Η «δημοκρατία»

Η «δημοκρατία» αποτελεί, κατά τον φιλόσοφο, παρέκκλιση της «πολιτείας» και εξυπηρετεί τα συμφέροντα όχι όλων ανεξαιρέτως των πολιτών αλλά μιας τάξης, μιας πλειοψηφίας που την αποτελούν οι άποροι. Έτσι, ούτε αυτό το πολίτευμα μπορεί να εξασφαλίσει την ευημερία της πόλης, εφόσον επιφέρει κοινωνικές αδικίες και συγκρούσεις. Σε άλλο σημείο των «Πολιτικών» ο Αριστοτέλης τονίζει ότι οι άρχοντες του δημοκρατικού πολιτεύματος διακρίνονται για την ταπεινή τους καταγωγή («αγένειαν»), τη φτώχεια («πενίαν») και τις κατώτερες ενασχολήσεις τους («βανανυσίαν»). Αυτή, λοιπόν, η μορφή

πολιτεύματος ενδιαφέρεται για τα συμφέροντα φτωχότερων τάξεων. Και ο Πλάτωνας στην «Πολιτεία» του θεωρεί τη δημοκρατία ανάπηρο πολίτευμα, όπου όλα επιτρέπονται και ο καθένας μιλά, πράττει και ζει ανεξέλεγκτα.

10. ΣΥΣΧΕΤΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΕΝΝΟΙΩΝ «ΠΟΛΙΤΕΙΑ» ΚΑΙ «ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ» ΜΕ ΣΗΜΕΡΙΝΟΥΣ ΟΡΟΥΣ

Αν προσπαθούσαμε να συσχετίσουμε τους όρους «πολιτεία» και «δημοκρατία» με σημερινούς, αυτό θα ήταν ομολογουμένως ένα πολύ δύσκολο έργο. Παρόλ' αυτά πολλοί μελετητές θεωρούν ότι αντιστοιχεί με τη λέξη «πολιτεία» θα ήταν ίσως, στις μέρες μας, η έκφραση «συνταγματική δημοκρατία». Από την άλλη, για τον αριστοτελικό όρο «δημοκρατία» πολλοί χρησιμοποίησαν εκφράσεις όπως «αχαλίνωτη δημοκρατία», «οχλοκρατία», «ανεξέλεγκτη δημοκρατία».

11. ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΘΕΩΡΗΣΗΣ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑΤΩΝ ΑΠΟ ΤΟΝ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ

Ο Αριστοτέλης διακρίνει τα πολιτεύματα σε ορθά και στις παρεκκλίσεις από τα ορθά με κριτήριο το αν υπηρετείται το κοινό συμφέρον. Η διάκριση αυτή κινείται, κατά τον Ι. Αναστασίου, σε θεωρητική βάση. Ο φιλόσοφος δηλαδή προσπαθεί να εξετάσει τα είδη των πολιτευμάτων και τα γνωρίσματά τους, δεν εξετάζει όμως αν όλες του αυτές οι διαπιστώσεις μπορούν να γίνουν πράξη. Εν ολίγοις, δεν εξετάζει αν υπάρχει στην πραγματικότητα πολίτευμα που να αποβλέπει στο συμφέρον του συνόλου των πολιτών και αν αυτός ο στόχος είναι εφικτός. Ωστόσο, κατά τον Κ. Τσάτσο, η «πολιτεία», όπως ο Αριστοτέλης την προσδιορίζει, είναι μια πολιτεία πραγματοποιήσιμη, διάφορη προς την ιδεατή πολιτεία, αλλά πολύ κοντά σε αυτήν.

12. Η ΙΔΑΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΕΙΑ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ ΚΑΙ ΤΟΝ ΠΛΑΤΩΝΑ

Σ' αυτό το σημείο κρίνεται ενδιαφέρον να σχολιάσουμε ποια θεωρείται ιδανική πολιτεία κατά την άποψη του Αριστοτέλη και του Πλάτωνα. Ο Αριστοτέλης, λοιπόν, αναζητώντας το ιδανικό πολίτευμα ξεκινά από τα υπάρχοντα πολιτεύματα της εποχής του. Ιδανικό πολίτευμα, ορθό κατά την πολιτική του θεωρία, είναι αυτό που ανταποκρίνεται στο ποιοτικό κριτήριο, αυτό που επιδιώκει το κοινό συμφέρον, την ευδαιμονία του συνόλου των πολιτών, ανεξάρτητα από τον αριθμό αυτών που ασκούν την εξουσία και το όνομα του πολιτεύματος. Έτσι, στα ορθά πολιτεύματα ανήκουν, κατά σειρά προτεραιότητας, η βασιλεία, η αριστοκρατία και η «πολιτεία».

Αντίθετα, ο Πλάτωνας ορίζει την ιδανική πολιτεία του ως άριστο πολίτευμα και σύμφωνα με αυτή ελέγχει και χαρακτηρίζει τα άλλα πολιτεύματα φαύλα, ελαττωματικά. Εξετάζοντας λοιπόν το κάθε φαύλο πολίτευμα μέχρι το χειρότερο απ' όλα, την τυραννία, επισημαίνει ότι η αρετή και η δικαιοσύνη μειώνονται στο καθένα από αυτά για χάρη του ατομικού συμφέροντος. Ιδανικό πολίτευμα είναι για τον Πλάτωνα αυτό που επιδιώκει και διασφαλίζει τη δικαιοσύνη σε ολόκληρη την πόλη. Στο πολίτευμα αυτό, όπως γνωρίζουμε, η εξουσία ασκείται από τους πεπαιδευμένους, οι οποίοι μέσω της παιδείας που έχουν λάβει έχουν φτάσει στη θέαση του αγαθού. Κοινή είναι η αντίληψη των δύο φιλοσόφων για την παιδεία που την θεωρούν βασικό σκοπό της πολιτείας. Η πολιτεία μεριμνά για την ηθικοποίηση κατά τον Πλάτωνα και την αγωγή στην αρετή κατά τον Αριστοτέλη.

Ερμηνευτικές ερωτήσεις

1. Πόσα και ποια είναι τα πολιτεύματα της αρχαιότητας κατά τον Αριστοτέλη.
2. Ποια κριτήρια υιοθετεί ο Αριστοτέλης στη διάκριση των πολιτευμάτων;
3. Ποιο κριτήριο χρησιμοποιεί ο φιλόσοφος για τη διάκριση των πολιτευμάτων σε «ορθά» και «παρεκκλίσεις» (παρεκβάσεις) και ποια σχέση έχει με το σκοπό της πόλης και τον ορισμό του πολίτη;
4. Να γράψετε τα είδη των «ορθών» πολιτευμάτων και των «παρεκβάσεων» που διακρίνει ο Αριστοτέλης και τα κριτήρια που χρησιμοποιεί στην κατάταξή τους.
5. Να εξηγήσετε τη διαφορά μεταξύ «δημοκρατίας» και «ολιγαρχίας» μελετώντας προσεκτικά τη θέση του Αριστοτέλη: «η ολιγαρχία υπηρετεί το συμφέρον των πλουσίων και η δημοκρατία το συμφέρον των απόρων».
6. Να εξηγήσετε το νόημα που δίνει ο Αριστοτέλης στον όρο πολιτεία και στον όρο δημοκρατία.

**ΕΝΟΤΗΤΑ 18η (Γ 11, 1-4) : "ΠΡΕΠΕΙ ΤΟ ΠΛΗΘΟΣ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΩΝ ΝΑ ΑΣΚΕΙ ΤΗΝ
ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΞΟΥΣΙΑ;"**

Η άποψη ότι την εξουσία στην πόλη πρέπει μάλλον να την ασκεί το πλήθος παρά οι άριστοι που είναι λίγοι, νομίζω ότι μπορεί να συζητηθεί - με το νόημα ότι είναι μια άποψη που παρουσιάζει, βέβαια, κάποιες δυσκολίες, που περιέχει όμως ίσως και κάποια αλήθεια.

Για το πλήθος μπορεί κανείς να πει τούτο: το κάθε επιμέρους άτομο μπορεί να μην είναι τίποτε το αξιόλογο, ενωμένοι όμως όλοι μαζί είναι ενδεχόμενο να είναι, όχι σαν άτομα αλλά σαν σύνολο, καλύτεροι από εκείνους - όπως ακριβώς τα δείπνα που γίνονται με τη συνεισφορά πολλών είναι καλύτερα από εκείνα που γίνονται με έξοδα ενός μόνο ανθρώπου. Πολλοί καθώς είναι, ο καθένας διαθέτει ένα μόριο αρετής και φρόνησης, και έτσι, ενωμένοι οι πολλοί γίνονται, κατά κάποιο τρόπο, ένας άνθρωπος με πολλά πόδια, με πολλά χέρια και με πολλές αισθήσεις - και με ανάλογη, βέβαια, αρετή και εξυπνάδα. Γι' αυτό και οι πολλοί είναι σε θέση να κρίνουν καλύτερα τα έργα της μουσικής και των ποιητών: ο ένας κρίνει ένα μέρος, ο άλλος ένα άλλο, και όλοι μαζί το σύνολο.

Από την άλλη όμως μεριά, οι αξιόλογοι άνθρωποι είναι ανώτεροι από το κάθε επιμέρους άτομο ενός πλήθους, ακριβώς γιατί στο πρόσωπό τους συνενώνονται στοιχεία που εκεί είναι διάσπαρτα και χωριστά - έτσι δεν λέμε ότι συμβαίνει και στην περίπτωση των ωραίων και μη ωραίων ανθρώπων, των ζωγραφισμένων και αληθινών μορφών; Αν τα στοιχεία αυτά τα πάρουμε χωριστά, μπορούμε, βέβαια, τότε να πούμε ότι το τάδε συγκεκριμένο άτομο έχει πιο όμορφο μάτι από το μάτι του ανθρώπου της ζωγραφιάς, ή ότι ένα άλλο άτομο έχει πιο όμορφο κάποιο άλλο μέλος του σώματός του.

1. Η ΑΣΚΗΣΗ ΤΗΣ ΕΞΟΥΣΙΑΣ ΑΠΟ ΤΟ ΠΛΗΘΟΣ ΚΑΙ Η ΔΙΑΤΥΠΩΣΗ ΤΗΣ «αθροιστικής θεωρίας»

Στο πρώτο μέρος της ενότητας ο Αριστοτέλης διερευνά με επιφύλαξη και διστακτικότητα στο ύφος το θέμα της άσκησης της εξουσίας από το πλήθος.

Για το θέμα αυτό διαπιστώνει αρνητικά και θετικά στοιχεία:

α) Το αρνητικό στοιχείο είναι ότι το κάθε επιμέρους άτομο μπορεί να μην είναι αξιόλογος άνθρωπος.

β) Το θετικό στοιχείο είναι ότι ενωμένα όλα αυτά τα επιμέρους άτομα μπορούν να αποτελέσουν μια δύναμη ανώτερη από εκείνη των λίγων και άριστων.

Το πλήθος λοιπόν, υπερέχει του ενός ή των λίγων, γιατί μπορεί να διαθέτει συνολικά περισσότερη αρετή και φρόνηση από αυτούς («ενωμένοι ... καλύτεροι από εκείνους»). Η άποψη αυτή είναι η λεγόμενη «αθροιστική θεωρία», η οποία αποτελεί ως σήμερα βασικό επιχείρημα υπέρ της δημοκρατίας ή της «πολιτείας», όπως την ονομάζει ο Αριστοτέλης, ενός πολιτεύματος που περικλείει τα πλεονεκτήματα όλων των άλλων πολιτευμάτων και αποτελεί σύνθεση δημοκρατικών στοιχείων.

Η αξία της συνεισφοράς των πολλών και συνεπώς η ιδέα της αθροιστικής θεωρίας είναι γνωστή ήδη από τα χρόνια του Ομηρου. Στη ραψωδία Ν της Ιλιάδας ο ποιητής περιγράφει μια φοβερή μάχη μεταξύ των Αχαιών και των Τρώων δίπλα στα καράβια και βάζει κάποια στιγμή στο στόμα του Ποσειδώνα την ακόλουθη φράση, με την οποία ο θεός θέλει να εμψυχώσει τον ήρωα Ιδομενέα (στ. 237): «κι οι πιο αχαμνοί, σαν πουν να σμίξουνε, κάτι θα κάνουν πάντα» («συμπερτή δ' αρετή πέλει ανδρών καί μάλα λυγρών»).

2. ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ ΥΠΕΡ ΤΗΣ ΑΣΚΗΣΗΣ ΤΗΣ ΕΞΟΥΣΙΑΣ ΑΠΟ ΤΟ ΠΛΗΘΟΣ

Ο Αριστοτέλης, προκειμένου να αποδείξει τη μεγάλη αξία της συνεισφοράς του πλήθους

Διατύπωση του θέματος με σχετική επιφύλαξη: την πολιτική εξουσία πρέπει μάλλον να την ασκεί το πλήθος των πολιτών παρά οι λίγοι και άριστοι

Πρώτη θέση προς διερεύνηση: η άσκηση της εξουσίας από το πλήθος· ενίσχυση πλεονεκτημάτων με τη χρήση παραδείγματος, παρομοίωσης και μεταφοράς

Δεύτερη θέση προς διερεύνηση: η άσκηση της εξουσίας από τους αξιόλογους ανθρώπους· ενίσχυση πλεονεκτημάτων με τη χρήση αναλογικών παραδειγμάτων

έναντι της συνεισφοράς των ολίγων και αρίστων, χρησιμοποιεί ως τεκμήρια τα εξής παραδείγματα:

α) Η οργάνωση ενός δείπνου («όπως ακριβώς τα δείπνα ... ενός μόνο ανθρώπου»): πρόκειται για ένα παράδειγμα, αντλημένο από την καθημερινή ζωή. Ένα δείπνο είναι καλύτερο και πλουσιότερο, αν συνεισφέρουν οικονομικά πολλοί στην προετοιμασία του. Με ανάλογο τρόπο και η πόλη διοικείται καλύτερα, αν συμμετέχουν πολλοί στην άσκηση της εξουσίας.

Ιδιαίτερα η φράση «όχι σαν άτομα, αλλά σαν σύνολο» μας παραπέμπει στον ορισμό του πολίτη που έδωσε ο Αριστοτέλης στην τελευταία παράγραφο της 16ης ενότητας. Η συμμετοχή των πολιτών στην εκκλησία του δήμου και ο μεγάλος αριθμός των πολιτών - δικαστών έδειχνε καθαρά πως το σώμα των πολιτών θεωρούνταν στην Αθήνα ικανό να παίρνει αποφάσεις χάρη στην «αθροιστικά» συσσωρευόμενη αρετή και φρόνηση.

β) Ο άνθρωπος με τα πολλά χέρια και πόδια («Πολλοί καθώς είναι ... αρετή και εξυπνάδα»): η παρομοίωση αντλείται από το χώρο της μυθολογίας, όπου συναντάμε τα τερατόμορφα πλάσματα με τα πολλά χέρια και πόδια. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν οι Ερινύες, οι Εκατόγχειρες κτλ. Κατ' αναλογία λοιπόν με αυτά τα πλάσματα, και το πλήθος μοιάζει με έναν άνθρωπο με πολλά χέρια και πόδια, με πολλαπλάσια επομένως δύναμη και με συσσωρευμένη αρετή και εξυπνάδα.

γ) Η κριτική μουσικών και ποιητικών έργων («Γι' αυτό και οι πολλοί ... και όλοι μαζί το σύνολο»): η μεταφορά μας παραπέμπει στην κρίση των μουσικών και ποιητικών έργων στους δραματικούς αγώνες στην αρχαία Αθήνα. Οι κριτές αυτών των αγώνων, οι οποίοι ήταν δέκα στον αριθμό διέθεταν την θεατρική παιδεία των Αθηναίων της εποχής τους και εκλέγονταν με κλήρωση από το σύνολο των πολιτών. Ο καθένας τους έγραφε την κρίση του πάνω σε μια πινακίδα. Το αποτέλεσμα προέκυπτε από τις κρίσεις που αναγράφονταν στις πέντε από τις δέκα πινακίδες κι έτσι, εκφραζόταν η γνώμη όλων των Αθηναίων πολιτών.

Αντίστοιχα και ο Αριστοτέλης θεωρεί ότι το κάθε άτομο, έστω κι αν δε διαθέτει εξειδικευμένες γνώσεις αλλά διαθέτει καλλιέργεια (Πολιτικά 1282a 15: «*ἂν ἢ τὸ πλήθος μὴ λίαν ἀνδραποδῶδες, ἔσται γὰρ ἕκαστος μὲν χείρων κριτῆς τῶν εἰδῶτων, ἅπαντες δὲ συνελθόντες ἢ βελτίους ἢ οὐ χείρους*»), μπορεί να κρίνει κάποιες λεπτομέρειες του έργου. Ο Αριστοτέλης λοιπόν διακρίνει από τη μία μεριά την κριτική ικανότητα του ειδικού στο αντικείμενό του, κι από την άλλη την κριτική ικανότητα του μορφωμένου ανθρώπου. Αν αθροίσουμε τις κρίσεις του κάθε ατόμου, θα προκύψει μια πιο ολοκληρωμένη αξιολόγηση και πιο αντικειμενική κριτική. Επομένως και πάλι αποδεικνύεται η υπεροχή της συλλογικής κρίσης του πλήθους.

Αντίθετοι με την άποψη του Αριστοτέλη, ότι κριτική μπορεί να ασκεί κάθε επιμέρους άτομο, ήταν ο Σωκράτης και ο Πλάτωνας. Ο Σωκράτης σύμφωνα με όσα μας διηγείται ο βιογράφος των αρχαίων φιλοσόφων Διογένης ο Λαέρτιος στις αρχές του 3ου μ.Χ. αιώνα (Βίοι φιλοσόφων II 42), έλεγε πως η γνώμη μας για την αρετή δεν μπορεί τελικά να διαμορφώνεται με τον τρόπο με τον οποίο καταλήγουν στις αποφάσεις τους οι δικαστές· ήθελε δηλαδή να πει πως τέτοια θέματα είναι θέματα των ειδικών και όχι του πλήθους. Άλλωστε κι ο ίδιος υπήρξε θύμα της «γνώμης» των πολλών. Ο Πλάτωνας από την άλλη, μίλησε στους «Νόμους» του (Νόμοι 700a – 701b, και στο 670b) για «*ἀμόουςυς βοάς πλήθους*», ή «*γελοῖος γὰρ ὃ γε πολὺς ὄχλος ἡγούμενος ἱκανῶς γινώσκειν τὸ τε εὐάρμοστον καὶ εὐρυθμον καὶ μὴ*» και παραπονέθηκε στο τέλος, ότι «*τὰ θέατρα ἐξ ἀφώνων φωνήεντ' ἐγένοντο*» (= «το κοινό του θεάτρου απέκτησε [δυστυχώς] φωνή, από άφωνο που ήταν πρώτα») και «*ἀντὶ ἀριστοκρατίας ἐν αὐτῇ θεατροκρατία τις πονηρὰ γέγονεν*». Στη συνέχεια μία και μοναδική φορά και σε σχέση μόνο με τη γνώση των ανθρώπων, στους Νόμους 950b, ο Πλάτων θα υποστηρίξει: «Υπάρχει κάτι θεϊκό και εύστοχο ακόμα και στους μειονεκτικούς ανθρώπους, με αποτέλεσμα πολλοί, ακόμα κι από αυτούς που είναι εντελώς μειονεκτικοί, να γνωρίζουν στα λόγια και τις πράξεις τους, να διακρίνουν έναν καλύτερο από έναν χειρότερο άνθρωπο. Για τούτο οι κυβερνώντες πρέπει να λαμβάνουν πολύ υπόψη τους την καλή κριτική αξιολόγησης εκ μέρους των πολλών».

3. Η ΔΙΣΤΑΚΤΙΚΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΥΦΟΥΣ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ

Όπως αναφέρθηκε και σε προηγούμενο σχόλιο, ο Αριστοτέλης διερευνά με επιφύλαξη και διστακτικότητα στο ύφος το θέμα της άσκησης της εξουσίας από το πλήθος. Η επιφύλαξή του αυτή διαφαίνεται στην πρώτη κιόλας περίοδο του κειμένου στις εξής φράσεις: «πρέπει μάλλον να την ασκεί το πλήθος», «νομίζω ότι μπορεί να συζητηθεί», «παρουσιάζει, βέβαια, κάποιες δυσκολίες», «περιέχει όμως ίσως και κάποια αλήθεια», καθώς και στη συνέχεια με τα: «μπορεί κανείς να πει τούτο», «το κάθε επιμέρους άτομο μπορεί να μην είναι τίποτε το αξιόλογο», «ενωμένοι όμως όλοι μαζί είναι ενδεχόμενο να είναι». Το ύφος αυτό είναι απόλυτα δικαιολογημένο, αν λάβουμε υπόψη την επιθυμία και επιδίωξη του Αριστοτέλη να διερευνήσει όλα τα θέματα που αφορούν τα πολιτεύματα και τα χαρακτηριστικά τους, χωρίς να παραλείπει καμία πτυχή του θέματος. Το διαλλακτικό ύφος του κειμένου δίνει την διάσταση της αντικειμενικότητας στην διερεύνηση των ενδεχόμενων που βρίσκεται σε εξέλιξη.

4. Η ΑΣΚΗΣΗ ΤΗΣ ΕΞΟΥΣΙΑΣ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΛΙΓΟΥΣ ΚΑΙ ΑΡΙΣΤΟΥΣ

Στο δεύτερο μέρος της ενότητας ο Αριστοτέλης διερευνά το θέμα της άσκησης της εξουσίας από τους λίγους και άριστους. Για το θέμα αυτό διαπιστώνει τα **αρνητικά και θετικά στοιχεία**:

α) Το θετικό στοιχείο είναι ότι οι λίγοι, αλλά αξιόλογοι αυτοί άνθρωποι, είναι ανώτεροι από τους πολλούς, γιατί στην προσωπικότητα του καθενός συγκεντρώνονται ιδιότητες που στους πολλούς εμφανίζονται διάσπαρτες.

β) Το αρνητικό στοιχείο είναι ότι συνολικά οι ιδιότητες αυτών των λίγων μπορεί να είναι λιγότερες από τις θετικές ιδιότητες των πολλών ως συνόλου.

5. ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ ΠΟΥ ΚΑΝΟΥΝ ΚΑΤΑΝΟΗΤΗ ΤΗ ΔΙΑΦΟΡΑ ΤΩΝ ΑΞΙΟΛΟΓΩΝ ΑΝΘΡΩΠΩΝ ΑΠΟ ΤΟ ΚΑΘΕ ΕΠΙΜΕΡΟΥΣ ΑΤΟΜΟ ΤΟΥ ΠΛΗΘΟΥΣ: «έτσι δε λέμε ... του σώματός του»

Ο Αριστοτέλης κάνοντας χρήση της **επαγωγικής μεθόδου** δίνει δύο παραδείγματα για να κάνει κατανοητή τη διαφορά των αξιολογών ανθρώπων από το κάθε επιμέρους άτομο του πλήθους:

α) Παραλληλισμός των αξιολογών ανθρώπων με τους ωραίους ανθρώπους: οι αξιόλογοι άνθρωποι μοιάζουν με τους ωραίους ανθρώπους, γιατί έχουν συγκεντρωμένα στο πρόσωπό τους όλα τα όμορφα χαρακτηριστικά. Ωστόσο ένας συνηθισμένος άνθρωπος που ανήκει μέσα στο πλήθος και δε θεωρείται συνολικά ωραίος, μπορεί να διαθέτει ένα ή περισσότερα χαρακτηριστικά ωραιότερα από τα αντίστοιχα χαρακτηριστικά του ωραίου.

β) Παραλληλισμός των αξιολογών ανθρώπων με τις ζωγραφισμένες μορφές: οι αξιόλογοι άνθρωποι μοιάζουν με τις μορφές που φιλοτεχνεί ένας ζωγράφος. Ένας ζωγράφος δηλαδή, προκειμένου να δημιουργήσει μια όμορφη μορφή, θα δανειστεί όμορφα χαρακτηριστικά που υπάρχουν διάσπαρτα στους πραγματικούς ανθρώπους. Έτσι και οι αξιόλογοι άνθρωποι έχουν συγκεντρωμένες πάνω τους όλες τις θετικές ιδιότητες που υπάρχουν διάσπαρτες στους πραγματικούς ανθρώπους. Ενδέχεται όμως, ένας πραγματικός άνθρωπος να έχει ένα χαρακτηριστικό ωραιότερο από αυτό της ζωγραφισμένης μορφής (ή του αξιόλογου ανθρώπου).

Στην τακτική του ζωγράφου αναφέρεται και το απόσπασμα από τα «Απομνημονεύματα» του Ξενοφώντα (Απομνημονεύματα III 10, 2). Εκεί ο Σωκράτης συζητώντας με το ζωγράφο Παρράσιο τον υποχρέωσε να παραδεχτεί ότι «δεν είναι και τόσο εύκολο να συναντήσεις άνθρωπο αψεγάδιαστο σε όλα· γι' αυτό και οι ζωγράφοι παίρνουν από πολλούς ό,τι πιο όμορφο έχει ο καθένας τους, και έτσι κάνουν στις ζωγραφιές τους τα σώματα να φαίνονται όμορφα στο σύνολό τους». Είναι, μάλιστα, γνωστό για το σπουδαίο ζωγράφο του 5ου π.Χ. αιώνα Ζεύξη ότι απέδωσε την ομορφιά της Ελένης με αυτόν τον τρόπο.

6. ΤΟ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ ΚΑΙ Η ΠΡΟΣΩΠΙΚΗ ΑΠΟΨΗ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ

Πρόθεση του Αριστοτέλη στο σημείο αυτό δεν είναι να παρουσιάσει κάποιες αισθητικές του αντιληψεις αλλά χρησιμοποιώντας την **επαγωγική μέθοδο**, να δημιουργήσει μία

αναλογία μεταξύ αισθητικής και πολιτικής θεωρίας, ώστε να παρουσιάσει με μεγαλύτερη ευκολία και σαφήνεια τα δύσκολα πολιτικά θέματα που πραγματεύεται. Έτσι από τα παραδείγματα αυτά προκύπτουν τα εξής: όπως στη ζωγραφική μια ωραία προσωπογραφία είναι αποτέλεσμα της συνένωσης πολλών επιμέρους ωραίων στοιχείων που υπάρχουν στον κόσμο της πραγματικότητας διάσπαρτα σε πολλά επιμέρους άτομα, έτσι και στην πόλη μπορεί το κάθε επιμέρους άτομο να μην είναι από μόνο του τίποτε το αξιόλογο, ενωμένοι όμως όλοι μαζί αυτοί οι πολίτες μπορούν να είναι καλύτεροι και αποτελεσματικότεροι από τους λίγους και άριστους. Αν δηλαδή στη διοίκηση της πόλης και στις συνελεύσεις της εκκλησίας του δήμου εκμεταλλευτούμε τις θετικές ιδιότητες του καθενός, τότε η εξουσία θα ασκείται με σωστότερο, αντικειμενικότερο και συνεπώς αποτελεσματικότερο τρόπο.

Τα παραπάνω μας βοηθούν να καταλάβουμε ποιο πολίτευμα κρίνεται σωστότερο, κατά τη γνώμη του Αριστοτέλη. Αυτό είναι η «πολιτεία», η υγιής δημοκρατία όπου κυβερνά το πλήθος με αρετή και φρόνηση και η οποία αποβλέπει στην τέλεια και αυτάρκη ζωή.

Είναι σαφές ότι ο φιλόσοφος αναγνωρίζει ότι υπάρχουν κάποιοι άνθρωποι αξιόλογοι, οι οποίοι είναι ανώτεροι από το κάθε επιμέρους άτομο του πλήθους, επειδή συγκεντρώνουν στο πρόσωπό τους όλες εκείνες τις θετικές ιδιότητες που στο πλήθος είναι διάσπαρτες. Μάλιστα λίγο μετά στο κείμενο, σε σημείο που δεν περιλαμβάνεται στις ενότητες που εξετάζουμε, αναφέρεται ο φιλόσοφος στο ιστορικό παράδειγμα, του Σόλωνα και άλλων νομοθετών, οι οποίοι με τις μεταρρυθμίσεις τους επεξέτειναν το δικαίωμα εκλογής δημοσίων υπαλλήλων και ελέγχου τους στους απλούς πολίτες, οι οποίοι ως άτομα δεν επιτρεπόταν να αναλαμβάνουν αξιώματα (Πολιτικά 1281b 30-31). Επίσης από την «Αθηναίων Πολιτεία» (28,5 και 33,2) μαθαίνουμε ότι ο Αριστοτέλης θεωρούσε τον Θηραμένη, τον Νικία και τον Θουκυδίδη σημαντικούς δημόσιους άνδρες της Αθήνας.

Βέβαια και η διαλλακτικότητα του χαρακτήρα του και η επιστημονική του σκέψη τον οδηγούν στο να μη διατυπώσει με ενάργεια και σαφήνεια την προτίμησή του αυτή. Αυτό συμβαίνει γιατί ο Αριστοτέλης βρίσκεται ακόμα στην αναζήτηση του ιδανικού κράτους, συζητώντας σε επίπεδο αρχών πώς κυβερνάται ένα κράτος, πώς μπορεί και πώς πρέπει να κυβερνάται.

7. Ο ΑΝΑΛΟΓΙΚΟΣ ΤΡΟΠΟΣ ΣΚΕΨΗΣ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ

Μελετώντας συνολικά την ενότητα παρατηρούμε τον αναλογικό τρόπο σκέψης του Αριστοτέλη, με τον οποίο στηρίζει την «αθροιστική αρχή» και ο οποίος γίνεται φανερός με τη χρήση παραδειγμάτων. Έτσι όπως συμβαίνει με τους συνδαιτυμόνες στα δείπνα και με τους κριτές μουσικών και ποιητικών έργων, το ίδιο συμβαίνει και με την άσκηση της εξουσίας από τους πολλούς: η συνεισφορά δηλαδή των πολλών οδηγεί σε καλύτερα αποτελέσματα. Φαίνεται λοιπόν ότι στα πρακτικά ζητήματα η «αθροιστική αρχή» είναι σωστή.

Επίσης όπως συμβαίνει με τις ζωγραφισμένες μορφές και τους ωραίους ανθρώπους, το ίδιο συμβαίνει και με την άσκηση της εξουσίας από τους άριστους: οι άριστοι δηλαδή συγκεντρώνουν στο πρόσωπό τους θετικές ιδιότητες που στο πλήθος είναι διάσπαρτες και χάνονται.

Ερωτήσεις

1. Με ποια παραδείγματα ο Αριστοτέλης στηρίζει την άποψη ότι την εξουσία στην πόλη πρέπει μάλλον να την ασκεί το πλήθος των πολιτών;
2. Ποιο είναι το περιεχόμενο της «αθροιστικής θεωρίας» του Αριστοτέλη;
3. Στην αρχή του κειμένου παρουσιάζεται μια διστακτικότητα στο ύφος με το οποίο ο Αριστοτέλης διατυπώνει τις απόψεις του. Ποιες εκφράσεις υποδηλώνουν αυτή τη διστακτικότητα και πού νομίζετε ότι οφείλεται;
4. Μελετώντας συνολικά την ενότητα, ποιο πολιτειακό σύστημα θεωρείτε ότι προτιμά ο Αριστοτέλης και γιατί; Διατυπώνεται ξεκάθαρα η άποψή του;

Πρώτο είδος δημοκρατίας είναι αυτή που παίρνει το όνομά της από την όσο γίνεται πιο πιστή εφαρμογή της αρχής της ισότητας. Η ισότητα, σύμφωνα με τον νόμο αυτής της δημοκρατίας, συνίσταται στο ότι οι φτωχοί δεν έχουν περισσότερα δικαιώματα και προνόμια από τους πλούσιους· σε καμιά περίπτωση οι δύο αυτές ομάδες δεν είναι κυρίαρχες ή μια της άλλης· και οι δύο είναι όμοιες. Γιατί αν είναι αλήθεια αυτό που υποστηρίζουν μερικοί, πως η ελευθερία και η ισότητα υπάρχουν κατά κύριο λόγο στη δημοκρατία, αυτό θα ήταν έτσι στον μέγιστο δυνατό βαθμό εκεί όπου οι πολίτες - δίχως καμιά εξαίρεση - συμμετέχουν με τον ίδιο τρόπο στη διακυβέρνηση. Από τη στιγμή που ο λαός (ο δήμος) είναι η πλειοψηφία και οι αποφάσεις της πλειοψηφίας είναι αυτό που τελικά επικρατεί, το πολίτευμα αυτό δεν μπορεί παρά να είναι δημοκρατία. Αυτό λοιπόν είναι το πρώτο είδος δημοκρατίας.

Ένα δεύτερο είδος είναι αυτό στο οποίο οι πολίτες καταλαμβάνουν τα αξιώματα με κριτήριο την περιουσία τους, εν πάση περιπτώσει χαμηλή· ο κανόνας είναι: όποιος αποκτά τα προβλεπόμενα οικονομικά μέσα, αποκτά το δικαίωμα να καταλαμβάνει αξιώματα· αν τα χάσει, χάνει αυτό το δικαίωμα.

Μια τρίτη μορφή δημοκρατίας είναι αυτή στην οποία μπορούν να καταλαμβάνουν αξιώματα όλοι οι πολίτες που δεν έχουν κάποιο κώλυμα (αν είναι, λ.χ., υπόλογοι για κάτι), η υπέρτατη όμως αρχή είναι ο νόμος·

μια άλλη μορφή είναι αυτή στην οποία μπορούν όλοι να καταλαμβάνουν αξιώματα αρκεί να είναι πολίτες, η υπέρτατη όμως αρχή είναι ο νόμος.

Μια άλλη μορφή δημοκρατίας είναι αυτή στην οποία ισχύουν όλα τα προηγούμενα, η υπέρτατη όμως αρχή είναι τώρα ο λαός, όχι ο νόμος· είναι η περίπτωση κατά την οποία τα ψηφίσματα έχουν μεγαλύτερη ισχύ από τον νόμο· αυτό συμβαίνει όταν στην πόλη υπάρχουν και δρουν δημαγωγοί. Στις δημοκρατικές πόλεις που κυβερνιούνται κατά τον νόμο, δεν κάνει ποτέ την εμφάνισή του δημαγωγός, αλλ' είναι οι άριστοι πολίτες που έχουν την πρωτοκαθεδρία. Οι δημαγωγοί κάνουν την εμφάνισή τους εκεί όπου οι νόμοι δεν αποτελούν την υπέρτατη αρχή.

1ο είδος: Η δημοκρατία με κριτήριο την ελευθερία και την ισότητα των πολιτών

2ο είδος: Η δημοκρατία με κριτήριο την κατοχή μικρής περιουσίας

3ο είδος: Η δημοκρατία με κριτήριο την απουσία νομικού κωλύματος και με υπέρτατη αρχή το νόμο

4ο είδος: Η δημοκρατία με κριτήριο την αναγνώριση της ιδιότητας του πολίτη και με υπέρτατη αρχή το νόμο

5ο είδος: Η δημοκρατία με κριτήριο όλα τα προηγούμενα και με υπέρτατη αρχή το λαό. Ο κυρίαρχος ρόλος των ψηφισμάτων και των

1. ΤΟ ΠΡΩΤΟ ΕΙΔΟΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ: «Πρώτο είδος ... το πρώτο είδος δημοκρατίας»

Κύρια χαρακτηριστικά του πρώτου είδους δημοκρατίας είναι η ελευθερία και η ισότητα. Η φράση «υποστηρίζουν μερικοί» υποδηλώνει ότι αυτή η άποψη δεν είναι του ίδιου του Αριστοτέλη αλλά των υποστηρικτών της δημοκρατίας. Ιδιαίτερα κατατοπιστική πάνω σε αυτό το θέμα είναι κι εκείνη η ενότητα των «Πολιτικών» (Πολιτικά 1317 a40 - b17) στην οποία αναφέρονται τα εξής:

α) Δύο είναι οι μορφές ελευθερίας που χαρακτηρίζουν τα δημοκρατικά πολιτεύματα, η ατομική και η πολιτική ελευθερία. Ατομική ελευθερία είναι να μπορεί να ζει ο κάθε πολίτης όπως ο ίδιος θέλει («ώς βούλεται») σε αντίθεση με το δούλο, ο οποίος δεν είναι ελεύθερος και ζει αντίθετα με τη θέλησή του («ώς μή βούλεται»). Πολιτική ελευθερία είναι να μπορούν όλοι οι πολίτες με τη σειρά («έν μέρει») να άρχουν και να άρχονται, να εναλλάσσονται δηλαδή όλοι στα πολιτικά αξιώματα.

β) Βασική αρχή της δημοκρατίας είναι η ισότητα. Σύμφωνα με αυτή όλοι οι πολίτες, και οι πλούσιοι και οι φτωχοί, έχουν ίσα δικαιώματα και προνόμια, δεν κυριαρχούν ο ένας στον άλλο και συμμετέχουν εξίσου («όμοιως») στη διακυβέρνηση του κράτους.

γ) Η ισότητα, δηλαδή η απαίτηση να θεωρούνται όλοι οι πολίτες ίσοι μεταξύ τους, στην δημοκρατία συνιστά δικαιοσύνη που βασίζεται στον αριθμό και όχι στην αξία. Στα δημοκρατικά όμως πολιτεύματα οι φτωχοί είναι περισσότεροι συνεπώς έχουν μεγαλύτερη δύναμη από τους πλούσιους, και έτσι δικαιοσύνη τελικά καταλήγει να θεωρείται η θέληση ένα πλειοψηφίας.

2. ΤΟ ΔΕΥΤΕΡΟ ΕΙΔΟΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ: «Ένα δεύτερο είδος ... αυτό το δικαίωμα»

Στο δεύτερο είδος δημοκρατίας το δικαίωμα ανάληψης αξιωμάτων έχουν όσοι διαθέτουν έστω και μια μικρή περιουσία, διότι έχοντας εξασφαλίσει χάρη σε αυτή τα «προς το ζην», τις προσωπικές τους ανάγκες, μπορούν να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους και στην πόλη για την εξυπηρέτηση του κοινού συμφέροντος. Καθορίζεται ένα χαμηλό όριο περιουσίας, το οποίο, αν δεν υπάρχει, αφαιρείται το δικαίωμα ανάληψης αξιωμάτων (Πολιτικά 1291b 39-41). «Τούτο ως εσωτερικός λόγος διατήρησης του πολιτεύματος, επιτρέπει με το οριζόμενο μικρό όριο περιουσίας, να φέρει το πολίτευμα τον τύπο της δημοκρατίας. Διότι αν καθένας, ο οποίος αποκτούσε το οριζόμενο ποσό, δεν αποκτούσε συγχρόνως και τα πολιτικά δικαιώματα - και αν, αντίθετα, μαζί με την απώλεια του εισοδήματος δεν έχανε και τα πολιτικά του δικαιώματα, τότε θα χανόταν η βάση που εδραιώνει τα δικαιώματα του κυρίαρχου πλήθους. Και τούτο, γιατί αυτό το πλήθος θα κυριαρχούσε μόνον επειδή απέκτησε κάποτε τα πολιτικά δικαιώματα με βάση το συγκεκριμένο εισόδημα, σε βάρος του πλήθους που αν και έχει την οικονομική βάση, δεν έχει και το πολιτικό δικαίωμα, και άρα η δημοκρατία θα μετέπιπτε σε ολιγαρχία.» (Παναγής Γ. Λεκατσάς). Σε άλλο χωρίο των «Πολιτικών» (Πολιτικά 1294 b 10) ο Αριστοτέλης χαρακτηρίζει το κριτήριο της περιουσίας ολιγαρχικό, αφού μόνο οι «ολίγοι» διέθεταν μεγάλες περιουσίες και επεδίωκαν τιμές και αξιώματα. Εφόσον όμως το προβλεπόμενο όριο περιουσίας είναι χαμηλό δε θεωρείται αντιδημοκρατικό.

3. ΤΟ ΤΡΙΤΟ ΕΙΔΟΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ: «Μια τρίτη μορφή ... είναι ο νόμος»

Στο τρίτο είδος δημοκρατίας αξιώματα μπορούν να αναλάβουν όσοι δεν έχουν κάποιο νομικό κώλυμα, δεν είναι υπόλογοι για κάτι. Υπέρτατη όμως αρχή είναι ο νόμος, ο οποίος καθορίζει τη λειτουργία του πολιτεύματος και τη δικαιοδοσία πολιτικής αρχής. Συνεπώς, ο νόμος δεν επιτρέπεται να τροποποιείται από την εκάστοτε πολιτική εξουσία που υπόκειται σε αυτόν.

4. ΤΟ ΤΕΤΑΡΤΟ ΕΙΔΟΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ: «μια άλλη μορφή είναι αυτή ... είναι ο νόμος»

Το τέταρτο είδος δημοκρατίας αποτελεί παραλλαγή του προηγούμενου. Προϋπόθεση για την ανάληψη των αξιωμάτων αποτελεί να έχει κανείς την ιδιότητα του πολίτη, χωρίς να ελέγχονται νομικά κωλύματα. Και σε αυτή την περίπτωση όμως κυρίαρχος είναι ο νόμος. Για την Αθήνα εν προκειμένω, η ιδιότητα του Αθηναίου πολίτη δινόταν σε όσους κατάγονταν από γνήσιους Αθηναίους γονείς. Αυτό μπορούσε να αποδειχθεί με τη νόμιμη η μη εγγραφή του πολίτη στο ληξιαρχικό γραμματείο των πολιτών. Πάντως στο τέταρτο είδος δημοκρατίας δεν λαμβάνεται υπόψη η καταγωγή, αλλά όλοι όσοι έχουν πολιτογραφηθεί ως πολίτες έχουν μερίδιο στις υπηρεσίες, ενώ ο νόμος είναι κυρίαρχος. Επιπλέον, «για την κλασική Ελλάδα αυτή είναι μία αδιανόητη εναλλακτική πρόταση. Η εμμονή στη διάταξη ότι πρέπει κανείς να κατάγεται από γνήσιους Αθηναίους γονείς, για να μπορεί να αποκτήσει τα δικαιώματα του πολίτη, οδήγησε στη στασιμότητα και στην πολιτική παρακμή της Αθήνας».

5. «Η υπέρτατη αρχή είναι ο νόμος»

Οι αρχαίοι Έλληνες αναγνώριζαν ότι ο νόμος είναι ανώτερος από τη βούληση ενός βασιλιά ή ενός τυράννου. Αυτό φαίνεται καθαρά στη γνωστή διήγηση του Ηροδότου (7,104) για την απάντηση που έδωσε ο Δημάρατος, εξόριστος βασιλιάς της Σπάρτης, στον Ξέρξη, που του είχε προσφέρει άσυλο. Εκεί ο νόμος φαίνεται ότι καθορίζει τη συμπεριφορά των στρατιωτών, οδηγώντας τους στην ανάπτυξη ελεύθερου ηθους. Σαν δείγμα έκφρασης αθηναϊκής υπερηφάνειας για τον νόμο, μπορεί κανείς να παραθέσει τα λόγια του Θησέα στον Ευριπίδη (Ίκέτιδες, 429 κ.ε.) όπου ο ήρωας αναφέρει ότι, όταν ισχύουν οι γραπτοί

νόμοι, η δικαιοσύνη απονέμεται αμερόληπτα στους φτωχούς και τους πλούσιους, και ο αδύνατος νικά τον ισχυρό αν έχει το δίκιο με το μέρος του. Παρόμοιο εγκώμιο πλέκει για το νόμο στον «Επιτάφιο» ο Θουκυδίδης (II 37), όπου βλέπουμε ότι η δημοκρατία συσχετίζεται με το κύρος των νόμων. Και ο Λυσίας στους λόγους του και ο Ισοκράτης στον «Πανηγυρικό» (18-19) αναφέρεται στον σεβασμό των αρχαίων Αθηναίων στους νόμους. Κατά τον Πίνδαρο, τον ποιητή που ύμνησε τους νικητές στους μεγάλους πανελλήνιους αθλητικούς αγώνες (το πρώτο μισό του 5ου π.Χ. αιώνα), ο νόμος ήταν «ό πάντων βασιλεύς». Διατυπώσεις όπως αυτές ήθελαν βέβαια να πουν ότι η δημοκρατία είναι πιο δυνατή εκεί όπου οι πολίτες φοβούνται το νόμο σαν «αφέντη τους και βασιλιά τους».

Η σημασία πάντως της διερεύνησης την έννοιας του νόμου για την αρχαιοελληνική σκέψη και ζωή φαίνεται καθαρά από τη θέση που είχε στην φιλοσοφική διαμάχη που αναπτύχθηκε κατά τον 4ο και 5ο αιώνα π.Χ. Οι όροι «Νόμος-Φύση» έγιναν λέξεις-κλειδιά για την αρχαιοελληνική φιλοσοφία και η εξέταση της αντίθεσης αυτής, γέννησε γόνιμες φιλοσοφικές αντιπαραθέσεις για την ηθική και την πολιτική ζωή. Ο σοφιστής Ιππίας, που φιλοσοφικά ανήκε στο ρεύμα των υποστηρικτών της φύσης, στον διάλογο Πρωταγόρα του Πλάτωνα επαινεί τη φύση, γιατί καταρρίπτει τους φραγμούς με τους οποίους ο νόμος έχει χωρίσει τον έναν άνθρωπο από τον άλλον, και αλλού καταλήγει στη διατύπωση ότι ο νόμος (το θετό δίκαιο, όχι οι άγραφοι νόμοι) είναι «τύραννος των ανθρώπων».

6. ΤΟ ΠΕΜΠΤΟ ΕΙΔΟΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ: «Μια άλλη μορφή δημοκρατίας ... την υπέρτατη αρχή»

Στο πέμπτο είδος δημοκρατίας, που αποτελεί τη χειρότερη μορφή, ισχύουν όλα τα παραπάνω, υπέρτατη αρχή όμως δεν είναι ο νόμος αλλά ο λαός που κυβερνά με τα ψηφίσματα.

Τα ψηφίσματα ήταν αποφάσεις που λαμβάνονταν στην Εκκλησία του Δήμου έπειτα από προτάσεις. Ωστόσο έρχονταν στιγμές που η Εκκλησία υιοθετούσε διαδοχικά τμήματα εισηγήσεων από διαφορετικά προγράμματα που είχαν υποβληθεί από εισηγητές, επομένως τα ψηφίσματα ήταν αντιφατικά. Σε αντίθεση με το νόμο, που είχε καθολική και μόνιμη ισχύ, το ψήφισμα είχε χαρακτήρα περιστασιακό και επομένως διατηρούσε την ισχύ του μόνο ως τη στιγμή που ένα άλλο ψήφισμα, αποτέλεσμα νέων περιστάσεων, ερχόταν να το αντικαταστήσει. Όχι σπάνια τα ψηφίσματα ήταν αντίθετα με τους νόμους της πόλης και είχαν τη δύναμη ακόμα και να εκτοπίζουν συντακτικούς θεσμούς. Σε αυτές τις περιπτώσεις η Εκκλησία του Δήμου λειτουργούσε ως μονάρχης που δεν υπόκειται σε κανένα νομικό περιορισμό και σε περίπτωση οποιασδήποτε αυθαιρεσίας η δικαιολογία που προβαλλόταν ήταν ότι τα ψηφίσματα αυτά ήταν αποφάσεις της λαϊκής πλειοψηφίας. Εγκεκριμένα ψηφίσματα, βέβαια, μπορούσαν να προσβληθούν στα δικαστήρια και με χρονοβόρες διαδικασίες να απορριφθούν απ' αυτά, εφόσον η διαδικασία που προηγήθηκε δεν ήταν σύμφωνη με τους νόμους. Έτσι πολύ συχνά μάλιστα ένα ψήφισμα ήταν δυνατόν να αναιρεθεί από ένα άλλο, με συνέπεια να δημιουργείται στους πολίτες σύγχυση, αβεβαιότητα και ανασφάλεια.

Μέσα σ' ένα τέτοιο πολιτικό κλίμα έκαναν την εμφάνισή τους οι **δημαγωγοί**. Αυτοί εμφανίστηκαν στην αθηναϊκή πολιτική σκηνή μετά το θάνατο του Περικλή (429 π.Χ.). Ήταν γέννημα της νέας αστικής τάξης που δημιουργήθηκε τότε στην Αθήνα με την ανάπτυξη του εμπορίου και της «βιομηχανίας». Έχοντας συχνά το χάρισμα του λόγου και πάντως δίχως επίσημες θέσεις στην πολιτεία και άρα δίχως συγκεκριμένες υποχρεώσεις, ασκούσαν μεγάλη επιρροή στο λαό προτείνοντας ευχάριστες στον πολύ κόσμο πολιτικές δίχως να έχουν την ευθύνη της υλοποίησής τους. Σχηματισμένη από το ουσιαστικό «δήμος» (= λαός) και από το θέμα του ρήματος «άγω» (= οδηγώ) η λέξη είχε σε αρκετούς συγγραφείς τη σημασία του οδηγητή, του ηγέτη του λαού· γρήγορα όμως (ασφαλώς στην εποχή του Αριστοτέλη) πήρε αρνητικό περιεχόμενο, επειδή οι δημαγωγοί κατάντησαν απλώς να παρασέρνουν το λαό σε ψηφίσματα για την εξυπηρέτηση των προσωπικών τους φιλοδοξιών και συμφερόντων. Ο Αριστοτέλης σε άλλο σημείο των «Πολιτικών» του αναφέρει ότι ο δημαγωγός είναι του «δήμου κόλαξ» και κάνει λόγο για την «ασέλγειαν» των δημαγωγών. Αυτό σημαίνει ότι η εμφάνιση των δημαγωγών προϋποθέτει και

φανερώνει τον πολιτικό εκφυλισμό του κράτους (πβλ. Πολιτικά 1304b 20). Επίσης με αρνητική σημασία αναφέρεται η λέξη δημαγωγός στον Αριστοφάνη, στο Θουκυδίδη (Ιστορία 4,21,3 «Κλέων ό Κλεινέτου, άνήρ δημαγωγός») στον Αντιφώντα, στον Ισοκράτη, και το Δημοσθένη. Μία χαρακτηριστική εικόνα της πολιτικής την εποχή του Κλέωνα, του δημαγωγού, στην Αθήνα, μετά τον θάνατο του Περικλή, μας δίνει ο Αριστοφάνης στους Ιππείς. Εκεί, δίνονται και κάποια χαρακτηριστικά της δημαγωγίας και καταδικάζεται ο τύπος του πολιτικού ηγέτη που **α)** υπέρμετρα κολακεύει, υπερβολικά διαβεβαιώνει για την νομιμοφροσύνη του και διώκει πρόσωπα που θα μπορούσαν να κατηγορηθούν για αντιπατριωτική διαγωγή, **β)** προωθεί μέτρα που προσφέρουν βραχυπρόθεσμα οικονομικά οφέλη σε πολλούς παραβλέποντας την μακροπρόθεσμη οικονομική εξασφάλιση και γ) προέρχεται από τις τάξεις των βιοτεχνών και εμπόρων και όχι από τις οικογένειες των γαιοκτημόνων που είχαν παράδοση στις πατριωτικές υπηρεσίες.

Τόσο το πρόβλημα της ασάφειας των ψηφισμάτων, όσο και το πρόβλημα της εμφάνισης των δημαγωγών απορρέει κυρίως από τον άμεσο χαρακτήρα της αθηναϊκής δημοκρατίας που, λόγω της συμμετοχής χιλιάδων πολιτών με διαφορές στην καλλιέργεια, στις ικανότητες, στην πολιτική ωριμότητα κατά την άσκηση της εξουσίας, επέτρεπε με την ελάχιστη χαλάρωση των πολιτικών ηθών, την εμφάνιση πολιτικών δυσλειτουργιών. Έτσι λοιπόν καταλήγει ο φιλόσοφος ότι, για να μπορέσει να λειτουργήσει σωστά ένα δημοκρατικό πολίτευμα, απαραίτητη προϋπόθεση είναι να κυριαρχούν οι νόμοι. Αν οι νόμοι έχουν θεσπιστεί με σωστές διαδικασίες, που απαιτούν τη συμμετοχή του συνόλου των πολιτών, αν εφαρμόζονται από όλους τους πολίτες και δεν αλλάζουν σύμφωνα με τις περιστάσεις ή τα συμφέροντα κάποιων ισχυρών ή της πλειοψηφίας, η οποία μπορεί να παραπλανηθεί από επιτήδειους πολιτικούς, τότε διασφαλίζεται η δημοκρατία, κατοχυρώνονται τα δικαιώματα του πολίτη, οριοθετούνται οι υποχρεώσεις του και κατά συνέπεια επικρατεί η δικαιοσύνη που προστατεύει το σύνολο των πολιτών. Μέσα σε τέτοιες επομένως συνθήκες δεν υπάρχουν περιθώρια να κάνουν την εμφάνισή τους οι δημαγωγοί. Αντιθέτως, θα είναι κι αυτοί υποχρεωμένοι να τηρούν το νόμο και να προσαρμόζονται στις επιταγές του.

Ασκήσεις

- 1.** Να αναλύσετε το πρώτο είδος δημοκρατίας που αναφέρεται στο κείμενο και τις αρχές που το διέπουν.
- 2.** Γιατί στο δεύτερο είδος δημοκρατίας κρίνεται αναγκαία η ύπαρξη χαμηλού εισοδήματος για την ανάληψη αξιωμάτων;
- 3.** Τι γνωρίζετε για τα ψηφίσματα και τις διαφορές τους από τους νόμους;

ΚΕΙΜΕΝΟ	ΔΟΜΗ	ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ
“Ότι μὲν οὖν νομοθετητέον περὶ παιδείας καὶ ταύτην κοινὴν ποιητέον, φανερόν· τίς δ’ ἔσται ἡ παιδεία καὶ πῶς χρὴ παιδεύεσθαι, δεῖ μὴ λανθάνειν. Νῦν γὰρ ἀμφισβητεῖται περὶ τῶν ἔργων. Οὐ γὰρ ταῦτά πάντες ὑπολαμβάνουσι δεῖν μανθάνειν τοὺς νέους οὔτε πρὸς ἀρετὴν οὔτε πρὸς τὸν βίον τὸν ἄριστον, οὐδὲ φανερόν ποτέρον πρὸς τὴν διάνοιαν πρέπει μᾶλλον ἢ πρὸς τὸ τῆς ψυχῆς ἥθος· ἕκ τε τῆς ἐμποδῶν παιδείας ταραχώδης ἡ σκέψις καὶ δῆλον οὐδὲν ποτέρον ἀσκεῖν δεῖ τὰ χρήσιμα πρὸς τὸν βίον ἢ τὰ τείνοντα πρὸς ἀρετὴν ἢ τὰ περιττά (πάντα γὰρ εἴληφε ταῦτα κριτὰς τινες)· περί τε τῶν πρὸς ἀρετὴν οὐθέν ἐστιν ὁμολογούμενον (καὶ γὰρ τὴν ἀρετὴν οὐ τὴν αὐτὴν εὐθὺς πάντες τιμῶσιν, ὥστ’ εὐλόγως διαφέρονται καὶ πρὸς τὴν ἄσκησιν αὐτῆς). “Ότι μὲν οὖν τὰ ἀναγκαῖα δεῖ διδάσκεσθαι τῶν χρησίμων, οὐκ ἄδηλον· ὅτι δὲ οὐ πάντα, διηρημένων τῶν τε ἐλευθερίων ἔργων καὶ τῶν ἀνελευθερίων φανερόν, καὶ ὅτι τῶν τοιούτων δεῖ μετέχειν ὅσα τῶν χρησίμων ποιήσει τὸν μετέχοντα μὴ βάναισον. Βάναισον δ’ ἔργον εἶναι δεῖ τοῦτο νομίζειν καὶ τέχνην ταύτην καὶ μάθησιν, ὅσαι πρὸς τὰς χρήσεις καὶ τὰς πράξεις τὰς τῆς ἀρετῆς ἄχρηστον ἀπεργάζονται τὸ σῶμα τῶν ἐλεύθερων ἢ τὴν διάνοιαν.	Θέσπιση νόμων για την παιδεία - Η ανάγκη να έχει η παιδεία δημόσιο χαρακτήρα Διατύπωση προβληματισμών σχετικά με το χαρακτήρα, το περιεχόμενο και τους στόχους της παιδείας της εποχής του Αριστοτελικές θέσεις για το χαρακτήρα, το περιεχόμενο και τους στόχους της παιδείας	Έγινε λοιπόν φανερό ότι πρέπει να ορίσουμε νόμους που να ρυθμίζουν την παιδεία και ότι η παιδεία πρέπει να είναι ίδια για όλους. Ποιος, τώρα, θα είναι ο χαρακτήρας αυτής της παιδείας και με ποιον τρόπο αυτή θα πρέπει να ασκείται, είναι δυο πράγματα που δεν πρέπει να διαφύγουν την προσοχή μας. Γιατί σήμερα υπάρχουν διαφορετικές αντιλήψεις για το εκπαιδευτικό, γενικά, πρόγραμμα. Δεν έχουν, πράγματι, όλοι την ίδια γνώμη για το τι πρέπει να μαθαίνουν οι νέοι είτε προς την κατεύθυνση της κατάρτισης της αρετής είτε προς την κατεύθυνση του καλύτερου δυνατού τρόπου ζωής· ούτε είναι φανερό αν η παιδεία πρέπει να έχει στόχο της την καλλιέργεια και άσκηση του νου ή τη διαμόρφωση ηθικού χαρακτήρα. Αν ξεκινήσουμε από την εκπαίδευση που παρέχεται σήμερα, η έρευνά μας θα βρεθεί αντιμέτωπη με μεγάλη σύγχυση, καθώς δεν είναι φανερό αν η παιδεία πρέπει να προσφέρει αυτά που είναι χρήσιμα για τη ζωή ή αυτά που οδηγούν στην αρετή ή αυτά που απλώς προάγουν τη γνώση (κατά λέξη: τα παραπανίσια, τα πέρα από τις καθημερινές πρακτικές ανάγκες μας): όλες αυτές οι απόψεις έχουν βρει τους υποστηρικτές τους. Ούτε υπάρχει καμιά απολύτως συμφωνία για το ποιες σπουδές οδηγούν στην αρετή – εδώ δεν έχουν την ίδια ιδέα για την αρετή όλοι αυτοί που την τιμούν! Είναι φυσικό λοιπόν ότι υποστηρίζουν διαφορετικές γνώμες και ως προς την άσκησή της. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι από τα χρήσιμα πράγματα τα παιδιά πρέπει να μαθαίνουν αυτά που είναι πρώτης πρακτικής ανάγκης – όχι, βέβαια, όλα, δεδομένου ότι οι ασχολίες διακρίνονται σ' αυτές που ταιριάζουν και σ' αυτές που δεν ταιριάζουν σε ελεύθερους ανθρώπους· όπως επίσης είναι φανερό ότι από τα χρήσιμα πράγματα τα παιδιά πρέπει να μαθαίνουν όσα δεν κάνουν αυτόν που τα μαθαίνει ευτελή και τιποτένιο. Ευτελή και τιποτένια πρέπει να θεωρούμε κάθε ασχολία, τέχνη ή μάθηση που κάνει το σώμα ή το μυαλό των ελεύθερων ανθρώπων άχρηστο για την άσκηση και τις πράξεις της αρετής.

1. ΣΧΟΛΙΑΣΜΟΣ ΤΗΣ ΦΡΑΣΗΣ: «Ότι μὲν οὖν νομοθετητέον ... ποιητέον, φανερόν »

Ήδη από την πρώτη φράση της ενότητας διαπιστώνεται ότι ο Αριστοτέλης συνδέει την παιδεία με τη διακυβέρνηση της πολιτείας. Η παιδεία είναι λοιπόν ένα καθαρά πολιτικό θέμα που πρέπει να απασχολεί και τους πολιτικούς και τους νομοθέτες, γιατί επηρεάζει τη συνολική ζωή του κράτους αλλά και του κάθε πολίτη ξεχωριστά, αφού καθορίζει το παρόν του και προδιαγράφει το μέλλον του. Όπως λοιπόν αναφέρει και στο προηγούμενο απόσπασμα (Πολιτικά, 1337b 11-32) με το οποίο ξεκινά το VIII βιβλίο των Πολιτικών, που παρατίθεται μεταφρασμένο στο σχολικό εγχειρίδιο (σελ. 208), η παιδεία είναι υπόθεση του κράτους, αφού και κάθε πολίτης ανήκει στο κράτος, και πρέπει να θεσπιστούν νόμοι σχετικά με αυτή. Οι νέοι πρέπει να λαμβάνουν μόρφωση ταιριαστή με το πολίτευμα της πόλης τους, έτσι ώστε να φτάσουν στον επιδιωκόμενο στόχο, που είναι η ευδαιμονία του συνόλου των πολιτών. Εφόσον λοιπόν ο στόχος του κράτους είναι κοινός, κοινή πρέπει να είναι και η παιδεία που προσφέρεται και να μην αφήνεται στην ιδιωτική πρωτοβουλία. Συνεπώς αν στόχος της πολιτείας είναι να οδηγήσει τους πολίτες στην αρετή και κατ' επέκταση στην ευδαιμονία, που είναι ο ύψιστος στόχος, ο στόχος αυτός θα επιτευχθεί μόνο αν παρέχεται κοινό επίπεδο μόρφωσης σε όλους τους πολίτες. Ως ιδεώδες εκπαιδευτικό σύστημα για την επίτευξη των παραπάνω στόχων δίνεται από τον Αριστοτέλη το εκπαιδευτικό σύστημα των Λακεδαιμονίων. Στην αρχή της 20ης ενότητας προβάλλει δύο θέσεις: η παιδεία να είναι αντικείμενο κρατικής μέριμνας και να ρυθμίζεται νομοθετικά («νομοθετητέον») και να έχει ενιαίο για όλους χαρακτήρα («κοινήν ποιητέον»). Στη συνέχεια, όπως συνηθίζει, διατυπώνει τον προβληματισμό της εποχής του που, βέβαια, παραμένει και σήμερα επίκαιρος για τα εκπαιδευτικά ζητήματα.

2. ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΙ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΟ ΧΑΡΑΚΤΗΡΑ, ΤΟ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΚΑΙ ΤΟΥΣ ΣΤΟΧΟΥΣ ΤΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ: «τίς δ' ἔσται ... τὴν ἄσκησιν αὐτῆς»

Ο Αριστοτέλης στη συνέχεια παρουσιάζει τα θέματα που θα τον απασχολήσουν και τους προβληματισμούς που διατυπώνονται την εποχή του σχετικά με αυτά. Θεωρεί δηλαδή ότι πρέπει να διερευνηθεί ποιος πρέπει να είναι ο χαρακτήρας, το περιεχόμενο της παιδείας και ποιοι οι τρόποι εκπαίδευσης. Στη συνέχεια, εκθέτει τον προβληματισμό σχετικά με το πού πρέπει να στοχεύει η παιδεία:

- στην αρετή («προς αρετήν»), η οποία αναφέρεται και στο καθαρά λογικό μέρος της ψυχής (διανοητικές αρετές) και σε ενέργειες της βούλησης, που ελέγχονται όμως από τη λογική, αλλά γεννιούνται με τον εθισμό (ηθικές αρετές),
- στον άριστο βίο («προς τον βίον τον άριστον»), που σύμφωνα πάλι με κάποιους μελετητές, ανήκει στο «λόγον έχον», το θεωρητικό και ανώτερο μέρος της ψυχής.

Μάλιστα, σε παρακάτω απόσπασμα των «Πολιτικών» (Πολιτικά 1340 α 5 κ.ε.) ο Αριστοτέλης θεωρεί ότι ένα παιδευτικό αγαθό όχι μόνον ευχάριστο και διασκεδαστικό, αλλά χρήσιμο και για ηθικούς σκοπούς και για τη διαμόρφωση του άριστου βίου είναι η μουσική. Συγκεκριμένα αναφέρει: «... πρέπει να θεωρούμε ότι η μουσική ασκεί πάνω μας κάποια επίδραση προς την κατεύθυνση της αρετής, καθώς έχει τη δύναμη ... να δίνει μια ορισμένη ποιότητα στο χαρακτήρα μας, δεδομένου ότι μας ασκεί στο να αισθανόμαστε ευχαρίστηση με το σωστό τρόπο· με έναν άλλο τρόπο μπορούμε να πούμε ότι η μουσική συμβάλλει στο να καθορίσουμε την πορεία του βίου μας και να καλλιεργήσουμε το νου μας». Ως παραδείγματα αναφέρει τη χρήση των λατρευτικών ασμάτων στις γιορτές, όπου οι συμμετέχοντες αρχικά διεγείρονται στο άκουσμα της γεμάτης πάθος μουσικής και στη συνέχεια πάλι ηρεμούν με τα ιερά τραγούδια που ακολουθούν σαν να βρήκαν ίαση και καθαρισμό, δηλαδή ψυχική ανακούφιση, η οποία συνδέεται με απόλαυση.

Επίσης, εκτός από τους κύριους σκοπούς που προβληματίζουν και είναι η άσκηση του νου («προς τὴν διάνοιαν»), και η διαμόρφωση ηθικού χαρακτήρα («προς το της ψυχῆς ἦθος»), άλλοι υποστηρίζουν ότι η παιδεία πρέπει να στοχεύει:

- στα χρήσιμα για τη ζωή («τὰ χρήσιμα προς τον βίον»), που φανερώνουν τον ωφελμιστικό χαρακτήρα της παιδείας,

- σε αυτά που τείνουν προς την αρετή («τά τείνοντα προς ἀρετήν»), που φανερώνουν τον ηθοπλαστικό χαρακτήρα της παιδείας και
- σε αυτά που απλώς προάγουν τη γνώση, («τά περιττά»), που φανερώνουν το νοησιαρχικό χαρακτήρα της παιδείας.

Όλοι αυτοί οι προβληματισμοί οφείλονται στο ότι όλοι τιμούν την αρετή, ο καθένας όμως δίνει διαφορετικό περιεχόμενο σε αυτή και επομένως, διαφοροποιείται και ο τρόπος με τον οποίο πρέπει να ασκείται. Παρόμοιο προβληματισμό είχε διατυπώσει και ο Πλάτωνας στο διάλογο «Λάχης» (Λάχης 190 b 7), όπου αναφέρει: «Αν δεν ξέρουμε καν τι είναι η αρετή, με ποιον τρόπο θα συμβουλέψουμε κάποιον πώς να την κατακτήσει πιο εύκολα;».

Είναι αλήθεια ότι οι πολιτικές, κοινωνικές, ιστορικές και ιδεολογικές μεταβολές επηρεάζουν και το περιεχόμενο της έννοιας της αρετής και συνεπώς, και τους στόχους της παιδείας. Υπάρχουν δηλαδή αρχές στις πολιτικές κοινωνίες και σύμφωνα με αυτές διαμορφώνονται τα κριτήρια δημιουργίας των εκπαιδευτικών προγραμμάτων. Η παιδεία λοιπόν έχει πολιτικό χαρακτήρα.

3. Η ΠΑΙΔΕΙΑ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ: «ἐκ τε τῆς ἐμποδῶν παιδείας»

Με τη φράση «ἐμποδῶν παιδείας» ο Αριστοτέλης εννοεί την παιδεία με την οποία είμαστε καθημερινά σε επαφή, την παιδεία που ισχύει στην κοινωνία μας. Σε ένα παρακάτω χωρίο των «Πολιτικών» (Πολιτικά 1337 b 23) αναφέρει τι αποτελούσε συνήθως την παιδεία του καιρού του. Τα μαθήματα, λοιπόν, που διδάσκονταν εκείνη την εποχή, τα διακρίνει σε **τέσσερις κλάδους** που ήταν:

α) ανάγνωση και γραφή, αντικείμενα τα οποία θεωρούνταν χρήσιμα για τη ζωή («χρήσιμα προς τον βίον»),

β) γυμναστική, η οποία συντελούσε στην καλλιέργεια της ανδρείας,

γ) μουσική, η οποία θεωρούνταν και χρήσιμη για τη ζωή και ασκούσε ηθική επίδραση στον άνθρωπο,

δ) μερικές φορές σχέδιο και ζωγραφική, δεξιότητες που θεωρούνταν κι αυτές χρήσιμες για τη ζωή.

Η αριθμητική δεν αναφέρεται, επειδή ίσως στην Αθήνα αυτή διδασκόταν στο σπίτι και όχι στο σχολείο. Κατά τον Παναγή Γ. Λεκατσά με τον όρο «γράμματα» που αναφέρεται στο κείμενο εννοείται όχι μόνον ανάγνωση, γραφή αλλά και στοιχεία γραμματικής και μαθηματικά.

4. ΑΠΟΦΕΙΣ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ ΓΙΑ ΤΟ ΧΑΡΑΚΤΗΡΑ, ΤΟ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΚΑΙ ΤΟΥΣ ΣΤΟΧΟΥΣ ΤΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ: «Ὅτι μὲν οὖν τὰ ἀναγκαῖα ... ἢ τὴν διάνοιαν»

Επειτα από την παρουσίαση των προβληματισμών σχετικά με το χαρακτήρα, το περιεχόμενο και τους στόχους της παιδείας, η ενότητα κλείνει με τη διατύπωση των προσωπικών θέσεων του Αριστοτέλη πάνω σε αυτά τα ζητήματα. Ο φιλόσοφος λοιπόν, ακολουθεί τη μέση οδό και υποστηρίζει ότι οι νέοι πρέπει ασφαλώς να μαθαίνουν γνώσεις χρήσιμες για τη ζωή, όπως η ανάγνωση, η γραφή, η αριθμητική και το σχέδιο, αλλά από αυτές όχι όλες, παρά μόνο τις αναγκαίες. Κι από τις αναγκαίες, όμως, πρέπει να μαθαίνουν όσες ταιριάζουν σε ελεύθερους ανθρώπους και όχι τις ευτελείς που ασκούν οι δούλοι, οι οποίες αδρανοποιούν το σώμα και το νου του ανθρώπου, τον καθιστούν αγροίκο, άξεστο («βάνανυσον») και τον απομακρύνουν από την κατάκτηση της αρετής. Δεν αρμόζει στους ελεύθερους ανθρώπους να αναζητούν σε κάθε γνώση τη χρησιμότητα, γιατί αυτή μπορεί να τους οδηγήσει στη μονομέρεια.

Από τα παραπάνω, λοιπόν, προκύπτει ότι οι χρήσιμες γνώσεις είναι απαραίτητες αλλά δεν πρέπει να αποτελούν αυτοσκοπό. Ο χαρακτήρας της παιδείας, κατά τον Αριστοτέλη, πρέπει να είναι κυρίως ηθοπλαστικός και να στοχεύει τόσο στη διαμόρφωση του σώματος όσο και του πνεύματος του ελεύθερου ανθρώπου.

ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΚΑ ΚΑΙ ΟΜΟΡΡΙΖΑ ΣΤΗΝ ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ

παιδείας, παιδεύεσθαι < παιδεύω: παιδεία, παιδευση, παιδευτικός, απαίδευτος, παιδί,

παιδικός, παιδικότητα, παιδιάστικός, παιχνίδι, παίκτης, παιδονόμος, παιδοκτόνος, παιδομάζωμα, παιδότοπος, παιδαγωγικός, εκπαίδευση, εκπαιδευτής, εκπαιδευτικός, παλιμπαιδισμός, διαπαιδαγώγηση, παλιόπαιδο, κολεγιόπαιδο, ομορφόπαιδο, παραπαιδεία, στερνοπαίδι, μοναχοπαίδι, ψυχοπαίδι

λανθάνειν < λανθάνω: λάθος, αλάθητος, αλήθεια, αληθής, αληθινός, λήθη, λησμονιά, λησμοσύνη, λαθραίος, λαθρεπιβάτης, λαθρεμπόριο, λαθρέμπορος, λαθρομετανάστης, λαθροθηρία

υπολαμβάνουσι, είληφε < λαμβάνω: λαβή, απολαβή, παραλαβή, συλλαβή, αντιλαβή, χειρολαβή, λήψη, μετάληψη, σύλληψη, πρόσληψη, επανάληψη, κατάληψη, προκατάληψη, περίληψη, αντίληψη, υπόληψη, επιληψία, θρησκοληψία, μεροληψία, αμεροληψία, ηχοληψία, παραλήπτης, ηχολήπτης, εικονολήπτης, ανεπανάληπτος, ακατάληπτος, ασύλληπτος, ευυπόληπτος, εργολάβος, δικολάβος, λήμμα, λάφυρο **μανθάνειν, μάθησιν < μανθάνω:** μάθημα, μάθηση, μαθητής, συμμαθητής, μαθησιακός, μαθητεύω, μαθητικός, μαθητεία, μαθηματικός, μένος, μανία, αρχομανία, τελιομανία, αυτόματος, μνεία, μνήμη, αείμνηστος, αμνησία, αμνηστία, μνημείο, μνημειακός

νέους < νέος: νεαρός, νεανίας, νεανικός, νεότητα, νεότερος, νεότατος, νιότη, νεολαία, νεογνό, νεόδημος, νεόκοπος, νεοσύστατος, νεόπλουτος, νεογέννητος, νεοελληνικός, νεόνυμφος, νεοσύλλεκτος, νεοσσός

διάνοιαν < διά + νους: νόηση, νοητικός, νόημα, νοηματικός, νοερός, νοητός, ανόητος, ανοησία, παράνοια, παρανοϊκός, διάνοια, διανοητικός, διάνοηση, πρόνοια, προνοητικός, μετάνοια, ομόνοια, εύνοια, ευνοϊκός, δυσνόητος, διχόνοια, υπόνοια, υπονοούμενο, έννοια, εννοιολογικός, επινόηση, επινοητικός, συνεννόηση, παρανόηση, κατανόηση, νουνεχής, νουθεσία

χρήσιμα, χρήσεις, άχρηστον < χρήμαι -ωμαι: χρήση, χρήστης, χρήσιμος, χρησιμοθήρας, χρηστικός, χρησιμότητα, χρησιμοποίηση, άχρησιμοποίητος, χρηστός, εύχρηστος, δύσχρηστος, άχρηστος, ιδιοχρησία, χρήμα, χρηματικός, χρησμός

τείνοντα < τείνω: τάση, τόνος, τονικός, τονισμός, τονικότητα, τένοντας, τέτανος, ταινία, ανάταση, παράταση, παρατατικός, διάταση, επίταση, επιτατικός, έκταση, προέκταση, αντέκταση, επέκταση, επεκτατικός, ένταση, εντατικός, πρόταση, υπόταση, υποτασικός, υπέρταση, υπερτασικός, παράτονος, έντονος, άτονος, ατονία, βαρύτονος, οξύτονος, παροξύτονος, προπαροξύτονος, ισότονος, μονότονος, μονοτονία

τιμωσιν < τιμάω -ω: τιμή, τίμημα, τιμητικός, τίμιος, έντιμος, εντιμότητα, άτιμος, ατιμία, πρόστιμο, αντίτιμο, επίτιμος, επιτιμητικός, αποτίμηση, εκτίμηση, εκτιμητής, προτίμηση, υποτίμηση, υποτιμητικός, διατίμηση, τιμάρθμος, τιμαλφή (τα), τιμολόγιο, τιμοκατάλογος, τιμοκρατία, τιμωρία, ατιμώρητος, ατιμωρησία

έλευθερίων, άνελευθερίων, έλευθέρων < έλεύσομαι (μέλλ. του έρχομαι): ελευθερία, ελευθέριος, ελευθεριότητα, ελευθέρωση, ελευθερωτής, ελευθεροτυπία, ελευθεροστομία, διέλευση, συνέλευση, παρέλευση, προσέλευση, Ελευσίνα

άπεργάζονται, εργων < εργον < εργάζομαι: εργασία, διεργασία, επεξεργασία, προεργασία, εργασιοθεραπεία, εργασιομανής, εργαστήριο, εργαλείο, εργάτης, εργατικός, εργατικότητα, εργατοπατέρας, εργατοϋπάλληλος, εργατοώρα, έργο, εργοδηγός, εργοδότης, άεργος, άνεργος, περίεργος, πάρεργο, εργόχειρο, ανενεργός, ραδιενεργός, απεργός, συνεργός, απεργία, ανεργία, κωλυσιεργία, καλλιέργεια, ενέργεια, περιέργεια, πανούργος, κακούργος, ραδιούργος, χειρουργός, δημιουργός, ξυλουργός, μουσουργός, στιχουργός, υφαντουργία, μεταλλουργία, μεταξουργία, δημιούργημα, κακούργημα, όργανο, όργιο

Ασκήσεις

1. Να αναφέρετε τους προβληματισμούς που διατυπώνονταν την εποχή του Αριστοτέλη για το χαρακτήρα, το περιεχόμενο και τους στόχους της παιδείας.
2. Που οφείλεται ο προβληματισμός που υπήρχε την εποχή του Αριστοτέλη για το χαρακτήρα, το περιεχόμενο και τους στόχους της παιδείας;
3. Ποιες απόψεις του Αριστοτέλη για τη διαμόρφωση του ηθικού χαρακτήρα του

ανθρώπου διακρίνετε στο κείμενο;

4. Ποια αντικείμενα διδάσκονταν οι νέοι της εποχής του Αριστοτέλη;
5. Μελετώντας ο Αριστοτέλης τους προβληματισμούς που διατυπώνονταν την εποχή του σχετικά με το χαρακτήρα, το περιεχόμενο και τους στόχους της παιδείας κατέληξε σε κάποιες δικές του απόψεις πάνω σε αυτά ζητήματα. Ποιες είναι αυτές οι απόψεις;
6. **τίς δ' ἔσται ... ἄσκησιν αὐτῆς**»: Ποια ερωτήματα θέτει ο Αριστοτέλης ως προς τους στόχους της παιδείας, και πώς ανταποκρίνεται σε αυτά η «ἐμποδὼν παιδεία» σύμφωνα με τα δεδομένα του κειμένου; **(ΕΞΕΤΑΣΕΙΣ 2006)**
7. Ποια παιδεία θεωρείται κατά τον Αριστοτέλη αντάξια του ελεύθερου πολίτη, σύμφωνα με τα δεδομένα του κειμένου; **(ΕΞΕΤΑΣΕΙΣ 2006)**
8. **«Ὅτι μὲν οὖν νομοθετητέον ... ἄσκησιν αὐτῆς**»: Με βάση το απόσπασμα του πρωτότυπου κειμένου και το μεταφρασμένο κείμενο που ακολουθεί να εξηγήσετε γιατί ο Αριστοτέλης θεωρεί επιτακτική την ανάγκη να ρυθμίσει ο νομοθέτης τα της παιδείας της πόλεως.

Αριστοτέλους Πολιτικά Α2, 16

[...] Ο άνθρωπος, από την άλλη, γεννιέται εφοδιασμένος από τη φύση με όπλα για να υπηρετήσει τη φρόνηση και την αρετή, που όμως μπορεί να τα χρησιμοποιήσει εξ ολοκλήρου και για αντίθετους σκοπούς. Γι' αυτό ο δίχως αρετή άνθρωπος είναι από όλα τα όντα το πιο ανόσιο και το πιο άγριο, το χειρότερο από όλα στις ερωτικές απολαύσεις και στις απολαύσεις του φαγητού. Η δικαιοσύνη είναι στοιχείο συστατικό της πόλης· είναι αυτό που συγκρατεί την τάξη στην πολιτική κοινωνία. **(ΕΞΕΤΑΣΕΙΣ 2006)**

9. Να γράψετε δυο ομόρριζες λέξεις της αρχαίας ή της νέας ελληνικής γλώσσας, απλές ή σύνθετες, για καθεμιά από τις παρακάτω λέξεις του κειμένου:

λανθάνειν, μανθάνειν, εἵληφε, διαφέρονται, νομίζειν

(ΕΞΕΤΑΣΕΙΣ 2006)